

DUCHOWOŚĆ I PRZESTRZEŃ W KONTEKŚCIE
CAMINO DE SANTIAGO

SPIRITUALITY AND SPACE IN THE CONTEXT OF
CAMINO DE SANTIAGO

LA ESPIRITUALIDAD Y EL ESPACIO EN EL
CONTEXTO DEL CAMINO DE SANTIAGO

THE CONFRATERNITY OF ST. JAMES THE APOSTLE – DISTRICT OF MAŁOPOLSKA, WIĘCŁAWICE STARE

LA COFRADÍA DEL APÓSTOL SANTIAGO EN WIĘCŁAWICE STARE

SPIRITUALITY AND SPACE IN THE
CONTEXT OF CAMINO DE SANTIAGO

LA ESPIRITUALIDAD Y EL ESPACIO EN EL
CONTEXTO DEL CAMINO DE SANTIAGO

Eds. by/ Redacción:
Ks. PIOTR ROSZAK
FRANCISZEK MRÓZ
ŁUKASZ MRÓZ

WYDAWNICTWO «CZUWAJMY»
Kraków 2018

BRACTWO ŚW. JAKUBA APOSTOŁA W WIĘCŁAWICACH STARYCH

DUCHOWOŚĆ I PRZESTRZEŃ W KONTEKŚCIE CAMINO DE SANTIAGO

pod redakcją:
Ks. PIOTRA ROSZAKA
FRANCISZKA MROZA
ŁUKASZA MROZA

WYDAWNICTWO «CZUWAJMY»
Kraków 2018

© Copyright by Sanktuarium św. Jakuba Apostoła w Więclawicach Starych
Kraków 2018

Wydanie/druk publikacji zrealizowano przy wsparciu finansowym:



RECENZENCI

Ks. prof. dr hab. Jan Perszon
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Prof. Antón M. Pazos
Instituto de Estudios Gallegos Padre Sarmiento
Consejo Superior de Investigaciones Científicas
Santiago de Compostela

TŁUMACZENIA

LANGUAGE LINK Usługi Językowe Dorota Plutecka – Kraków

ZDJĘCIE NA OKŁADCE

Franciszek Mróz

ISBN 978-83-65771-04-9

Printed in Poland

Wydanie I, Kraków 2018

Opracowanie, przygotowanie do druku:
WYDAWNICTWO «CZUWAJMY»
Kraków
www.czuwajmy.com.pl wyd@czuwajmy.com.pl

Spis treści

Content

Espiritualidad de la peregrinación Jacobea	9
Duchowość pielgrzymowania Jakubowego	13
Spirituality of James' Pilgrimage	17
Wstęp	21
Introduction	23
Prólogo	25
ENRIQUE ALARCÓN	
Grób św. Jakuba: początki	29
Visitando la tumba de Santiago: los orígenes	39
BOGNA MATUSZEWSKA-SULIMA	
Duchowy wymiar Camino de Santiago w XXI wieku. Inicjatywy duszpasterskie	45
Spiritual dimension of the Camino de Santiago in the 21 st Century. Pastoral initiatives	57
ŁUKASZ STEFANIAK	
Droga ciszy w głośnym świecie. Camino miejscem odkrywania i porządkowania duchowości człowieka	61
The way of silence in a loud world. Camino is a place to discover and organizing the spirituality of man	72
BERENIKA SERZYŃSKA	
Abraham czy Odyseusz – odkrywanie istoty pielgrzymowania	73
Abraham and Odysseus – exploring the essence of pilgrimage	82

MAGDALENA GOIK	
Ciemna strona Drogi – o kryzysach duchowych w relacjach pielgrzymów pielgrzymujących do Santiago de Compostela	83
The dark side of the Way – spiritual crisis as told by pilgrims on their way to Santiago de Compostela	90
KAMILA PASŁAWSKA	
Duchowość Drogi, czyli... święty Ignacy, módl się za nami!	93
Spirituality of the Way, or... Saint Ignatius, pray for us!	104
WOJCIECH MRUK	
Margery Kempe – mistyczka i pątniczka	107
Margery Kempe – mystic and pilgrim	116
BARBARA KARPAŁA	
Muzyczne ślady średniowiecza na Camino de Santiago. Cz. 2. Głosy klasztorów w regionach La Rioja i Kastylii–León	119
Musical traces of the Middle Ages at the Camino de Santiago. Part 2. Voices of monasteries in the region of La Rioja and Castillia – León	126
Ks. JAKUB KUCHTA	
Postać świętego Jakuba Apostoła w wybranych przykładach polskiego przepowiadania	129
The Figure of St. James the Apostle in Selected Examples of the Polish Preaching	141
PIOTR SKIŻYŃSKI	
Camino i nawrócenie, ale jakie? Analiza teologiczna filmu „Droga życia (<i>The Way</i>)”	143
Camino and conversion, but what conversion? Theological analysis of movie „Droga życia (<i>The Way</i>)”	149
FRANCISZEK MRÓZ, ŁUKASZ MRÓZ	
Sanktuaria i ośrodki kultu św. Jakuba w sieci Camino de Santiago w Polsce	151
Sanctuaries and Cult Centres of St. James in the Network of Camino de Santiago in Poland	176
DK. WALDEMAR ROZYNKOWSKI	
Ślady jakubowe w Pakości – o odkrywaniu dziedzictwa chrześcijańskiego	179
Reminiscences of St. James in Pakość – discovering Christian heritage	189

WALDEMAR HASS

- O przedstawieniach „Męczeńskiej śmierci św. Jakuba Starszego Apostoła”
w sztuce (XV–XIX w.) – spojrzenie historyczno-teologiczne 191
- About the Presentations of the “Martyrdom of James the Greater Apostle”
in Art (15th to 19th century), a Historical and Theological Approach ... 201

PAWEŁ ŚLIWIŃSKI

- Dobrzyńsko-Kujawska Droga św. Jakuba – od koncepcji do realizacji 203
- Dobrzyń and Kuyavia Route of St. James – From the Concept
to Implementation 218

PAWEŁ PLICHTA

- Camino de Santiago w przestrzeni wirtualnej (wybrane aspekty
internetowych materiałów polskojęzycznych) 221
- Camino de Santiago in virtual space (selected aspects of online Polish
language materials) 246

FRANCISZEK MRÓZ

- Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wybranych wydarzeń:
wrzesień 2017 r. – sierpień 2018 r. 253
- The Route of St. James in Poland – the Calendar of Selected Events:
September 2017 – August 2018 268

BEATA WODECKA-REMISZEWSKA

- Camino de Santiago* – niezwykła Droga zwykłych Ludzi.
Humanistyczne spojrzenie na ideę camino na podstawie własnych
refleksji i doświadczeń camino oraz lektury tekstów poetyckich
i Modlitewnika Pielgrzyma 269
- Camino de Santiago – the unordinary Way of the ordinary People.
The humanistic view of camino idea based on author’s reflections
and camino experience as well as the poetry and pilgrim’s prayers 282

JOLANTA STEFANIAK, ŁUKASZ STEFANIAK

- Piesza pielgrzymka „Camino de Santiago 2027”.
Rok 2. Kalisz – Żytawa po Drogach Świętego Jakuba: Kaliskiej,
Ścinawskiej, Dolnośląskiej, Via Regia, Żytawskiej 283
- Walking pilgrimage „Camino de Santiago 2027”.
Year 2 Kalisz - Zittau on the Way of St. James: Kaliska, Ścinawska,
Dolnośląska, Via Regia, Żytawska 293

BARBARA KARPAŁA

- Ultreia znaczy naprzód 307

ANNA STECKIEWICZ

- Modlitwa stóp 313

Espiritualidad de la peregrinación jacobea

La peregrinación jacobea ha de entenderse desde la perspectiva teológica y según la referencia a la historia de la Iglesia, a la tradición eclesial y a la experiencia del Antiguo Pueblo de Israel, el Pueblo elegido. La historia de la Iglesia es Historia de la salvación y sus contenidos sólo podremos comprenderlos intrínsecamente e internamente en la dimensión de la fe. En este horizonte hemos de situarnos para entender mejor la realidad y el significado del Hecho Jacobeo desde una lectura antropológico-católica evitando que la antropología del “homo viator” se reduzca a una mera visión político-cultural-turística, vaciada de toda dimensión religiosa y espiritual.

Peregrinar a la Tumba del apóstol Santiago es imagen y metáfora de la vida del hombre que, encontrándose con la fe apostólica, anhela la paz y el sosiego después de vagar por el mundo, esperando gozar un día de la felicidad eterna. Hasta entonces vive esa sensación de exilio, constatando la dureza del camino con el peso de la soledad y de la duda. La parábola del Hijo pródigo es el arquetipo de la peregrinación donde se describe el alejamiento que precede al retorno y a la conversión. También la parábola de la oveja perdida en la que junto al retorno se describe como Cristo la trae sobre sus hombros. Un caminar guiado por Cristo y encaminado hacia Él. Esto comporta unas actitudes como son la austeridad, el desprendimiento voluntario, el pasar de lo conocido para encaminarse a lo desconocido, obedeciendo una voz interior, la voz del espíritu que invita a sentirnos forasteros en la propia patria, y llamados a ser conciudadanos de los santos.

El relato genesiaco: “Sal de tu tierra, de tu pueblo y de la casa de tu padre; emigra al país que te indicaré y fija allí tu morada” (Gen 12, 1) es fundante en la tematización de la figura del peregrino. El autor de la carta

a los Hebreos a partir de aquí elabora una de las más hermosas representaciones teológicas de la peregrinación cristiana: “Por la fe, Abraham, al ser llamado por Dios, obedeció y salió para un lugar que había de recibir en herencia, y salió sin saber donde iba. Por la fe peregrinó por la Tierra Prometida como en tierra extraña, habitando en tiendas, lo mismo que Isaac y Jacob, coherederos de las mismas promesas. Pues esperaba la ciudad asentada sobre cimientos, cuyo arquitecto y constructor es Dios” (Heb 11, 8–10).

En el carácter peregrinante del hombre de fe sobresale la esperanza como el elemento dinámico de la existencia. Sólo el que espera puede considerarse peregrino. El peregrino al igual que Abraham sigue el ardiente deseo de su corazón y peregrina por el mundo, preguntándose a veces donde está Dios y aunque flaquea y tenga la tentación de desistir en la búsqueda, Dios tiene piedad del que en soledad le busca en el silencio. El paciente Job se autopresenta como un peregrino que aprende a tener las puertas abiertas porque antes se las han abierto a él. El hecho de ser peregrino genera la súplica y hace que el pueblo de Israel reconozca el derecho de acogida y el de la hospitalidad que la ley los exige y los profetas los recuerdan e inculcan.

El peregrino toma conciencia de que la existencia humana es paradójica. Por una parte habita en un contexto que no es definitivo, la realidad histórica, y por otra desde la provisionalidad está en camino hacia la ciudadanía permanente. La peregrinación es expresión de la tensión escatológica de la existencia humana. Aquí surge el convencimiento de que el creyente es un hambriento de futuro y, a medida que va caminando, se le revela la existencia y su historia, como un éxodo. “Pues no tenemos aquí ciudad permanente, sino que andamos en busca de la venidera” (Heb 13, 14).

De la descripción de la Jerusalén celeste (Apoc 23) nació una rica espiritualidad de la peregrinación sustentada en una concepción de Iglesia como pueblo de Dios en marcha, Iglesia peregrina. Esta eclesiología fue faro luminoso en momentos cruciales en que la cristiandad tuvo que tomar conciencia del significado de la presencia de la Iglesia en el mundo, y fue una perspectiva orientadora frente a los peligros del cisma y de la herejía. La peregrinación siempre fue un antídoto contra la tentación sectaria y puritana.

La alabanza, la súplica y la confianza son manifestaciones del hombre que se está moviendo y desplazando, del hombre en camino (Ps 120–134), que vive esa tensión entre la tierra ajena y la ciudad propia, que sale de la patria y vuelve a ella, que pertenece a la sociedad de los ángeles y a la

sociedad de los hombres: “peregrino por gracia aquí abajo y por gracia ciudadano allá arriba”.

En los tiempos de postverdad y de la llamada postmodernidad es una llamada a recuperar el contenido esencial -en clave de evangelización- de la antropología católica. Es menester resaltar las dimensiones antropológicas de sesgo católico que se encierran en el mensaje del peregrino: la bondad de la creación y de la criatura; la amenaza y consecuencias del pecado; las posibilidades que tiene el hombre para ser sanado, convertido, perdonado; la presencia de la gracia en la creación imperfecta, creación que está en camino de llegar a la plenitud. En una palabra la peregrinación es una ocasión para potenciar la nueva evangelización. Sólo la fuerza espiritual de la verdad de Cristo puede vencer la debilidad mental y moral que padecemos y ayudarnos a recuperar la confianza.

“El hombre es pregunta que no cesa, un asombro absoluto ante la realidad, una esperanza indestructible. Pregunta, asombro y esperanza le constituyen en caminante que impertérrito avanza hacia su destino”. La peregrinación jacobea es más que un mero símbolo exterior. Es expresión de una concepción determinada del hombre y de su relación con Dios, de la presencia de lo sacro en el corazón de nuestra civilización, de la distinción entre lo temporal y lo espiritual. Es una llamada a la esperanza cristiana que no es un ingenuo optimismo basado en el cálculo de probabilidades y que ha de resonar desde la Casa del Señor Santiago, mirando “hacia arriba” y caminando “hacia delante”.

+ *Julián Barrio Barrio*
Arzobispo de Santiago de Compostela

Duchowość pielgrzymowania Jakubowego

Pielgrzymowanie Jakubowe należy rozumieć z perspektywy teologicznej i przez odniesienie do historii Kościoła, tradycji Kościoła i doświadczenia starożytnego narodu Izraela, ludu wybranego. Historia Kościoła jest historią zbawienia, a jej zawartość możemy tylko zrozumieć dogłębnie i wewnątrznie w wymiarze wiary. W tej perspektywie trzeba nastawić się na lepsze zrozumienie rzeczywistości i znaczenia Dzieła Jakubowego z lektury antropologiczno-katolickiej unikając sprowadzania antropologii „homo viator” do zwykłego spojrzenia polityczno-kulturalno-turystycznego, opróżnionego z wszelkiego wymiaru religijnego i duchowego.

Pielgrzymka do grobu apostoła Jakuba jest obrazem i metaforą życia człowieka, który spotykając się z wiarą apostołską, pragnie ciszy i spokoju po wędrówkach po świecie, mając nadzieję, że będzie cieszył się dniem wiecznego szczęścia. Do tego czasu przeżywa to uczucie wygnania, stwierdzając twardość i trud drogi poprzez ciężar samotności i zwątpienia. Przypowieść o synu marnotrawnym jest archetypem pielgrzymki, gdzie opisuje się oddalenie, które poprzedza powrót i transformację. Również przypowieść o zagubionej owcy, w której wraz z powrotem opisuje się jak Chrystus niesie ją na swoich ramionach. Spacer z Chrystusem za przewodnika i skierowany ku Niemu. Wiąże się to z postawami takimi jak: surowość, dobrowolny dystans, przejście od tego co znane do tego co nieznanne, słuchanie wewnętrznego głosu, głosu ducha, który zachęca by poczuć się obcym we własnym kraju i wezwanym by stać się współobywatelami świętych.

Opowieść z Księgi Rodzaju: „Wyjdź z twojej ziemi rodzinnej i z domu twego ojca do kraju, który ci ukażę” (Rdz 12, 1) jest fundamentalna w przedstawianiu postaci pielgrzyma. Autor Listu do Hebrajczy-

ków stąd wywodzi jeden z najpiękniejszych przekazów teologicznych pielgrzymki chrześcijańskiej: „Przez wiarę, gdy został powołany, Abraham okazał posłuszeństwo i poszedł do miejsca, które miał otrzymać jako dziedzictwo, i wyszedł nie wiedząc, dokąd idzie. Przez wiarę przybył do ziemi obietnicy, jak obcy, w namiotach zamieszkawszy z Izaakiem i Jakubem, współdziedzicami tejże obietnicy. Oczekiwał bowiem miasta mającego fundamenty, którego architektem i twórcą jest Bóg” (Hbr 11, 8–10).

W pielgrzymim charakterze człowieka wiary, nadzieja wyróżnia się jako dynamiczny element egzystencji. Tylko ten, kto czeka, może być uważany za pielgrzyma. Pielgrzym, podobnie jak Abraham, idzie za palącym pragnieniem swojego serca i pielgrzymuje po świecie, zastanawiając się czasem gdzie jest Bóg, i chociaż ma zachwiania i jest skłonny zrezygnować z poszukiwania, Bóg lituje nad tym, który w samotności szuka Go w milczeniu. Cierpliwy Hiob przedstawia się jako pielgrzym, który dowiaduje się, że drzwi są otwarte, bo wcześniej otwarto je dla niego. Fakt bycia pielgrzymem generuje błaganie (prośenie) i sprawia, że lud Izraela uznaje prawo do przyjęcia i gościnności, czego wymaga od nich prawo, a prorocy im przypominają i wpajają.

Pielgrzym uświadamia sobie, że ludzka egzystencja jest paradoksalna. Z jednej strony żyje w kontekście, który nie jest ostateczny, w rzeczywistości historycznej, a z drugiej strony, z tymczasowego punktu widzenia, jest na drodze ku stałemu obywatelstwu. Pielgrzymka jest wyrazem eschatologicznego napięcia ludzkiej egzystencji. Tutaj pojawia się przekonanie, że wierzący jest głodny przyszłości i, gdy idzie, ukazuje mu się istnienie i jego historia, jak exodus. „Albowiem nie mamy tu stałego miasta, ale szukamy tego, które ma przyjść” (Hbr 13, 14).

Z opisu niebiańskiego Jeruzalem (Ap 23) zrodziła się bogata duchowość pielgrzymowania, oparta na koncepcji Kościoła jako Ludu Bożego w drodze, Kościoła pielgrzymującego. Ta eklezjologia była świetlistą latarnią w kluczowych momentach, kiedy chrześcijaństwo musiało uświadomić sobie znaczenie obecności Kościoła w świecie i była przewodnią perspektywą w obliczu niebezpieczeństw schizmy i herezji. Pielgrzymowanie zawsze było antidotum na pokusę sekciarską i purytańską.

Chwalenie, błaganie i zaufanie są przejawami człowieka, który się porusza i przemieszcza, człowieka w drodze (Ps 120–134), który żyje w tym napięciu między obcą ziemią a właściwym miastem, który opuszcza ojczyznę i powraca do niej, który należy do społeczeństwa aniołów i do społeczeństwa ludzi: „pielgrzym z łaski tu na dole i z łaski obywatel tam na górze”.

W czasach post-prawdy i tak zwanej post-nowoczesności jest to wezwanie do odzyskania istotnych treści – w kategorii ewangelizacji – antropologii katolickiej. Konieczne jest podkreślenie antropologicznych wymiarów katolickiej drogi zawartych w orędziu pielgrzyma: dobroć tworzenia i stworzenia; zagrożenie i konsekwencje grzechu; możliwości jakie ma człowiek by uzyskać uzdrowienie, nawrócenie, przebaczenie; obecność łaski w niedoskonałym stworzeniu, stworzeniu, które jest w drodze do osiągnięcia spełnienia. Jednym słowem pielgrzymowanie jest okazją do promowania i wzmocnienia nowej ewangelizacji. Tylko duchowa siła prawdy Chrystusa może przewyciężyć mentalną i moralną słabość, na którą cierpimy i pomóc nam odzyskać zaufanie.

Człowiek jest pytaniem, które nigdy nie ustaje, absolutnym zdumieniem wobec rzeczywistości, niezniszczalną nadzieją. Pytanie, zdumienie i nadzieja sprawiają, że jest on wędrowcem, który niezachwianie dąży do swego przeznaczenia. Pielgrzymowanie Jakubowe jest czymś więcej niż zwykłym zewnętrznym symbolem. Jest wyrazem szczególnej koncepcji człowieka i jego relacji z Bogiem, obecności sacrum w sercu naszej cywilizacji, rozróżnienia między tym co doczesne a tym co duchowe. Jest to wezwanie do chrześcijańskiej nadziei, która nie jest naiwnym optymizmem opartym na obliczaniu prawdopodobieństw i musi rozbrzmiewać z Domu Pana Santiago (Jakuba), patrząc „w górę” i wędrując „naprzód”.

+ *Julián Barrio Barrio*,
Arcybiskup Santiago de Compostela

Spirituality of James' Pilgrimage

James' Pilgrimage should be understood from the theological perspective and by reference to the history and tradition of the Church, as well as the experience of ancient peoples of Israel, the Chosen People. The History of the Church is the history of Salvation, and its content can only be understood profoundly and internally in the dimension of faith. In this perspective, it is necessary to ensure better understanding of the reality and significance of James' Deed based on the anthropological and Catholic readings, avoiding reduction of the "homo viator" anthropology to the ordinary political, cultural and tourist perspective, devoid of any religious and spiritual dimension.

The pilgrimage to the tomb of James the Apostle is a picture and a metaphor of a life of a human who, meeting the Apostle's faith, dreams of peace and quiet following the journeys round the globe, hoping to enjoy the day of eternal happiness. By that time, he experiences the sense of exile, affirming the hardness and difficulty of the road by the burden of loneliness and despair. The parable of the prodigal son is an archetype of pilgrimage, describing remoteness preceding return and transformation. The archetypal pilgrimage is described also in the parable of the lost sheep, carried by Christ on his back on the way back. This is the stroll guided by Christ and oriented towards him. This is related to such attitudes as sternness, voluntary distance, transformation from what is known to what is unknown, listening to the inner voice, the voice of the spirit encouraging to feel absent in one's own country and summoned to become a fellow citizen of saints.

The story from Genesis: "Go from your country, your people and your father's household to the land I will show you." (Gen 12, 1) is fundamental for the presentation of the pilgrim's figure. The author of the Let-

ter to Hebrews derives one of the most beautiful theological messages of Christian pilgrimage from it: By faith Abraham, when called to go to a place he would later receive as his inheritance, obeyed and went, even though he did not know where he was going. 9 By faith he made his home in the promised land like a stranger in a foreign country; he lived in tents, as did Isaac and Jacob, who were heirs with him of the same promise. For he was looking forward to the city with foundations, whose architect and builder is God." (Hbr 11, 8 to 10).

In the pilgrimage nature of the faithful person, hope is distinguished as the dynamic component of existence. Only the waiting one can be considered a pilgrim. A pilgrim, just like Abraham, goes with the urgent desire of their heart and pilgrimages round the world, wondering sometimes where God is, and although they may have some doubts and are inclined to resign from searching, God will have mercy for the one who is looking for him silently in solitude. Patient Job presents as a pilgrim who learns the door is open for him as it has been open for him before. The fact of being a pilgrim generates supplication (requesting) and makes the people of Israel consider the right to accept and be hospitable, as required by law, and the prophets remind of and teach it.

The pilgrim realizes human existence is paradoxical. On the one hand, s/he lives in an indefinite context, in a historical reality, but on the other, s/he is on her/his way to the permanent citizenship from the temporal point of view. The pilgrimage is an expression of the eschatological stress of human existence. Here comes the conviction that a believer is hungry of the future and, when s/he is going, the existence and its history appears to her/him, as an exodus. "For here we do not have an enduring city, but we are looking for the city that is to come" (Hbr 13, 14)

The description of the heavenly Jerusalem (Ap 23) gave birth to the pilgrimage spirituality, based on the concept of the Church as the God's people on their way, of the pilgrim Church. This ecclesiology was a shiny lantern in key times, when the Christianity had to realise the significance of the Church's presence in the world and was the leading perspective when faced with the hazards of schism and heresy. Pilgrimage has always been an antidote for the sect's and puritan temptation.

Praise, begging and trust are the symptoms of a human who moves and travels, a human on their way (Ps 120–134), who lives in that stress between the foreign land and the proper town, who leaves the homeland and returns to it, who belongs to the society of angels and to the society of people: "a pilgrim with bad grace here below and a citizen with bad grace there above".

In the times of post-truth and the so-called post-modernity this is a call to regain important content of the Catholic anthropology from the evangelization perspective. It is necessary to stress anthropological dimensions of the Catholic way, included in the pilgrim's manifesto: the goodness of creation and creature, hazard and consequences of sin, human abilities to gain recovery, conversion, forgiveness, presence of grace in the imperfect creation, the creation on their way to achieve fulfilment. In short, going on a pilgrimage is an opportunity to promote and strengthen the new evangelization. Only the spiritual strength of Christ's truth can overcome the mental and moral weakness we suffer and help us regain trust.

"A human is a never-ending question, an absolute amazement with reality, an imperishable hope. The question, amazement and hope make them a wanderer who strives to her or his destination constantly. James' Pilgrimage is not just an ordinary external symbol. It is an expression of a specific concept of a human being and their relationship with God, the presence of sacrum in the heart of our civilization, differentiation between the worldly and the spiritual. This is a call to the Christian hope which is not a naive optimism based on calculating probability and must sound from Mister Santiago's Home, looking "upward" and going "forward".

+ *Julián Barrio Barrio*,
Archbishop of Santiago de Compostela

Wstęp

Oddajemy do Państwa rąk kolejny tom wydawnictwa zbiorowego poświęconego problematyce genezy i funkcjonowania Drogi św. Jakuba, duchowości szlaku oraz kultu św. Jakuba Starszego Apostoła w Polsce i na świecie. Publikacja jest przede wszystkim owocem współpracy Pracowni Szlaku św. Jakuba na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie oraz Uniwersytetu Nawarry w Pampelunie. W prezentowanym tomie zamieszczono prace będące wynikiem interdyscyplinarnych badań wokół *Camino de Santiago* osób reprezentujący różne środowiska akademickie w Polsce i Europie, a także przedstawiciele regionalnych organizacji i stowarzyszeń związanych z Drogą św. Jakuba.

Większość tekstów zamieszczonych w książce zostało wygłoszonych jako referaty w trakcie XI Międzynarodowej Konferencji Naukowej pn. „Duchowość i przestrzeń w kontekście *Camino de Santiago*”, która odbyła się 20 października 2018 roku w Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Tegoroczna konferencja organizowana była w ramach obchodów Jubileuszu 100-lecia Polskiego Towarzystwa Geograficznego – Roku Polskiej Geografii 2018 pod Patronatem Narodowym Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy w Stulecie Odzyskania Niepodległości.

Tematyka, wokół której koncentrują się poszczególne artykuły dotyczy kwestii rzadko podejmowanych przy okazji refleksji nad *Camino de Santiago*: jaką rolę odgrywa doświadczenie przestrzeni w kształtowaniu duchowości pielgrzymiej. Przy takim zagadnieniu spotyka się zarówno geografia z jej opisem rzeczywistości, filozoficzny namysł nad człowiekiem i jego poznawaniem świata, socjologia analizująca zmieniające się

poczucie *sacrum* czy teologiczne rozważania nad doświadczaniem obecności Boga w naszym świecie. Ten zakres tematów uwypukla z jednej strony imperatyw zbudowania duchowości pielgrzymiej w epoce post-industrialnej, z jej charakterystycznym zakorzenieniem w informacji, tak właściwej dla *pielgrzymów 2.0*, jak niektórzy oceniają współczesnych wędrowców do Santiago de Compostela. W filozofii i teologii pojawiają się nowe koncepcje *sacrum*, które nie tyle kładą nacisk na «przestrzeń» (jak było to do tej pory), co na «czas», ale jednocześnie geograficzne badania nad powstającymi sanktuariami (i socjologiczne obserwacje potwierdzające ich popularność) pokazują, że ich powstawanie to nie jedynie chwilowa moda religijna, ale znacząca tendencja duchowa. To właśnie tym przemianom w rozumieniu „łaski pielgrzymowania”, sensu duchowej podróży, nawrócenia, sensu wysiłku poświęcony jest ten tom. Odkrywa on przed czytelnikiem współrzędne, na których trzeba usytuować każdą refleksję na Szlakiem św. Jakuba.

Jak wielokrotnie można było usłyszeć podczas poprzednich edycji konferencji istnieje potrzeba przemyślenia na nowo, w kontekście najnowszej świadomości teologii pielgrzymowania, na czym polega charyzmat pielgrzymki do grobu apostoła Jakuba w Composteli. Oznacza to próbę zdefiniowania «duchowości *Camino de Santiago*», w którego naturę wpisany jest „wysiłek” fizyczny, wyrwanie z rytmu codzienności, odkrywania prawdy o sobie i świecie, odzyskanie relacji z innymi. Te zmienne, których lista nie jest zamknięta, pokazują, że rozważania nad doświadczeniem pielgrzymów, ich narracjami z podróży, stanowią inspirujące źródło do ważnych refleksji teologicznych.

Jako redaktorzy tomu jesteśmy przekonani, że książka nie wyczerpuje tematu relacji duchowości i przestrzeni, które realizują się na wielu poziomach i w rozmaitych konfiguracjach, ale nade wszystko ukazuje, że aby w pełni zrozumieć fenomen współczesnego *Camino de Santiago* i motywacji pielgrzymów idących tym najstarszym szlakiem pielgrzymkowym Europy, nie wystarczą same badania socjologiczne, geograficzne czy filozoficzno-teologiczne, lecz potrzebne jest interdyscyplinarne ujęcie. *Camino* jest po prostu symfoniczne.

Ks. Piotr Roszak, Franciszek Mróz i Łukasz Mróz

Kraków-Toruń, 20 października 2018 roku

Introduction

We are presenting another volume of the collective publication devoted to the origin and functioning of the Route of St. James, spirituality of that route and the cult of St. James the Greater Apostle in Poland and worldwide. This publication is, first and foremost, the result of cooperation between Route of St. James Unit at the Faculty of Theology of Nicolaus Copernicus University in Toruń, the Institute of Geography of the Pedagogical University of Krakow and the University of Navarra in Pamplona. The presented volume contains works resulting from interdisciplinary studies round *Camino de Santiago* by people representing various academic milieus in Poland and Europe, as well as by representatives of regional organisations and associations connected with the Route of St. James.

Most texts in this book were delivered as papers during XI International Scientific Conference called "Spirituality and Space in the Context of *Camino de Santiago*" which was held on 20 October 2018 at the Pontifical University of John Paul II in Krakow. This year's conference was organised within the celebrations of the 100th Anniversary of the Polish Geographical Society, the Year of the Polish Geography 2018 under the National Auspices of the President of Poland, Andrzej Duda on the 100th Anniversary of Independence.

Particular articles focus on problems rarely undertaken when reflecting on *Camino de Santiago*, i.e. the role of experiencing the space in shaping the pilgrims' spirituality. This problem combines both geography with its description of reality, philosophical reflection on the human being and her/his knowledge of the world, sociology analysing the changing sense of *sacrum* or theological ponderations on the God's presence in our world. This thematic range, on the one hand, emphasizes the need

to construct the pilgrims' spirituality in the post-industrial era, with its characteristic rooting in the information, so typical of *pilgrims 2.0* which is how the contemporary pilgrims to Santiago de Compostela are sometimes termed. New concepts of *sacrum* are emerging in philosophy and theology. They do not stress the "space" (as they used to) so much as they do stress "time", although the geographical studies of the created shrines (and sociological observations confirming their popularity) show at the same time their creation is not just a transient religious fashion, but a significant spiritual tendency. Those are the transformations of the perception of the "pilgrimage grace", sense of the spiritual journey, conversion, sense of the effort which this book is devoted to. It discovers the coordinates where every reflection on the Route of St. James is to be situated.

As could be heard many times during the previous conference editions, it is necessary to rethink, in the context of the latest pilgrimage theology awareness, the essence of the charismatic pilgrimage to the tomb of Apostle James in Compostela. This means an attempt at defining the "spirituality of *Camino de Santiago*", with the ingrained physical effort, departure from the everyday rhythm, discovery of the truth about oneself and the world, recovery of relationships with others. These variables, the list of which is not exclusive, prove that the ponderations on the pilgrims' experience, their accounts of the journey, are a source of inspiration for important theological reflections.

As the book editors, we are certain the book does not exhaust the topic of the relationship between the spirituality and space taking place on many levels and in various configurations but, first and foremost, it proves that in order to understand the phenomenon of the contemporary *Camino de Santiago* and the motivation of pilgrims following this oldest pilgrimage route in Europe fully, the sociological, geographical or philosophical and theological studies alone are not enough, but an interdisciplinary approach is required. *Camino* is simply a symphony.

Priest Piotr Roszak, Franciszek Mróz and Łukasz Mróz

Kraków-Toruń, 20 October 2018

Prólogo

Ponemos en sus manos un nuevo tomo de la publicación colectiva dedicada a la problemática de la génesis y el funcionamiento del Camino de Santiago, la espiritualidad de la ruta y el culto de Santiago el Mayor Apóstol en Polonia y en el mundo. La publicación es ante todo fruto de la colaboración del Catedra del Camino de Santiago de la Facultad de Teología de la Universidad Nicolás Copérnico de Toruń, el Instituto de Geografía de la Universidad de Pedagogía «Comisión de Educación Nacional» de Cracovia y la Universidad de Navarra de Pamplona. En el tomo presentado se han incluido trabajos que son el resultado de estudios interdisciplinarios sobre el *Camino de Santiago* de personas que representan a diferentes círculos académicos de Polonia y de Europa, así como a representantes de organizaciones regionales y asociaciones relacionadas con el Camino de Santiago.

La mayoría de los textos incluidos en el libro han sido pronunciados como ponencias durante la XI Conferencia Científica Internacional denominada «Espiritualidad y espacio en el contexto del *Camino de Santiago*», que tuvo lugar el 20 de octubre de 2018 en la Universidad Pontificia Juan Pablo II de Cracovia. La conferencia de este año fue organizada en el marco de las celebraciones del Aniversario de los 100 años de la Asociación Polaca de Geografía – Año de la Geografía Polaca 2018, bajo el Patrocinio Nacional del Presidente de la República de Polonia Andrzej Duda en el Centenario de la Recuperación de la Independencia.

La temática alrededor de la que se concentran los diferentes artículos hace referencia a cuestiones raramente tratadas con ocasión de las reflexiones sobre el *Camino de Santiago*: qué papel juega la experimentación del espacio en la formación de la espiritualidad del peregrino. Con esta pregunta se encuentran tanto la geografía con su descripción de la reali-

dad, la reflexión filosófica sobre el hombre y su conocimiento del mundo, la sociología que analiza el cambiante sentimiento de *sacrum* o las consideraciones teológicas sobre la experiencia de la presencia de Dios en nuestro mundo. Este rango de temas puso de manifiesto por una parte el imperativo de crear una espiritualidad del peregrino en la época postindustrial, con su característico arraigo en la información, precisamente para los *peregrinos 2.0*, como algunos consideran a los viajeros contemporáneos a Santiago de Compostela. En la filosofía y en la teología aparecen nuevos conceptos de *sacrum*, que no ponen tanto el acento en el «espacio» (como ocurría hasta ahora) como en el «tiempo», pero al mismo tiempo los estudios geográficos sobre los santuarios emergentes (y las observaciones sociológicas que confirman su popularidad) muestran que su aparición no es solo una moda religiosa pasajera, sino una importante tendencia espiritual. Precisamente a estas transformaciones en la comprensión de la «gracia de la peregrinación», del sentido del viaje espiritual, de la conversión, del sentido del esfuerzo está dedicado este tomo. Descubre ante el lector las coordenadas en las que debe situarse cada reflexión sobre el Camino de Santiago.

Como pudo escucharse en numerosas ocasiones durante las anteriores ediciones de la conferencia, existe la necesidad de volver a reflexionar, en el contexto de la nueva consciencia de la teología de la peregrinación, en qué reside el carisma de la peregrinación a la tumba del apóstol Santiago en Compostela. Esto significa un intento de definir la «espiritualidad del Camino de Santiago», en cuya naturaleza se inscriben el «esfuerzo» físico, el alejamiento del ritmo del día a día, el descubrimiento de la verdad sobre uno mismo y sobre el mundo, la recuperación de las relaciones con los demás. Estas variables, cuya lista no está cerrada, muestran que las consideraciones sobre la experiencia de los peregrinos, sus narraciones del viaje, constituyen una inspiradora fuente para importantes reflexiones teológicas.

Como redactores de este tomo estamos convencidos de que el libro no agota el tema de las relaciones entre espiritualidad y espacio, que tienen lugar a múltiples niveles y en diferentes configuraciones, sino que ante todo muestra que para comprender completamente el fenómeno del actual Camino de Santiago y la motivación de los peregrinos que viajan por la más antigua ruta de peregrinación de Europa no son suficientes solo estudios sociológicos, geográficos o filosóficos-teológicos, sino que es necesario un enfoque interdisciplinar. El Camino es simplemente sinfónico.

Sacerdotes Piotr Roszak, Franciszek Mróz y Łukasz Mróz

Cracovia-Toruń, 20 de octubre de 2018

Artykuły

Grób św. Jakuba: początki

Pewien tekst św. Hieronima wyjaśnia, że Apostołowie nie zostali pochowani tam, gdzie zginęli, lecz gdzie głosili Ewangelię. Stwierdza przy tym, że Apostoł, który ewangelizował Hiszpanię został również tam pochowany¹. Tradycja, którą potwierdzają znaleziska archeologiczne, utożsamia tego Apostoła ze św. Jakubem Większym².

W ciągu ostatnich lat badałem początki kultu św. Jakuba w Composteli opierając się na tym, co zawierają inskrypcje paleochrześcijańskie odkryte w grobie Apostoła. Jako uzupełnienie tamtych badań i dzięki pomocy ks. Alejandro Barral oraz architekta Aleix Llull, stworzyłem trójwymiarowy model tego miejsca pochówku, od początku aż do IX wieku, a więc do chwili, w której rozpoczynają się wielkie pielgrzymki średniowieczne.

Za pomocą różnych perspektyw i sekcji modelu trójwymiarowego, chciałby zaproponować swego rodzaju wirtualne zwiedzanie Grobu Apostoła Jakuba, od jego początku aż do chwili, gdy zostały wzniesione pierwsze wczesnochrześcijańskie bazyliki.

Początkowo grób św. Jakuba był rzymskim mauzoleum – małym, ale dobrej jakości³ (fot. 1).

Był on położony na obrzeżach *mansio viaria*, a więc „motelu” przy rzymskiej drodze XIX, zbudowanego ok. 50 roku po Chrystusie⁴. Praw-

¹ *Commentaria in Isaiam XXXIV*, 16–17: „Spiritus illius congregaverit eos, dederitque eis sortes atque diviserit, ut alius ad Indos, alius ad Hispanias, alius ad Illyricum, alius ad Graeciam pergeret: et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinae provincia requiesceret”.

² Cf. E. Alarcón, *The Historical Basis for the Way of Saint James*, [w:] Z. Sztylc, D. Zagórski, A Radziminski, R. Biskup (red.), *Fundamenty średniowiecznej Europy*, Pelplin 2013, s. 41–72.

³ Cf. J. Guerra Campos, *Exploraciones arqueológicas en torno al sepulcro del Apóstol Santiago*, Santiago de Compostela 1982.

⁴ Cf. J. Suárez Otero, M. Caamaño Gesto, *Santiago antes de Santiago*, en E. Portela Silva (ed.), *Historia de la ciudad de Santiago de Compostela*, Santiago de Compostela 2003, s. 23–48.



Fot. 1



Fot. 2

dopodobnie kamień z marmuru znajdujący się przy wejściu wskazywał na właścicieli mauzoleum⁵.

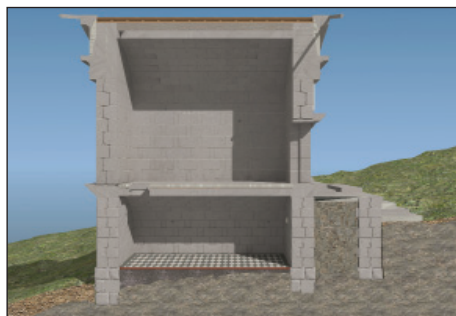
Mauzoleum było położone na wzgórzu, stąd jego fundamenty musiały wypełnić różnicę poziomów (fot. 2).

Ponieważ w tym miejscu dużo jest opadów deszczu (około 150 dni deszczowych w roku), budownicy wzniesli mały mur dookoła, aby ochronić fundamenty od wody i błota (gliny) (fot. 3).

Mauzoleum posiadało dwa piętra: jedno nieco wzniesione ponad ziemią, do którego wchodziło się przez drabinę oraz kryptę w części podziemnej (fot. 4).



Fot. 3



Fot. 4

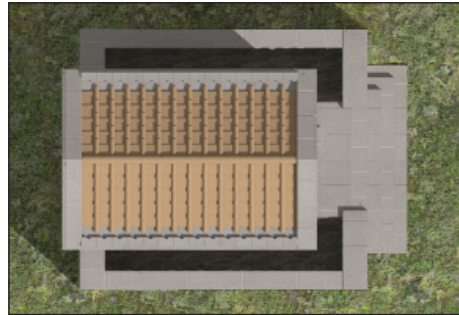
Każde piętro składało się z pojedynczego pomieszczenia. Krypta była ozdobiona mozaiką złożoną z białych i czarnych kamieni (fot. 5).

Z pewnością dach był pokryty szerokimi elementami ceramicznymi, jak to było w zwyczaju w tego typu budynkach (fot. 6).

⁵ Cf. S. Moralejo, *Ara de Antealtares*, [w:] S. Moralejo, F. López Alsina (red.), *Santiago, camino de Europa*, Santiago de Compostela 1993, s. 252–253.



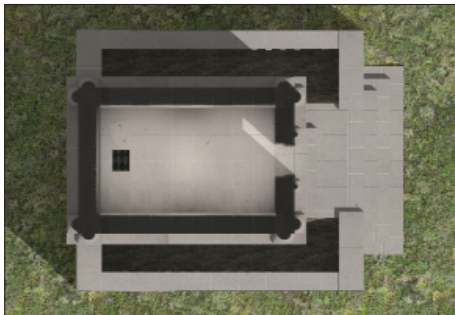
Fot. 5



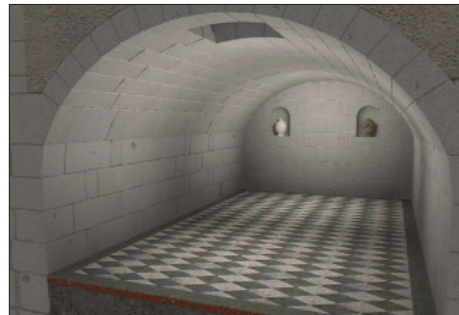
Fot. 6

Na podłodze „celi” lub pomieszczenia w wyższej części znajdował się otwór, który pozwalał na wejście do krypty (fot. 7).

Do zejścia wykorzystywano prawdopodobnie schody lub przenośną drabinę, którą następnie usuwano (fot. 8).



Fot. 7



Fot. 8

Aby uniknąć trudności ze schodzeniem do krypty, często rytę pogrzebowe sprawowano na wyższym piętrze. Jednakże uznawano za większy szacunek dla zmarłych znajdowanie się obok nich w czasie celebracji, schodząc do krypty (fot. 9).

We wschodniej ścianie znajdowały się dwie małe wnęki. Zazwyczaj budowało się je, aby umieszczać w nich urny z prochami, które pozostały po spopieleniu ciał (fot. 10). To wskazuje, że mauzoleum zostało zbudowane w I wieku albo na początku II, gdy było jeszcze we zwyczaju spopielenie ciał w zachodniej części Imperium Rzymskiego.

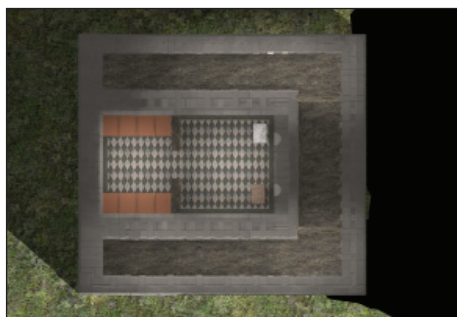
Ale mauzoleum rzymskie w Santiago szybko zostało zmienione (fot. 11), aby dostosować je do innego rodzaju pochówku, który stosowano tylko w Jerozolimie (albo w innych miejscach Palestyny, które uległy wpływom



Fot. 9



Fot. 10



Fot. 11



Fot. 12

Jerozolimy). Tam właśnie, między I przed Chr. a 135 r. po Chr. (w przybliżeniu) groby były dzielone na dwie części. W jednej zostawiano ciała aż po zostaną same kości. Następnie te kości przenoszono do kolejnego pomieszczenia, w którym składano je do ossuariów, często razem z kośćmi swoich bliskich krewnych. W ten sposób miejsce zajmowane wcześniej przez ciała były zwolnione dla następnych pochówków⁶.

Bardzo dyskretnie, bez większego zmieniania zewnętrznego aspektu mauzoleum Jakubowego, zostaje przekształcona krypta w celu dokonania takiego samego rodzaju pochówku. Wewnętrzna przestrzeń krypty zostaje podzielona na dwie niemal równe części. W części zachodniej zostały zbudowane z rzymskiej cegły dwa miejsca, zdobione na ścianach. W drugiej części znajdowały się dwa różne ossuaria: jedno wapienne, zgodnie ze zwyczajem żydowskim, dla szczątków św. Jakuba i dwóch jego uczniów, którzy przywieźli jego kości z Jerozolimy; oraz drugie z białego marmuru dla hiszpańsko-rzymskiej rodziny Modestów, nawróconych na chrześcijaństwo i właścicieli mauzoleum (fot. 12).

⁶ Patrz: R. Hachlili, *Jewish Funerary Customs, Practices and Rites in the Second Temple Period*, Leiden 2005, s. 114, 483–484.

Miejsce po północnej stronie (fot. 13) wydaje się być najpierw wykorzystane dla ciała Atanazego, być może nie później niż w 70 roku. Następnie jego kości zostały przeniesione do osuarium wapiennego w następnym pomieszczeniu, w którym to przechowywano już kości Apostoła św. Jakuba. Następnie ok. 160 roku owe północne miejsce było wykorzystane dla szczątków Atii Modesty⁷. Wskazania archeologiczne skłaniają do stwierdzenia, że miejsca te były również wykorzystane do pochówku wnuczki Atii o imieniu Viria i innego krewnego, mężczyzny. Kości tych trzech zostały następnie złożone do osuarium z białego marmuru.

W drugim miejscu najprawdopodobniej został pochowany drugi uczeń Jakuba, Teodor. Nieco później jego kości zostały przeniesione do wapiennego osuarium ze szczątkami Jakuba. Taki zwyczaj pochówku osób bliskich sobie był praktykowany w Jerozolimie. W znaczący sposób rodzina Modestów poszła za tą praktyką (bardzo mało rzymską), ale stosując inne osuarium dla św. Jakuba i jego uczniów.

Natomiast budowniczowie tych miejsc szli za zwyczajem rzymskim, który przyjęli pierwsi chrześcijanie kultury łacińskiej. Na ścianie tych miejsc zostawili pewne otwory (nazywane *fenestellae*), które Rzymianie stosowali po to, aby położyć świece lub kadzidło, albo aby wylewać wino i kłaść jedzenie w czasie celebracji sprawowanych przy zmarłych (fot. 14). Pierwsi chrześcijanie celebrowali ucztę eucharystyczną obok swoich bliskich zmarłych i przez te otwory wkładali tkaniny czy bawełnę, które dzięki kontaktowi z czczonymi relikwiami stawały się pamiątką po zmarłych.



Fot. 13



Fot. 14

Być może w tym celu, gdy dokonuje się pochówek Atanazego, jednego z uczniów św. Jakuba, w części północnej usunięto jeden z kamieni

⁷ Patrz: E. Alarcón, *The Historical Basis...*, dz. cyt.

tworzących ścianę północną mauzoleum, zostawiając w ten sposób puste miejsce (fot. 15).

W ten sposób nie trzeba było wchodzić do mauzoleum, aby oddać cześć: wystarczyło dyskretnie znaleźć się w przestrzeni między zewnętrzną ścianą krypty i murem chroniącym przed schodzącą ziemią ze wzgórza (fot. 16). Z tego miejsca, nie będąc widzianymi z zewnątrz, ani nie zwracając niczyjej uwagi swoim częstym przychodzeniem do mauzoleum, daleko od spojrzeń pogan, prześladowani chrześcijanie mogli oddawać cześć Atanazemu i Jakubowi.



Fot. 15



Fot. 16

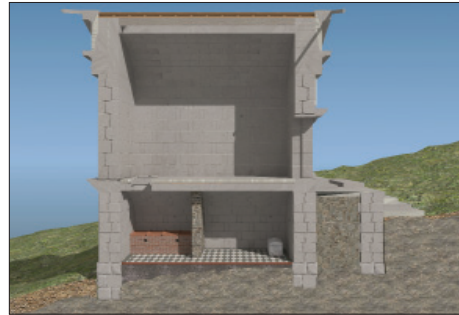
Świadectwem tego kultu jest kamień granitowy, którym zamykano tę zewnętrzną lukę, w jego krańcu (fot. 17). Na tym kamieniu znajduje się paleochrześcijańska inskrypcja. Można ją czytać na dwa sposoby: „Nieśmiertelny świadek Chrystusa Jakub” albo „Atanazy świadek Chrystusa”. W tej inskrypcji znajduje się także bogata symbolika judeochrześcijańska⁸.

Ten zewnętrzny dostęp do krypty, jak wyjaśniałem wcześniej, to prawdopodobnie skutek pragnienia pierwszych chrześcijan, aby nie zwracać uwagi postronnych tym kultem. Ten powód wyjaśnia również inne cechy tej pierwszej transformacji krypty. Na przykład: podczas gdy mauzoleum jest zbudowane z granitu o wysokiej jakości, zmiany krypty dokonała się przy zastosowaniu materiałów dużo skromniejszych: cegieł i elementów ceramicznych dla miejsc oraz kamieni i cementu dla muru oddzielającego. Jedynym nowym elementem o wysokiej jakości jest ten, który najmniej mógł zwracać uwagę pogan – Rzymian: ossuarium z białego marmuru (fot. 18).

⁸ Patrz: E. Alarcón, *Sepulcrum Iacobi*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, s. 343–357.



Fot. 17



Fot. 18

Inna wskazówka znajduje się we wnętrzu północnego pomieszczenia (fot. 19). Zanim wprowadzano zwłoki, zdrapywano ściany, aby następnie pokryć je kolejną warstwą cementu. Na tym świeżym cemencie wewnątrz owego miejsca, ktoś, przypuszczalnie chrześcijanin, który je przygotowywał do złożenia w nim ciała Atii Modesty, około 160 roku, napisał wiele inskrypcji paleochrześcijańskich. Są ukryte i zaledwie mogą zostać spostrzeżone z zewnątrz, choć główne są dokładnie naprzeciwko *fenestellae* czy okien w murze zewnętrznym, zbudowanym z cegieł. Do tego stopnia są ukryte, że udało się je odkryć dopiero siedem lat temu dzięki zdalnie sterowanemu aparatowi fotograficznemu o wysokiej rozdzielczości⁹.

Gdy dokonana się przebudowa krypty pod koniec XIX wieku, skała zamykająca otwór w ścianie granitowej została przesunięta do wnętrza. Teraz jest w pozycji, która zamyka ten otwór, ale wewnątrz tego miejsca (fot. 20). Dlatego również inskrypcja wydaje się prawie niewidzialna i została odkryta w 1988 roku.



Fot. 19



Fot. 20

⁹ Patrz: E. Alarcón, *The Historical Basis...*, dz. cyt.; E. Alarcón, *Paleo-Christian Inscriptions Dedicated to Mary in the Apostolic Tomb of Santiago de Compostela*, [w:] E. Alarcón; P. Roszak (red.), *The Way of St. James: SiRenewing Insights*, Pamplona 2017, s. 9–28.

Było możliwe zachowanie inskrypcji znalezionych w północnym pomieszczeniu (o wielkim znaczeniu archeologicznym) dzięki temu, że w pewnym momencie, między V a VII wiekiem, ta przestrzeń została napełniona ziemią, aby nie było już więcej użytkowana. Wówczas około VI lub VII wieku miała miejsce nowa przebudowa krypty. Pamiętajmy, że szczątki Jakuba i jego uczniów były przechowywane w wapiennym ossuarium, podczas gdy rodziny Modestów w ossuarium z białego marmuru. Owe rodzinne szczątki zostały przeniesione do bocznych korytarzy mauzoleum, do przestrzeni między murem zewnętrznym i murem okalającym kryptę. Ta przestrzeń została napełniona ziemią, a na niej położono kamienne płyty aż do wysokości wspomnianych wcześniej pomieszczeń (fot. 21). W ten sposób krypta stała się bardziej trwała i zabezpieczona.

Podobnie napełniono ziemią pomieszczenie, które wcześniej zajmowały oba ossuaria. Zostaje jedynie *cista*, centralne miejsce pochówku, w którym składa się kości św. Jakuba i dwóch jego uczniów, Atanazego i Teodora (fot. 22).



Fot. 21



Fot. 22

To pomieszczenie zostaje ozdobione mozaiką, przyozdobioną białą lilią, która wśród Żydów symbolizowała Jerozolimę i wierność Bogu w czasie prześladowań (fot. 23). W celu zbudowania tej mozaiki zostały stłuczone ossuaria, a powstałe stąd kawałki stają się częściami tej mozaiki.

Dostęp do krypty pozostaje nadal z pomieszczenia na wyższym piętrze, schodząc przez otwór w podłodze aż do pomieszczenia z dwiema komorami. Stamtąd można dostać się do sali z nową mozaiką, w której centralnej części został pochowany Jakub (fot. 24).

Skoro ta sala została napełniona ziemią, trzeba było zniwelować poziomy między pomieszczenia z komorami i mozaiką. W tym celu zainstalowano dwa schody przy wejściu (fot. 25). Wielkie zużycie tych schodów



Fot. 23



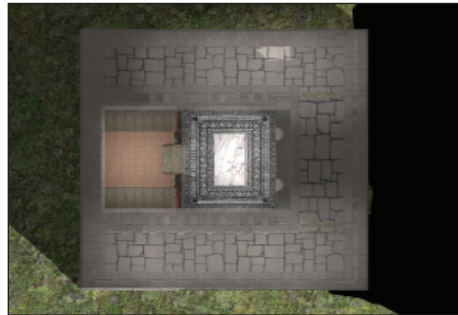
Fot. 24

może wskazywać na intensywny kult Apostoła pomiędzy tym przebudowaniem (ok. VI w.) i zamknięciem krypty na początku XII wieku.

Mauzoleum zostanie zachowane praktycznie bez zmian strukturalnych (fot. 26) aż do początków XII wieku, gdy swój szczyt osiąga budowa obecnej bazyliki, w której burzy się wyższe piętro mauzoleum, a na krypcie wznosi się nowy ołtarz, otwarty na spojrzenie wszystkich, tak jak to zaleca liturgia rzymska.



Fot. 25



Fot. 26

Siedem wieków później, pod koniec XIX wieku, krypta doświadcza swojej największej transformacji, która ma ułatwić dostęp do niej dla wszystkich. Nawet dzisiaj, pielgrzymi odwiedzając kryptę znajdującą się pod ołtarzem głównym w katedrze w Santiago de Compostela, a wkraczając w korytarz centralny między dwiema komorami grobowymi widzą w głębi ołtarz zbudowany w XIX wieku, w którym spoczywa srebrna urna, w którym przechowane są relikwie św. Jakuba, Atanazego oraz Teodora.

*Enrique Alarcón, prof.
Universidad de Navarra*

Tłumaczenie: ks. dr hab. Piotr Roszak

Visitando la tumba de Santiago: los orígenes

Un texto de san Jerónimo explica que cada Apóstol fue enterrado, no allí donde había muerto, sino donde había predicado. Y que, concretamente, el Apóstol que evangelizó Hispania fue enterrado también allí¹. La tradición, confirmada por evidencias arqueológicas, identifica a este Apóstol como Santiago el Mayor².

A lo largo de los últimos años, he investigado los comienzos del culto a Santiago en Compostela, tal como se manifiesta en las inscripciones paleocristianas descubiertas en su tumba. Como complemento de dicho estudio, y con ayuda de don Alejandro Barral y del arquitecto Aleix Llull, he desarrollado un modelo tridimensional de este enterramiento, desde sus orígenes hasta el siglo IX, cuando comienzan las grandes peregrinaciones medievales.

Mediante distintas perspectivas y secciones del modelo tridimensional, pretendo ofrecer una visita virtual a la Tumba del Apóstol Santiago, desde sus orígenes y en su evolución hasta la construcción de las primeras basílicas cristianas altomedievales.

Originariamente, la Tumba del Apóstol Santiago era un mausoleo romano, pequeño pero de buena calidad³ (figura 1).

Estaba situado a las afueras de una *mansio viaria*, un motel de carretera situado junto a la vía romana XIX, construido hacia el año 50 después de

¹ *Commentaria in Isaiam XXXIV*, 16-17: „Spiritus illius congregaverit eos, dederitque eis sortes atque diviserit, ut alius ad Indos, alius ad Hispanias, alius ad Illyricum, alius ad Graeciam pergeret: et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinae provincia requiesceret.”

² Cf. E. Alarcón, *The Historical Basis for the Way of Saint James*, en Z. Sztylc, D. Zagórski, A Radziminski, R. Biskup (eds.), *Fundamenty średniowiecznej Europy* (Pelplin, 2013) 41–72.

³ Cf. J. Guerra Campos, *Exploraciones arqueológicas en torno al sepulcro del Apóstol Santiago* (Santiago de Compostela, 1982).

Cristo⁴. Probablemente, una losa de mármol sobre su entrada indicaba los propietarios del mausoleo⁵.

El mausoleo estaba situado en una colina, por lo que sus cimientos habían de suplir el desnivel (figura 2).

Como en ese lugar llueve mucho (unos 150 días al año), los constructores levantaron una pequeña muralla alrededor, para proteger los cimientos de los corrimientos de agua y barro (figura 3).

El mausoleo tenía dos plantas: una algo elevada sobre el suelo, a la que se accedía por una escalera; y una cripta en parte subterránea (figura 4).

Cada planta constaba de una única habitación. El piso de la cripta estaba cubierto por un mosaico de piezas blancas y negras (figura 5).

El tejado, seguramente, estaba hecho con anchas piezas de cerámica, tal como era habitual en estos edificios (figura 6).

En el suelo de la “cella”, o habitación de la planta superior, había una abertura que permitía acceder desde allí a la cripta (figura 7).

Para descender, probablemente se usaba una escala o una pequeña escalera móvil, que se retiraba tras su empleo (figura 8).

Para evitar la incomodidad de bajar hasta la cripta, los ritos funerarios, a menudo, se celebraban en la planta superior. Sin embargo, se consideraba una muestra de mayor aprecio a los difuntos situarse junto a ellos en las celebraciones, bajando a la cripta (figura 9).

En la pared este de la cripta había dos pequeñas hornacinas. Lo habitual era construirlas para situar allí urnas con las cenizas que restaban tras incinerar los cadáveres (figura 10). Esto indica que el mausoleo fue construido en el siglo I o principios del siglo II, cuando todavía era corriente la incineración de los cadáveres en la parte occidental del Imperio Romano.

Ahora bien, el mausoleo romano de Santiago se reformó muy pronto (figura 11) para adaptarlo a otro tipo de enterramiento que sólo se practicaba en Jerusalén (o en lugares de Palestina influidos por sus costumbres). Allí, entre el siglo I antes de Cristo y el año 135 (aproximadamente), las tumbas estaban divididas en dos partes. En una se dejaban los cadáveres hasta que sólo quedaban sus huesos. Después, estos huesos se llevaban a otra habitación contigua, donde se depositaban en osarios, a menudo junto con los huesos de sus familiares cercanos. El lugar que habían ocupado primeramente los cadáveres quedaba libre para el siguiente enterramiento⁶.

⁴ Cf. J. Suárez Otero, M. Caamaño Gesto, *Santiago antes de Santiago*, en E. Portela Silva (ed.), *Historia de la ciudad de Santiago de Compostela* (Santiago de Compostela, 2003) 23–48.

⁵ Cf. S. Moralejo, *Ara de Antealtares*, en S. Moralejo, F. López Alsina, (eds.), *Santiago, camino de Europa* (Santiago de Compostela, 1993) 252–253.

⁶ Vid. R. Hachlili, *Jewish Funerary Customs, Practices and Rites in the Second Temple Period* (Leiden, 2005) 114; 483–484.

Muy discretamente, sin modificar apenas el aspecto exterior del mausoleo de Santiago, la cripta se transforma con el fin de usar ese mismo tipo de enterramiento. Se divide en dos partes casi iguales el espacio interior de la cripta. En la mitad oeste se construyen dos lóculos de ladrillo romano, adosados a las paredes. En la otra mitad de la cripta se situarán dos osarios distintos: uno de piedra caliza, conforme al uso judío, para los restos de Santiago y dos discípulos que trajeron sus huesos desde Jerusalén; y otro osario, de mármol blanco, para la familia hispanorromana Modesta, conversa al cristianismo y dueña del mausoleo (figura 12).

El lóculo del lado norte (figura 13) parece haber sido usado primero para el cadáver de Atanasio, quizás no muy lejos del año 70. Sus huesos fueron trasladados después al osario de piedra caliza en la habitación contigua, donde se guardaban los huesos del Apóstol Santiago. Posteriormente, hacia el año 160, el lóculo norte también fue usado para el cadáver de Atia Modesta⁷. Los indicios arqueológicos llevan a pensar que los lóculos fueron usados también para enterrar a una nieta de Atia llamada Viria, y a otro pariente, varón. Los huesos de estos tres cadáveres se depositaron finalmente en el osario de mármol blanco.

En el otro lóculo, probablemente, se enterró en el siglo I a Teodoro, el otro discípulo de Santiago que trajo sus restos desde Jerusalén. Sus huesos fueron trasladados más tarde al osario de piedra caliza, junto a los restos de Santiago. Esta costumbre de enterrar juntos a los más allegados era habitual en Jerusalén. Significativamente, la familia Modesta siguió la misma práctica (muy poco romana), pero con la delicadeza de usar un osario diferente al de Santiago y sus discípulos.

En cambio, los constructores de estos lóculos sí siguieron una costumbre romana que sería adoptada por los primeros cristianos de cultura latina. En la pared de los lóculos dejaron dos aberturas (llamadas *fenestellae*) que los romanos usaban para poner velas e incienso, o para echar vino y comida en las celebraciones junto a sus difuntos (figura 14). Los primeros cristianos celebraban junto a sus difuntos el banquete eucarístico, y usaban estas aberturas para introducir paños o algodón que, en contacto con las reliquias veneradas, se convertían en recuerdos del difunto.

Quizás con esta finalidad, cuando se enterra en el lóculo norte a Atanasio, uno de los discípulos de Santiago que trajeron sus restos desde Jerusalén, se retiró uno de los sillares de la pared norte del mausoleo, dejando un hueco (figura 15).

De este modo, no hacía falta entrar en el mausoleo para darle culto: bastaba situarse discretamente en el espacio entre la pared exterior de la

⁷ Vid. E. Alarcón, *The Historical Basis* cit.

cripta y el muro exterior de protección contra el corrimiento de tierras de la colina (figura 16). Desde allí, sin ser vistos desde el exterior, ni llamar la atención entrando frecuentemente en el mausoleo, lejos de las miradas de los paganos, los cristianos, perseguidos, podían dar culto a Atanasio y Santiago.

La prueba de este culto se encuentra en la piedra de granito con que se cerraba este hueco exterior, en su extremo (figura 17). En esta piedra se encuentra grabada una inscripción paleocristiana. Puede leerse de dos maneras: “Inmortal testigo de Cristo Jacob”; o también “Atanasio testigo de Cristo”. Se encuentra en esta inscripción, además, una rica simbología judeocristiana⁸.

Este acceso externo a la cripta, como he explicado antes, se debe probablemente al deseo de los primeros cristianos de no llamar la atención en su culto. Esta razón explica también otras características de esta primera transformación de la cripta. Por ejemplo: mientras que el mausoleo está hecho con granito de excelente calidad, la reforma de la cripta empleó materiales mucho más pobres: ladrillo y tapas de cerámica para los lóculos; y piedras y cemento para el muro de división. El único nuevo elemento de alta calidad es justo aquel que menos podía llamar la atención de un romano pagano: el osario de mármol blanco (figura 18).

Otro indicio de discreción se encuentra en el interior del lóculo norte (figura 19). Antes de enterrar un cadáver, las paredes se raspaban, y se recubrían después de cemento. En este cemento fresco del interior del lóculo, alguien, un cristiano que lo preparaba para depositar el cadáver de Atia Modesta, hacia el año 160, escribió varias inscripciones paleocristianas. Son crípticas y apenas se pueden ver desde el exterior, aunque las principales están justo enfrente de las *fenestellae* o ventanitas del muro exterior de ladrillo de este lóculo. Con todo, están tan escondidas que sólo se han descubierto hace siete años, gracias a una cámara de alta resolución manejada a control remoto⁹.

Cuando se hizo la reforma de esta cripta a finales del siglo XIX, la roca que cerraba el hueco de la pared de granito se movió hacia el interior. Ahora se encuentra cerrando ese hueco, pero dentro del lóculo (figura 20). Por eso, también, la inscripción resulta casi invisible y sólo se redescubrió en 1988.

Las inscripciones encontradas dentro del lóculo norte, de gran importancia arqueológica, se han podido conservar gracias a que, en algún mo-

⁸ Vid. E. Alarcón, *Sepulcrum Iacobi*, en P. Roszak (ed.), *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba* (2. ed.: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 2012) 343–357.

⁹ Vid. E. Alarcón, *The Historical Basis* cit.; E. Alarcón, *Paleo-Christian Inscriptions Dedicated to Mary in the Apostolic Tomb of Santiago de Compostela*, en E. Alarcón; P. Roszak (eds.), *The Way of St. James: Renewing Insights* (Pamplona, 2017) 9–28.

mento, entre el siglo V y el siglo VII, este lóculo se rellenó de tierra para que no fuese usado más. Por entonces, hacia el siglo VI o VII, tiene lugar una nueva transformación de la cripta. Recordemos que los restos de Santiago y sus discípulos se guardaban en un osario de piedra caliza, mientras que los de la familia Modesta se conservaban en un osario de mármol blanco. Pues bien, los restos de esta familia se van a trasladar a los pasillos laterales del mausoleo, al espacio dejado entre el muro exterior de contención y el muro de la cripta. Ese espacio se cubrirá con tierra y, sobre ella, se pondrán losas de piedra., hasta la altura superior de los lóculos (figura 21). De este modo, la cripta queda más sólida y protegida.

También se rellena con tierra la habitación que antes ocupaban los dos osarios. Sólo se deja una *cista*, un espacio central de enterramiento, donde se depositan los huesos de Santiago y los de sus dos discípulos, Atanasio y Teodoro (figura 22).

Esa habitación se cubre con un mosaico, decorado con el lirio blanco que, entre los judíos, simbolizaba Jerusalén y la fidelidad a Dios en las persecuciones (figura 23). Para construir este mosaico se rompen los dos osarios y se obtienen de sus restos las “teselas” (es decir, las piezas que forman el mosaico).

El acceso a la cripta se sigue haciendo desde la habitación de la planta superior, y descendiendo por un hueco en el suelo hasta la habitación de los lóculos. Desde allí se puede pasar a la sala con el nuevo mosaico, en cuyo centro está enterrado Santiago (figura 24).

Ahora bien, como esta sala se ha rellenado de tierra, hay que salvar un desnivel entre la habitación de los lóculos y la del mosaico. Para ello se ponen dos escalones en el dintel de acceso (figura 25). El gran desgaste de estos dos escalones puede ser muestra de un culto intenso al Apóstol entre esta reforma (hacia el siglo VI) y el cierre de la cripta a principios del siglo XII.

El mausoleo se conservará prácticamente sin cambios estructurales (figura 26) hasta comienzos del siglo XII, cuando culmina la construcción de la actual basílica, en que se derriba la habitación superior del mausoleo y se coloca sobre la cripta un nuevo altar mayor a la vista de todos, tal como ordena la liturgia romana.

Siete siglos después, a finales del siglo XIX, la cripta sufre su mayor transformación, para facilitar el acceso público. Con todo, todavía hoy, los peregrinos que visitan esta cripta bajo el altar mayor de la catedral de Santiago, se asoman al pasillo central entre los dos lóculos y ven, al fondo, el altar construido en el siglo XIX, sobre el que descansa la urna de plata donde se conservan las reliquias de Santiago, Atanasio y Teodoro.

*Enrique Alarcón, prof.
Universidad de Navarra*

Duchowy wymiar Camino de Santiago w XXI wieku. Inicjatywy duszpasterskie

W pierwszej połowie XXI wieku coraz więcej osób z całego świata podejmuje decyzję o pielgrzymowaniu do Santiago de Compostela. Liczba pielgrzymów nawiedzających grób św. Jakuba Apostoła rośnie każdego roku. W 2017 roku do Biura Pielgrzyma w Santiago de Compostela zgłosiło się 301 036, które przebyły szlak Jakubowy. Jest to zdecydowanie więcej niż w roku 2010, który był Rokiem Świętym. Wówczas świadectwo odbycia pielgrzymki odebrało 272 135 osób. Już w 2013 roku liczba pielgrzymujących przekroczyła 200 tysięcy osób (215 880), a w kolejnych latach systematycznie rosła. W 2015 roku wyniosła ona 262 516 osób, a w 2016 – 277 854.

Na drogach Jakubowych możemy spotkać przedstawicieli różnych narodowości i wyznań. Wielu z nich pragnie pogłębić swoje życie duchowe w trakcie pielgrzymki, ale nie brakuje osób poszukujących wartości duchowych. Są także i ci, określający się jako turyści, traktujący szlak do Composteli jak wycieczkę, wyczyn sportowy czy tanią formę wypoczynku. Niemniej jednak po dotarciu do celu albo jeszcze na szlaku, wielu z nich uczestniczy we Mszy świętej dla pielgrzymów lub spotkaniach organizowanych w parafiach. Czasem czynią to z czystej ciekawości, odkrywają pierwiastek duchowy niedostrzegany w pogoni za zaspokojeniem własnych potrzeb. Kontakt z osobami pielgrzymującym z pobudek religijnych przełamuje obojętność na sprawy duchowe i zmusza do refleksji.

Co sprzyja rozwojowi życia duchowego na Camino? W jakich okolicznościach pielgrzym je odkrywa lub pogłębia? W jaki sposób Kościół hiszpański otwiera się na duchowe potrzeby pielgrzymów? Jakie inicjatywy podejmowane są, aby skutecznie ewangelizować?

Camino de Santiago to setki kilometrów pokonywanych najczęściej indywidualnie. W czasie pielgrzymki każdy dysponuje bardzo ograniczonymi dobrami materialnymi, niezbędne rzeczy mieszczą się w średniej wielkości plecaku. Do codziennej egzystencji nie potrzeba wiele: kawa i bocadillo (kanapka) przed południem, łóżko i prysznic w albergue, menu del peregrino wieczorem lub wspólna kolacja przygotowana z innymi pielgrzymami. Na przełomie XX i XXI wieku, kiedy Internet nie był tak rozpowszechniony jak obecnie, łatwiej było się oderwać od życia codziennego, powszednich trosk i zmartwień. Obecnie jest to również możliwe, ale wymaga większego wysiłku i samodyscypliny.

Na Camino de Santiago współczesny pielgrzym znajduje dogodne warunki, aby w ciszy i spokoju oddać się medytacji i modlitwie, zastanowić się nad własnym życiem. Może także podzielić się swym doświadczeniem z innymi. Czasem świadectwa innych osób stanowią bardzo naturalną i skuteczną formę ewangelizacji. Natura otaczająca pielgrzyma skłania go do refleksji. Patrząc na malownicze widoki: góry, zielone pagórki, rzeki, bezkresną przestrzeń mesety, zastanawia się on nad najistotniejszymi problemami podziwiając doskonałe dzieło Stwórcy. Piękno otaczającego go świata często bywa niedostrzegane w codziennym zgiełku. Cisza, spokój, piękno przyrody sprzyjają osobistej refleksji. Nie zapominajmy jednak, że Droga św. Jakuba nie jest pustkowiem. Wzdłuż niej położonych jest wiele szpitali, kościołów i klasztorów licznie nawiedzanych przez pielgrzymów.

Od XVI do XVIII wieku pielgrzymowanie do Composteli przeżywało regres, a wartości duchowe straciły na znaczeniu. Przyczyniły się do tego reformacja, wojny religijne, a także rozwój nowych filozofii oświeceniowych promujących naturę i człowieka. Kościoły i klasztory były zamknięte, religia katolicka została zepchnięta na dalszy plan. W pierwszej połowie XX wieku Camino stopniowo zostało wydobyte z zapomnienia. W latach 80. XX wieku sytuacja zaczęła się zmieniać, nastąpiło odrodzenie szlaków Jakubowych. Do grobu Apostoła udał się Ojciec Święty Jan Paweł II. Świat usłyszał jego przesłanie z Santiago de Compostela, aby Europa wróciła do swoich chrześcijańskich korzeni i odbudowała swoją tożsamość. W Hiszpanii zaczęły bardzo szybko rozwijać się stowarzyszenia Jakubowe (Asociaciones de Amigos del Camino de Santiago). Liczni wolontariusze, środowisko naukowe, a przede wszystkim Kościół katolicki podjął wiele inicjatyw, aby ewangelizować pielgrzymów i szerzyć kult świętego Jakuba.

Święto Apostoła przypadające 25 lipca jest obchodzone bardzo uroczyście w całej Hiszpanii, gdyż święty Jakub jest patronem tego kraju.

Nawet w najmniejszych wioskach oddalonych od cywilizacji, w lokalnych parafiach lub schroniskach dla pielgrzymów czci się świętego Jakuba uroczystym nabożeństwem i równie uroczystą kolacją. Do Santiago de Compostela przybywają rzesze pielgrzymów i turystów. Celebrowana jest uroczysta Msza święta pod przewodnictwem arcybiskupa tego miasta, przedstawicieli władz lokalnych i państwowych, a także rodziny królewskiej. Fiestas de Santiago trwają kilka dni, a niezapomnianych wrażeń dostarcza coroczny pokaz sztucznych ogni przed katedrą kompostelańską.

Rozliczne kościoły i kapliczki rozrzucone na szlaku do Composteli zostają ponownie przywrócone dla pielgrzymów. Kiedyś zamknięte, często wymagające remontu, były podziwiane jedynie z zewnątrz. Pielgrzymi mogą nawiedzać je w ciągu dnia, a także uczestniczyć w wieczornej Mszy świętej. Często wolontariusze lub miejscowi parafianie i księża przekazują również informacje historyczne i kulturowe związane z danym miejscem. Arcybiskupstwo Santiago de Compostela od początku rozwoju kultu świętego Jakuba stanowi serce inicjatyw związanych z ewangelizacją. W XXI wieku inicjuje liczne działania mające na celu duchową odnowę pielgrzymowania.

Camino de Santiago jest pierwszym szlakiem kulturowym Europy. Decyzję tę podjęła Rada Europy w 1987 roku. Sześć lat później, w 1993 roku, zostaje wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. Camino de Santiago stanowi również model dla pozostałych szlaków kulturowych tworzonych w późniejszym czasie. W wielu miejscach można zobaczyć tablice: Camino de Santiago primer itinerario cultural de Europa (pierwszy szlak kulturowy Europy). Xunta de Galicia przedstawia Camino jako czołowy produkt turystyczny regionu i promuje go nie tylko na naszym kontynencie, ale na całym świecie. Powstają filmy, powieści i blogi na temat pielgrzymowania do Composteli.

W I połowie XXI wieku pojawia się coraz więcej udogodnień i atrakcji towarzyszących wędrowce do Composteli. Nie sposób jest wymienić wszystkie, poprzestańmy na kilku przykładach. Pielgrzym, czy też turysta może skorzystać z odnowy biologicznej, przenocować w schroniskach lub hotelach oferujących luksusowe warunki, poruszać się po Camino na segway'u, korzystać z transportu bagażu dostarczanego prosto do miejsca noclegu. Prawie wszędzie jest dostęp do Internetu. Mnóstwo firm turystycznych i hotelarskich promuje swe produkty przeznaczone dla pielgrzymów. Specjalistyczne sklepy oferują specjalistyczną odzież i ekwipunek. Nie wystarczają już zwykłe górskie buty i t-shirt, trzeba

mieć wszystko w najlepszym gatunku. Liczy się często wyczyn sportowy, jak najszybsze pokonanie szlaku. Szum medialny czasem wypacza istotę Camino. Statystyki dotyczące ruchu pielgrzymkowego pokazują jego ciągły wzrost, o czym wspomniano wcześniej. Entuzjazm, sukces, moda na Camino. Gdzie w tym wszystkim są podstawowe wartości uznawane przez prawdziwego pielgrzyma: pierwiastek duchowy, religijny, odwołanie do historii, tradycji i kultury, otwarcie na drugiego człowieka?

Kościół w XXI wieku próbuje przywrócić te utracone walory. Poprzez duszpasterstwo stara się ewangelizować na szlakach Jakubowych. Możemy przytoczyć kilka przykładów inicjatyw podjętych w Santiago de Compostela przez ks. arcybiskupa Juliána Barrio Barrio.

Jednym z ważniejszych wydarzeń był I Międzynarodowy Kongres Acogida Cristiana y Nueva Evangelización zorganizowany przez Oficina de Acogida al Peregrino i Santa, Apostólica y Metropolitana Iglesia Catedral de Santiago de Compostela w dniach 22–24 kwietnia 2013 roku. Uczestniczyło w nim wielu znamienitych gości, m.in. Segundo L. Pérez López, dziekan katedry w Composteli, Henri Brincard, biskup Puy en Velay, Jesus Tanco, profesor Universidad de Navarra w Pampelunie, ks. José Ángel Riviera de las Heras, profesor Universidad de Salamanca, ks. Antolín de Cela, rektor bazyliki Nuestra Señora de la Encima w Ponferradzie.

Tematy wystąpień dotyczyły problemów współczesnego pielgrzymowania, pozbawionego pierwiastka duchowego. Arcybiskup Santiago de Compostela, Julián Barrio Barrio, wygłosił konferencję zatytułowaną: „Peregrinos de la fé” (Pielgrzymi wiary), biskup Henri Brincard „Sentido del Camino y Nueva Evangelización” (Camino i Nowa Ewangelizacja), ks. profesor José Ángel Rivera de las Heras „La evangelización a través del arte en el Camino”, ks. Antolín de Cela „El Camino como peregrinación interior: encuentro y comunión en Cristo” (Camino jako pielgrzymowanie wewnętrzne: spotkanie i zjednoczenie w Chrystusie), ks. Segundo L. Pérez López „La Acogida Cristiana en el Camino de Santiago” (Acogida Cristiana na Camino de Santiago).

Ks. kanonik Pérez López stwierdził, że z perspektywy religijnej, człowiek postmodernistyczny, szczególnie przedstawiciel młodego pokolenia, wyróżnia się dużą obojętnością i relatywizmem religijnym, gdzie walory religijne zostały zastąpione i okaleczone przez inne zainteresowania codzienne. Nawiązał też do obojętności religijnej, spowodowanej m.in. koncentracją na sprawach zawodowych, szczęściu i władzy, pieniądzu i konsumpcji. Wspominał o zaniku tożsamości chrześcijańskiej spowodowanej oddalaniem się od wiary, praktyk sakramentalnych, moralności

chrześcijańskiej i instytucji religijnych. Stwierdził również, że pielgrzymowanie w swoich zróżnicowanych formach i akceptacji musi wydobyć na światło dzienne religijność i pobożność ludową. „Wiemy – stwierdził prelegent – że jesteśmy w trakcie głębokiego kryzysu, który zmienił się w kryzys Boga. Schematycznie można by powiedzieć: religia tak, ale Bóg nie”¹.

Ks. arcybiskup Julián Barrio Barrio mówił o antropologii wiary chrześcijańskiej, o chrześcijańskim Bogu, odmiennym od bóstw pogańskich czy greckich, który zawsze jest z nami. Stwierdził, iż „Wolność człowieka w wierze chrześcijańskiej jest niepodważalna. Człowiek to *homo viator*, *homo peregrinus*, otrzymał wolność, aby stać się tym, czym chce. Podążanie Camino to otwieranie się na tajemnicę, na nieskończoność, na Boga”². W konkluzji podkreślił on, że dawanie świadectwa wiary jest tym czego szukali i nadal szukają ze swą pokorną i skruszoną postawą tysiące pielgrzymów, którzy przybywają do Santiago de Compostela.

Z kolei francuski arcybiskup z Puy en Velay zacytował słowa z homilii Benedykta XVI wygłoszonej na Placu de Obradoiro w listopadzie 2010 roku: „Odbycie pielgrzymki nie oznacza tylko odwiedzenie jakiegokolwiek miejsca, aby podziwiać jego skarby przyrodnicze, artystyczne czy historyczne. Pielgrzymowanie oznacza o wiele bardziej opuszczenie własnych granic (samego siebie) aby podążać na spotkanie Boga, gdzie się objawił, gdzie łaska Boska ukazała się w szczególnym blasku wydała obfite owoce nawrócenia i świętości”³. Arcybiskup dodał, że od średniowiecza, pielgrzym po powrocie do domu jest uważany za odmienionego, przede wszystkim w sferze duchowej, ale także doczesnej, gdyż dotarł aż do końca Europy, na spotkanie nowych horyzontów, innych narodów i kultur.

W dniach 19 i 20 lutego 2018 roku miało miejsce kolejne, bardzo ważne wydarzenie poświęcone opiece duszpasterskiej nad pielgrzymami. Było to II Encuentro de sacerdotes y religiosos del Camino de Santiago (II Spotkanie duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego Camino de Santiago) zorganizowane przez katedrę w Santiago de Compostela oraz Acogida Cristiana en El Camino (ACC). Tematem przewodnim było „La Iglesia en los caminos” (Kościół na drogach św. Jakuba).

¹ <http://acogidacristianaenloscaminosdesantiago.org/wp-content/uploads/2018/02/I-Congreso-de-Acogida-Cristiana.pdf> [dostęp 20 VII 2018 r.].

² <http://acogidacristianaenloscaminosdesantiago.org/wp-content/uploads/2018/02/I-Congreso-de-Acogida-Cristiana.pdf> [dostęp 20 VII 2018 r.].

³ <https://ekai.pl/dokumenty/homilia-benedykta-xvi-wygloszona-podczas-mszy-sw-w-santiago-de-compostela-6-listopada-2010-r/> [dostęp 27 VII 2018 r.].

Na spotkanie przybyło wielu znamienitych gości, nie tylko z Hiszpanii. Z Rzymu przybył arcybiskup Rino Fischella, przewodniczący Papieskiej Rady do spraw Nowej Ewangelizacji, arcybiskup Francisco Pérez z Pampeluny, Segundo Pérez (dziekan katedry) i kanonicy z Santiago de Compostela. W spotkaniu wzięli udział duchowni z diecezji Pampeluna, Burgos, Astorga, Tuy-Vigo, Lugo, Ourense, Santiago de Compostela, Majorka, Madryt, Coria-Cáceres i León. Jeżeli chodzi o zakonników i zakonnice, to reprezentowali oni następujące zgromadzenia: Benedyktynów, Córek Najświętszej Marii od Opatrzności Bożej (Hijas de Santa Maria de la Providencia), Sercanek (Religiosas del Sarado Corazón), Ojców Marianów (Padres Maristas), Ojców Pallotynów (Padres Palotinos), Towarzystwa Jezusowego (Compañía de Jesús), Sług Miłosierdzia i Niewolników Maryi i Ubogich (Siervos de la Caridad y Esclavos de María y de los pobres).

W inauguracyjnym wystąpieniu Ks. Arcybiskup Julián Barrio Barrio zaznaczył, że pielgrzym, który przemierza drogę Jakubową szuka dokładnie tego pierwiastka duchowego, w którym tkwi prawdziwa geneza antropologii, prawda o istocie ludzkiej. Zwracając się do duchowieństwa podkreślił on, że owo poszukiwanie pierwiastka duchowego, jest idealnym warunkiem, by oprzeć się na wierze. Dzięki temu można osobiście spotkać Jezusa.

Arcybiskup apelował, aby te osoby, które zajmują się przyjmowaniem pielgrzymów na szlaku były „pośrednikami” Bożego światła, aby po ukończeniu pielgrzymki, po powrocie do ojczystego miejsca, wiara nie osłabiła się w codziennym życiu. W związku z tym jest bardzo cenne praktykowanie doświadczenia wiary w klimacie modlitwy. Jeśli Bóg jest najważniejszy, to koniecznym będzie zbliżanie się do Niego z czystym sercem, co umożliwi sakrament pojednania. Według arcybiskupa Barrio Barrio pielgrzymowanie nie jest tylko przejściem z jednego miejsca w następne, ale zmianą życia, aby zakorzenić się w przestrzeni sacrum.

Bardzo ważne słowa skierował do duchowieństwa przewodniczący Papieskiej Rady ds. Nowej Ewangelizacji, arcybiskup Rino Fischella. W wystąpieniu zatytułowanym „El Camino como oportunidad de Evangelización” ukazuje Camino jako środek ewangelizacji. Nawiązując do historii pielgrzymowania do grobu św. Jakuba Apostoła, podkreśla rolę wiary, która stanowiła podstawową, lecz nie jedyną motywację odbycia pielgrzymki. Pielgrzym odkrywał piękno przyrody, nowe miejsca święte, nowe kultury ówczesnego świata. W tym czasie oddziaływała na niego religia i kultura. Ponadto Camino zawierało podstawowe cechy wiary chrześcijańskiej, do których należą miłość, solidarność, rozumienie ży-

cia jako pielgrzymowanie przez świat w którym, jak mówi święty Paweł apostoł, wszyscy jesteśmy „jak obcy i przybysze” (1 P 2, 11). Dlatego też, w dzisiejszych czasach, składnik kulturowy musi być wzmocniony przez wyznanie wiary, podkreślił arcybiskup Fisichella. Następnie krótko scharakteryzował średniowiecznego pielgrzyma. Ten, który wyruszał do Composteli, był człowiekiem ciekawym świata, otwartym na to, co spotykał na drodze i chcącym poznać to. Podziwiał przedmioty wystawione na okolicznych straganach, słuchał muzyków, oglądał występy kuglarzy, słuchał opowieści i legend o cudach świętych, ale także o wielkich tego świata, np. Karolu Wielkim. Jednocześnie obserwował jak powstają nowe kościoły, nierzadko uczestniczył w ich budowie w zamian za wikt i opierunek, odkrywał istnienie szlaków handlowych, poznawał nowe trendy w modzie i zwyczajach, potrawy, odkrywał nowe zwierzęta. Człowiek odrzucając Boga staje się ofiarą samego siebie. Czym Go może zastąpić? Nauką, techniką, technologią cyfrową? Pozostanie sam ze swoimi obawami, niepewnościami, sprzecznościami, skonstatował arcybiskup Rino Fisichella. W dalszej refleksji przytoczył fragmenty pierwszej adhortacji papieża Franciszka, *Evangelii gaudium* (*Radość Ewangelii*), ogłoszonej na zakończenie Roku Wiary, 24 listopada 2013. Znajdujemy w niej wiele odniesień do pielgrzymowania. Jak stwierdza papież Franciszek: „Posiada ona [Ewangelia] zawsze dynamikę wyjścia i daru, wyjścia poza siebie, podążania i siania zawsze na nowo, zawsze dalej. Mówi Pan: «Pójdźmy gdzie indziej, do sąsiednich miejscowości, abym i tam mógł nauczać, bo po to wyszedłem» (Mk 1, 38). Kiedy nasienie zostało zasiane w jakimś miejscu, nie zatrzymuje się On w nim dłużej, aby lepiej wyjaśnić Dobrą Nowinę albo dokonać kolejnych znaków, lecz Duch skłania Go, by ruszył do innych wiosek. (Eg 21). Zażyłość Kościoła z Jezusem jest zażyłością «w drodze», a komunika «w samej swej istocie przyjmuje kształt komunii misyjnej». Jest sprawą żywotną, aby Kościół, przyjmując wiernie wzór Mistrza, wychodził dzisiaj głosić Ewangelię wszystkim ludziom, w każdym miejscu, przy każdej okazji, nie zwlekając, bez niechęci i bez obaw. *Radość Ewangelii* jest dla całego ludu, nie może z udziału w niej wykluczać nikogo (Eg 23). Camino de Santiago jest właśnie taką rzeczywistością, która umożliwia głoszenie Dobrej Nowiny każdemu i przy każdej okazji”⁴.

Arcybiskup Pampeluny i Tudeli, Francisco Pérez, w końcowej części swojego wystąpienia pt „*El sacerdote como agente pastoral en el Camino*” (*Kapłan jako duszpasterz na Camino*), przedstawił propozycje de-

⁴ <http://acogidacristianaenloscaminosdesantiago.org/encuentro-de-sacerdotes-religiosos-y-religiosas/> [dostęp 10 VII 2018 r.].

kalogu dla Camino de Santiago dotyczącego roli Kościoła na Camino de Santiago.

Oto najważniejsze z nich:

1. Kościół powinien czuwać, aby znakowania Camino, żółte strzałki, przebiegały obok świątyń, tak jak to było na samym początku, a także nie podlegały modyfikacjom, wskazując drogę do restauracji, barów i sklepów z pominięciem świątyń.
2. Konieczna jest współpraca wszystkich diecezji począwszy od Roncesvalles do Santiago de Compostela.
3. W niektórych kościołach diecezjalnych, tych o szczególnym znaczeniu, pielgrzymi powinni mieć możliwość otrzymania krótkiego przesłania Ewangelii. Mogliby je zabrać ze sobą w dalszą drogę. Pozwoliłoby to lepiej zrozumieć sens pielgrzymowania do Composteli. Na każdym etapie pielgrzymki dostępne byłyby różne wersje przesłania Ewangelii.
4. Owo przesłanie Ewangelii mogłoby przypominać puzzle. Po zakończeniu Camino i ułożeniu wszystkich części, na odwrocie pojawiłby się obraz Jezusa Zmartwychwstałego, lub inny, w zależności od charakteru danego roku, np. Roku Miłosierdzia, Roku Wiary, itp.
5. W Internecie winne być zamieszczone informacje o miejscach modlitwy, godzinach Mszy świętych i innych „serwisach” religijnych (spowiedź, rozmowy, itp.) w miejscowościach położonych na całym Camino de Santiago.
6. Schroniska parafialne należy promować i ogłaszać jako ofertę Kościoła.
7. W ważnych kościołach powinna znaleźć się krótka informacja opisowa dotycząca stylu sztuki, patrona, itp.
8. Na poziomie Konferencji Biskupów lub diecezji należy zaprosić osobę duchowną lub młodzież władającą językiem angielskim, francuskim (...) aby móc pomagać im (obcokrajowcom) w pielgrzymowaniu poprzez rozmowy, udzielanie informacji.
9. Trzeba promować na Camino jakieś miejsce (styl Taizé) sprzyjające wspólnej kontemplacji i głoszeniu chwały Bożej poprzez muzykę, obraz, dźwięk, przedstawienia i sztuki religijne.
10. Tym, którzy chcą przebyć Camino w duchu religii katolickiej, zapewnić możliwość uczestnictwa w sakramencie Eucharystii i sakramencie pojednania, jak i w adoracji Najświętszego Sakramentu.
11. Należy udostępnić przestrzeń dla artystów. Malarzom umożliwić wykonanie murali na ścianach, muzykom oddać do dyspozycji pianino, tak jak ma to miejsce na lotniskach. Pisarzom, poetom, zapropo-

- nować napisanie książki, lub też udostępnić adres mailowy, na który wysyłałoby swoje wiersze i refleksje.
12. We wszystkich miejscach kultu religijnego powinien znajdować się opis kościoła, styl architektoniczny, data powstania, patron, święci i ich historia. W zależności od możliwości powinno być to dostępne w trzech lub czterech językach. Niezmiernie ważna jest współpraca osób świeckich, aby ułatwić porozumiewanie się w językach obcych.
 13. Bardzo ważne jest miejsce rozmowy (lugar de escucha), w którym pielgrzymi mogliby podzielić się własnym doświadczeniem, własnymi troskami i radościami, porozmawiać o swoim życiu. W przypadku, kiedy dyżur pełniłby ksiądz, mogliby skorzystać z sakramentu Pojednania.

Wszystkie te propozycje bardzo klarownie ilustrują podejście Kościoła do ewangelizacji na Camino de Santiago. Otoczenie pielgrzymów odpowiednią opieką duszpasterską, zapewnienie im dostępu do codziennych praktyk religijnych, możliwości rozmowy z duszpasterzem i wspólnej modlitwy, są niezmiernie ważne. Kościoły, kaplice i inne miejsca kultu religijnego nie mogą być postrzegane przez pryzmat konsumpcji, wyczynu sportowego, czy turystykę. W obecnych czasach Camino de Santiago domaga się od nas ewangelizacji. Szczególną rolę pełnią w tym zakresie księża. Wiele czynników może osłabić ich zapał, ale nie możemy zapomnieć, że ewangelizujemy w imię Jezusa Chrystusa i Jego Kościoła, dobitnie zaznaczył arcybiskup Francisco Pérez.

W trakcie Mszy świętej sprawowanej dla pielgrzymów w katedrze 20 lutego 2018 r., proboszcz bazyliki Santa Maria de la Encina z Ponferrady, ksiądz Antolin de Cela, wypowiedział znaczące słowa w Inwokacji do świętego Jakuba Apostoła. Zwrócił się do Niego w imieniu całego duchowieństwa zaangażowanego w przyjmowanie pielgrzymów w schroniskach parafialnych lub przykościelnych, duchowieństwa starającego się ukazać pielgrzymom tego samego Chrystusa, który w drodze do Emaus staje się obecny w Eucharystii. W ramach przyjęcia ofiarowane jest błogosławieństwo, wspólna wieczerza, pieczętka, spowiedź lub po prostu miła rozmowa.

Następnie ksiądz Antolin de Cela określił trudności, jakie napotykają duszpasterze. Pierwszą z nich jest panująca sekularyzacja i „turigrinos” (turysto-pielgrzymi), którzy usiłują przekształcić Camino w drogę stricte turystyczną. Druga to media, które wszystko banalizują, trzecia – brak środków w Kościele na utrzymanie rozległych parafii, gdy jeden ksiądz obsługuje 20 lub więcej parafii. Jednak w tej sytuacji podnosi księża na

duchu ich zaangażowanie w opiekę duszpasterską i troska o byt codzienny pielgrzymów. Święty Jakub daje przykład apostołstwa w trudnych czasach i na obcych ziemiach. Znamienne zabrzmiały słowa księdza Antolina de Cela: „Apostole Jakubie, jakże trudna była Twoja praca, gdy siałeś ziarno wiary na terytorium Hiszpanii, ziemi zalanej przez pogaństwo, wierzenia pierwotne i rzymskie, a jednak wiedziałeś, jak dotrzeć do serca Hiszpanów”⁵.

Bardzo ważną inicjatywą wpisującą się w nurt wydarzeń kulturalnych skierowanych do pielgrzymów, jest cykl letnich konferencji organizowanych przez Archiconfradía Universal del Apóstol Santiago (Arcybractwo św. Jakuba Apostoła) w Santiago de Compostela. W 2018 roku odbywa się już po raz piąty pod hasłem: „A dónde vas peregrino?” („Dokąd zmierzasz pielgrzymie?”) W trakcie piętnastu konferencji znalazły się wątki dotyczące duchowości, historii, dziedzictwa, sztuki. Arcybiskup Santiago de Compostela, Julián Barrio Barrio wygłosił 8 maja 2018 roku konferencję inauguracyjną poświęconą wymiarowi duchowemu pielgrzymowania do Composteli: „Espiritualidad de la peregrinación jacobea”.

Jak wspomniał ks. arcybiskup Barrio Barrio, 31 grudnia 2020 roku otworzą się Drzwi Święte. W ten sposób rozpocznie się trzeci Rok Święty Kompostelański w XXI wieku. Trzeba dobrze przygotować się do tego wydarzenia i zwrócić uwagę na wymiar duchowy pielgrzymowania. Pielgrzymowania nie można zredukować do zwykłego wydarzenia politycznego, kulturowego i turystycznego, pozbawionego znaczenia religijnego i duchowego. Pielgrzym to ten, który bez względu na niebezpieczeństwa, udaje się w obce strony. Pielgrzymowanie do Grobu świętego Jakuba Apostoła, mówił arcybiskup, jest obrazem i metaforą życia człowieka, który po zetknięciu się z wiarą apostołską pragnie pokoju i ciszy po długim wędrowaniu po świecie. Jednocześnie ma nadzieję, że w przyszłości osiągnie radość wieczną. Przypowieść o Synu marnotrawnym jest archetypem pielgrzymowania, gdzie wpisuje się oddalenie, a następnie powrót i nawrócenie. Podobnie przypowieść o zagubionej owcy, którą Chrystus niesie na swoich ramionach. Wędrowka, w której prowadzi nas Chrystus, prowadzi nas do Niego. Święty Jan od Krzyża, cytowany przez Arcybiskupa, podkreślał owo otwarcie na transcendencję (Góra Karmel, czyli Góra Doskonałości): „Aby dojść do tego, czego nie poznajesz, masz iść przez to, czego nie poznajesz”. Fundamentalne stwierdzenie odnoszące się do postaci pielgrzyma znajdujemy w Księdze Rodzaju (Gen 12, 1): „Pan rzekł do Abrama: «Wyjdź z twojej ziemi rodzinnej

⁵ <http://acogidacristianaenloscaminosdesantiago.org/encuentro-de-sacerdotes-religiosos-y-religiosas/> [dostęp 10 VII 2018 r.].

i z domu twego ojca do kraju, który ci ukażę»". Jedno z najpiękniejszych przedstawień teologicznych pielgrzymowania chrześcijańskiego zawdzięczamy autorowi listu do Hebrajczyków: „Przez wiarę ten, którego nazwano Abrahamem, usłuchał wezwania Bożego, by wyruszyć do ziemi, którą miał objąć w posiadanie. Wyszedł nie wiedząc, dokąd idzie. Przez wiarę przywędrował do Ziemi Obiecanej jako ziemi obcej, pod namiotami mieszkając z Izaakiem i Jakubem, współdziedzicami tej samej obietnicy. Oczekiwał bowiem miasta zbudowanego na silnych fundamentach, którego architektem i budowniczym jest sam Bóg” (Hbr 11, 8–10).

Arcybiskup Barrio Barrio podkreślił, że w charakterze pielgrzymowania człowieka wiary wybijają się nadzieja, jako dynamiczny element egzystencji. Tylko ten, kto ma nadzieję, może uważać się za pielgrzyma. Pielgrzymowanie z dalekich stron do Grobu Apostoła, dniami i nocami, z radościami i trudnościami Camino obrazuje życie chrześcijanina. Świadomość bycia pielgrzymem pomaga ze spokojem pokonywać wszelkie przeszkody.

Dużą wagę dla arcybiskupa mają Lata Świąte. Ich celem zawsze była odnowa Kościoła i życia chrześcijańskiego, w przypadku Świętego Roku Jakubowego jest ona realizowana poprzez wymiar pokutny, właściwy i charakterystyczny dla pielgrzymowania do Santiago.

W nawiązaniu do przeszłości, ks. arcybiskup Barrio Barrio zaznaczył, że jeden z najcięższych zarzutów Lutra dotyczył pielgrzymowania do Santiago de Compostela. Antyjakubowy krzyk Marcina Lutra i reforma protestancka pociągały krytykę antropologii katolickiej. Według arcybiskupa pielgrzymowanie jest okazją do rozwijania Nowej Ewangelizacji w Hiszpanii i Europie rozdartej przez nacjonalizmy i poszukującej czynnika jednoczącego. Czynniki te przyczyniłyby się do odnowy duchowej, moralnej i intelektualnej naszego społeczeństwa. Camino de Santiago wpisuje się w chrześcijański wymiar Europy. Świadczy o tym również Akt Europejski, przesłanie Jana Pawła II z 9 listopada 1982 wygłoszone w Santiago de Compostela: „Odnajdź siebie samą! Bądź sobą! Odkryj swoje początki. Tchnij życie w swoje korzenie. Tchnij życie w te autentyczne wartości, które sprawiały, że twoje dzieje były pełne chwały, a twoja obecność na innych kontynentach dobroczynna. Odbuduj swoją jedność duchową w klimacie pełnego szacunku dla innych religii i dla prawdziwych swobód. Oddaj cesarzowi to, co cesarskie, Bogu zaś to, co Boskie. Nie chęć się swoimi podbojami, pomna na ich możliwe negatywne konsekwencje. Nie zniechęcaj się z powodu zmniejszania się twojego znaczenia w świecie czy też z powodu kryzysów społecznych i kulturalnych, które cię dotyczą. Możesz jeszcze być latarnią cywilizacji i bodź-

cem postępu dla świata. Inne kontynenty patrzą na ciebie i spodziewają się po tobie tej samej odpowiedzi, jaką święty Jakub dał Chrystusowi: «Mogę»⁶.

Bardzo ważne są również spotkania biskupów francuskich i hiszpańskich związanych z Camino de Santiago. Takie spotkanie odbyło się w lipcu 2017 roku, a zostało zorganizowane przez Centro de Acogida de Peregrinos de Carretas, a uczestniczyli w nim m.in. arcybiskup Santiago de Compostela, Julián Barrio Barrio, Marc Aillet, biskup Bayonne we Francji, arcybiskup Pampeluny Francisco Pérez, biskup pomocniczy Santiago de Compostela Jesús Fernández Gonzales oraz dziekan katedry Segundo Pérez López.

W trakcie spotkania, ks. arcybiskup Barrio Barrio opowiedział się za wzmocnieniem duchowości właściwej dla pielgrzymowania Jakubowego. Podkreślił też, że Camino de Santiago, pielgrzymowanie i tradycja Jakubowa symbolizują i wyrażają najgłębsze wartości chrześcijańskie. Po raz kolejny zaznaczył też, że pielgrzymowanie to „o wiele więcej niż sport czy przygoda, wyprawa turystyczna czy szlak kulturowy”. Jeżeli się je pozbawi jej „wnętrza” ludzkiego i chrześcijańskiego, stanie się „czymś biernym”.

Ważnym jest wzmocnienie uwagi duchowej przyjmowaniu pielgrzymów na drodze jakubowej. Arcybiskup dodał, że to „nie sam pielgrzym przybywa, ale my wszyscy musimy dotrzeć do pielgrzyma”. Nawiązując do patrona dnia, świętego Benedykta, patrona Europy, wspominał iż ów święty prosił swoich mnichów, aby przyjmowali pielgrzymów tak jak samego Chrystusa.

Niezmiernie ważne słowa wypowiedział arcybiskup Barrio Barrio w lutym 2018 roku, w wywiadzie przeprowadzonym z okazji 25-lecia swojej sakry biskupiej. Podkreślił, że głęboką radością napawają go liczni pielgrzymi przybywający do domu świętego Jakuba Apostoła, domu modlitwy i przebaczenia. Mówił także o Camino de Santiago i jego znaczeniu dla Europy w przeszłości jak i w XXI wieku. „Camino musi być drogą braterstwa, rozumianą jako przestrzeń, czas i środowisko duchowe, w którym katolicy umocnią własną wiarę, nadzieję, wesprą dialog ekumeniczny i międzyreligijny także poszukującymi i zastanawiającymi się nad własnym sensem życia. Arcybiskup dodał też, że pielgrzym nie jest cyfrą, nie można na tym poprzestać, jest on wędrowcem zmierzającym do sacrum i przekazującym wiedzę. Zaznaczył również otwarcie Kościoła na współpracę z Xacobeo, podkreślając wyraźnie, że Kościół musi posiadać

⁶ Jan Paweł II, *Akt Europejski*, „L'Osservatore Romano”, wydanie polskie, nr 2 (38), 1983, s. 29.

świadomość odnośnie tożsamości oraz istoty Camino i pielgrzymowania Jakubowego. „Będziemy walczyć, aby nie rozmyła się ta tożsamość, aby nie zmalała dynamika pielgrzymowania i Camino de Santiago”, dobitnie zaznaczył arcybiskup Barrio Barrio.

Camino de Santiago od stuleci przemierzone przez rzesze pielgrzymów zmierzających do Grobu świętego Jakuba Apostoła cieszy się coraz większą popularnością w Europie i na całym świecie. W 2017 roku liczba pielgrzymów przekroczyła 300 tysięcy. Kościół hiszpański, a szczególnie archidiecezja Santiago de Compostela i parafie położone na szlaku Jakubowym mają szczególne zadanie do wykonania w dzisiejszych czasach. Następuje zacieranie się tożsamości chrześcijańskiej poprzez oddalanie się od wiary, spadek praktyk sakramentalnych, nie przywiązywanie wagi do moralności chrześcijańskiej i instytucji religijnych. Trzeba dołożyć wszelkich starań, aby zachować pierwotny, chrześcijański charakter Drogi Jakubowej, głosić Chrystusa, otoczyć pielgrzymujących opieką duszpasterską i stworzyć im dogodne warunki do odkrywania prawd Ewangelii na miarę XXI wieku. Wołajmy za Benedyktem XVI: „Drodzy przyjaciele, wnieśmy nasze spojrzenie pełne nadziei na to wszystko, co Bóg nam obiecał i nam daje. Niech On da nam siły, wzmocni tę archidiecezję kompostelańską, niech ożywi wiarę swoich dzieci i pomoże im pozostać wiernymi swemu powołaniu szerzenia i ożywiania Ewangelii, także na innych ziemiach. Niech św. Jakub, przyjaciel Pana, wyprasza obfite błogosławieństwo dla Galicji, innych ludów Hiszpanii, Europy i tak wielu innych miejsc za morzami, gdzie Apostołem jest znakiem chrześcijańskiej tożsamości i inspiratorem głoszenia Chrystusa”⁷.

Spiritual dimension of the *Camino de Santiago* in the 21st Century. Pastoral initiatives.

Summary

The 21st century is the great development of the Camino de Santiago. More and more people from all over the world decide to make a pilgrimage to Santiago de Compostela. The number of pilgrims increases each year, whether it is an ordinary year or a holy year.

On the roads of St. James we can meet representatives of various nationalities and religions, as well as those who seek to discover spiritual life. There are also

⁷ <https://ekai.pl/dokumenty/homilia-benedykta-xvi-wygloszona-podczas-mszy-sw-w-santiago-de-compostela-6-listopada-2010-r/> [dostęp 27 VII 2018 r.].

those who describe themselves as tourists, treating the trail to Compostela as a trip, a sports feat or a cheap form of leisure. Many tourists on the way to Santiago become pilgrims, noticing the spiritual dimension of the pilgrimage to the tomb of James the Apostle.

What favors the development of spiritual life on *Camino*? Under what circumstances does the pilgrim discover or deepen it? How does the Spanish Church open itself to the spiritual needs of pilgrims? What initiatives are being taken to effectively evangelize? The Spanish Church is very active in this field as the Archbishop of Santiago de Compostela receives an active support from secular and church organizations. Congresses and meetings concern not only organizational matters, but are also devoted to the development of pastoral care on the James routes. Very often, the representatives of high church authorities, foreign bishops, as well as experts dealing with the issue of pilgrimages to Santiago de Compostela are invited. The diocesan and monastic clergy must be adequately prepared to evangelize and open for the spiritual needs of the pilgrims. The *Camino de Santiago* can not lose its spiritual values. In addition to discovering the tourist and cultural values of the *Camino*, the pilgrim should develop himself spiritually, and after returning his home, cultivate faith and give testimony to the others. Haunting churches along the trail, common prayer, holy mass for pilgrims, the opportunity to take advantage of the sacrament of penance, or a simple conversation with a priest during a pilgrimage are very helpful. The disappearance of the Christian identity by moving away from the faith, the fall of sacramental practices, the lack of attention to Christian morality and religious institutions are typical of the postmodern era in which we live. Therefore, all pastoral activities are necessary.

*Bogna Matuszewska-Sulima, mgr
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków
Archicofradía Universal del Apóstol Santiago
Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła
Więclawice Stare*

Bibliografia

Jan Paweł II, *Akt Europejski*, „L'Osservatore Romano”, wydanie polskie, nr 2 (38), 1983, s. 29.

Netografia

<http://acogidacristianaenloscaminosdesantiago.org/wp-content/uploads/2018/02/I-Congreso-de-Acogida-Cristiana.pdf> [dostęp 20 VII 2018 r.]

<http://acogidacristianaenloscaminosdesantiago.org/encuentro-de-sacerdotes-religiosos-y-religiosas/> [dostęp 10 VII 2018 r.]

<http://www.archicompostela.es/saludo-de-monsenor-barrio-a-los-sacerdotes-del-camino-de-santiago> [dostęp 20 VII 2018 r.]

biblia.deon.pl/ [dostęp 28 VII 2018 r.]

<https://ekai.pl/dokumenty/homilia-benedykta-xvi-wygloszona-podczas-mszy-sw-w-santiago-de-compostela-6-listopada-2010-r/> [dostęp 27 VII 2018 r.]

http://www.mercaba.org/DOCTORES/JUAN-CRUZ/monte_de_perfeccion.htm [dostęp 28 VII 2018 r.]

<https://oficinadelperegrino.com/wp-content/uploads/2016/02/peregrinaciones2017.pdf> [dostęp 28 VII 2018 r.]

<https://oficinadelperegrino.com/wp-content/uploads/2016/02/peregrinaciones2010.pdf> [dostęp 28 VII 2018 r.]

<https://oficinadelperegrino.com/wp-content/uploads/2016/02/peregrinaciones2015.pdf> [dostęp 28 VII 2018 r.]

<https://oficinadelperegrino.com/wp-content/uploads/2016/02/peregrinaciones2016.pdf> [dostęp 28 VII 2018 r.]

https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/adhortacje/evangelii_24112013.html [dostęp 27 VII 2018 r.]

<http://www.pastoralsantiago.org/julian-barrio-el-peregrino-no-es-una-cifra-es-viajero-de-lo-sagrado-y-transmisor-de-saberes/> [dostęp 15 VII 2018 r.]

<http://www.pastoralsantiago.org/el-arzobispo-inaugura-manana-el-v-ciclo-de-conferencias-a-donde-vas-peregrino-con-una-conferencia-sobre-la-espiritualidad-de-la-peregrinacion-jacobe/> [dostęp 11 VII 2018 r.]

<http://www.pastoralsantiago.org/v-ciclo-de-conferencias-a-donde-vas-peregrino-espiritualidad-de-la-peregrinacion-jacobe/> [dostęp 25 VII 2018 r.]

<http://www.pastoralsantiago.org/monsenor-barrio-aboga-por-fortalecer-la-espiritualidad-propia-de-la-peregrinacion-jacobe/> [dostęp 18 VII 2018 r.]

<http://www.parafiapruszcz.x.pl/mistyka/jk/07-gora.htm> [dostęp 28 VII 2018 r.]

Droga ciszy w głośnym świecie. Camino miejscem odkrywania i porządkowania duchowości człowieka

*Niech zniknie spośród was wszelka gorycz,
uniesienie, gniew, wrzaskliwość, znieważenie –
wraz z wszelką złością.*

(Ef 4, 31)

Wstęp

Przytoczone w motcie do niniejszego tekstu słowa Apostoła Narodów ukazują sześć wad, których powinni wyzbywać się chrześcijanie. Są to wady ponadczasowe. Funkcjonowały one w czasie kiedy nauczał św. Paweł z Tarsu – funkcjonują również dziś. Stanowią one wyzwanie dla pielgrzymów. Omówienie i wyjaśnienie wszystkich, przekracza ramy tego artykułu. Każdemu wypaczeniu – jego aktualności współcześnie, należałoby poświęcić osobne studium. W tym miejscu, omówiona zostanie „wrzaskliwość” z wszystkimi istotowymi emanacjami tego określenia, tj.: zgiełk, hałas zarówno zewnętrzny, jak i wewnętrzny. Aby eksplikacja zagadnienia była pełna, należy ukazać kontekst cywilizacyjny rozważanego zagadnienia. Przedstawić człowieka we współczesnym świecie oraz jakie czyhają na niego zagrożenia. Mimo lansowanych materialistycznych koncepcji, należy pamiętać, iż człowiek to również istota duchowa. Hałas świata, często przeszkadza ludziom w dostrzeganiu tej prawdy. Celem poniższych rozważań, jest ukazanie, iż duchowość może być odkrywana i porządkowana na Camino. Dlatego, że Camino to ekosystem oderwania

od hałasu świata ponowoczesnego. Daje enklawę ciszy, w której można odnaleźć, to co naprawdę ważne i istotne!

Człowiek ponowoczesności

Kim jest współczesny człowiek? Odpowiedź na tak postawioną kwestię wymaga szczegółowego określenia, jak rozumiana jest współczesność i co jej zagraża. Socjologowie używają różnych pojęć na określenie czasów, w których przyszło nam żyć. Społeczeństwo postindustrialne (Daniel Bell i Alain Touraine), społeczeństwo klasy usługowej (Ralf Dahrendorf), społeczeństwo wiedzy, informatyczne (Peter Drucker), społeczeństwo ryzyka (Ulrich Beck), społeczeństwo późnej nowoczesności (Anthony Giddens, Zygmunt Bauman), społeczeństwo globalne (Herbert Marshall McLuhan, Roland Robertson). Wspólnym mianownikiem dla wszystkich teoretyków tworzących pojęcia dla opisanego rzeczywistości końca XX i początku XXI wieku, jest stwierdzenie, iż społeczeństwa znalazły się w stadium, które zastąpiło okres nowoczesności, czyli w stadium ponowoczesności¹.

Ludzie żyjący w społeczeństwie ponowoczesnym poddawani są wpływowi ideologii postmodernistycznych. Postmodernizm odwołuje się „do poczucia końca historii i kresu wielkich narracji, [jest] w pewien sposób syntezą tego, co przyniosło zapoczątkowane we Francji oświecenie. Wydaje się, że świat ponowoczesny, zideologizowany przez postmodernizm, pozostaje pod szczególnym urokiem filozofii F. W. Nietzschego”². U źródeł wszelkich ideologii, leży ludzkie pragnienie kreacji rzeczywistości. Już od czasów starożytnych takie idealistyczne tendencje przenikały umysły ludzi. Tak tworzyły się utopie!

Myślenie utopijne stanowi źródło powstawania ideologii. Umysły ludzi doby ponowoczesności muszą zmagać się z natarciem wypaczonych czysto ludzkich wizji. Dostrzegł to m.in. Benedykt XVI, który w swo-

¹ „W sumie literatura socjologiczna w odniesieniu do ponowoczesności posługuje się ponad stu określeniami zamiennymi. Mają one charakter etykietek względnie stygmatyzacji społeczeństwa, jakie pojawia się na początku XXI stulecia... Przemierzając ów gąszcz znaczeń ponowoczesności, nie bez racji można skonstatować, że jest ona rodzajem buntu przeciwko temu, co do tej pory uchodziło za nowoczesne. Na czym ów bunt polega? Jak twierdzi prof. Jadwiga Mizińska z Instytutu Filozofii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, ponowoczesność jakby wszystko czyni na przekór nowoczesności. Przedrostek „po” w rzeczywistości acz mimowolnie oznacza bezradność, dezorientację, oszołomienie...”. Zob. J. Mazur, *Dialog Jana Pawła II z ponowoczesnym światem*, „Niepodległość i Pamięć”, 21, 3–4 (47–48), 2014, s. 188.

² Tamże.

im nauczaniu owe szkodliwe ideologie wskazał. Do katalogu ideologii zagrażających współczesnym zaliczył: ateizm, agnostycyzm, nihilizm, ewolucjonizm ateistyczny, racjonalizm, sekularyzację-sekularyzm, indyferentyzm, redukcjonizm, relatywizm, ideologię gender, indywidualizm, utylitaryzm, egoizm, konsumizm i hedonizm³. Aby zrozumieć, co owe pojęcia oznaczają, nieodzownym jest zatrzymać się przy każdym z nich.

Symptodem właściwym kulturze ponowoczesnej jest postępująca **ateizacja**, moda na laickość. Ma ona związek z wizją materialistyczną, według której człowiek jest immanentny w świecie⁴, konsumowanie życia jest jego celem. Zaczerpnięta z utopii terrystyczna (terryzm, od łac. *terra* – ziemia) wizja rzeczywistości, w myśl której „miejszem pochodzenia i spełnienia się człowieka jest tylko ziemia”⁵, ma swoje konsekwencje w eliminacji perspektywy życia wiecznego, w eliminacji Boga – w ateizmie. Według E. Gilsona ateizm jest postawą „wyrażającą (w najróżniejszych formach, poczynawszy od teoretycznych aż do praktycznych) przekonanie, że Boga nie ma, czyli że słowo „Bóg” nie ma żadnego odpowiednika w rzeczywistości”⁶. Występują różne rozumienia tego słowa oraz wiele rodzajów ateizmu⁷. O ile ateizm wyklucza fakt istnienia Boga, o tyle „łagodniejszą” koncepcją myślową jest **agnostycyzm**. Ten kierunek nie neguje w punkcie wyjścia istnienia Boga, natomiast zaprzecza ludzkim możliwościom jego poznania. Sugerując, iż to co niepoznane, jest wątpliwe. Współczesnym społeczeństwom demokratycznym towarzyszy również **nihilizm**. Postawa ta wypływa z błędnego myślenia filozoficznego, bowiem „nihilizm jest źródłem rozpowszechnionego dziś poglądu, że nie należy podejmować żadnych trwałych zobowiązań, ponieważ wszystko jest ulotne i tymczasowe”⁸. Człowiek ponowoczesności ma tak kształtowaną świadomość, iż teoria kreacjonizmu jest bajką, czymś nierealnym i nienaukowym. Dominuje **ewolucjonizm ateistyczny**, który głosi, iż świat nie powstał w wyniku działań Stwórcy, lecz jest owocem ewolucji przyrody. Jest to zgodne z kultem **racjonalizmu**, gdzie za realne uznaje się tylko to co jest mierzalne i policzalne. Temu czemu nie można nadać kategorii ilościowych, nie przypisuje się faktu realności. **Sekularyzacja**, przekształcając się w **sekularyzm**, oddala się od pozytywnej koncepcji świeckości. Jak mówił Benedykt XVI „sekularyzacja, która pojawia się

³ J. Warzeszak, *Antropologia Benedykta XVI na tle błędnych antropologii współczesnych*, „Studia Teologii Dogmatycznej”, t. I, 2015, s. 257–290.

⁴ Zob. Z. Zdybicka, *Globalizm i religia*, „Człowiek w Kulturze” 2002, nr 14, s. 36.

⁵ Tamże.

⁶ E. Gilson, *Byt i istota*, Warszawa 1963, s. 315.

⁷ Zob. J. Sochoń, *Ateizm*, Warszawa 2003.

⁸ Jan Paweł II, *Fides et ratio*, 46.

w kulturach jako wizja świata i ludzkości bez odniesienia do Transcendencji, przenika wszystkie aspekty życia codziennego i powoduje rozwój mentalności, w której Bóg jest faktycznie nieobecny – całkowicie bądź częściowo – w życiu i świadomości człowieka”⁹. Pojawia się **indyferentyzm**, czyli postawa obojętność względem wartości istotnych, spośród których prawda stanowi *clou* negacji. Towarzyszy temu **redukcjonizm** w rozumieniu człowieka jako osoby. Personalistyczne rozumienie człowieka, wyjaśnia go jako *compositum* cielesno-duchowe. Redukcjonizm ogranicza go tylko do sfery cielesnej. Człowiek oderwany od duchowości, narażony jest na **relatywizm**. Brak stałych i niezmiennych zasad postuluje etykę sytuacjonistyczną, gdzie z uwagi na sytuację i okoliczności wydaje się sądy dotyczące dobra lub zła. Człowiek ery ponowoczesności nagabywany jest przez **ideologię gender**, która współcześnie najintensywniej nagłaśnia oświeceniowo-rewolucyjne hasła równości. Postuluje ona równość płci lub możliwość jej wyboru. Dotyczy to nawet płci biologicznej. Niestety takie wypaczenia, są sankcjonowane przez współczesnych nomotetów¹⁰. Innym aspektem tak rozumianej wolności, jest **indywidualizm**. Współczesny człowiek, nie zważając na okoliczności teologiczno-etyczne, może w imię własnej wolności decydować o sobie. O swoim życiu lub śmierci. Jak zauważa Małgorzata Hołda: „ponowoczesność proklamuje i utrzymuje wolność, która w dużym stopniu degraduje ludzką naturę, dewaluje rozważania metafizyczne, a jednocześnie nie nakreśla horyzontu nadziei, nie afirmuje życia, prowadzi za to do sceptycyzmu czy nihilizmu”¹¹. Stąd dopuszczalna w wielu tzw. krajach rozwiniętych możliwość eutanazji i aborcji. Człowiek żyjący chwilą chce korzystać, dlatego staje się **egoistycznym utylitarystą**, pragnącym czerpać korzyści z życia. Niestety są to korzyści jednostkowe dążące do zaspokojenia pragnień ich autora. Cała egzystencja człowieka ponowoczesności bazuje na dążeniu do przyjemności (**hedonizm**), kluczem której jest **konsumowanie** darów świata. Taki zatem ponury obraz współczesnego człowieka nam się rysuje.

⁹ Benedykt XVI, *Sekularyzacja jest trudną próbą dla Kościoła. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Kultury w dniu 8 marca 2008 r.*; https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/kultura_sek_08032008.html [dostęp: 30.06.2018 r.].

¹⁰ Zob. Ł. Stefaniak, *Zarys sporu o ratyfikację Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej*, „Roczniki Nauk Prawnych KUL”, t. XXIV, nr 3, 2014, s. 61–75.

¹¹ M. Hołda, *Relatywizm moralny znakiem ponowoczesnej rzeczywistości*, [w:] *Społeczeństwo ponowoczesne – społeczeństwo ponowoczesności*, Kraków 2016, s. 34.

Świat ponowoczesny – światem hałasu

Zaprezentowane powyżej ideologie, jakie zagrażają ludziom współczesnym, nie pozostały tylko spisane, lecz są one za pomocą całej maszyny propagandowej wcielane w życie. Jesteśmy obecnie świadkami boju o umysły ludzkie. Propaganda służy decydom po to, by manipulować społeczeństwami. Jak wiemy, manipulacja to: „wywieranie wpływu na człowieka oraz na społeczeństwo za pomocą najnowszych osiągnięć nauki (psychologia, socjologia) i techniki (media) w taki sposób, aby nie licząc się ze względami moralnymi (prawdomówność, podmiotowość i godność człowieka, dobro wspólne), osiągnąć zamierzone cele”¹². Podmioty posługujące się manipulacją mają na celu wprowadzenie odbiorców w błąd poprzez brak informacji lub dezinformację. Manipulacja przynosi pożądane efekty w sytuacji, gdy odbiorca cechuje się ignorancją intelektualną i kulturalną, jest zestandaryzowany (do czego doprowadza państwowa socjalizacja). Główne narzędzia manipulacji to język i obraz¹³.

Umysł człowieka ponowoczesności jest tak ukształtowany, iż nie jest w stanie właściwie odbierać wrażeń zmysłowych. Wpływ na taki stan rzeczy ma kilka czynników. Po pierwsze współczesny człowiek jest produktem procesu edukacji, celem którego jest kształtowanie zdolności użytecznych, nie zaś poznawczych¹⁴. Współcześni adepci kształcą się jak ulepszać świat, ale nie jak go poznawać. Degradacja humanistyki, szczególnie zaś filozofii w procesie edukacji powoduje, iż co prawda powstają społeczeństwa wykwalifikowanych specjalistów, jednak są to społeczeństwa, niezdolne poznawać, a przez to i rozumieć otaczającej ich realnej rzeczywistości. Uczeni i wykształceni są *de facto* masą społeczną, którą można sprawniej i efektywniej zarządzać.

Drugim aspektem zakłócającym prawidłowy odbiór wrażeń zmysłowych, jest hałas docierający do człowieka ze świata zewnętrznego. W wyniku rozwoju techniki człowiek jest poddawany nieustającemu hałasowi. Oddziałują na niego dźwięki środków komunikacji (samochody, samoloty, pociągi), dźwięki płynące z mediów (radio, tv, internet) oraz dźwięki innych członków społeczeństwa. Człowiek ponowoczesności posiada typ osobowości ekspresyjnej, gdyż tego wymaga od niego świat. Przez to zawsze ma coś do powiedzenia. Chce wyrażać swoje

¹² P. Jaroszyński, *Manipulacja*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 6, Lublin 2005, s. 779.

¹³ Zob. Ł. Stefaniak, *Utopizm: źródła myślowe i konsekwencje cywilizacyjne*, Lublin 2011, s. 109.

¹⁴ Zob. Ł. Stefaniak, *Utopijny model nauki i jego implikacje*, „Człowiek w kulturze”, Lublin 2009/2010, s. 125–139.

zdanie i poglądy. Czyni to bezpośrednio lub wykorzystując środki techniczne. Trzecim czynnikiem zakłócającym prawidłowy odbiór wrażeń zmysłowych, jest hałas wewnętrzny. Współczesny człowiek ulega szero-kiemu napływowi informacji, które do niego docierają. Przekaz, który odbierają zmysły, wywołuje to w nim: zgiełk, hałas i zamęt. Wielość myśli, planów i koncepcji, to jest hałas wewnętrzny człowieka. Biorąc pod uwagę, iż normą ponowoczesności, jest życie pod presją czasu, niemożliwym staje się wyciszenie.

Przez wieki ludzie szukali odprężenia i wyciszenia w sztuce. Palmę pierwszeństwa miała zawsze muzyka, która kołysa, odprężała i była terapią dla duszy. Okazuje się jednak, iż dla człowieka doby ponowoczesności i muzyka może być pułapką, może stanowić zagrożenie. Zwróciła na ten fakt uwagę profesor muzykologii Lidia Kozubek. W trakcie swojego wystąpienia na konferencji *Sacrum i profanum, a współczesna kultura* powiedziała: „muzyka jest bardzo potężną siłą, która źle użyta, lansowana przez nasze i światowe mass-media, w postaci zdegenerowanej, bardzo obniża poziom psychiczny słuchaczy i naszego narodu. Po prostu manipuluje naszą psychiką. Taka jaka jest muzyka, taka jest psychika danego słuchacza, więc jest wielką odpowiedzialnością, jaką muzykę się upowszechnia. Niejednokrotnie telefonowałam i do radia, i do telewizji, żeby takiego bełkotu obcojęzycznego i obcej kultury nam nie serwowano, bo mamy naszą piękną muzykę, której w ogóle się nie słyszy. To jest po prostu jakieś zaplanowane degenerowanie społeczeństwa poprzez ten bardzo silny środek oddziaływania, jakim się posługują”¹⁵. Przestroga wypowiedziana przed 12 laty nic nie straciła ze swojej aktualności. Wręcz przeciwnie. Rozwój nowych technologii (np. smartfon) sprawił, iż człowiek ponowoczesności w dowolnym czasie i miejscu może słuchać muzyki. Tylko jakiej muzyki i co ona czyni z jego sferą wewnętrzną?

Jezus w trakcie drugiego cudu rozmnożenia chleba zwraca się do uczniów ze słowami przestrogi przed fałszywą nauką: „Jeszcze nie pojmujecie i nie rozumiecie, tak otepiąły macie umysł? Macie oczy, a nie widzicie; macie uszy, a nie słyszycie?” (Mk 8, 17–18). Co może człowiek ponowoczesności, żyjący w świecie hałasu, aby nim nie owładnęły nauki współczesnych faryzeuszów i saduceuszów.

¹⁵ L. Kozubek, *Głos w dyskusji w czasie konferencji „Sacrum i profanum, a współczesna kultura”*. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Komisję Kultury i Środków Przekazu pod patronatem Marszałka Senatu RP Bogdana Borusewiczca 25 kwietnia 2006 r., Kancelaria Senatu, Warszawa 2006, s. 90.

Cisza – panaceum na świat hałasu – droga do duchowości i religijności

Jeden z teoretyków opisujących społeczeństwo nowoczesne Peter L. Berger, w latach 60. i 70. XX w. głosił tezę, że sekularyzacja doprowadzi do upadku religii. Po 30. latach ten sam autor teorię sekularyzacji zastąpił całkowicie teorią pluralizmu religijnego¹⁶. Takie podejście jest charakterystyczne dla opisów religijności i duchowości społeczeństwa ponowoczesnego. W kulturze doby ponowoczesności duchowość i różne przejawy *sacrum* są miejscem, gdzie ludzie poszukują odpowiedzi na pytania dotyczące sensu życia. Odpowiedzi, których nie daje im świat rządzony materializmem i konsumpcjonizmem. Należy jednak w tym miejscu zwrócić uwagę, iż pojęcia duchowość i religijność, nie są synonimiczne. Mogą występować w innych korelacjach. Brytyjka Eileen Barker wyróżnia: 1. Rozumienie duchowości jako synonimu religijności, 2. Religijność jest formą duchowości, 3. Duchowość jest formą religijności, 4. Religijność i duchowość nie mają ze sobą związków, 5. Religijność i duchowość mają niektóre cechy wspólne¹⁷.

Duchowość (łac. *spiritualitas*, fr. *spiritualité*), źródeł tego pojęcia należy szukać w językach starotestamentalnych. Hebrajskie *ruah* pojawiające się w Księdze Rodzaju tłumaczone jest jako „tchnienie”, „wiatr” (Rdz 1, 2;). W kolejnych wersetach tej księgi występują kolejne rozumienia: „tchnienie życia” (Rdz 2, 7), „istota żywa” (Rdz 2, 19), „ożywiający tchnienie życia” (Rdz 7, 22). Określenia sugerują boskie pochodzenie ludzkiego życia. Odpowiednikiem greckim jest słowo *pneúma*, mające znaczenie „tchnienie”, które nadaje dynamizm ciału biernemu. Zarówno greckie słowo *pneúma*, jak też łacińskie: *spiro*, *respiro*, *spiritus* oznaczają czynność oddychania. Podobne znaczenia mają odnośniki w językach prasłowiańskich¹⁸. Jak wiadomo czynność oddychania jest podstawową funkcją organizmu żywego. Pojęcie duchowości w terminologii, w literaturze, w rozważaniach dotyczących społeczeństwa, pojawia się dopiero końcem lat 80. XX w.¹⁹. Warto dostrzec, iż we współczesnej terminologii pojawia się również określenie duchowości świeckiej, pozareligijnej (*secular spirituality*)²⁰. To

¹⁶ J. Mariański, *Religia i religijność w zsekularyzowanych społeczeństwach*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 59 (2016), nr 4 (236), s. 13.

¹⁷ E. Barker, *The Church Without and God Within: Religiosity and/or Spirituality?*, [w:] *The Centrality of Religion in Social Life. Essays in Honour of James A. Beckford*, ed. E. Barker, Ashgate, Burlington, VT 2008, s. 190–191.

¹⁸ Por. S. A. Wargocki, *Duchowość w kulturze ponowoczesnej*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 59 (2016), nr 4 (236), s. 30.

¹⁹ Tamże.

²⁰ M. Ashley, *Secular Spirituality and Implicit Religion: the Realisation of Human Potential*, „Implicit Religion” 2000, Vol. 3(1), s. 31–49.

określenie obecnie jest żywe, zarówno w rozważaniach teoretyków, jak też w praktyce.

Pojęcie religijności, jest emanacją pojęcia religii. Religia (łac. *religio*, od: *religere* – być bogobojnym; lub od: *religare* – związać, przywiązać; lub od: *relegere* – ponownie przebyć, odczytać, zastanawiać się). Religia rozumiana jest jako odniesienie osoby ludzkiej do Transcendensu (bóstwa, Boga) i zdolność nawiązania z nim kontaktu. Religijność w myśl tego rozumienia, to fakt religijny, czyli „właściwość osoby ludzkiej istniejącej przygodnie, a więc nie z siebie samej i przez siebie – a i dążącej w swych aktach osobowych: poznaniu i miłości do nieskończoności”²¹. Według św. Jana Pawła II, religijność to kres poszukiwań prawdy, którą można poznać jedynie w komunii z Absolutem²².

Widzimy, że pojęcia duchowości i religijności, mimo różnych klasyfikacji nie są tożsame i synonimiczne. Nie jest celem tego tekstu dowodzić zasadności podziałów logicznych znaczeń i zasięgów pojęć. Celem jest ukazanie roli ciszy, w odkrywaniu świata ducha.

Po co cisza?

W 2012 roku, papież Benedykt XVI w orędziu na XLVI Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu podzielił się kilkoma refleksjami dotyczącymi procesu komunikacji międzyludzkiej. W swych wywodach ukazuje związek pomiędzy milczeniem i słowem. Zauważa, iż „W ciszy słyszymy i poznajemy lepiej samych siebie, rodzi się i pogłębia myśl... W milczeniu wyraża się radość, zmartwienia, cierpienie, które właśnie w nim znajdują szczególnie intensywną formę wyrazu. Tak więc z milczenia rodzi się komunikacja bardziej złożona, wymagająca wrażliwości i umiejętności słuchania, która jest wskaźnikiem głębi... Z tego względu konieczne jest tworzenie odpowiedniego środowiska, swoistego „ekosystemu”, w którym panowałaby równowaga między milczeniem, słowem, obrazami i dźwiękami... współczesny człowiek jest często bombardowany odpowiedziami na pytania, których nigdy sobie nie zadawał, albo potrzebami, których nie odczuwa. Milczenie jest cenne, gdyż sprzyja dokonaniu niezbędnego rozróżnienia licznych bodźców i licznych odpowiedzi, które otrzymujemy, właśnie po to, aby wyodrębnić pytania naprawdę ważne i na nich się skupić... w różnych tradycjach religijnych samotność i milczenie są uprzywilejowanymi przestrzeniami, które pomagają ludziom w odnalezieniu samych siebie i tej Prawdy, która nadaje

²¹ Z. Zdybicka, *Religia*, [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 8, Lublin 2007.

²² Jan Paweł II, *Fides et ratio*, 33.

sens wszystkim rzeczom... W milczącej kontemplacji z większą mocą staje się obecne odwieczne Słowo, przez które został stworzony cały świat, i uświadamiamy sobie ów plan zbawienia, który Bóg realizuje przez słowa i gesty w całej historii ludzkości... Słowo i milczenie. Nauczyć się komunikowania znaczy zdobyć umiejętność słuchania, kontemplacji, a nie tylko mówienia”²³.

Czym jest cisza?

Aktualny wykład daje Robert kard. Sarah. Ukazuje ciszę w aspekcie zewnętrznym i wewnętrznym. Cisza zewnętrzna, to brak dźwięków (samochodów, samolotów, telefonów komórkowych). Ciszą zewnętrzną, jest również „brak słów”. Jest to jednak czynność trudna w społeczeństwie ponowoczesnym. Może być postrzegane jako słabość. Obecnie „brak słów”, to ćwiczenie ascetyczne. To asceza w posługiwaniu się darem słowa. Sarah akcentuje: „asceza jest środkiem, który pomaga nam usunąć z naszego życia to wszystko, co je obciąża, czyli to, co krępuje nasze życie duchowe... Gadulstwo, owa skłonność do uzewnętrzniania wszystkich skarbów duszy przez wyrażanie ich, jest w najwyższym stopniu szkodliwe dla życia duchowego. Człowiek gadatliwy, unoszony na zewnątrz przez swoją potrzebę, by powiedzieć wszystko, może być tylko daleki od Boga, powierzchowny i niezdolny do jakiegokolwiek głębokiej aktywności duchowej”²⁴. O ciszy wewnętrznej Sarah mówi, iż „może powstać wskutek braku wspomnień, planów, wewnętrznych słów, trosk... Co jeszcze ważniejsze, dzięki aktowi woli może wynikać z braku nieuporządkowanych uczuć czy nadmiernych pragnień”²⁵.

Generał Zakonu Kartuzów Francuz Dymas de Lassus zauważa, „jeśli istnieje choroba hałasu, to należałoby ją nazwać syndromem duszności... W codzienności nieustanny napływ wiadomości, spotkań, rozmaitych rodzajów aktywności stale tłumi te głosy, które kryją się w głębi istoty, i uniemożliwia im wypłynięcie na powierzchnię świadomości. Ujawnia je cisza i samotność”²⁶. Gdzie w świecie ponowoczesnym szukać ciszy i samotności?

²³ Benedykt XVI, *Milczenie i słowo drogą ewangelizacji*. Orędzie na XLVI Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu 2012 r., https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/massmediaor_24012012.html [dostęp 30.06.2018 r.].

²⁴ R. Sarah, N. Diat, *Moc milczenia. Przeciw dyktaturze hałasu*, Warszawa 2017, s. 201.

²⁵ Tamże, s. 202.

²⁶ Tamże, s. 320.

Camino szansą na wyciszenie i zwrot ku duchowości

Teza niniejszych rozważań jest taka, że zarówno duchowość, jak i religijność mogą być odkrywane i porządkowane na *Camino*, gdyż *Camino* stanowi okoliczność oderwania od hałasu świata ponowoczesnego. Daje enklawę ciszy! Tam można porządkować i odkrywać: duchowość i religijność! Ludzie wyruszają w drogę z różnych powodów. Idąc mają szansę poznawać i doskonalić się moralnie²⁷. Mogą również pogłębiać lub odkrywać religijność, jeżeli posiadają łaskę wiary. Mogą także porządkować i odkrywać własną duchowość. Wędrowiec na *Camino*, podobnie jak anachoreci oddala się od życia doczesnego, odrywa się od świata zgiełku i wrzasku. Co słyszy idąc w samotności, wędrując z dala od cywilizacji? Otóż jedynym hałasem jest dźwięk stóp rytmicznie odrywających się od drogi. Słyszy również głosy natury: dźwięki ptaków, cykad, pszczół. W takim akompaniamencie ma możliwość wnikięcia do wnętrza swej duszy, odetchnięcia.

W 2017 r. na Portugalskiej Drodze św. Jakuba, na przedmieściach Barcelos, w dystrykcie Braga, spotkało się dwóch pielgrzymów. Obydwaj urodzeni w Polsce. Jeden w wieku dwóch lat wyjechał do Niemiec i żyje w Hamburgu, drugi cały czas mieszka w kraju urodzenia. Pomiedzy wędrowcami wywiązał się krótki, ale istotny dialog:

hamburczyk: (*dostrzegając różaniec w ręku warszawianina*) Ty się modlisz? Czy ci przeszkadzam?

warszawianin: Nie. Możemy rozmawiać.

hamburczyk: Czy Ty jesteś wierzący tak na 100%, czy tak na 80%...?

warszawianin: Co masz na myśli mówiąc: „na 100%”?

hamburczyk: Bo ja mam taką ciotkę i jak ona zgubiła kiedyś kluczyki do samochodu to pomodliła się do św. Antoniusza i... o... znalazła!

warszawianin: Ja też, jak coś zgubię, to modlę się do św. Antoniusza. I to jest tak na 100%?

hamburczyk: Hm..., chyba tak... Mój wujek jest całkowicie niewierzący. Jak się spotkamy w święta przy stole i jest ciocia, to jest fajnie!...

warszawianin: A czy ty jesteś wierzący?

hamburczyk: Jako dziecko byłem ochrzczony. Jak są święta to razem z wszystkimi idę do kościoła, bo tak trzeba!

warszawianin: Jak uważasz, co z tobą będzie dalej...?

hamburczyk: Nic. Nie będzie mnie. Wszystko się skończy wraz ze śmiercią.

²⁷ Zob. *Camino jako droga metanoi i nabywania sprawności moralnych*, [w:] P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy europejski szlak kulturowy*, Kraków 2017.

warszawianin: Tak myślisz?

hamburczyk: Tak. Chociaż jak jadę samochodem i uniknę wypadku. To robię to... (*hamburczyk kreśli na sobie znak Krzyża Św. – żegna się*)

warszawianin: To po co idziesz na camino?

hamburczyk: Bo jak przeszedłem pierwszym razem, to było mi tak w „głowie lepiej”. Dobrze mi się myślało... Wiedziałem, co mam w życiu robić...! Coś mi się poprawiło!...²⁸.

W dialogu występuje dwóch wędrowców reprezentujących dwa rodzaje duchowości. Hamburczyk jest przedstawicielem duchowości świeckiej, pozareligijnej (*secular spirituality*). Warszawianin natomiast chce zgłębić duchowość religijną. Co ich łączy? Łączy ich droga (*camino*). Idąc w ciszy i samotności odkrywali swoją duchowość. Doświadczali wewnętrznego orzeźwiającego tchnienia polepszającego ich egzystencję. Usłyszeli głos ciszy, który harmonizował ich wewnętrzny świat, świat zagłuszany hałasem ponowoczesności. Camino stało się dla nich miejscem odkrywania i porządkowania własnej duchowości.

Konkluzje

Święty Paweł w *Liście do Efezjan* wzywa do wyrzeczenia się sześciu wad, co zostało wyrażone w motcie do niniejszych rozważań. Powyższe wyjaśnienia, dotyczyły świętopawłowej „wrzaskliwości”, której synonimami są: hałas, zgietk, głośność – ponowoczesnego świata. Konkludując rozważania, należy stwierdzić, że:

1. Współczesny człowiek – człowiek ponowoczesności, narażony jest na hałas zgubnych dla jego duchowości ideologii.
2. Świat ponowoczesny, jest światem hałasu. Ludzie systematycznie poddawani są manipulacji. Propaganda wykorzystując możliwości techniczne, stara się przeniknąć do świadomości członków społeczeństw.
3. Ludzie współcześni – nie mając świadomości, słuchają dźwięków, które degenerują ich duchowość.
4. Pomimo wielu haseł, głoszących upadek duchowości, w świecie ponowoczesnym następuje jej renesans.
5. Ponowoczesna duchowość, nie jest tożsama z religijnością. Te dwie sfery są bliskie, jednak nie u wszystkich członków społeczności się przenikają.
6. Aby odkryć, uporządkować duchowość, trzeba oderwać się od hałasu świata ponowoczesnego. Współczesny człowiek potrzebuje ciszy.

²⁸ Ł. Stefaniak, *Dialog na szlaku portugalskim do Santiago de Compostela*, „Świętogórska Róża Duchowna”, październik-listopad-grudzień, nr 4/2017 (237), s. 60–61.

Camino, jest tym miejscem – „ekosystemem”, które stwarza możliwość usłyszenia wewnętrznego głosu. Głosu stanowiącego, tchnienie, oddech dla duszy człowieka.

The way of silence in a loud world. Camino is a place to discover and organizing the spirituality of man

Summary

A man of postmodernity, he is exposed to the noise of ideologies that are pernicious to his spirituality. The post-modern world is the world of noise. People are systematically subjected to manipulation. Contemporary people listen to sounds that degenerate their spirituality. spirituality in the post-modern world develops. Post-modern spirituality is not synonymous with religiosity. To discover spirituality, one must break away from the noise of the postmodern world. Camino is the place – an “ecosystem” that creates the possibility of developing spirituality.

*Łukasz Stefaniak, dr
Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego
przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego
Warszawa*

Abraham czy Odyseusz – odkrywanie istoty pielgrzymowania

Punktem wyjścia do niniejszych rozważań są przemyślenia Romana Zięby pielgrzyma który w ostatnich latach przemierzył tysiące kilometrów, w ramach akcji „Idzie człowiek” w intencji prymatów cywilizacji miłości Jana Pawła II. W swoim artykule *Abraham i Odyseusz*¹ autor postawił pytanie o to, czy podróż Marka Kamińskiego do Santiago de Compostela jako „trzeciego bieguna” była drogą podróżnika-zdobywcy, czy też drogą pielgrzyma. Jest to zatem pytanie o to, czym różni się wszelkiego rodzaju podróż od pielgrzymowania oraz na czym polega istota pielgrzymowania. W poszukiwaniu odpowiedzi na to pytanie Roman Zięba znajduje analogie w analizie postaci osób-archetypów: Abrahama – pielgrzyma i Odyseusza – wędrowca.

Porównując Abrahama i Odysa, warto zacząć od podobieństw, które w jakiś sposób łączą te dwie postacie. Obaj żyli w czasach starożytnych. Obaj opuścili dom rodzinny, podejmując ryzykowną wędrowkę. Droga Odysa prowadziła z rodzinnej Itaki do Troi, skąd po zakończeniu trwających dziesięć lat działań wojennych powracał do domu. Biblijny Abraham również wyruszył z rodzinnego Ur chaldelskiego, jednak kierunek jego wędrowki wyznaczony Boską obietnicą, pozostawał tajemniczy i miał go ostatecznie zaprowadzić do ziemi obiecanej. Odys – silny mężczyzna w kwiecie wieku na swojej drodze napotkał liczne przygody i przeszkody, które musiał pokonać, aby osiągnąć cel podróży. Natomiast Abraham – siedemdziesięcioletni człowiek, wyruszył w nieznaną. Dotarł do Kanaanu i dalej wierząc, że idzie właściwą drogą, zwijając namioty wędrował dalej przez Egipt, Hebron, Sodomę i Gomorę i Negeb²... Podczas

¹ R. Zięba, *Abraham i Odyseusz*, 15.08.2015, [w:] www.wlasniewiem.blogspot.com, [dostęp: 17.07.2018 r.].

² Rdz 12–25.

lektury tekstów Księgi Rodzaju opowiadających historię wędrówki Abrahama, nasuwa się porównanie do życia człowieka, które obfituje w wydarzenia chwalebne i godne pożałowania, przez radości i smutki, zwycięstwa i porażki, aby w końcu doprowadzić do kresu wędrówki, jakim jest śmierć. Abraham umiera w wieku stu siedemdziesięciu pięciu lat, co oznacza, że jego wędrówka trwała aż sto lat. Dla porównania podróż Odysa trwała lat dwadzieścia.

Prof. Życiński zauważa istotną różnicę pomiędzy Abrahamem a Odysem, która przejawia się w tym, że Odyseusz wędrował w stronę „bliskiej jego sercu Itaki, zachowując w pamięci jej żywe wspomnienie i upatrując z tęsknotą jej znajomych rysów”. Natomiast w wędrówce Abrahama tego romantycznego składnika nie ma. Choć pamięta o ziemi, z której wychodzi oraz identyfikuje swoje dzieje z historią tych ziem, które stanowią początek jego wędrówki, to jednak zamiast nostalgii za Itaką, pojawia się u niego wielka niewiadoma. Owa niewiadoma, przez którą jest prowadzony Boską obietnicą, domaga się od niego radykalnej wierności silniejszej niż tęsknota oraz wyważone konstrukcje logiki. Zatem postmodernistyczny świat domaga się również od ludzi współczesnych wyjścia poza tęsknotę Odysa i wkroczenia na drogę Abrahama, jako remedium na zniechęcenie się perspektywą dalszej wędrówki podejmowanej często na przekór nadziei i wbrew logice³.

Droga Odysa

Odys wie, dokąd zmierza – po wygranej wojnie wraca do rodzinnej Itaki. Można zatem jego drogę nazwać drogą wiedzy, pełnej różnorodnych doświadczeń i przyjemności. W tym kontekście droga Odysa obrazuje buddyjsko-grecką koncepcję życia, polegającą na ciągłym poszukiwaniu, zdobywaniu oraz zaspokajaniu potrzeb i zasobów wiedzy. W tym rozumieniu można by ją również nazwać swoistego rodzaju romantyczną przygodą. Odys wie, dokąd zmierza. Idzie ku domowi, który wiąże się z wygodą, ciepłem, stabilnością i poczuciem bezpieczeństwa. Odys idzie ku miejscu, które zna i chce do niego wrócić. Roman Zięba zauważa, jak wędrówka Odysa zatacza koło i porównuje ją do buddyjskiej mandali – motywu artystycznego, w którym punkt centralny jest zarówno początkiem, jak i końcem całego układu.

Warto w tym miejscu przywołać również myśli prof. Józefa Życińskiego o tym, że dla ludzi współczesnych Itaka może być także symbolem

³ J. Życiński, *Odyseusz czy Playboy. Kulturowa odyseja człowieka*, Wydawnictwo Literackie 2005, s. 68–69.

wartości kulturowych. W tym kontekście człowiek pozbawiony odniesienia do tych najwyższych wartości, może jawić się jako bezdomny tułacz, wydziedziczony nomada czy kosmiczny turysta koczujący w nowoczesnych hotelach⁴. W takim rozumieniu można zaryzykować stwierdzenie, że współcześni pielgrzymi podejmują wędrówkę do sanktuarium, podobnie jak Odys wytrwale dążą do symbolicznej Itaki, rozumianej jako miejsce, które jest ostoją owych wartości. Prof. Życiński proponuje jednak rozwinięcie tej myśli i zachęca do naśladowania bardziej Abrahama, dla którego wartości byłyby usytuowane w jego namiocie. W tym rozumieniu naśladowca Abrahama ma swoje wartości zawsze przy sobie i w ramach potrzeby składa je jak namiot, by razem z nimi udać się w nowe, nieznane miejsce, które wskazuje mu Bóg⁵.

Nawiązując do powyższych rozważań, można również rozróżnić rozumienie kościoła jako budowli sakralnej i miejsca sprawowania kultu. Ten obraz symbolizowałaby Itaka. Tak również można rozumieć katedrę w Santiago de Compostela, do której zdążają pielgrzymi jakubowi. Jednak w tym miejscu warto za prof. Piotrem Roszakiem zauważyć, że *Caminowi* pielgrzymi już podczas wędrówki czują się jak u „siebie”, kiedy odkrywają nici łączące ich z innymi wiernymi. Uświadamiają sobie, że dom Boży, synonim Kościoła, nie ma murów widzialnych. Natomiast Jan Paweł II wzywał w *Novo millenio ineunte* (nr 43), aby Kościół stawał się „domem i szkołą komunii”, wyjaśniając, że chodzi o specyficzny rodzaj duchowości wspólnoty, która buduje dom rozumiany, jako sieć relacji, a nie tyle budynek czy struktury⁶. To ujęcie jest zatem bliższe przytoczonemu wcześniej obrazowi namiotów Abrahama, które mu stale w drodze towarzyszyły.

Droga Abrahama⁷

W przeciwieństwie do Odysa, Abraham idzie w nieznane. Zostawia poza sobą wygodę i ciepło rodzinnego domu i wyrusza. Pielgrzymi w czasie drogi marzą od czasu do czasu o łóżku, o domu, a mimo to nie zawracają z drogi, bo zmierzają ku domowi w sensie ostatecznym, do Nieba, do Ojczyzny Niebieskiej.

⁴ Tamże, s. 11.

⁵ Tamże, s. 59.

⁶ P. Roszak, *Dialektyka widzialności. Eklezjalny sens Camino de Santiago*, [w:] P. Roszak, W. Rozynekowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 3, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2016, s. 157–175.

⁷ www.drogaabrahama.jezuici.pl [dostęp: 12.07.2018 r.].

Droga Abrahama jest drogą wiary oraz poszukiwania prawdy o sobie i świecie. Abraham wyrusza, aby poznać swoje ostateczne przeznaczenie, a jego podróż choć jest związana z przemieszczaniem się i pokonywaniem odległości, zasadniczo jednak dotyczy płaszczyzny ducha. Abraham wychodząc od tego, co jest mu znane, oddala się w kierunku tego, co inne, co nowe i niezrozumiałe. Jedynym jego oparciem na podjętej drodze jest obietnica Boga. I właśnie ta obietnica wystarczy mu za wszystko i to jej pozostaje wierny w obliczu wszelkich trudnych doświadczeń, z jakimi musi się zmierzyć.

W kontekście postaci Abrahama, warto wspomnieć o ciekawej inicjatywie podejmowanej w ramach formacji zakonnej w Towarzystwie Jezusowym. W czasie dwuletniego nowicjatu zakonnicy przechodzą sześć tak zwanych prób, z których jedną jest próba żebracza. Święty Ignacy dużo pielgrzymował pozbawiony wszystkiego i o żebraczym chlebie. Niezwykle również cenił sobie takie wędrówki. Chciał, aby każdy jezuita już na samym początku formacji zdobył podobne doświadczenie. Próba żebracza, zależnie od okoliczności i warunków, przybiera różną formę. W Hiszpanii nowicjusze idą szlakiem *Camino de Santiago*. W Polsce podejmują pielgrzymkę na Jasną Górę. Próba polega na wyruszeniu w drogę bez żadnych zabezpieczeń, bez pieniędzy, telefonów, jedzenia i zaplanowanych noclegów.

W ostatnich latach Jezuita zaczęli organizować podobne przejścia dla mężczyzn świeckich. W ramach takiej wędrówki pierwsza połowa każdego dnia jest przeznaczona na medytację, modlitwę i słuchanie konferencji, których głównym tematem jest postać Abrahama. W 2018 roku zaplanowano pielgrzymowanie wraz ze świętym Stanisławem Kostką, którego rok jest obchodzony w związku z 450. rocznicą jego śmierci. Gorliwość i radykalizm świętego ma być dla uczestników wskazówką i zachętą do głoszenia Chrystusa w drodze. Kolejne pół dnia uczestnicy spędzają na rozmowie i dzieleniu się owocami swojej modlitwy z towarzyszem drogi, rozmowach z napotkanymi w drodze ludźmi, dzieleniu się z nimi doświadczeniem Boga, głoszeniem im Dobrej Nowiny oraz modlitwie za nich.

„Jako że w plecakach nie mamy zbyt wiele, jeśli czegoś potrzebujemy, idziemy do napotkanych ludzi, prosząc ich o wodę, kawałek chleba, żebrząc o miejsce pod dachem na nocleg. Jest to głębokie doświadczenie pokory i tego, że w życiu nie jestem samowystarczalny, ale jest to również miejsce mojego zmagania się z brakami, niewygodami, czy podejmowaniem ryzyka, kiedy przyjdzie mi spać na przystanku. Może zdarzyć się też tak, że nie dostaniesz chleba, będziesz szedł głodny i to też

jest doświadczenie pokory, tego że nie wszystko Ci się w życiu należy, a to co dostajesz jest ogromnym darem Boga” – wspomina uczestnik pielgrzymki⁸.

Oprócz budowania relacji z Bogiem, *Droga Abrahama* ma charakter wspólnego doświadczenia męskiej grupy. Każdego dnia uczestnicy mają innego towarzysza drogi, a wieczorami spotykają się całą grupą w celu wymiany doświadczeń z minionego dnia, radości i trudności oraz modlą się za siebie nawzajem.

Mit o Odysie

Jako wprowadzenie w tematykę mitu posłuży w tym miejscu definicja podana przez Platona. Terminem *mythos* określił on przeciwstawną do *logos* – racjonalnej (rozumnej), formę poznawania rzeczywistości. W tym ujęciu właśnie *mythos*, poprzez odwołanie się do subiektywnych wyobrażeń, miały wyjaśnić wszelkie nieracjonalne zjawiska na świecie. Później Arystoteles w swojej *Poetyce* terminem *mythos* określił raczej fabułę dramatu, którą rozumiał jako podstawę struktury dzieła dramatycznego⁹. Ponadto przy analizie różnorodnych mitów, można zauważyć, że zazwyczaj tkwi w nich ziarno prawdy historycznej. Dla przykładu we Frygii rzeczywiście panowało w czasach starożytnych kilku władców o imieniu Midas. Możliwe, że mit odzwierciedla konflikt, jaki miał miejsce we Frygii między wyznawcami Kybele, która miała być matką Midasa, który ponad wszystko kochał złoto i sływał z chciwości oraz pragnienia powiększenia swojego majątku. Następnie w jednym z mitów został przedstawiony jako człowiek, który dotykaniem przemieniał wszystko w złoto. Natomiast ponieważ rzeka Paktolos była faktycznie złotonośna, fakt ten został wytłumaczony kąpielą Midasa¹⁰. Zatem mity oraz ich zbiory – mitologie są opowieściami, których celem jest podjęcie próby odpowiedzi na pytania o to, jak powstał świat i człowiek oraz jaki jest ich cel ostateczny. Od najdawniejszych czasów zachowało się wiele źródeł¹¹ potwierdzających powstawanie zbiorów mitów tworzących mitologie na bazie autentycznych wydarzeń. Ich autorzy podejmowali próby opisanie innego wymiaru, istniejącego równoległe do naszego świata i w jakimś sensie go podtrzymu-

⁸ www.drogaabrahama.jezuici.pl [dostęp: 16.07.2018 r.].

⁹ M. Klik, *Teorie mitu. Współczesne literaturoznawstwo francuskie (1969–2010)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.

¹⁰ P. Radziejewski, *W wielu greckich mitach tkwi ziarno prawdy*, [w:] www.historion.pl [dostęp: 17.07.2018 r.].

¹¹ Neandertalskie groby zawierają broń, narzędzia i kości zwierząt ofiarnych, co sugeruje wiarę w przyszły świat.

jącego. Wiara w tę niewidzialną, lecz potężniejszą rzeczywistość, zwaną nieraz światem bogów, jest podstawowym tematem mitologii. Nadano jej również nazwę „filozofii wieczystej”, gdyż kształtowała ona mitologię, obrzędy i organizację wszystkich społeczeństw przed narodzinami naszej naukowej nowoczesności i także obecnie nadal oddziałuje na społeczeństwa bardziej tradycyjne. Filozofia wieczysta głosi, że wszystko, co wydarza się w naszym świecie, ma swój odpowiednik w dziedzinie boskiej, bogatszej, silniejszej i trwalszej. Wobec tego rzeczywistość ziemską jest jedynie niejako odbiciem owego prawzorca, archetypu. Tylko przez uczestnictwo w tym boskim życiu śmiertelne i kruche istoty ludzkie mogą urzeczywistnić swój potencjał. Mity zarysowały wyraziście rzeczywistość intuicyjnie wyczuwaną przez ludzi i nadały jej formę. Mówiły im o postępkach bogów – nie po to, by zaspokoić ich ciekawość lub ich rozerwać, lecz aby umożliwić im naśladowanie owych potężnych istot i przeżywanie boskości w samych sobie¹².

Podobne cele przyświecały twórcom mitologii greckiej, której częścią jest mit o wędrowce Odysa, który to z kolei stał się na przestrzeni wieków źródłem inspiracji dla wielu autorów. Również Miguel de Cervantes w powieści „Przemysłny szlachcic Don Kichote z Manchy” zdaje się na swój sposób nawiązywać do greckiego mitu o wędrowce Odysa. Don Kichote popularnie nazywany błędnym rycerzem walczącym z wiatrakami, wydaje się być na pozór człowiekiem odrealnionym. Można jednak spotkać się z twierdzeniem niemal przeczącym powyższym słowom, że grecki Odyseusz, ucieleśniający rozagę, stałość, spryt i, co istotne, panowanie nad samym sobą wydaje się być typem racjonalnej podmiotowości, zdolnej zdystansować się zarówno do rzeczywistości zewnętrznej, jak i do tego, co w nim samym irracjonalne, aby poddać to władzy rozumu. Don Kichote można by było w tym ujęciu określić mianem hiszpańskiego Odyseusza¹³. Oraz „w Don Kichocie na pierwszy rzut oka zauważamy duchową przemianę. Typ jeszcze bardziej się oczyścił i aby w ogóle mógł się poruszać, musi wyzwolić się z materialnych zmartwień, powierzając je swemu giermkowi; wędruje tak, całkowicie wolny, a jego czyny to nieustająca twórczość, ludzki cud, w którym wszystko się idealizuje, o ile jest idealnie pojmowane¹⁴”. Powyższe słowa sugerują, że drogę Odyseusza można również postrzegać, jako coś więcej niż tylko szukanie przygód i wrażeń. Powracający w kolejnych pokoleniach mit o podróży Ody-

¹² K. Armstrong, [w:] kultura.onet.pl/wiadomosci/czym-jest-mit/egmw97z, [dostęp: 16.07.2018 r.].

¹³ I. Krupecka, *Don Kichote w krainie filozofów*, Toruń 2012, s. 354.

¹⁴ A. Ganivet, *Idearium español; El porvenir de España*, ed. 8, Madrid 1970, s. 147.

sa potwierdza swoją ponadczasowość oraz to jak mocno jest wrośnięty w ludzką naturę i jej skłonności.

Historia Abrahama

Do dziś część badaczy przychyła się do tezy, iż starotestamentalna postać Abrama jest mitologiczną personifikacją jednego z plemion hebrajskich wkraczających wśród Amorytów do Mezopotamii i Syrii¹⁵. Inni uważają jednak, że silnych dowodów na historyczność postaci Abrahama dostarcza *Kodeks Hammurabiego*, w którym w artykułach 144–147 mowa jest o tym, że niepłodna mogła mężowi oddać niewolnicę, czyli późniejsze upokorzenie pysznej niewolnicy Hagar przez żonę Abrahama Sarę, tzn. zdegradowanie jej do roli zwykłej niewolnicy. Gdy Abraham syt dni przed śmiercią ustanawia Izaaka spadkobiercą, a pozostałych synów wyposażył nakazując im założyć siedziby z dala od siedziby głównego spadkobiercy – potwierdzone w prawie Hammurabiego, także imiona Terachitów noszą wyraźne ślady rozpowszechnionego wówczas kultu księżycy np. imię Laban – biały, będące określeniem właśnie księżycy. Gdy Laban i Jakub zawarli ugodę usypali kopiec, który nazwał Jakub Gal-ed – takie samo znaczenie miały bardzo rozpowszechnione w Asyrii stelle pod nazwą Kudurru¹⁶.

W literaturze nawiązania do wędrówki Abrahama można upatrywać w *Boskiej komedii* autorstwa Alighieriego Dantego, który jest jednocześnie głównym bohaterem dzieła. Dante przemierza drogę, którą obrazują kolejne części dzieła: piekło, czyściec i niebo. W ten sposób pisarz chciał pokazać zbłąkanej ludzkości o obowiązku pokuty oraz skierować jej pragnienia i dążenia na właściwą drogę. Chciał w ten sposób pomóc ludziom w osiągnięciu pełni trwałego i najwyższego szczęścia. W kontekście zasadniczego tematu niniejszego opracowania, ten sposób pojmowania drogi i podróży rzuca właściwe światło na to, gdzie leży istota pielgrzymowania.

Istota pielgrzymowania

W kontekście powyższych rozważań, warto postawić następujące pytanie: czy współcześni pielgrzymi jakubowi bardziej przypominają w swoich postawach i motywacjach postać biblijnego Abrahama, czy też

¹⁵ Z. Kosidowski, *Prawda i legenda o patriarchach*, [w:] Z. Kosidowski, *Opowieści biblijne*, Iskry, Warszawa 1983, s. 73–74.

¹⁶ G. Ricciotti, *Dawne dzieje Izraela*, Wydawnictwo Pax, Warszawa 1956.

raczej homeryckiego Odysa. Liczną grupę wędrujących szlakiem *Camino* stanowią pielgrzymi niemieckiej narodowości, którzy decyzję o wyruszeniu podjęli pod wpływem lektury książki Hape Kerkelinga *Na szlaku do Composteli*. Wydaje się zatem, że właśnie na stronach tej książki można szukać obrazów, które zainspirowały rzesze pielgrzymów, którzy wg statystyk z biura pielgrzyma w Santiago stanowią 7,41%¹⁷ wszystkich przybywających do Composteli. Natomiast pielgrzymi z USA, którzy według tych samych statystyk stanowią 5,81%, w dużej mierze wyruszyli zainspirowani przez książkę Shirley MacLaine *The Camino: A Journey of the Spirit*. Wydaje się zatem, że nawet jeśli pielgrzymi zainspirowani lekturą wspomnianych książek nie wyruszają na szlak św. Jakuba z pobudek, które można nazwać religijnymi lub chrześcijańskimi, to jednak mocniej od pragnienia przygód powoduje nimi pragnienie duchowe. Dlatego, tym bardziej że św. Jakub był Apostołem, który podjął trud ewangelizowania Europy, wkraczając w ten sposób w życie ludzi, dla których chrześcijaństwo było wówczas jeszcze czymś całkowicie obcym, nie powinno dziwić, że obecnie ludzie, dla których chrześcijaństwo już stało się czymś nawet jeśli nie obcym, to jednak dość dalekim, wkraczają na drogę św. Jakuba w poszukiwaniu niejako własnej tożsamości. Do tej sytuacji pasują słowa o tym, że „*Camino* nie daje tego, czego się szuka, ale to czego się potrzebuje”.

Można zatem zaryzykować tezę, że decyzja o wyruszeniu na *Camino* jest przez wielu pielgrzymów podejmowana w klimacie bliższym postaci i duchowi Abrahama. Natomiast realizacja i okoliczności wędrowania w dużej mierze przypominają postawę Odysa. Wynikałoby z tego, że współczesnych pielgrzymów słowa uczą, przykłady pociągają, a sprawy duchowe nie są obojętne. Natomiast w codziennej prozie życia bardzo trudno oderwać się od spraw typowo ludzkich, przyziemnych i zmysłowych. Wydaje się, że za św. Pawłem współczesny pielgrzym mógłby powiedzieć, że „łatwo przychodzi mi chcieć tego, co dobre, ale wykonać – nie¹⁸”. Tym niemniej decyzja o wyruszeniu na pielgrzymi szlak jest jakby próbą stawienia oporu temu co łatwe i przyjemne. Może dziwić, że tak wiele osób zamiast luksusowych wczasów wybiera trudy pielgrzymowania: skwar, ból mięśni, niewygody noclegów w *albergue* itd. Ponadto wybierając raz, często ci sami pielgrzymi wybierają ponownie – często te same szlaki. Nie jest to już więc wtedy pęd do nowości, zwiedzania, doznawania czegoś nowego, o co można posądzić tych, którzy wybierają się

¹⁷ www.caminodelavida.pl/2017/12/19/statystyki-biura-pielgrzyma-listopad-2017 [dostęp: 16.07.2018 r.].

¹⁸ Rz 7, 18b.

na *Camino* po raz pierwszy. Wracając na szlak po raz kolejny, pielgrzymi wydają się szukać czegoś więcej, jakby zgodnie ze średniowiecznym pozdrowieniem *Ultreia*, chcieli iść dalej oraz *Suseia* – jeszcze wyżej.

Wydaje się, że trafną puentą dla powyższych rozważań będą słowa Seneki: „Myślisz, że tylko tobie się to przydarzyło, i dziwisz się jakby czemuś nowemu, iż przez tak długą podróż i przez pobyt w tylu różnych miejscach nie pozbyłeś się smutnych i ciężkich myśli? Powinieneś odmienić duszę, nie powietrze. Choćbyś przebywał niezmierzone przestrzenie mórz, choćby, jak powiada nasz Wergiliusz i ziemia, i miasta sprzed oczu twych znikły w oddali, wady twe będą ci towarzyszyły, dokądkolwiek się udasz. To samo odpowiada też Sokrates na czyjeś tam pytanie: «Czemuż dziwisz się, że podróże zupełnie ci nie pomogły, skoro siebie obwozisz wkoło? Gnębi cię ta sama rzecz, która cię wygnała». Cóż mogą pomóc nowe kraje? Co może pomóc poznanie nowych miast lub nowych okolic? Próżne jest całe to twe miotanie się. Pytasz, dlaczego ucieczka ta nie przynosi ci żadnego pożytku? Wszak uciekasz ze sobą. Trzeba zdjąć brzemię swojej duszy; do tego czasu nie będzie ci się podobało żadne miejsce¹⁹».

Zatem istota pielgrzymowania, w przeciwieństwie do podróżowania, nie jest ściśle związana z poznawaniem nowych krajów czy przemierzania dużych odległości. Istotą pielgrzymowania w świetle podjętych rozważań, byłaby przemiana wewnętrzna pielgrzyma, zatem kluczowe byłoby to, czy pielgrzymka przemieniła go wewnętrznie. Oczywiście, przy okazji mógł przemierzyć tysiące kilometrów, odwiedzić ciekawe miejsca i spróbować nowych potraw, jednak gdyby nawet po drodze nie doznał żadnych wartych zapamiętania doznań zmysłowych, a dokonałaby się jego wewnętrzna przemiana, uznałby prawdopodobnie, że stało się właśnie to, na co liczył i czego oczekiwał.

Powyższe stwierdzenie potwierdzają słowa samych pielgrzymów: *Camino de Santiago* to „droga do Boga, droga do bliźniego, ale przede wszystkim to droga do siebie samego. Z *Camino* wraca się lepszym, a w Santiago umiera stary człowiek i rodzi się nowy²⁰».

¹⁹ L. A. Seneka, *Listy moralne do Lucyliusza*, s. 101–102.

²⁰ F. Mróz, Ł. Mróz, *Droga św. Jakuba w Polsce – powrót do średniowiecznej tradycji pielgrzymowania*, [w:] J. Partyka (red.), *Krajobraz sakralny, XXII Seminarium Sacrum i przyroda*. Lwów 2014, s. 119–134.

Abraham and Odysseus – exploring the essence of pilgrimage

Summary

The topic of this study is inspired by the reflections of the pilgrim Roman Zięba. The analysis of Abraham's biblical figure and way and the Odysseus will lead to determine what would be the most distinctive feature of pilgrimage among other types of voyages. As a result, the elements characterizing the pilgrim and distinguishing his way from the roads of other travellers and wanderers will be presented.

*Berenika Seryczyńska, mgr
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń*

Bibliografia

- Armstrong K., [w:] *kultura.onet.pl/wiadomosci/czym-jest-mit/egmw97z* [dostęp: 16.07.2018 r.].
- Ganivet A., *Idearium español; El porvenir de España*, ed. 8, Madrid 1970.
- Klik M., *Teorie mitu. Współczesne literaturoznawstwo francuskie (1969–2010)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Kosidowski Z., *Prawda i legenda o patriarchach*, [w:] Z. Kosidowski, *Opowieści biblijne*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 1983.
- Krupecka I., *Don Kichote w krainie filozofów*, Toruń 2012.
- Mróz F., Mróz Ł., *Droga św. Jakuba w Polsce – powrót do średniowiecznej tradycji pielgrzymowania*, [w:] J. Partyka (red.), *Krajobraz sakralny, XXII Seminarium Sacrum i przyroda*, Lwów 2014.
- Radziejewski P., *W wielu greckich mitach tkwi ziarno prawdy*, [w:] www.histurion.pl, [dostęp: 17.07.2018 r.].
- Ricciotti G., *Dawne dzieje Izraela*, Wydawnictwo Pax, Warszawa 1956.
- Roszak P., *Dialektyka widzialności. Eklezjalny sens Camino de Santiago*, [w:] P. Roszak, W. Rozynekowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 3, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2016.
- Seneka L.A., *Listy moralne do Lucyliusza*, Wydawnictwo Naukowe PWN 2010.
- Zięba R., *Abraham i Odyseusz*, 15.08.2015, [w:] www.wlasniewiem.blogspot.com [dostęp: 17.07.2018 r.].
- Życiński J., *Odyseusz czy Playboy. Kulturowa odyseja człowieka*, Wydawnictwo Literackie 2005.

Ciemna strona Drogi – o kryzysach duchowych w relacjach pielgrzymów pielgrzymujących do Santiago de Compostela

Charakterystyczną cechą pielgrzymów wędrujących do Santiago de Compostela jest to, że lubią dzielić się swoimi przeżyciami, opowiadają, zakładają blogi, wspominają, spisują swoje relacje, przygotowują prezentacje multimedialne, a na portalach społecznościowych zamieszczają zdjęcia. Wszystkie one mają jakieś wspólne punkty, powtarzające się motywy, wątki i symbole. Jednak najbardziej intrygujące wydało mi się to, że na każdym z obserwowanych przeze mnie blogów czy stron o Camino znajduje się zdjęcie pielgrzymiego cienia, a na moją prośbę o udostępnienie tego rodzaju fotografii, otrzymałam ponad trzydzieści zdjęć. Pielgrzymi cień nasuwa skojarzenia z jungowską psychologią głębi, odwołuje do tematu procesu rozwoju osobowości oraz kategorii „cienia” w jej teorii. Niniejszy artykuł jest właśnie próbą zarysowania tej problematyki w opisie motywu przemiany wewnętrznej, poprzedzonej kryzysem, którą opisują jakubowi pątnicy. Zdjęcie cienia znajduje się także w omawianych tu publikacjach – książce Marka Kamińskiego *Trzeci Biegun* i książce Edwarda Schiwka *Krok za krokiem coraz dalej*.

Rozwój życia duchowego człowieka następuje w trzech etapach, są to: oczyszczenie, oświecenie i zjednoczenie. W ten sam sposób opisuje się kolejne fazy pielgrzymowania szlakiem św. Jakuba do Santiago de Compostela. Po wstępnej fazie podekscytowania wyzwaniem jakim jest pielgrzymka, zachłyśnięcia się nowością i świeżością sytuacji, pojawiają się pierwsze trudności. Jak pisze św. Jan od Krzyża: „ponieważ początkujący czują się pełnymi zapału i gorliwości w rzeczach duchowych i ćwiczeniach pobożnych, z tej pomyślności (z powodu ich niedoskonałości) rodzi się pewien rodzaj ukrytej pychy, skutkiem której zaczynają oni nabierać

niejakiego zadowolenia z samych siebie i swoich uczynków, mimo iż prawdą jest, że rzeczy święte same z siebie rodzą pokorę”¹.

Te pielgrzymie trudności to różnego rodzaju problemy – od fizycznych, jak bóle mięśni, pęcherze na stopach, czy zmęczenie, przez tęsknotę za domem i bliskimi, poczucie samotności, strach przed nieznanym, wszystkie one w konsekwencji przekładają się na duchowy kryzys. Kryzys, który może – w perspektywie teologicznej – przekształcić się w etap oczyszczenia, natomiast w perspektywie jungowskiej psychologii głębi – stanowi konfrontację z „cieniem” i daje możliwość na rozpoczęcie procesu indywiduacji, aby dojść do fazy zjednoczenia (teologia) akceptacji „cienia” i jego integracji (psychologia głębi)². W ten sposób powstaje nowy, zintegrowany człowiek. Jako „nowego człowieka”, określa się także pielgrzymą, który po przebyciu swojej drogi kłęczy u grobu Apostoła w Santiago.

Na taki sposób duchowego przemierzania pielgrzymki wskazują liczne relacje wędrowców przemierzających szlak św. Jakuba. Jedną z najbardziej znanych i jednocześnie bardzo mocno podkreślających ten wątek jest relacja podróżnika Marka Kamińskiego zawarta w książce *Trzeci Biegun*. Pielgrzym wiele miejsca poświęca opisowi wewnętrznego przeżywania kryzysu na Drodze św. Jakuba. Marek Kamiński tak opisuje swój stan:

„Obudziłem się rano o tej porze, co zwykle. Zgodnie z moją pielgrzymkową rutyną, powinienem był się opłukać, zjeść śniadanie i ruszyć w dalszą drogę. Ale tak się nie stało. Tego ranka zostałem w łóżku. Nie, nie miałem żadnego konkretnego planu. Działalem, a właściwie unikałem działań pod wpływem impulsu. Po prostu gdy otworzyłem oczy, wiedziałem, że tego dnia nie pójdę dalej. (...)

¹ Św. Jan od Krzyża, *Noc ciemna*, tłum. B. Smyrak, Wyd. Karmelitów Bosych, Kraków 1998, s. 197.

² W teorii osobowości Junga mamy do czynienia z następującymi elementami: *indywiduacją*, która oznacza scalanie się, tworzenie niepodzielnej całości. Termin ten dotyczy psychiki jednostki, gdzie dochodzi do połączenia przeciwieństw i tworzy *coincidentia oppositorum*. Jaźń to całość psychiczna, która w chwili narodzin jest nieświadoma, lecz potem – w wyniku – kontaktu ze światem zaczynają się tworzyć całości psychiczne. Wraz z pojawieniem się tych treści świadomych tworzą się też treści nieświadome – czyli obszar nieświadomości indywidualnej. To, co pozostaje nieświadome – to nieświadomość zbiorowa, która zawiera nieświadome treści kulturowe gatunku. Proces rozwoju psychiki dzieli się na dwie części – od jaźni do ego i od ego do jaźni. W pierwszej fazie rozwoju powstają kompleksy, czyli całości treściowe, które posiadają silną komponentę emocjonalną. Najważniejszym kompleksem, najbardziej istotnym w życiu jest *ego* – zespół sądów i przeświadczeń na własny temat. Wraz z rozwojem ego następuje rozwój *cienia* – czyli kompleks treści dotyczących własnej osoby. Zob. C. G. Jung, *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1976; A. Grun, *Pismo Święte w interpretacji psychologii głębi*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1998.

Po paru godzinach wyszedłem do miasteczka. (...) Chodziłem bez celu. Potem wróciłem do hotelu i do łóżka. (...) resztę dnia spędziłem tylko leżąc.

(...)

Potem przestałem schodzić też na dół do restauracji. (...) Rano nie miałem ochoty wstać, nie miałem też potrzeby jeść. (...) Nie byłem w stanie wybiec myślą naprzód. Nie byłem w stanie sobie wyobrazić, że kiedykolwiek się stamtąd ruszę, a już na pewno nie, że dojdę do Santiago. (...) Przez dziesięć dni nie zapisałem w dzienniku ani słowa”³.

Przytoczony fragment pokazuje, że pielgrzyma ogarnął swoisty bezwład emocjonalny i duchowy. To stan odrębności, stan, w którym jasno widać granice pomiędzy „ja” i światem, to „ja” jest zamknięte na wszystko, co na zewnątrz, w przypadku Kamińskiego w sposób symboliczny pokazuje to zamknięcie w pudełku pokoju hotelowego. To stan ciszy na morzu. Kamiński pisze dalej, że „nie było niczego, czego można się odwołać”. Podobnie ten stan określają mistycy jako ogromny, nie do udźwignięcia brak, brak Boga, pustkę, ciemność, noc.

Edward Schiwek pielgrzymujący do Santiago de Compostela tak opisuje swój stan:

„Siedziałem więc sam przy stole, piłem wino i... Czułem się samotny, bardzo samotny. Pielgrzymi przy pierwszym stole żywo prowadzili rozmowy. Kelnerka – kwiaciarka przyniosła mi jedzenie. Wyglądało bardzo apetycznie, smakowało też wspaniale. Mimo to męczyłem się, aby przełknąć każdy kęs. Czułem się tak samotnie, że nie mogłem jeść. Byłem bliski łez, bardzo bliski. Wstydzilem się trochę mojego stanu przed innymi. Tym bardziej, że jedna z kobiet przy sąsiednim stole to zauważyła. Co chwilę spoglądała w moim kierunku i uśmiechała się do mnie. To nie był jednak radosny uśmiech, wyrażał raczej troskę i współczucie. Aby powstrzymać się przed płaczem oparłem głowę na lewej ręce, tak żeby dłoń zasłaniała mi twarz. Stawałem się coraz smutniejszy”⁴.

Pielgrzym opisuje dojmujący, głęboki, wewnętrzny smutek, który nie ma uzasadnienia w zewnętrznych okolicznościach. Pochodzi on z wnętrza człowieka, wypełnia go w całości, powoduje chłód i ciemność, tak jakby człowiek wszedł w cień. Można przypuszczać, że taki smutek sprawia emocjonalny ból.

Natomiast sposób w jaki Marek Kamiński opisuje swój stan pokazuje, że zmagając się on konfrontuje z niemocą, która zapewne związana jest

³ M. Kamiński, *Trzeci Biegun*, Wydawnictwo Agora, Warszawa 2016, s. 200.

⁴ E. Schiwek, *Krok za krokiem coraz dalej*, Księgarnia Świętego Jacka, Katowice 2014, s. 196.

z bólem i cierpieniem związanym z poczuciem braku sensu nie tylko kontynuowania pielgrzymki, ale i brakiem sensu wszystkiego. Wcześniej, zanim nastąpił kryzys pielgrzym był pewien, że pielgrzymka ma sens niezależnie od sukcesu lub porażki. Teraz jednak – jak – pisze – sens mu się „wymknął”.

Brak poczucia sensu to najcięższy emocjonalnie i duchowo stan, jaki może przydarzyć się człowiekowi. Brak poczucia sensu towarzyszy w najbardziej tragicznych wydarzeniach, wyjątkowo dramatycznych życiowych okolicznościach, takich granicznych doświadczeniach, jak śmierć bliskich, utrata wolności, wojna. Podczas pielgrzymki nie mamy do czynienia z żadnym z tych zdarzeń, a mimo to dochodzi do utraty sensu. To prawdziwa otchłan dla ludzkiej duszy. Przebycie tej otchłani może być jednak oczyszczające. Tak dzieje według teorii Junga podczas konfrontacji z „cieniem”. „Cień” jest kompleksem nieświadomych indywidualnych treści, który posiada odniesienia do kategorii dobra i zła obecnych w każdej kulturze. W „cieniu” zawierają się treści dotyczące własnej osoby (charakterystyki, potrzeby i uczucia), które w procesie przystosowania zostały zapomniane albo stłumione jako nieprzydatne lub zagrażające procesowi przystosowania. Zgoda na swój cień wyraża się w zaakceptowaniu takiego mniemania o sobie, które uwzględnia dobro i zło w człowieku, jasną i ciemną stronę. Konfrontacja z „cieniem” to moment poznawania prawdy o sobie. Akt ten musi być związany z aspektem moralnym: „Cień jest problemem moralnym (...) nikt nie potrafi zrealizować cienia nie rozwijając w poważnym stopniu stanowczości moralnej. (...) chodzi przeciwz to, by uznać rzeczywistość ciemnych aspektów własnej osobowości”⁵.

Jak pisze A. Gałdowa „ta część, która dotyczy «cienia» jest szczególnie ważna dla chrześcijańskiej myśli antropologicznej na temat duchowego rozwoju człowieka, ponieważ to właśnie z niej wyrasta poczucie współodpowiedzialności za zło, które dzieje się w świecie⁶. Innymi słowy taka postawa to zaprzestanie oskarżania, a w zamian za to przyjęcie odpowiedzialności, zawarcie zgody z samym sobą. Aby jednak mogło się to dokonać potrzeba zakwestionowania dotychczasowego obrazu samego siebie. Utrata tego obrazu, wyzbycie się iluzorycznego wizerunku samego siebie jest bolesne, ale przez to wewnętrzne rozpoznanie wiedzie drogą do oświecenia i do nowego człowieka.

Kamiński wyrusza w końcu w dalszą drogę z niemieckiego miasteczka Siegen (Siegen oznacza „zwycięzać” jak mówi łacińska sentencja *Vin-*

⁵ C. G. Jung, *Archetypy i symbole...*, dz. cyt., s. 11–12.

⁶ A. Gałdowa, *Psychologia głębi w wersji C. G. Junga*, wstęp do: A. Grun, *Pismo Święte w interpretacji psychologii głębi*, dz. cyt., s. 20.

cit qui se vincit), ale jest to ciężka i trudna droga pozbawiona radości i nadziei.

„Wszystko to zapowiadało katastrofę powoli godziłem się z myślą, że trzeba będzie przerwać podróż i wrócić do domu. Co gorsza zacząłem kwestionować sens dotychczasowej pielgrzymki. Te dwa tysiące kilometrów, wszystkie spotkania rozmowy, wspomnienia z odwiedzonych miejsc. Po co to było?”⁷ – pyta pielgrzym i kwestionuje własne poczynania. Warto przyrzeć się bliżej, co za tym stoi. Przede wszystkim: wielomiesięczne przygotowania do pielgrzymki, zorganizowanie i załatwienie wielu formalności, koszty materialne i koszty emocjonalne – jakimi jest rozstanie z bliskimi, zaangażowanie innych osób, które współuczestniczą w tym wydarzeniu, a którego efektem ma być chociażby film o Camino. Ale można sięgnąć jeszcze głębiej i zrobić założenie, że Kamiński kwestionuje także swoje pozostałe, przeszłe dokonania jako podróżnika i polarnika, kwestionuje swoją siłę i sensowność także tamtych przedsięwzięć. Ta pozornie beznadziejna sytuacja jest miejscem, w którym rodzi się pokora. Pokora – jedna z najważniejszych chrześcijańskich cnót i ludzkich postaw. Współcześnie termin pokora kojarzy się negatywnie, jest zginaniem karku, upokorzeniem, fałszywą skromnością, jednak w chrześcijaństwie pokora jest czymś zupełnie innym. Pokora jest między innymi zgodą na to, kim jestem danej chwili, kim jestem teraz w procesie mojego życia, „jest wyrazem doświadczenia Boga i istoty naszej własnej osobowości oraz zdolnością do znizenia się do własnego *humus*, do własnej ziemskości”⁸. Pokora to również zgodą na to, co jest i uznanie, tego, co się przydarza za najlepsze dla człowieka i jego zabawienia. Edward Schiwek w książce „Krok za krokiem coraz dalej” właśnie w ten sposób rozumie pokorę jako zgodę na mało komfortowe noclegi, nieuprzejmych barmanów, opryskliwych pielgrzymów spotkanych w drodze. „(...) na Camino wszystko jest inne. Tutaj człowiek automatycznie zachowuje się inaczej. Tutaj jest się pokornym i praktykuje się miłość bliźniego (...)”⁹.

Ale to właśnie z pokory wyrasta nadzieja. Jak pisał ks. Józef Tischner „nadzieja czyni z życia prawdziwe pielgrzymowanie”¹⁰. Jednym z najważniejszych aspektów pokory jest więc umiejętność wyrażenia zgodny na sukces i coś, co doraźnie uważamy za porażkę, na powodzenie i niepowodzenie, na wydarzenia, które wydają się nam miłe i te, które odbie-

⁷ M. Kamiński, *Trzeci Biegun*, dz. cyt., s. 202.

⁸ A. Grun, M. Dufner, *Droga pokory. Poznaj siebie, spotkaj Boga*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2017, s. 121.

⁹ E. Schiwek, *Krok za krokiem coraz dalej*, dz. cyt., s. 159.

¹⁰ J. Tischner, *Krótki przewodnik po życiu*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2017, s. 181.

ramy, jako nieprzyjemne. Jeśli pogodzimy się z tym, że droga pokory jest drogą wiodącą nas ku Bogu i do nas samych, naszej najgłębszej istoty, przestaniemy toczyć walkę z własnymi iluzjami lub też o nasze iluzje, nieprawdziwe wyobrażenia o nas samych. W ten sposób dokonuje się to, co Jung nazywa wycofaniem projekcji i co prowadzi do wewnętrznej integracji. Czy dwaj pielgrzymi Schiwek i Kamiński stają naprzeciw swojego wizerunku, jako silnego mężczyzny, nieugiętego polarnika i sprawnego przedsiębiorcy – możemy się tylko domyślać. Prawdopodobnie tak właśnie się dzieje. Kamiński pisze – „nie rozumiałem tego, co mi się przydarzyło, przeczuwałem jedynie, że to się przydarzyć musiało. Żadne przygotowanie – ani fizyczne, ani duchowe – nie miało wpływu na to, co działo się ze mną w Siegen. Dziś myślę, że był to największy kryzys jaki mnie dotknął podczas moich podróży. (...) Może (...) kryzys nie jest właściwym określeniem? Może w pewnym sensie było to jakieś zwycięstwo?”¹¹. (To znamienne, że podróżnik, zdobywca dwóch biegunów twierdzi, że największy kryzys dotyczy właśnie Camino).

Na pytanie Marka Kamińskiego z całą pewnością można odpowiedzieć, że jest to zwycięstwo, które prowadzi w stronę światła. Przyjęcie tej perspektywy duchowej pokory prowadzi do postawy wewnętrznej szczerości i uczucia spokoju i ukojenia. A. Grun i M. Duner idą w swoich rozważaniach jeszcze dalej i twierdzą, że ta postawa prowadzi także do poczucia humoru. „W poczuciu humoru zawarta jest zgoda na nasze człowieczeństwo, na naszą ziemską istotę i na nasze słabości. Jest w nim także zawarta zgoda na to, że jestem, jaki jestem. Socjolog P. R Berger nazywa poczucie humoru «znakiem transcendencji». Dzięki poczuciu humoru możemy pokonywać trudne sytuacje życiowe i panować nad nimi naszym duchem (...)”¹².

Tak się właśnie dzieje w przypadku Edwarda Schiwka, który w głębokim smutku modli się do Boga, aby posłał mu coś śmiesznego. I oto: „wtedy kwiaciarka weszła do jadalni i przyniosła mi deser. Nie szła jednak normalnie, ale podskakiwała i tańczyła jak wesole dziecko, jak mała niewinna dziewczynka. Ta niewinna radość była zaraźliwa. Jej niewinna radość sprawiła, że ulotniło się część mojego smutku”¹³. A więc poczucie humoru i naiwność rozumiana, jako pewna świeżość spojrzenia, o której Tischner pisze, że jest możliwa dla tych którzy porzucą komplikacje, podziały i rozróżnienia. Dopóki człowiek będzie sam dla siebie zbyt skomplikowany ten rodzaj naiwności pozostanie dla niego niedo-

¹¹ M. Kamiński, *Trzeci Biegun*, dz. cyt., s. 205.

¹² A. Grun, M. Dufner, *Droga pokory...*, dz. cyt., s. 123.

¹³ E. Schiwek, *Krok za krokiem coraz dalej*, dz. cyt., s. 196.

stępny: „Różne drogi prowadzą do pierwotnej naiwności. Ale zawsze na tych drogach trzeba odrzucić jakieś komplikacje, jakieś podziały, jakieś rozróżnienia, żeby osiągnąć to, co proste”¹⁴. Można by jeszcze dodać – to, co proste i jasne. Bardzo podobny jest punkt widzenia św. Grzegorza z Nyssy: „nawet takie sfery, które objawiają się w człowieku jako wykluczające powinny zostać pojednane w procesie uporządkowania, tak, aby pozorne sprzeczności rozwiązały się w jednym unikalnym stanie końcowym, gdyż moc Boża potrafi odnaleźć nadzieję tam, gdzie już nie ma nadziei, i drogę tam, gdzie wydaje się, że już nie ma wyjścia”¹⁵.

Tą Drogą dla wielu relacjonujących swoje przeżycia pielgrzymów jest właśnie Camino. Marek Kamiński w swojej relacji często powtarza, że idzie do Santiago de Compostela do „nowego Marka”, który jest kimś «pełniejszym», niż Marek, który wybrał się w Drogę.

Ze względu na pewne kontrowersje związane ze stosunkiem Carla Gustawa Junga do religii chrześcijańskiej warto przytoczyć jego własne słowa: „Bóg dla mnie przynajmniej to jedno z najpewniejszych doświadczeń danych wprost” oraz „widzę, że wszystkie moje myśli krążą wokół Boga (...) czuję, jak są przez Niego przyciągane, same nie stawiając oporu. Gdym miał się przeciwstawić tej zniewalającej sile odczułbym to jako najcięższy grzech”¹⁶. Paul Evdokimov prawosławny teolog i badacz, dostrzega rzeczywistą użyteczność koncepcji Junga dla teologii, której elementy zawiera jungowska hierologia. A ponadto każde zjawisko życia wewnętrznego wyraża treści, w których jest miejsce na epifanie. Takie właśnie epifanie znajdują się w relacjach pielgrzymów: Marek Kamiński mówi o spotkaniu z Jezusem, a Edward Schiwek opisuje: „idę i widzę moje grzechy i cierpiącego, umierającego Jezusa na krzyżu (...)”¹⁷.

Warto też tutaj na marginesie zauważyć, że zmiana dokonuje się także w Janku Czarlewskim młodym mężczyźnie wychowanym w zlaicyzowanej Francji, który wstąpił na Camino, aby kręcić film o wędrownym bohaterze – Marku Kamińskim: „Słuchałem jak ten młody, nowoczesny człowiek opowiada o swoich doświadczeniach różańcowych. Mówił, że dzięki odmawianiu różańca idzie mu się lżej – że to dzięki różańcowi danego dnia udało mu się dotrzymać mi kroku. Słuchałem go i patrzyłem na niego. Nie widziałem żadnej pozy, sztuczności. Mówił szczerze,

¹⁴ J. Tischner, *Krótki przewodnik po życiu*, dz. cyt., s. 185.

¹⁵ Cyt. za A. Grun, *Pismo Święte w interpretacji psychologii głębi*, dz. cyt., s. 31.

¹⁶ Jung C. G., *Wspomnienia, sny, myśli. Spisane i podane do druku przez Anielę Jaffe*, wyd. Wrota, Warszawa 1993, s. 246; Cyt. za A. Gałdowa, *Psychologia głębi w wersji C. G. Junga*, dz. cyt.

¹⁷ E. Schiwek, *Krok za krokiem coraz dalej*, dz. cyt., s. 198.

z serca. (...) Camino wciągnęła Janka. Widziałem, jak zachodzi w nim ta przemiana. On również dawał się poprowadzić drodze”¹⁸.

Być może to właśnie tutaj dokonuje integracja jego religijności, jej wyjście z cienia. Zintegrowanie elementów cienia daje poczucie jedności i pełni, powstanie „nowego człowieka”, który stał się po to, aby żyć w większej harmonii ze światem, rzeczywistością, Uniwersum. O tym mówią także relacje pielgrzymów wędrujących do grobu św. Jakuba Apostoła, którzy używają określenia, że wracają inni, „jakby narodzili się na nowo”. Dokonuje się więc integracja i/lub zjednoczenie z Bogiem, w Bogu, z Uniwersum, Wszecławiatem, Logosem, któremu towarzyszy poczucie, że wszystko jest dokładnie tak, jak ma być. To co, rodzi się w człowieku jako „nowe” przekracza granice naszego ja i rozlewa się wokół. Stąd pewnie wynika ogromna chęć i pragnienie opowiadania o swoich doznaniach. Żywimy nasze serca i wyobraźnię opowieściami i obrazami, a opowieści te mają moc, aby stać się zachętą i zaproszeniem, wysyłają w drogę kolejnych pielgrzymów, aby i oni stali twarzą w twarz ze swoim cieniem i wrócili w pełni siebie, w pełni sobą

The dark side of the Way – spiritual crisis as told by pilgrims on their way to Santiago de Compostela

Summary

Pilgrims going to Santiago de Compostela often mention experiencing a spiritual crisis during their pilgrimage. This crisis forces the travelers to face their own “shadows”. According to Jung’s theory the shadow is an unconscious aspect of the personality. One that is deeply hidden and may be referred to as a person’s “dark side”. The crisis can manifest itself in a variety of ways – as a deep sadness, feeling of loneliness or viewing life as having no purpose at all. However, connecting to one’s shadow leads to individuation, inner transformation. As a result, a new, integrated person is developed. A person whose purpose is seeking a greater harmony with reality and the world around them. This article is an attempt to outline the very complex subject of inner transformation preceded by a crisis, as described by pilgrims on the Way of Saint James.

*Magdalena Goik, mgr
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń*

¹⁸ M. Kamiński, *Trzeci Biegun*, dz. cyt., s. 212–213.

Bibliografia

- Eliade M., *Mity, sny, misteria*, Wydawnictwo KR, Warszawa 1999.
- Grun A., Dufner M., *Droga pokory. Poznaj siebie, spotkaj Boga*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2017.
- Grun A., *Pismo Święte w interpretacji psychologii głębi*, Wydawnictwo WAM, Kraków 1998.
- Jung C. G., *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, Czytelnik, Warszawa 1976.
- Jung C. G., *Psychologia a religia*, Książka i Wiedza, Warszawa 1970.
- Jung C. G., *Wspomnienia, sny, myśli. Spisane i podane do druku przez Anielę Jaffe*, Wydawnictwo Wrota, Warszawa 1993.
- Jung C. G., *O zjawisku ducha w sztuce i nauce*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2017.
- Kamiński M., *Trzeci Biegun*, Wydawnictwo Agora, Warszawa 2016.
- Schiwek E., *Krok za krokiem coraz dalej*, Księgarnia Świętego Jacka, Katowice 2014.
- Św. Jan od Krzyża, *Noc ciemna*, tłum. B. Smyrak, Wyd. Karmelitów Bosych, Kraków 1998.
- Tischner J., *Krótki przewodnik po życiu*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2017.

Duchowość Drogi, czyli... święty Ignacy, módl się za nami!

Nie, to nie pomyłka. Św. Ignacy Loyola może być wspaniałym przewodnikiem na drodze do Santiago de Compostela. Przewodnikiem nie na drodze rozumianej jako dojście z odpowiednio oddalonego punktu do grobu Apostoła Jakuba Starszego, ale na tej wewnętrznej, która sprawi, że z Camino wrócimy odmienieni, że nie będzie to jeszcze jedna wycieczka, ekscytująca, może nawet podjęta z pobudek religijnych, ale niewiele zmieniająca w naszym życiu.

Św. Ignacy napisał: „... [można] ćwiczyć się w szukaniu obecności naszego Pana we wszystkich rzeczach, jak na przykład w rozmowie, chodzeniu, patrzeniu, smakowaniu, słuchaniu, myśleniu oraz we wszystkich czynnościach, albowiem prawdą jest, że Jego Boski Majestat znajduje się w każdej rzeczy przez swoją wszechobecność, potęgę i istotę”¹. Szukać Boga w chodzeniu... Ale także w rozmowach z innymi pielgrzymami, w podziwianiu świata stworzonego i dzieł ludzkich rąk, w smakowaniu (o tak!), w słuchaniu – ileż to opowieści niesie Droga. Szukać w myśleniu! Jeśli tylko pozwolimy sobie na luksus samotności choćby przez jakiś czas, odważymy się oderwać od codziennych nawyków, także od internetu, muzyki, przestaniemy zagłuszać nasze myśli – mamy szansę odnaleźć myśl, która nie będzie „nasza”, która będzie pochodziła... od Boga². Pielgrzymka bez towarzyszy jest trudniejsza, ale jej owoce bywają głębsze.

¹ List św. Ignacego Loyoli do Antoniego Brandao. Cyt. za: D. Michalski SJ, *Zwykły proszek do prania*, <https://www.deon.pl/spolecznosc/artykuly-uzytownikow/modlitwa-i-duchowosc/art,75,zwykly-proszek-do-prania.html> [dostęp: 26.06.2018 r.].

² ĆD 32. „Z góry przyjmuję, że są we mnie trzy [rodzaje] myśli, a mianowicie jedna myśl moja, tj. powstająca z mojej tylko wolności i woli, dwie zaś inne przychodzą do mnie z zewnątrz, jedna od ducha dobrego, druga od ducha złego”. I. Loyola, *Ćwiczenia duchowne*, tł. M. Bednarz, Kraków 2010. Przy dalszych cytatach będą podawała tylko numer ćwiczenia.

„Im bardziej dusza nasza jest samotna i odosobniona, tym bardziej staje się sposobna do tego, by się przybliżyć do Stwórcy i Pana swego i osiągnąć go” (ĆD 20b). Szukać i znaleźć Boga na Camino.

Za niezawodną metodę, pozwalającą na nawiązanie kontaktu z Bogiem lub pogłębienie go, uważał św. Ignacy opracowane przez siebie *Ćwiczenia duchowe*. Opinię tę podzielały i podzielają również w naszych czasach rzesze osób, z papieżem Piusem XI na czele, który Ćwiczeniom poświęcił encyklikę „Mens Nostra”. O samych rekolekcjach, ich znaczeniu, sposobach udzielania, a także modyfikacjach zależnych od chęci, możliwości i warunków, w jakich żyje Ćwiczenia odprawiający, napisano tysiące tomów³. Odważę się na próbę „dostosowania” ich do wędrówki po Camino de Santiago.

Już w punkcie pierwszym św. Ignacy zestawia trening ciała z kształtowaniem duszy, co ośmiela mnie do dalszych poszukiwań. „Albowiem jak przechadzka, marsz i bieg są ćwiczeniami cielesnymi, tak podobnie ćwiczeniami duchowymi nazywa się wszelkie sposoby przygotowania i usposobienia duszy do usunięcia wszystkich uczuć nieuporządkowanych, a po ich usunięciu – do szukania i znalezienia woli Bożej w takim uporządkowaniu swego życia, żeby służyło dla dobra i zbawienia duszy” (ĆD 1). Wyruszamy na Camino z różnych pobudek – od chęci uzyskania

³ *Ćwiczenia duchowe* są oryginalną formą rekolekcji, w których rekolektant nie jest jedynie biernym słuchaczem. Oparte są na szczególnych formach modlitwy: medytacji i kontemplacji ignacjańskiej. Trwają 30 dni, podzielone na 4 części, zwane Tygodniami. Mogą być udzielane w sposób nieprzerwany lub podzielony. Współcześnie opracowano także wiele form udzielania rekolekcji, wyrastających z klasycznych Ćwiczeń, ale przystosowanych do zmieniających się warunków życia i potrzeb rekolektantów. Przykładem mogą być rekolekcje radiowe, internetowe, „Modlitwa w Drodze” – czyli punktu do rozważań przesyłane w formie pliku mp3 na smartfon. Są także sesje rekolekcyjne – weekendowe lub dłuższe – rozwijające niektóre tylko aspekty duchowości Ćwiczeń, np. dokonywanie wyboru, rozeznawanie duchów. Z ogromnej ilości książek, poświęconych Ćwiczeniom wybrałam i zamieściłam na końcu referatu kilka pozycji wprowadzających w ich duchową specyfikę i pozwalających na próbę samodzielnego wejścia w duchowość ignacjańską. Oczywiście taka lektura jest namiastką rekolekcji odbywanych pod opieką doświadczonego kierownika duchowego. Sam św. Ignacy przewidział różne okoliczności, w jakich mogą być udzielane Ćwiczenia oraz związane z tym ich modyfikacje. „Te Ćwiczenia duchowe trzeba dostosowywać do właściwości osób pragnących je odprawić, a mianowicie do ich wieku, wykształcenia lub zdolności. [...] Temu, co byłby pochłonięty sprawami publicznymi lub innymi pożytecznymi zajęciami, a będąc człowiekiem wykształconym lub zdolnym, mógłby półtorej godziny dziennie poświęcić na Ćwiczenia [można dawać je fragmentami] [...] temu, co jest bardziej wolny od zajęć, a pragnie we wszystkim, ile tylko może, postąpić, można dać całe Ćwiczenia duchowe wedle porządku, w jakim jedno po drugim następują” (ĆD 18a–20a). Jak widać, filozofia modyfikacji i dostosowania wędrówki po Camino do możliwości i potrzeb pielgrzymów jest bardzo podobna.

świątnej formy fizycznej lub popisania się nią – aż po troskę o zbawienie swoje lub bliskich. Pomiędzy nimi znajduje się całe spektrum motywacji, czystych i pomieszanych, mniej lub bardziej uświadomionych. U grobu Apostoła czasem zostają one przewartościowane, czasem po co innego wyruszyliśmy, a co innego, znacznie lepszego, otrzymaliśmy. Camino często mimo naszej woli odmienia nas i nasze życie. Możemy więc podjąć próbę świadomego dążenia do zmiany, rozwoju w naszym życiu duchowym i wykorzystać do tego celu wędrówkę na Camino, zarówno w Hiszpanii, jak i w Polsce.

Na Camino niezwykle ważni są inni ludzie, spotkania z nimi, rozmowy. O wiele łatwiej niż zazwyczaj jest nam ich zrozumieć, wykazać się empatią, pomagać, przyjąć ich punkt widzenia. Na Camino łatwiej przebaczymy, łatwiej nam przychodzi być miłosiernymi wobec bliźnich, nawet chrapiących straszliwie. W ten sposób nieświadomie wcielamy w życie Przystroję (Praesupponendum), otwierającą Ćwiczenia, zwaną czasem złotą regułą komunikacji. „Aby zarówno dający Ćwiczenia Duchowne, jak i przyjmujący je bardziej pomagali sobie wzajemnie i postępowali [w dobrem], trzeba z góry założyć, że każdy dobry chrześcijanin winien być bardziej skory do ocalenia wypowiedzi bliźniego, niż do jej potępienia. A jeśli nie może jej ocalić, niech spyta go, jak on ją rozumie; a jeśli on rozumie ją źle, niech go poprawi z miłością; a jeśli to nie wystarczy, niech szuka wszelkich środków stosownych do tego, aby on, dobrze ją rozumiejąc, mógł się ocalić” (ĆD 22).

W następnym punkcie, nazwanym „Zasadą pierwszą i podstawową”, fundamentem Ćwiczeń, przedstawiona jest niezwykle ważna dla duchowości ignacjańskiej zasada obojętności⁴. Tu jest poważna różnica i, prawdę powiedziawszy, znając wielu caminowiczów nie wyobrażam sobie, by łatwo zdobyli się na obojętność wobec Drogi. Bakcył Camino zaraża większość z nas. Planujemy następne wyprawy, oczekujemy ich z niecierpliwością, śledzimy w mediach społecznościowych poczynania

⁴ „Człowiek po to jest stworzony, aby Boga, Pana naszego, chwalił, czcił i jemu służył, a przez to zbawił duszę swoją. Inne zaś rzeczy na obliczu ziemi są stworzone dla człowieka i aby mu pomagały do osiągnięcia celu, dla którego jest on stworzony. Z tego wynika, że człowiek ma korzystać z nich w całej tej mierze, w jakiej mu one pomagają do jego celu, a znów w całej tej mierze winien się od nich uwalniać, w jakiej mu są przeszkodą do tegoż celu. I dlatego trzeba nam stać się ludźmi obojętnymi [nie robiącymi różnicy] w stosunku do wszystkich rzeczy stworzonych, w tym wszystkim, co podlega wolności naszej wolnej woli, a nie jest jej zakazane [lub nakazane], tak byśmy z naszej strony nie pragnęli więcej zdrowia niż choroby, bogactwa [więcej] niż ubóstwa, szczytów [więcej] niż wzgardy, życia długiego [więcej] niż krótkiego, i podobnie we wszystkich innych rzeczach. [Nato miast] trzeba pragnąć i wybierać jedynie to, co nam więcej pomaga do celu, dla którego jesteśmy stworzeni (ĆD 23).

tych szczęśliwców, którym udało się wyruszyć. Z pewnością przydałaby się refleksja, czy takie poczynania są dla nas dobre? W jakich obszarach? Czy stało się to nałogiem, ucieczką od szarego życia? Czy na Camino postępujemy ku Bogu, czy się od niego oddalamy? A może nastąpiła stagnacja, rutyna życia duchowego, pomimo kolejnego ekscytująco przeżytego urlopu na drodze do Santiago de Compostela? Jednym słowem – czy wybieramy to, „co nam więcej pomaga do celu, dla którego jesteśmy stworzeni”?

Kolejne ćwiczenia poświęcone są omówieniu rachunku sumienia, z których dla naszego spojrzenia na Camino ważny jest pierwszy jego punkt: „Dziękować Bogu, Panu naszemu, za otrzymane dobrodziejstwa”⁵. Wieczorem, przebiegając myślą cały dzień – dziękować. Za słońce i za deszcz, za pęcherze i bolące mięśnie, za wspaniałe widoki i ludzi na szlaku. Przede wszystkim za to, że udało nam się skończyć kolejny etap. Nie zaszkodzi też przypomnieć sobie, co było – z mojej strony! – złego i obiecać, że będę tego unikać. W ujęciu współczesnym wieczorny rachunek sumienia jest przede wszystkim dostrzeżeniem w minionym dniu działania Boga i rozważaniem, czy i kiedy byłam blisko Niego, a kiedy się oddalałam. Pierwszy Tydzień Ćwiczeń Duchownych jest drogą oczyszczenia, rozważa się wówczas swoje grzechy i kończy spowiedzią, często generalną. Camino dobrze służy refleksji nad swoim życiem. Samotne daje na nią czas, czas, którego zwykle tak bardzo nam brakuje. Camino podjęte ze znajomymi, a nawet z najlepszymi przyjaciółmi bardzo często wydobywa na powierzchnie różne nasze mniejsze i większe grzeszki, wady, które skrzętnie ukrywamy. Na szczęście także ujawnia zalety. Rewiduje nasze fałszywe wyobrażenia o sobie, ale także ukazuje nasze mocne strony, których być może nie widzieliśmy. Camino uczy pokory. Hmm... Próba pielgrzymia jako przygotowanie do sakramentu małżeństwa?

Motyw pokuty i ascezy, niezbędnych na drodze oczyszczenia, jest na Camino niezwykle wyraźny. W minimalizmie rzeczy, które zabieramy ze sobą. W refleksji, czy skoro tak mało nam wystarcza, to naprawdę

⁵ Sposób odprawiania rachunku sumienia ogólnego. Zawiera w sobie pięć punktów:
 Punkt 1. Dziękować Bogu Panu naszemu za otrzymane dobrodziejstwa.
 Punkt 2. Prosić o łaskę poznania grzechów i odrzucenia ich precz.
 Punkt 3. Żądać od duszy swojej zdania sprawy od godziny wstania aż do chwili obecnego rachunku. Czynić to przechodząc godzinę po godzinie lub jedną porę dnia po drugiej, a najpierw co do myśli, potem co do słów, a wreszcie co do uczynków, wedle tego samego porządku, jak to było powiedziane przy rachunku szczegółowym.
 Punkt 4. Prosić Boga Pana naszego o przebaczenie win.
 Punkt 5. Postanowić poprawę przy jego łasce. Odmówić Ojczy nasz (ĆD 43).

wszystko, co mamy poza Camino, jest nam niezbędne? W różnych wyrzeczeniach materialnych i duchowych, podejmowanych świadomie lub takich, które narzuca nam Droga. W umartwianiu swego ciała wysiłkiem, ciężarem plecaka, nieodpowiednimi butami, wstawianiem przed świtem. Nawiasem mówiąc, św. Ignacy przestrzegał przed takimi praktykami pokutnymi, które mogłyby zaszkodzić zdrowiu, czego czasem nie biorą pod uwagę wyruszający na Camino zapaleńcy (ĆD 83–86).

Tygodnie następne – II, III i IV – poświęcone są (z pewnym wyjątkiem, o którym napiszę później) medytacjom i kontemplacjom najważniejszych wydarzeń z życia Jezusa, opisanych w Ewangeliach. Dla osoby praktykującej i świadomej swojej wiary rozważania takie mogą być pogłębieniem duchowego przeżycia Camino, wprowadzeniem nowych form modlitwy. Dla osób wątpiących i poszukujących, sytuujących się na obrzeżach Kościoła – mogą być pociągającą alternatywą dla tradycyjnych form modlitwy i – z Bożą pomocą – przybliżeniem do Kościoła⁶.

Medytacja (rozmyślanie) w ujęciu św. Ignacego jest formą modlitwy, w której rozważamy, posługując się swoim umysłem i wolą, treści podane w Piśmie Świętym. Rozpoczyna się piękną modlitwą przygotowawczą, w której prosimy Boga, by nasze intencje były czyste, nasze zamiary, decyzje i czyny w ostatecznym rachunku służyły Bogu, nie nam (ĆD 46). Następnie wyobrażamy sobie rozważaną scenę ewangeliczną. Tworzymy nasz wewnętrzny obraz, który pozwoli nam, jak scenografia w teatrze, zakreślić ramy i utrzymać w nich wyobraźnię, która bywa niesforna i nie trzyma się tematu. Potem następuje prośba o owoc medytacji, o to, „czego chcę i pragnę” (ĆD 48). Poza klasycznymi Ćwiczeniami, gdzie jest ściśle określona, ta prośba może, a nawet powinna wyrażać nasze rzeczywiste pragnienia, oczywiście odnoszące się do sfery ducha. Samo rozważanie możemy przeprowadzić wg punktów (tematów) dostępnych w internecie (np. w aplikacji „Modlitwa w drodze” lub na stronie <http://e-dr.jezuici.pl/>, lub ułożyć je sami). Kończymy tzw. kolokwium, rozmową z Matką Bożą, Jezusem Chrystusem, Bogiem Ojcem – stosownie do tematu i potrzeby – oraz modlitwą Ojciec nasz. Medytacja taka nie jest tylko intelektualnym ćwiczeniem, a praktyką, która ma doprowadzić do poznania Boga i spotkania z Nim⁷. Kontemplacja ignacjańska – powtarzając formę medytacji –

⁶ O ile książeczka *Ćwiczeń duchownych* nie jest przeznaczona do czytania, a jest swym scenariuszem, z którego korzystają Ćwiczeń udzielający, o tyle punkty 261–312, zatytułowane „Tajemnice życia Chrystusa, Pana naszego” mogą być, mówiąc kolokwialnie, „ściąga” tematów do rozważań.

⁷ O medytacji i kontemplacji ignacjańskiej szerzej [w:] *Medytacja i kontemplacja ignacjańska. Wywiad ze S. Łucarzem SJ* www.wzch.krakow.pl/component/jdownloads/send/24-o-medytacji/32-lucarz [dost. 2018.07.07]; S. Biel, *Metoda medytacji ignacjań-*

dodaje do niej wyobrażone doświadczenia zmysłowe, swego rodzaju „zmysły duchowe”. „Widzieć oczami wyobraźni”, słuchać, wąchać, smakować, dotykać – wszystko w wyobraźni (ĆD 65–70, 106–108, 121–125). Łatwiej jest nam jednak rozbudzić wyobraźnię, gdy doświadczamy podobnych bodźców. Poczynając od krajobrazów i klimatu, bardziej zbliżonych do palestyńskich niż polskie, poprzez obfitość sztuki sakralnej, aż do (zachowując wszelkie proporcje) cierpienia – doświadczenia zmysłowe na Camino wręcz nas bombardują. Pomagają ułożyć obraz, pomocny w modlitwie i „wejść” w ten obraz umysłem, sercem, zmysłami. Być „tu i teraz”, a jednocześnie przeżywać kontemplowaną scenę. Trzeba tylko odkryć ich związek z naszym rozważaniem, niejako zaadaptować to, czego doświadczamy, do historii ewangelicznej⁸. Modlitwa kontemplacyjna w swej najpełniejszej formie jest przede wszystkim doświadczeniem obecności Boga. Im głębiej w nią wchodzimy, tym bardziej „wyłączamy” umysł i po prostu trwamy przed Nim. „Kontemplacja ewangeliczna, w przeciwieństwie do medytacji opartej na myśleniu i uczuciach, jest prostą obecnością wobec osoby. Szczególnie dowartościowuje bycie [podkr. moje]. [...] zachęca do większej uważności i wrażliwości”⁹. Czasem ten stan najgłębszy to są tylko ulotne, krótkie chwile, ale są one warte trudu włożonego w modlitwę.

Camino to ruch, marsz. Wiele osób jest perypatetykami, nawet o tym nie wiedząc, ruch pobudza nasz mózg i lepiej nam się myśli. Miarowy marsz, zwłaszcza, gdy jest jednostajny, nie musimy czuwać nad kierunkiem, nie atakuje nas zbyt wiele bodźców – wprawia w rodzaj transu, pozwala myślom oderwać się od rzeczywistości, rozmyślać nad obrazami, wydarzeniami, sytuacjami dalekimi od tej, w której się właśnie znajdujemy. Można to doświadczenie wykorzystać do modlitwy. Na pewno nie jest to propozycja na cały dzień, ale przy pewnej wprawie można na bardziej monotonnych odcinkach oddać się „klasycznej” medytacji czy kontemplacji. Można więc zaryzykować stwierdzenie, że najlepsza do ćwiczeń duchowych na Camino jest Meseta. Droga przez nią, sprawiająca tyle trudności, budząca nawet lęk przez swoją monotonię, brak cienia, długość, może być wykorzystana do rozwoju duchowego. Św. Ignacy nie przewidywał wprawdzie odprawiania medytacji

skiej, <https://jezuici.pl/2017/10/przypomnienie-metoda-medytacji-ignacjanskiej/> [dostęp 2018.07.10].

⁸ Niektórzy z rekolekjonistów wymagają, by obrazy przywoływane w medytacjach bądź kontemplacjach były ściśle związane z miejscem danego wydarzenia, czyli z Ziemią Świętą. Ja często odbiegałam w czasie i w przestrzeni od Palestyny czasów Jezusa i osoby towarzyszące mi w Cwiczeniach duchownych akceptowały to.

⁹ D. Piórkowski, *Człowiek – zwierzę kontemplujące*, „Życie Duchowe” 92/2017, s. 73.

i kontemplacji chodząc, ale w całym tekście *Ćwiczeń* dopuszcza wiele modyfikacji.

Camino zachwyca. Entuzjastyczne opinie o wędrownicy, przyrodzie, zabytkach, napotkanych ludziach, nawet o trudzie, zmęczeniu i bólu, dominują we wszystkich opowieściach osób powracających z Santiago de Compostela. *Ćwiczenia Duchowne* wieńczy zaś kontemplacja *Ad Amorem* – w tłumaczeniu polskim „pomocna do uzyskania miłości” (ĆD 230–237). Pomocna do zrozumienia, jak Bóg nas kocha i udzielenia odpowiedzi naszą miłością. Droga do osiągnięcia tej obopólnej miłości wiedzie przez pracę nad uwolnieniem się ze złych nawyków (Tydzień I), poznanie Jezusa, (kontemplacje II i III Tygodnia) i zachwyt nad dziełem Stworzenia, nad działaniem Boga w stworzonym przez Niego świecie, nad tym, jak bardzo jesteśmy przez Niego obdarowani. „Zwrócić uwagę na to, jak Bóg mieszka w stworzeniach: w żywiołach, dając im istnienie; w roślinach, dając im życie i wzrost; w zwierzętach, dając im czucie; w ludziach, darząc ich rozumieniem. I we mnie także mieszka, dając mi być, żyć, czuć i darząc mnie rozumem. A nadto uczynił mnie świątynią [swoją], bom stworzony jest na podobieństwo i obraz Jego Boskiego Majestatu” (ĆD 235). Wystarczy nasz caminowy zachwyt ukierunkować, dostrzec Boga w tym, co nas otacza i spotyka – i mamy kontemplację *Ad Amorem*. Być może niepełną, być może ułomną, chociaż ja, kiedy doszłam w *Ćwiczeniach duchownych* do tego punktu, ze zdumieniem odkryłam, że odprawiłam ją już w swoim życiu wiele razy.

Osoba znająca *Ćwiczenia Duchowne* zauważyła zapewne, że opuściłam kluczowe dla II Tygodnia *Wezwanie króla doczesnego pomocne do kontemplowania życia Króla Wiecznego* oraz *Rozmyślanie o Dwóch Sztandarach* i *Rozmyślanie o Trzech parach ludzi* (ĆD 91–98; 136–156). Te trzy medytacje służą dokonaniu wyboru, podjęciu decyzji o zmianie swojego życia i radykalnego pójścia za Chrystusem. Wspominam o nich na końcu, bo uważam, że dobrze przeżyte Camino do tego punktu powinno doprowadzić, taka powinna być dalsza droga duchowa po powrocie do domu. Te trzy medytacje wymagają także towarzyszenia duchowego osoby doświadczonej, rekolekcjonisty.

Idealnym zwieńczeniem Camino wydaje mi się być spotkanie Boga, poprzedzone refleksją nad sobą, poznawaniem Go i uświadomieniem sobie wybrania i obdarowania – może dlatego, że sama tego doświadczyłam, pielgrzymując (moje Camino poprzedziło *Ćwiczenia duchowne*, skierowało mnie ku nim). Zaryzykowałabym więc stwierdzenie, że jest to propozycja także dla osób nieznanających *Ćwiczeń Duchownych*. Wystarczy świadomość tych trzech kolejnych stopni (refleksja nad sobą, rozważa-

nie Słowa Bożego, uświadomienie sobie obdarowania przez Boga), zastosowanie praktyk już znanych (rachunek sumienia, studiowanie Pisma Świętego, modlitwa dziękczynna) do pogłębienia swojego życia duchowego na Camino. Św. Ignacy zakładał pewne minimum: „zastanowić się [nad tym wszystkim], aby pożytek jakiś duchowny wyciągnąć” (ĆD 106 Kontemplacja o Wcieleniu – powtarzane w następnych). „Jakiś” – czyli nie uprzednio określony, ale odpowiedni właśnie dla mnie, w tej konkretnej sytuacji.

Największą trudnością w „ignacjańskim” przeżywaniu Camino sprawić może nieustanna obecność innych ludzi na niektórych szlakach. Żeby jej zaradzić, można wybrać drogi mniej uczęszczane, nie trzeba bać się samotności. „Dla pielgrzymowania korzystne jest rzeczywiste uzyskanie dystansu. Kto myśli, że z pielgrzymki musi każdorazowo wieczorem zadzwonić do domu, przegapia szanse duchowej odnowy i wzrostu. Celem pielgrzymki jest pozostanie przez jakiś czas «odwiazanym» od codziennych relacji”¹⁰. Można też towarzystwo innych wykorzystać. Dla duchowości ignacjańskiej jednym z kluczowych pojęć jest „contemplativus in actione” – kontemplacja w działaniu. „Modlitwa [to] chwile szczególnego olśnienia pośród codziennego życia” (D. L. Fleming SJ). Odkrywanie obecności Boga w czasie codziennych zajęć, tu – w innych ludziach, nawet występujących w nadmiarze, hałaśliwych, czy – o zgrozo! – reprezentujących odmienną kulturę, religię, poglądy na życie doczesne i wieczne. Kontemplacja w działaniu to zdecydowanie „wyższa szkoła jazdy”, ale może właśnie na Camino uda się ją zapoczątkować? Znalazłam sformułowanie, że św. Ignacy „praktykował aktywną duchowość”. Duchowość wyrażającą się w rozmowie, w przyjacielskich kontaktach (rozmawiać z Bogiem jak z przyjacielem – ĆD 54), w doświadczeniach, w interakcji¹¹. Ten opis dobrze koresponduje z sytuacją na Camino – przecież najpełniej możemy doświadczyć Boga w drugim człowieku (por. Mt 25, 35–39; Mt 10, 40).

Największym niebezpieczeństwem zaś tej propozycji jest brak swoistego feedbacku, rozmowy z kierownikiem duchowym, który zauważyłby i skorygował błędne drogi naszej wyobraźni, pułapki, w jakie mogą wprowadzić nas intelekt i emocje. Jak w każdej modlitwie, może tu występować walka duchowa, niebezpieczna dla osób mało doświadczonych, mylenie głosów dobrego i złego ducha. Uchronić nas przed tym nie-

¹⁰ J. Bremer SJ, *Santiago de Compostela. Pielgrzymim krokiem*, Kraków 2007, s. 86. A teraz dodatkowo wiąże nas nieustanna obecność w mediach społecznościowych.

¹¹ D. L. Fleming SJ, Modlitwa jest rozmową <https://www.deon.pl/religia/rozwoj-duchowy/ignacy-loyola/art,16,modlitwa-jest-rozmowa,strona,1.html> [dostęp 2018.06.26].

bezpieczeństwem może trzeźwość myśli, dystans do własnych przeżyć, konfrontowanie ich z prawdami wiary i nauczaniem Kościoła, wreszcie rozmowa z kierownikiem duchowym lub spowiednikiem po powrocie z Camino. Trzeba mieć świadomość, że celem medytacji i kontemplacji jest lepsze poznanie Boga, nie euforyczne i niecodzienne przeżycia i wizje. Zresztą w wielu współczesnych modyfikacjach Ćwiczeń duchownych kontakt z kierownikiem duchowym jest ograniczony lub nie ma go wcale (rekolekcje radiowe, internetowe, „Modlitwa w drodze”).

Istnieje także niebezpieczeństwo zachwiania równowagi pomiędzy sferą duchową, a turystyczno-poznawczą – i to w obie strony. Sfera ducha jest ważna, jeśli to ma być pielgrzymka, ale ważne są także nasze małe rytuały – zjedzenie ośmiornicy, przyłożenie dłoni do kolumny w Portyku Chwały, uściskanie św. Jakuba (choć, jak zauważył pewien ksiądz, do figury kolejka jak po pączki w tłusty czwartek, a przed Najświętszym Sakramentem pięć osób). Smakowanie lokalnej kuchni i podziwianie zabytków na pewno da się pogodzić z duchowymi przeżyciami. A geocaching? Buddyjskie medytacje w albergach? Jedno jest pewne – nasza postawa akceptacji lub jej braku wobec poczynań bliźnich nie może być dla kogoś skandalem, kamieniem obrazy (gr. *σκανδαλον*), który oddaliłby tę osobę od Boga. Powraca tu zasada *Praesupponendum*: poprawić z miłością (ĆD 22). Camino jest przecież dla wszystkich – także przedstawicieli innych religii i ateistów.

Na koniec kilka refleksji o Camino. Pochodzą z publikacji, z dyskusji na FB oraz z nieformalnej ankiety, przeprowadzonej przeze mnie w środowisku caminowiczów. Pytanie tej ankiety brzmiało: Czy ktoś, kto był już na Camino, ma również doświadczenie odbycia Ćwiczeń Duchownych i zechciałby się ze mną podzielić refleksją? Celowo było sformułowane ogólnikowo, by uzyskać jak najróżnorodniejsze odpowiedzi. Z dyskusji pod innymi postami wybrałam także wypowiedzi, które nieświadomie korespondowały z moim zamysłem. Najciekawsze wydają mi się refleksje osób, które nie miały pojęcia, czym są Ćwiczenia duchowne, a jednak intuicyjnie potrafiły uchwycić ich idee w doświadczeniach Camino.

- „Wg mnie najpiękniejszą modlitwą jest podziw i zachwyt światem, który nam się ukazuje w rytmie naszych kroków...”. Napisała to osoba nie tylko nieznająca Ćwiczeń, ale, jak wynikało z dyskusji, nierozumiejąca ich idei, a przecież uchwyciła sedno kontemplacji Ad Amorem.
- „Chyba chodzi ci o ignacjańskie ćwiczenia duchowe w drodze. Ale Camino to indywidualna droga wewnątrz siebie”. Cóż, Ćwiczenia duchowne też są drogą wewnątrz siebie.

- Ta sama osoba. „Wspólne milczenie to też modlitwa”. „Potem spotkania koło katedry w Santiago, radość z ponownego spotkania to głoszenie chwały Panu”. „Wiem, że drogą jest teraz nasze życie. Spojrzenie na codzienne małe cuda, które nas dotykają, na anioły, które się nami opiekują. Cieszymy się życiem i staramy się pokazywać tę radość innym”. Piękne świadectwo odmiany życia, jako owocu pielgrzymki.
- „Zawsze można im zwrócić uwagę. Z miłością i refleksją nad tym, co w nas takiego jest, że nam zachowanie innych przeszkadza” [podkr. moje]. „Jak łatwo sądzimy (ja też) innych, a jak trudno nam przyjąć, że jest w nich dobro, a spotkanie z nimi jest dla nas szansą od Boga”. Napisała to osoba nieznająca Ćwiczeń, ale znająca duchowość ignacjańską. Echo *Praesupponendum* jest wyraźne.
- „Najlepiej wspominał wakacje w Hiszpanii, gdy szłam do Santiago de Compostela. Nie miałam ze sobą laptopa, bo musiałabym go dźwigać na plecach. Czułam się wtedy naprawdę wolna”. Graficzka freelancerka.
- „Nasuwa mi się wspólny mianownik dla obu duchowości, który nazwałabym chyba „duchowością celu”. Idziemy, bo mamy jasno wyznaczony cel. Tego celu nie zabierze nam pogoda i samopoczucie. Co prawda można iść wolniej, można wrócić w następnym roku i kontynuować nagle przerwana drogę, ale zawsze do Santiago. Podobnie jak w modlitwie przygotowawczej do medytacji: *Proszę Boga, Pana naszego, aby wszystkie moje zamiary, decyzje i czyny były skierowane w sposób czysty do służby i chwały jego Boskiego Majestatu*”. „Jeśli ktoś pozwoli się prowadzić żółtym strzałkom na Camino, może mu to doświadczenie ułatwić posuwanie się punkt po punkcie w ćwiczeniach duchowych. Czasem można zablądzić – droga słabo oznaczona, deszcz, wieczór... Ale zawsze znajdzie się jakiś kierownik duchowy. Inny pielgrzym lub gospodarz”. Siostra zakonna ze zgromadzenia, w którym Ćwiczenia odprawia się co roku. Była na Camino.
- „Szukać i znajdować Boga we wszystkim oznacza otwierać się coraz bardziej na rzeczywistość, w której «żyjemy, poruszamy się i jesteśmy». To także usuwać wszelkie przeszkody, które utrudniają lub uniemożliwiają owo otwarcie oczu i serca. Jesteśmy zanurzeni w Miłości. Szukanie polega więc na otwieraniu się i przyjmowaniu. [W rytmie oddechu] Wdech – wydech”. Aż prosi się o dodanie: w rytmie kroków. Doświadczony kierownik duchowy, jezuita. Nie był na Camino.
- „Moje zewnętrzne Camino, liczone w kilometrach oraz moje Camino wewnętrzne miały jeden wspólny cel – codzienne spotkanie z Bogiem, szczególnie jednak: spotkanie z Bogiem u grobu Apostoła Jakuba. Ze-

wewnętrzne Camino było widoczne dla wszystkich. Camino wewnętrzne było szukaniem mojej własnej drogi, która nie jest [...] drogą dla tysięcy innych pątników". Jezuita, caminowicz.

I jeszcze jedna refleksja, nietypowa. „Ludzie z każdego zakątka świata: Chiny, USA, Argentyna, Australia, Rosja. I ksiądz na rowerze z Polski, którego Camino nie ma pieczętek, pielgrzymkowych noclegów. Chyba nie ma też głębokich przemyśleń i duchowych uniesień. Jest po prostu walka. O kilometry, o pieniądze, o Zuzię. Jedną rzecz sobie dziś uświadomiłem podczas tej ulewy. Jadąc zmoknięty jak kura, wiedziałem, że chcę tu być. Byłem najszczęśliwszym człowiekiem pod słońcem (a właściwie pod deszczem), w życiu nie zamieniłbym tej chwili na Grecję, Dubaj, inne last minute czy all inclusive. Jestem cholernie zmęczony, bołą mnie kolana, mięśnie, uszy od okularów nawet, śmierdząc wchodząc do restauracji od tego potu i jestem megaszczęśliwy! Nie chodzi nawet o widoki, przeżycia, spotkania. Po prostu widzę w tym sens". Ksiądz, który przejechał Camino niejako przy okazji (był to fragment jego trasy), zbierając pieniądze na leczenie chorego dziecka. Tak też można przeżyć Camino. I może to najlepszy z możliwych sposobów.

* * *

Zdaję sobie sprawę, że Camino ze św. Ignacym nie jest propozycją łatwą. Ćwiczenia duchowe także nie są skierowane do wszystkich. Sam ich autor stwierdził: „Jest rzeczą wielce niebezpieczną chcieć prowadzić wszystkich tą samą drogą do doskonałości”¹². Przedstawiłam tu bardzo indywidualne spojrzenie z perspektywy mojej drogi rozwoju duchowego. Najpierw była na niej „praktyka”, intuicyjne przeżywanie samotnego pielgrzymowania jako drogi z Bogiem i drogi do Boga. Potem dopiero poznałam „teorię” medytacji i kontemplacji i wiele rzeczy, za które się ganiłam i wydawały mi się „podejrzane”, nieortodoksyjne, niebezpieczne – okazały się być najzupełniej uprawnione. Moje Camino było bardzo samotne (jak i wcześniejsze wędrówki po górach) – z powodu słabej kondycji, nieznamomości języków obcych, wyboru mało uczęszczanej drogi. „Im bardziej dusza nasza jest samotna i odosobniona, tym bardziej staje się sposobna do tego, by się przybliżyć do Stwórcy i Pana swego i osiągnąć go”.

¹² <http://www.chwila-jezuici.pl/index.php/dobre-mysli/608-sentencje-w-ignacego-loyoli> [dost. 2018.07.17].

Spirituality of the Way, or... Saint Ignatius, pray for us!

Summary

The article presents a proposal to look at a pilgrimage to Santiago de Compostela from the perspective of Spiritual Exercises of Ignatius of Loyola. It is an attempt to find a correlation between the situations experienced on the Camino and the rules and subsequent stages of Spiritual Exercises. This text gives tips based on the author's personal experience and statements of other people, how to use some points of Exercises and the method of meditation and Ignatian contemplation to deepen the spiritual dimension of the pilgrimage to the tomb of Saint Apostle James the Great. It also indicates the difficulties and dangers of adapting them to wandering on the Camino.

*Kamila Paśawska, mgr
Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego
przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego,
Warszawa
Stowarzyszenie „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce”
Wrocław*

Bibliografia

- G. Jonquieres SJ, *Ćwiczenia duchowe dla początkujących. Szukać i znajdować Boga we wszystkim*. Tł. L. Danilecka, Warszawa 2013.
- J. Martin SJ, *Jezus i ty. Modlitwa w życiu codziennym*, Tł. P. Kaźmierczak, Kraków 2013.
- A. de Mello SJ, *Szukaj Boga we wszystkim. Rozważania nad Ćwiczeniami Duchowymi świętego Ignacego Loyoli*, Tł. J. Grzegorzczak, Poznań 2011.
- M. Gajewski SJ, *Szukać i znajdować Boga we wszystkim*, Kraków 2014.
- W. Lambert SJ, *Siedmiorakie „tak”. Rekolekcje – droga ku życiu*, Tł. E. Pieciul-Karmińska, Kraków 2006.
- G. Kubitz Moyer, *Dotknij, poczuj, zasmakuj. Doświadczenie Bożej dobroci wszystkimi zmysłami*, Tł. L. Wierzbowska, Kraków 2018.
- W. Werhun SJ, *Ćwiczenia duchowe. Podręczne narzędzie rozwoju osobistego i duchowego*, Kraków 2014.
- R. Reclaw SJ, *Bóg kocha mnie takiego jaki jestem. Fundament*, Łódź 2015.
- T. M. Gallagher OMV, *Medytacja i kontemplacja, Św. Ignacy uczy, jak modlić się Pismem Świętym pokochać Jezusa*, Tł. M. Chojnacki, Kraków 2015.
- T. M. Gallagher OMV, *Modlitwa rachunku sumienia. Św. Ignacy uczy, jak modlić się naszą codziennością*, Tł. M. Chojnacki, Kraków 2015.
- T. M. Gallagher OMV, *Pocieszenie duchowe. Święty Ignacy uczy jak lepiej rozeznawać duchy*, Tł. M. Chojnacki, Kraków 2016.
- T. M. Gallagher OMV, *Rozeznawanie woli Bożej. Św. Ignacy uczy jak podejmować lepsze decyzje*, Tł. M. Chojnacki, Kraków 2015.
- T. M. Gallagher OMV, *Rozeznawanie duchów. Św. Ignacy uczy, jak świadomie kroczyć przez życie*, Tł. M. Chojnacki, Kraków 2016.

Margery Kempe – mistyczka i pątniczka

Pielgrzymowanie, zwłaszcza do odległych sanktuariów, było w wiekach średnich przedsięwzięciem trudnym i często niebezpiecznym. Pątnicy cieszyli się co prawda prawną ochroną ze strony Kościoła oraz, jak możemy przeczytać w Kodeksie Kalikstyńskim i innych zbiorach miraculów, mogli liczyć na pomoc na przykład samego świętego Jakuba. Niektórzy z nich mogli także znaleźć schronienie w albergue prowadzonym przez świętego Juliana. Mimo to wyruszenie na pielgrzymkę zawsze wiązało się z ryzykiem. Dlatego też wśród średniowiecznych pątników, przemierzających tysiące kilometrów na szlakach do Jerozolimy, Rzymu czy Santiago, dominowali mężczyźni. Nie oznacza to jednak, że wśród pobożnych wędrowców nie było kobiet. Jedną z najbardziej niezwykłych peregrynantek była Margery Kempe, która w roku 1417 dotarła do Composteli. Informacje o życiu i wędrówkach tej pobożnej niewiasty czerpiemy z dzieła zatytułowanego *The Book of Margery Kempe*, które jest rodzajem autobiografii, zdaniem części badaczy najstarszego znanego obecnie anglojęzycznego utworu tego typu¹.

Okoliczności jego powstania, a także późniejszego wprowadzenia do obiegu naukowego zasługują na odrobinę uwagi. Jak wynika z treści utworu Margery Kempe, która sama zapewne nie potrafiła pisać, opowiedziała lub podyktowała pierwszą jego część nieznanemu z imienia

¹ Glenn Ch., *Author, Audience, and Autobiography: Rethorical Technique in the Book of Margery Kempe*, *College English*, vol. 54, No. 5, 1992, s. 540–541; T. Williams, *Manipulating Mary: Maternal, Sexual, and Textual Authority in the Book of Margery Kempe*, *Modern Philology*, vol. 107, No. 4, 2010, s. 528; E. M. Ross, *Spiritual Experience and Women's Autobiography: The Rhetoric of Selfhood in "The Book of Margery Kempe"*, *Journal of the American Academy of Religion*, vol. 59, No. 3, 1991, s. 530; S. Kennedy, *The Visions of Margery Kempe*, *Prairie Schooner*, Vol. 83, No. 4, 2009, s. 44; S. Bardsley, *Women's Roles in the Middle Ages*, London 2007, s. 6.

Anglikowi, który przez wiele lat mieszkał w jednym z krajów niemieckich i nie potrafił poprawnie pisać ani po angielsku, ani po niemiecku. Miało to miejsce zapewne około połowy trzeciej dekady XV wieku². Druga część utworu została spisana przez innego, bardziej wprawne go skrybę, który włożył również wiele trudu w przeredagowanie części pierwszej. Zapewne korzystał przy tym z pomocy jakiejś trzeciej osoby oraz samej Margery Kempe, która być może ponownie opowiadała o opisanych wcześniej zdarzeniach³. Prace nad utworem zakończyły się zapewne wraz ze śmiercią niewiasty, która zmarła przed rokiem 1440. Do czasów współczesnych zachowała się tylko jedna rękopiśmienna kopia dzieła, która powstała zapewne około połowy XV stulecia, czyli niedługo po zakończeniu prac przez drugiego skrybę. Przez stulecia pozostawała ona jednak nieznaną i dopiero jej odnalezienie w latach 30. XX wieku wprowadziło całość utworu do obiegu naukowego⁴. Wcześniej znane były jedynie fragmenty wydane drukiem przez Wynkyna de Worde (ok. 1500 r.) i Henry'ego Pepwella w roku 1521⁵. Brak precyzyjnych wiadomości o okolicznościach powstania *The Book of Margery Kempe* i niezwykła treść samego utworu sprawiły, że mimo upływających dekad jest on ciągle przedmiotem dyskusji badaczy. Nie miejsce tu na omawianie obecnych w literaturze przedmiotu hipotez dotyczących rzeczywistego autorstwa, przyczyn spisania i wreszcie stopnia wiarygodności samego dzieła⁶. Tym bardziej, że wyjątkowość jego treści rzeczywiście otwiera

² *The Book of Margery Kempe*, trans, ed. by B. A. Windeatt, London 1994, s. 261. A. Goodman, *Margery Kempe and Her World*, London New York 2002, s. 5–6.

³ *The Book of Margery Kempe...*, s. 35–37, 265; Ch. S. Stokes, *Margery Kempe: Her Life and the Early History of Her Book*, *Mystics Quarterly*, Vol. 25, No. 1/2, 1999, s. 37–39; S. S., Morrison, *Women Pilgrims in Late Medieval England. Private piety as public performance*, London New York 2000, s. 70–71; R. C. Ross, *Oral Life, Written Text: Genesis of the Book of Margery Kempe*, *The Yearbook of English Studies*, vol. 22, *Medieval Narrative Special Number*, 1992, s. 226–227; S. Bardsley, *Women's Roles...*, s. 6.

⁴ O okolicznościach odnalezienia tekstu oraz badaniach nad dziejami rękopisu zob. m.in. A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 1; J. A. Chappell, *Perilous Passages. The Book of Margery Kempe, 1534–1934*, New York, 2013, s. 3–18; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body in the Writings of Julian of Norwich and Margery Kempe*, Cambridge 2004, s. 28; R. A. Powell, *Margery Kempe: An Exemplar of Late Medieval English Piety*, "The Catholic Historical Review", Vol. 89, No. 1, 2003, s. 1.

⁵ J. A. Chappell, *Perilous Passages...*, s. XIX–XX, 24–28; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 2.

⁶ Obszernie o piśmiennictwie na temat *The Book of Margery Kempe* i dyskusjach toczących się wokół dzieła zob. m.in. A. G., Suprjanowicz, *Zniknięcie Margery Kempe, czyli jak autor został bohaterem*, „Sensus Historiae”, vol. VII, 2012, s. 9–22; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 2–5; J. A. Erskine, *Margery Kempe and Her Models: The Role of the Authorial Voice*, "Mystics Quarterly", Vol. 15, No. 2, 1989, s. 75, 80; J. A., Chappell, *Perilous Passages...*, s. 69–87; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 29–31; L. A. Craig, "Stronger than

pole do najrozmaitszych rozważań. Utwór jest bowiem niezwykle osobistą, niejednokrotnie dotykającą najbardziej intymnych spraw, opowieścią o życiu kobiety, która nie tylko odbywała dalekie pielgrzymki, ale także przyznawała się do przeżyć mistycznych, pod wpływem których decydowała się na przekraczanie norm społecznych i obyczajowych. Dla potrzeb naszych rozważań należy jednak podkreślić, że mimo swej całej niezwykłości *The Book of Margery Kempe* jest opowieścią o realnym życiu prawdziwej kobiety z krwi i kości, a przedstawione w niej zdarzenia dają godny uwagi obraz realiów kobiecego pątnictwa w późnym średniowieczu.

Nasza bohaterka urodziła się około 1373 roku w King's Lynn – ważnym angielskim mieście portowym. Jako córka bogatego i wpływowego kupca Johna Brunhama, który m.in. pięciokrotnie był burmistrzem oraz przewodniczył wpływowej gildii kupieckiej pod wezwaniem Trójcy Świętej, należała do miejskiej elity⁷. Gdy miała około dwudziestu lat poślubiła Johna Kempe'a, wywodzącego się z nieco biedniejszej, ale również szanowanej rodziny⁸. Niebawem przyszło na świat ich pierwsze dziecko. Cięża i poród miały być dla Margery bardzo trudnym doświadczeniem nie tylko fizycznym, ale i psychicznym⁹. Opisane w utworze przeżycia młodej matki zdają się doskonałym przykładem depresji poporodowej¹⁰. Wówczas to po raz pierwszy miała doświadczyć objawień, podczas których przemawiał do niej Chrystus¹¹. Wywołało to głęboką zmianę w psychice młodej kobiety, która od tej chwili coraz częściej kierować miała swe myśli ku sprawom wiary i doznawać kolejnych, bardzo realnych wizji, podczas których przemawiał do niej nie tylko Chrystus ale także

men and braver than knights": *women and pilgrimages to Jerusalem and Rome in the late middle ages*, "Journal of Medieval History", 29, 2003, s. 156; T. Williams, *Manipulating Mary...*, s. 529–532; R. A. Powell, *Margery Kempe...*, s. 2. Zwracano również uwagę na analogie pomiędzy obrazem Margery i chaucerowską Damą z Bath z *Opowieści Kanterberyjskich*, zob. m.in. K. A. Hall, *Teaching Margery Kempe in Tandem with The Wife of Bath: Lollardy, Mysticism, and "Wandrynge by the Weye"*, "South Atlantic Review", Vol. 72, No. 4, 2007, s. 59–60.

⁷ M. D. Myers, *A Fictional-True Self: Margery Kempe and the Social Reality of the Merchant Elite of King's Lynn*, Albion: "A Quarterly Journal Concerned with British Studies", Vol. 31, No. 3, 1999, s. 377; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 48–50; Ch. Glenn, *Author...*, s. 540; Ch. S. Stokes, *Margery Kempe...*, s. 17–18.

⁸ A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 65–66; Ch. S. Stokes, *Margery Kempe...*, s. 24–25.

⁹ *The Book of Margery Kempe...*, s. 41–42; J. Ward, *Women in England in the Middle Ages*, London 2006, s. 49, 169; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 34; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 66; Ch. S. Stokes, *Margery Kempe...*, s. 25.

¹⁰ L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 35–36; Ch. Glenn, *Author...*, s. 542.

¹¹ *The Book of Margery Kempe...*, s. 42; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 38–39; J. Ward, *Women...*, s. 169; T. Williams, *Manipulating Mary...*, s. 534.

Matka Boża, św. Anna, święci Piotr, Paweł i Katarzyna¹². Efektem tych przeżyć były m.in. rozpoczęte po latach peregrynacje do najważniejszych sanktuariów pielgrzymkowych. Nie podejmując próby potwierdzenia wiarygodności opisywanych przez Margery objawień, podkreślić należy, że czasy w których przyszło żyć naszej bohaterce były okresem wyjątkowej wprost otwartości na doświadczenia mistyczne. Co więcej, to właśnie kobiety uznawano wówczas za szczególnie predystynowane do tego typu przeżyć. Dlatego też opisane w analizowanym utworze zdarzenia możemy uznać za, na swój sposób, typowe dla epoki, w której przekonanie o realności objawień było powszechne. Sama zaś Margery, w której niektórzy ze współczesnych badaczy chcą widzieć egzaltowaną historyczkę, dla swych współczesnych była jedną z wielu mistyczek, takich jak Katarzyna ze Sieny, Brygida Szwedzka, Aniela z Foligno czy Dorota z Mątów¹³.

Przeżywane wizje nie spowodowały natychmiastowej zmiany sposobu życia młodej mężatki, która rodziła kolejne dzieci – jak wynika z dzieła, aż czternaście razy zachodziła w ciążę – oraz prowadziła dom swojego męża¹⁴. Tym, co wyróżniało Margery Kempe, była stosunkowo duża swoboda w zarządzaniu osobistym majątkiem, który, nawet po ślubie pozostawał odrębny od majątku jej męża¹⁵. Miało to poważne znaczenie dla jej dalszych planów życiowych. Z obowiązku historyka należy zaznaczyć, że jako posiadaczka browaru i młyna konnego nie odnosiła spektakularnych sukcesów, a oba przedsięwzięcia nie przynosiły spodziewanych zysków¹⁶.

Powtarzające się wizje nie pozostawały jednak bez wpływu na życiową postawę i plany Margery, która na różne sposoby starała się zbliżyć do Boga¹⁷. Około roku 1410, podczas jednego z objawień Chrystus polecił

¹² *The Book of Margery Kempe...*, s. 52–53, 75; E. M. Ross, *Spiritual Experience...*, s. 531.

¹³ A. J. Dickens, *The Female Mystic. Great Women Thinkers of the Middle Ages*, London New York 2009, s. 23; R. Bux Bose, *Margery Kempe's Tranished Reputation: A Reassessment*, "14th Century English Mystics Newsletter", Vol. 5, No. 1, 1979, s. 9; Ch. Glenn, *Author...*, s. 542; S. Shahar, *The Fourth Estate. A History of Women in the Middle Ages*, London New York 2003, s. 195; R. A. Powell, *Margery Kempe...*, s. 9; C. Slade, *Alterity in Union: The Mystical Experience of Angela of Foligno and Margery Kempe*, "Religion & Literature", Vol. 23, No. 3, *Reconstructing the Word: Spirituality in Women's Writing*, 1991, s. 109–113, 121.

¹⁴ L. L. Howes, *On the Birth of Margery Kempe's Last Child*, *Modern Philology*, vol. 90, No. 2, 1992, s. 220; J. Ward, *Women...*, s. 169; Ch. Glenn, *Author...*, s. 540; E. M. Ross, *Spiritual Experience...*, s. 530; K. A. Hall, *Teaching Margery Kempe...*, s. 69; *Women in England c. 1275–1525. Documentary sources*, trans. ed. P. J. P. Goldberg, Manchester New York 1995, s. 16.

¹⁵ O zwyczajach panujących w tej kwestii w późnośredniowiecznej Europie zob. m.in. S. Hutton, *Women and Economic Activities in Late Medieval Ghent*, New York 2011, *passim*.

¹⁶ *The Book of Margery Kempe...*, s. 44–45; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 70–71.

¹⁷ A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 100–102; J. Ward, *Women...*, s. 169.

jej, aby odwiedziła Rzym, Jerozolimę i Santiago de Compostela¹⁸. Mniej więcej trzy lata później, czyli po około dwudziestu latach małżeństwa nasza bohaterka postanowiła zdecydowanie odmienić swoje życie i udać się w nakazane przez Boga pielgrzymki. Jej pierwszym celem miała stać się Jerozolima. Wyruszenie w tak długą i związaną z niemałym ryzykiem podróż wymagało, i po dziś dzień wymaga, poczynienia odpowiednich przygotowań¹⁹. Poza zgromadzeniem środków niezbędnych do pokrycia kosztów takiego przedsięwzięcia i zaplanowaniem trasy, średniowieczni pielgrzymi podejmowali szereg kroków, które dzisiejszym pątnikom mogą wydawać się niezwykle. Świadomość zagrożeń związanych z dalekimi podróżami skłaniała wielu spośród nich do sporządzenia testamentów oraz zamykania doczesnych zobowiązań przed wyruszeniem w drogę²⁰. W przypadku Margery Kempe działania te przyjęły dość niezwykłą formę. Otóż poprosiła ona kapłana w rodzinnym King's Lynn o publiczne ogłoszenie w kościele, aby wszyscy wierzyciele naszej bohaterki oraz jej męża przypomnieli o swych roszczeniach. Pozwoliło to pobożnej niewieście spłacić wszystkie długi przed wyruszeniem na pielgrzymkę i wędrować ze spokojnym sumieniem²¹.

Choć średniowiecze było okresem wyjątkowej wprost popularności pielgrzymek to musimy pamiętać, że odbywanie dalekich, a więc długotrwałych peregrynacji wiązało się z koniecznością uregulowania różnorodnych zobowiązań osobistych, które ciążyły na poszczególnych członkach społeczeństwa. Wyruszenie w trwającą nieraz wiele miesięcy podróż oznaczało, że na czas jej trwania musiały ulec zawieszeniu wszelkie wzajemne więzi łączące pana i jego poddanych, seniora i jego wasali, przełożonego i jego podwładnych, a także mężów i żony. Dlatego też utrzymało się przekonanie, że przed wyruszeniem na pielgrzymkę do odległego sanktuarium konieczne jest uzyskanie zgody drugiej strony, czyli np. opata w przypadku mnichów, a współmałżonka w przypadku osób świeckich²². Margery Kempe w sposób bardzo otwarty i bezpośredni przedstawiła przebieg swoistych negocjacji ze swym mężem, które nie były łatwe. Pod wpływem wspomnianych wyżej przeżyć religijnych nasza bohaterka stopniowo poddawała swe codzienne życie coraz surowszym rygorom. Regularnie pościła i próbowała nakłonić swego męża do

¹⁸ *The Book of Margery Kempe...*, s. 67.

¹⁹ L. A. Craig, "Stronger than men and braver than knights"..., s. 157.

²⁰ Sumption J., *Pilgrimage. An Image of Medieval Religion*, London 1975, s. 168.

²¹ *The Book of Margery Kempe...*, s. 96.

²² S. S., Morrison, *Women Pilgrims...*, s. 43–44, 54–55, 68–69; L. A. Craig, "Stronger than men and braver than knights"..., s. 160; taż, *Wandering Women and Holy Matrons. Women as Pilgrims in the Later Middle Ages*, Leiden, Boston 2009, s. 141–144.

zachowania wstrzemięźliwości seksualnej²³. Oba te pomysły nie podobały się Johnowi, który z niechęcią zasiadał samotnie do stołu we wszystkie piątki i przypominał Margery o konieczności wypełniania obowiązków małżeńskich. W tej drugiej kwestii pobożna żona regularnie ulegała, ale jak zostało to wyraźnie podkreślone w dziele, niechętnie i tylko z posłuszeństwa²⁴. Wyruszenie w długotrwałą podróż, w której mąż nie zamierzał jej towarzyszyć, musiało oznaczać poważną zmianę w tej sferze życia małżonków. Margery zaproponowała Johnowi rozwiązanie dość radykalne, czyli złożenie wspólnego ślubu czystości. Obszerny 11 rozdział pierwszej księgi analizowanego dzieła w całości poświęcony został niełatwym negocjacjom między małżonkami. Ostatecznie John zgodził się na plan swej żony m.in. za cenę spłacenia przez Margery, z jej osobistego majątku, wszystkich długów męża²⁵. Po ustaleniu warunków porozumienia oboje małżonkowie przed biskupem Filipem z Lincolnu złożyli uroczyste śluby czystości²⁶. Od tej chwili już nic nie stało na przeszkodzie, aby Margery mogła rozpocząć nakazane jej przez Chrystusa peregrynacje.

Samotne odbywanie dalekich wojaży przez kobietę, której nie towarzyszył nikt bliski uważane było w wiekach średnich za przedsięwzięcie z wielu powodów niebezpieczne²⁷. Realne trudy podróżowania uzasadniały wędrowanie w towarzystwie osoby mogącej pomóc słabej kobiecie. Gdy podczas pobytu w Palestynie Margery zasłała i omal nie spadła z osła, z pomocą pospieszyło jej dwóch obcych pielgrzymów, który podtrzymali opadającą z sił niewiastę. Jeden z nich włożył jej do ust odrobinę

²³ A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 68–69, 75; R. A. Powell, *Margery Kempe...*, s. 17; S. S. Morrison, *Women Pilgrims...*, s. 70; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 36–37; Ch. Glenn, *Author...*, s. 546–547; T. Williams, *Manipulating Mary...*, s. 528; S. Bardley, *Women's Roles...*, s. 104

²⁴ *The Book of Margery Kempe...*, s. 46; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 37; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 68.

²⁵ *The Book of Margery Kempe...*, s. 58–60; J. Ward, *Women...*, s. 169; Ch. S. Stokes, *Margery Kempe...*, s. 28; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 69–70; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 108.

²⁶ *The Book of Margery Kempe...*, s. 69–70; L. L. Howes, *On the Birth...*, s. 221; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 52; S. S., Morrison, *Women Pilgrims...*, s. 6–7.

²⁷ J. Ward, *Women...*, s. 189; A. Luttrell, *Englishwomen as Pilgrims to Jerusalem: Isolda Parewastell 1365*, [w:] pod J. Bolton-Halloway, C. S. Wright, J. Bechtold (red.), *Equally in God's Image. Women in the Middle Ages*, New York 1990, s. 187; S. S., Morrison, *Women Pilgrims...*, s. 58–61, 106; G. Constable, "Opposition to pilgrimage in the Middle Ages", "Studia Gratiana", vol. XIX, 1976, s. 125–126; V. Hell, H. Hell, *The Great Pilgrimage of the Middle Aged. The Road to St. James of Compostela*, London 1966, s. 27; J. G. Davies, *Pilgrimage Yesterday and Today. Why? Where? How?*, London 1988, s. 80; J. Chélini, *Dzieje religijności w Europie Zachodniej w średniowieczu*, Warszawa 1996, s. 394; Craig L. A., *Wandering Women...*, s. 23, 62–64.

ziół, dzięki którym zdołała utrzymać się na grzbiecie zwierzęcia i kontynuować podróż²⁸. Samotnie podróżujące panie budziły również niepokój ówczesnych moralistów. Uważano bowiem, że przebywanie kobiety z dala od bliskich i poza własnym środowiskiem, a zwłaszcza pozostawanie w towarzystwie obcych mężczyzn i nocowanie w gospodach, stanowi poważne zagrożenie natury moralnej²⁹. W późnośredniowiecznych traktatach dydaktycznych często pojawiały się pouczające exempla o białogłowach, które podczas samotnych peregrynacji staczały się na złą drogę, lub, co gorsza, opuszczały dom, by pod pretekstem pielgrzymki wyruszyć w romantyczną, ale grzeszną podróż z kochankiem³⁰. Dlatego też podejrzliwie spoglądano na samotną Margery, przypuszczając że może być nie tylko grzesznicą, ale i heretyczką, z czego niejednokrotnie musiała się tłumaczyć³¹.

Niepokój i niechęć innych pielgrzymów budziły także surowe praktyki ascetyczne oraz zachowanie Margery. Grupa, z którą nasza bohaterka wędrowała podczas swej peregrynacji do Jerozolimy, nie chciała tolerować poszczonej i egzaltowanej pani w wieku balzakowskim, która nieprzerwanie rozprawiała o Bogu i o swoich przeżyciach mistycznych. Dlatego też nie chcieli z nią siedzieć przy jednym stole i dopuszczali się względem niej różnych sztubackich złośliwości. Na przykład podczas rejsu z Wenecji do Jafy ukryli jej materac i prześcieradło. Podczas pobytu w Ziemi Świętej próbowali natomiast zostawić ją w Jerozolimie, w dniu gdy cała grupa wybierała się nad Jordan³². Niechęć do Margery była tak

²⁸ *The Book of Margery Kempe...*, s. 103.

²⁹ *The good wyfe wold a pylgremage*, wyd. F. J. Furnivall, Early English Texts Society, Extra Series, vol. VIII, London 1869, s. 133–136; *How the Goode Wyfe Taught hyr Doughter*, wyd. F. J. Furnivall, Early English Texts Society, Extra Series, vol. VIII, London 1869, s. 46; *The Thewis off Gudwomen*, [w:] *Ratis Raving and Other Moral and Religious Pieces in Prose and Verse*, wyd. J. Rawson Lumby, Early English Texts Society, vol. 43, London 1870, s. 105, 107; T. N. Bowers, *Margery Kempe as Traveller*, Studies in Philology, Vol. 97, No. 1, 2000, s. 3–4; S. S. Morrison, *Women Pilgrims...*, s. 106–107; J. Chélini, H. Branthomme, *Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich*, Warszawa 1996, s. 169; J. Ch. Wall, *Pilgrimage*, London 1926, s. 80; G. G. Coulton, *Life in the Middle Ages*, Cambridge 1928, vol. I, s. 89; P. A. Sigal, *Les differents types de pélerinage au Moyen Âge*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen*, wyd. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, Zürich, 1984, s. 83.

³⁰ J. Ward, *Women...*, s. 53–54; Craig L. A., *Wandering Women...*, s. 50–51.

³¹ *The Book of Margery Kempe...*, s. 64, 164–165; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 69; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 58, 112; J. Ward, *Women...*, s. 169; T. N. Bowers, *Margery Kempe as Traveller...*, s. 3; S. Bardsley, *Women's Roles...*, s. 49; S. Shahar, *The Fourth Estate...*, s. 173.

³² *The Book of Margery Kempe...*, s. 97–103, 110; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 166–168, 183–184; L. H. McAvoy, *Authority of the Female Body...*, s. 55; L. L. Howes, *On the Birth...*, s. 222; L. A. Craig, *“Stronger than men and braver than knights”...*, s. 168.

wielka, że po powrocie do Wenecji pochodzący z Anglii pielgrzymi kategorycznie odmówili dalszego podróżowania do ojczyzny w jej towarzystwie. Jeden z nich miał powiedzieć, że nawet gdyby ktoś zapłacił mu ogromną sumę 100 funtów, nie zgodziłby się na wspólną podróż³³. *The Book of Margery Kempe* zawiera liczne opisy, nazwijmy to, niezwykłych zachowań naszej bohaterki, która regularnie wybuchwała płaczem, wznosiła okrzyki, ubierała się w dość ekstrawaganckie powłóczyście białe szaty i opowiadała o swoich rozmowach z Jezusem, Jego Matką i licznymi Świętymi Pańskimi³⁴. Nie pochwalając opisanych wyżej zachowań pielgrzymów, należy jednak przyznać, że nasza mistyczka mogła być naprawdę trudnym towarzyszem życia i podróży. Z tym większym uznaniem należy spoglądać na Johna Kempe'a, który na wieść o tym, że jego małżonka po odwiedzeniu Jerozolimy i Rzymu wróciła do Anglii wyruszył z rodzinnego King's Lynn do Norwich, by ją tam spotkać³⁵.

Trwająca około dwóch lat pielgrzymka do Jerozolimy i Rzymu zapewne wyczerpała nie tylko siły fizyczne, ale znaczną część zasobów finansowych, którymi dysponowała Margery³⁶. Być może właśnie dlatego z podjęciem następnej nakazanej przez Jezusa peregrynacji, czyli podróży do grobu św. Jakuba, nasza bohaterka zwlekała do lata roku 1417. Tym razem podróż trwała znacznie krócej, zapewne około miesiąca. Podczas rejsu z Bristolu do Hiszpanii, podobnie jak cztery lata wcześniej na statku z Wenecji do Jafy, pobożna niewiasta popadła w konflikt z innymi pasażerami. Jeden z co bardziej krewkich chciał nawet wyrzucić ją za burtę. Bogatsza o doświadczenia z poprzedniej podróży Margery przestrzegła go jednak, że zostało jej objawione, iż ten, kto ośmieli się wyrzucić ją ze statku niechybnie zostanie wyrzucony z Królestwa Niebieskiego³⁷. Przestroga podziałła i samotna pątniczka bezpiecznie dotarła do celu.

Wychowana w rodzinie kupieckiej Margery, choć niezachwianie wierzyła w opiekę Boga i świętych, doskonale zdawała sobie sprawę, że odbywanie licznych i dalekich peregrynacji wymaga zasobów finansowych. Dlatego też podczas jednego z widzeń z niepokojem pytała Jezusa, skąd weźmie pieniądze na pokrycie kosztów nakazanych jej wędrówek. Zbawiciel uspokoił ją i obiecał, że zawsze będzie stawiał na jej drodze lu-

³³ *The Book of Margery Kempe...*, s. 111–112.

³⁴ Ch. Glenn, *Author...*, s. 550; A. J. Dickens, *The Female Mystic...*, s. 171–172.

³⁵ *The Book of Margery Kempe...*, s. 142; L. L. Howes, *Romancing the City: Margery Kempe in Rome*, "Studies in Philology", Vol. 111, No. 4, 2014, s. 680; Ch. S. Stokes, *Margery Kempe...*, s. 34.

³⁶ A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 70.

³⁷ *The Book of Margery Kempe...*, s. 146.

dzi gotowych udzielić jej pomocy materialnej³⁸. Rzeczywiście przy opisie pielgrzymki do Composteli Margery wspominała o konkretnych, wymienionych z imienia osobach, które dały jej pieniądze na podróż, prosząc jednocześnie o modlitwy w ich intencji³⁹.

Po powrocie z Hiszpanii Margery odwiedzała kolejne europejskie sanktuaria pielgrzymkowe. Była m.in. w Akwizgranie i Wilsnacku⁴⁰.

The Book of Margery Kempe nie zawiera niestety precyzyjnych opisów tras przemierzonych przez pątniczkę czy relacji przedstawiających warunki odbywania peregrynacji. Jest to po prostu dzieło o innym charakterze. Stanowi ono jednak cenne źródło do badań nad dziejami pątnictwa jako praktyki religijnej. Spisany w pierwszej połowie XV stulecia tekst jednoznacznie podkreśla wielką wartość religijną i niesłabnącą popularność pielgrzymowania. Powstanie takiego utworu w momencie, gdy masowe pątnictwo było z jednej strony kontestowane przez środowiska związane z ruchami tak zwanej *nowej pobożności* (*devotio moderna*), a z drugiej otwarcie krytykowane przez kręgi reformatorskie (niejednokrotnie stojące na granicy herezji – np. przez lollardów), jest dowodem na przywiązanie znacznej części łacińskich chrześcijan do tradycyjnych form pobożności⁴¹. Wyraźne podkreślenie, że Margery Kempe pielgrzymowała do Jerozolimy, Rzymu i do Santiago de Compostela na polecenie samego Chrystusa jest tego najlepszym dowodem. Gotowość ówczesnych chrześcijan do przyjmowania za w pełni wiarygodne objawień, o jakich opowiadały wyjątkowo wówczas liczne mistyczki, sprawiała, że słowa i przykład mieszczyki z angielskiego King's Lynn mogły, a może nadal mogą, stanowić znakomitą zachętę do wyruszenia na szlak Jakubowy.

³⁸ *The Book of Margery Kempe...*, s. 67; O sposobach i okolicznościach gromadzenia pieniędzy przez wiernych planujących długie i kosztowne peregrynacje zob. A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 164–165.

³⁹ *The Book of Margery Kempe...*, s. 145; Ch. S. Stokes, *Margery Kempe...*, s. 34.

⁴⁰ *The Book of Margery Kempe...*, s. 279; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 152; Ch. S. Stokes, *Margery Kempe...*, s. 41–42; S. S., Morrison, *Women Pilgrims...*, s. 71; J. Ward, *Women...*, s. 191.

⁴¹ A. J. Dickens, *The Female Mystic...*, s. 177; *Fasciculi Zizaniorum Magistri Johannis Wyclif cum tritico*, [w:] *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores*, wyd. W. W. Shirley, London 1858, s. 408–410; J. Wyclif, *Sermones*, ed. J. Loserth, London 1888, vol. II, s. 164–165; J. G. Davies, *Pilgrimage...*, s. 89; Ch. K. Zacher, *Curiosity and Pilgrimage. The Literature of Discovery in Fourteenth-century England*, Baltimore 1976, s. 56; R. A. Powell, *Margery Kempe...*, s. 4–5, 13; A. Goodman, *Margery Kempe...*, s. 173.

Margery Kempe – mystic and pilgrim

Summary

Margery Kempe was born (ca. 1373) in an important medieval coastal city King's Lynn in Norfolk. As a daughter of John Brunham – rich and influential merchant, Mayor of Lynn and elderman of the powerful Trinity Guild – she was a member of local elite. At the age of twenty Margery married John Kempe. As a young mother she suffered from serious psychological problems and experienced spiritual crisis that followed the birth of her first child. During that period, as she has described in her autobiography known as *The Book of Margery Kempe*, she has passed through her first mystic experience. She has seen Christ who revealed her His will. From that moment similar mystic revelations became the everyday routine of the woman. She used to talk with Virgin Mary, St. Anna, St. Peter and others. During one of the revelations Christ ordered her to go on pilgrimage to Jerusalem, Rome and Santiago. Some years later, in her forties, Margery Kempe fulfilled God's order and became the devout pilgrim. *The Book of Margery Kempe* is one the important voices in late medieval discussion about a religious value of pilgrimages.

Wojciech Mruk, dr hab.
Zakład Historii Średniowiecznej Powszechnej
Instytut Historii
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Literatura

- Bardsley S., *Women's Roles in the Middle Ages*, London 2007.
- Bowers T. N., *Margery Kempe as Traveller*, *Studies in Philology*, Vol. 97, No. 1, 2000.
- Bux Bose R., *Margery Kempe's Tranished Reputation: A Reassessment*, *14th Century English Mystics Newsletter*, Vol. 5, No. 1, 1979.
- Chappell J. A., *Perilous Passages. The Book of Margery Kempe, 1534–1934*, New York, 2013.
- Chélini J., Branthomme H., *Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich*, Warszawa 1996.
- Chélini J., *Dzieje religijności w Europie Zachodniej w średniowieczu*, Warszawa 1996.
- Constable G., "Opposition to pilgrimage in the Middle Ages", *Studia Gratiana*, vol. XIX, 1976.
- Coulton G. G., *Life in the Middle Ages*, Cambridge 1928.
- Craig L. A., "Stronger than men and braver than knights": women and pilgrimages to Jerusalem and Rome in the late middle ages, *Journal of Medieval History*, 29, 2003.
- Craig L. A., *Wandering Women and Holy Matrons. Women as Pilgrims in the Later Middle Ages*, Leiden, Boston 2009.
- Davies J. G., *Pilgrimage Yesterday and Today. Why? Where? How?*, London 1988.
- Dickens A. J., *The Female Mystic. Great Women Thinkers of the Middle Ages*, London New York 2009.
- Erskine J. A., *Margery Kempe and Her Models: The Role of the Authorial Voice*, *Mystics Quarterly*, Vol. 15, No. 2, 1989.
- Fasciculi Zizaniorum Magistri Johannis Wyclif cum tritico*, [w:] *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores*, wyd. W. W. Shirley, London 1858.
- Glenn Ch., *Author, Audience, and Autobiography: Rhetorical Technique in the Book of Margery Kempe*, *College English*, vol. 54, No. 5, 1992.
- Goodman A., *Margery Kempe and Her World*, London New York 2002.
- Hall K. A., *Teaching Margery Kempe in Tandem with The Wife of Bath: Lollardy, Mysticism, and "Wandrynge by the Weye"*, *South Atlantic Review*, Vol. 72, No. 4, 2007.
- Hell V., Hell H., *The Great Pilgrimage of the Middle Aged. The Road to St. James of Compostela*, London 1966.
- How the Goode Wyfe Taught hyr Doughter*, wyd. F. J. Furnivall, *Early English Texts Society*, Extra Series, vol. VIII, London 1869.
- Howes L. L., *On the Birth of Margery Kempe's Last Child*, *Modern Philology*, vol. 90, No.2, 1992.
- Howes L. L., *Romancing the City: Margery Kempe in Rome*, *Studies in Philology*, Vol. 111, No. 4, 2014.
- Hutton S., *Women and Economic Activities in Late Medieval Ghent*, New York 2011.
- Kennedy S., *The Visions of Margery Kempe*, *Prairie Schooner*, Vol. 83, No. 4, 2009.
- Luttrell A., *Englishwomen as Pilgrims to Jerusalem: Isolda Parewastell 1365*, [w:] J. Bolton-Halloway, C. S. Wright, J. Bechtold (red.), *Equally in God's Image. Women in the Middle Ages*, New York 1990.
- McAvoy L. H., *Authority of the Female Body in the Writings of Julian of Norwich and Margery Kempe*, Cambridge 2004.
- Morrison S. S., *Women Pilgrims in Late Medieval England. Private piety as public performance*, London New York 2000.
- Myers M. D., *A Fictional-True Self: Margery Kempe and the Social Reality of the Merchant Elite of King's Lynn*, *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 31, No. 3, 1999.

- Powell R. A., *Margery Kempe: An Exemplar of Late Medieval English Piety*, *The Catholic Historical Review*, Vol. 89, No. 1, 2003.
- Ross E. M., *Spiritual Experience and Women's Autobiography: The Rhetoric of Selfhood in "The Book of Margery Kempe"*, *Journal of the American Academy of Religion*, vol. 59, No. 3, 1991.
- Ross R. C., *Oral Life, Written Text: Genesis of the Book of Margery Kempe*, *The Yearbook of English Studies*, vol. 22, Medieval Narrative Special Number, 1992.
- Shahar S., *The Fourth Estate. A History of Women in the Middle Ages*, London New York 2003.
- Sigal P. A., *Les differents types de pèlerinage au Moyen Âge*, [w:] *Wallfahrt kennt keine Grenzen*, wyd. L. Kriss Rettenbeck, G. Möhler, Zürich, 1984.
- Slade C., *Alterity in Union: The Mystical Experience of Angela of Foligno and Margery Kempe*, *Religion & Literature*, Vol. 23, No. 3, *Reconstructing the Word: Spirituality in Women's Writing*, 1991.
- Stokes Ch. S., *Margery Kempe: Her Life and the Early History of Her Book*, *Mystics Quarterly*, Vol. 25, No. 1/2, 1999.
- Sumption J., *Pilgrimage. An Image of Medieval Religion*, London 1975.
- Suprjanowicz A. G., *Zniknięcie Margery Kempe, czyli jak autor został bohaterem*, *Sensus Historiae*, vol. VII, 2012.
- The Book of Margery Kempe*, trans, ed. by. B. A. Windeatt, London 1994.
- The good wyfe wold a pylgremage*, wyd. F. J. Furnivall, *Early English Texts Society, Extra Series*, vol. VIII, London 1869.
- The Thewis off Gudwomen*, [w:] *Ratis Raving and Other Moral and Religious Pieces in Prose and Verse*, wyd. J. Rawson Lumby, *Early English Texts Society*, vol. 43, London 1870.
- Wall J. Ch., *Pilgrimage*, London 1926.
- Ward J., *Women in England in the Middle Ages*, London 2006.
- Williams T., *Manipulating Mary: Maternal, Sexual, and Textual Authority in the Book of Margery Kempe*, *Modern Philology*, vol. 107, No. 4, 2010.
- Women in England c. 1275–1525. Documentary sources*, trans. ed. P. J. P. Goldberg, *Manchester New York* 1995.
- Wyclif J., *Sermones*, ed. J. Loserth, London 1888.
- Zacher Ch. K., *Curiosity and Pilgrimage. The Literature of Discovery in Fourteenth-century England*, Baltimore 1976.

Muzyczne ślady średniowiecza na Camino de Santiago. Cz. 2. Głosy klasztorów w regionach La Rioja i Kastylii–León

Rok temu muzyczne ślady średniowiecza poprowadziły nas przez Navarrę ukazując skarby Królewskiej Kolegiaty Santa Maria la Real w Roncesvalles oraz Muzeum Katedralnego w Pampelunie. Archiwa klasztorów powstających w różnych wiekach na całej drodze do grobu św. Jakuba posiadają wiele – być może czekających jeszcze na odkrycie – dowodów monastycznego życia muzycznego.

Opuszczając Navarrę i podążając dalej Camino w stronę Santiago de Compostela zanurzamy się w zielone wzgórza regionu La Rioja, nie przeczuwając, iż dalsze ponad 200 kilometrów płaskowyżu zmęczy nas monotonią krajobrazu, brakiem upragnionego cienia i zieleni drzew, co będzie nam stopniowo odbierać siły.

Pozostając na razie w krainie La Rioja możemy cieszyć się zielonością winnic. Region ten słynie głównie z uprawy winorośli od czasów rzymskich. Winnice porastają rozległe wzgórza tego niewielkiego terenu Hiszpanii i pielgrzym podążający *Camino de Francés* kroczy ścieżką wytyczoną prosto przez rozpiętą na podporach winorośli. Nazwy szczepów winnych jak Tempranillo, Garnacha, Mazuelo czy Graciano zapewne dla niektórych brzmią równie obco co dźwięki chorału gregoriańskiego. Być może poznane zostaną one dużo szybciej niż te drugie, które wymagają innego zmysłu, by zgłębić jego muzyczny smak, zapach i piękno.

Główne ośrodki w La Rioja, w których możemy znaleźć zabytki kultury muzycznej średniowiecza to archiwa katedry w Calahorra, Santo Domingo de la Calzada oraz Seminarium Diecezjalnego w Logroño. Znaj-

dują się tam kodeksy i fragmenty manuskryptów nie do końca jeszcze skatalogowane, a zebrane w parafiach i klasztorach prowincji¹.

Muzykolodzy, którzy prowadzą opracowywanie zbiorów, śledzą na ich podstawie nie tylko formy monodii i polifonii średniowiecznej, ale także rozwój pisma muzycznego. Bowiern – obok wizygockiej – królująca przed wprowadzeniem rytu rzymskiego na terenie Półwyspu Iberyjskiego notacja akwitańska, dość długo – bo prawie do XVI w. – zgodnie współżyła z notacją quadrata. Przykładów możemy szukać w 62 kodeksach i manuskryptach przechowywanych w Katedrze w Calahorra, w 24 w Logroño oraz w 13 w Santo Domingo de la Calzada, choć większość pochodzi z późniejszych wieków². Za jeden z najciekawszych zabytków prowincji La Rioja uważa się *Libro Blanco y Homiliario* z końca XII w., księgę przechowywaną w Katedrze de Santa Maria w Calahorra. Muzykolodzy wyróżniają w niej *Lamentacje Jeremiasza*, znajdując fragmenty ich melodii w innych podobnych zabytkach³, poszukując wzajemnych wpływów rozsianych w Europie zachodniej klasztorów i zwracając także uwagę na ornamentację melodii i początkowe dźwięki przypominające bardzo stare tony psalmowe.

Stolicą regionu jest Logroño, ale bardziej słynną miejscowością na szlaku francuskim stało się Santo Domingo de la Calzada. Zapewne sławę tę zawdzięcza kogutowi i kurom przesiadujących w tamtejszej katedrze na pamiątkę cudu, który dokonał się za sprawą św. Jakuba. I tu napotyka my na głosy przenoszące nas w czasy średniowiecza, choć nie o takie jak gdakanie i pianie nam chodziło. Bardziej zainteresuje nas przysłuchujący się im z bocznej kolumny katedry – chyba nie nazbyt zachwycony – król Dawid sięgający po smyczek, by zagrać psalm na fidel. Zapewne bardziej spodobałoby mu się wykonanie psalmów, oficjum mszalnych, jutrzni i responsoriów zapisanych notacją akwitańską i przechowywanych w archiwach katedry. Najważniejszą księgą średniowieczną wydaje się być – przechowywana w archiwum kapitularnym *Liber Ordinum* z XI w., a także luźne 3 fragmenty kodeksu nieznanego pochodzenia. Księga prezentuje modlitwy na poszczególne godziny monastycznego życia, natomiast luźne manuskrypty zapisane notacją północno-wizygocką, oznaczone na przełom wieku X i XI wykazują – według muzykologów –

¹ Extremiana Navarro, Petra, *Monodia litúrgica en la Rioja: Catedral de Calahorra, Santo Domingo de la Calzada, Seminario Diocesano en Logroño*, Universidad de la Rioja. Servicio de Publicaciones 2004, ISBN 84-95-301-89-X.

² *Monodia Litúrgica en La Rioja: Catedral de Calahorra, Santo Domingo de la Calzada y Seminario Diocesano de Logroño (Siglos XII–XIX) – Extremiana Navarro, Petra – Universidad de la Rioja. Servicio de Publicaciones ISBN 84-95301-89-X.*

³ Tamże.

pewne pokrewieństwo z kodeksem znajdującym się w Santo Domingo de Silos oraz nawiązują do innych psalterzy spotykanych w północnej części półwyspu⁴.

Kastylia i León to kolejna kraina, którą pielgrzym wędrujący Drogą Francuską musi pokonać. Płaskowyż mesety rozciąga się na przestrzeni wielu tysięcy kilometrów kwadratowych. Mieszkańcy tego regionu mówią o kilku miesiącach letniego piekła. Ale jeśli nie o piekło, to na camino mówi się, iż trzeba przejść przez czyściec. Jednakże mobilność zakonów żebraczych w średniowieczu sprzyjała zakładaniu coraz to nowych klasztorów nawet na terenach mało sprzyjających pod względem klimatu. I tak wędrując dzisiaj przez tę krainę spotykamy zarówno wdzięczne ruiny świadczące o dawnej świetności, jak i przepiękne budowle do dziś działających opactw. W okolicy Burgos możemy odwiedzić klasztor Kartuzów Miraflores i cysterskie opactwo Las Huelgas. Ze względów muzycznych proponuję zatrzymać się przy tym drugim. Bowiem niewątpliwie jednym z najbogatszych pod względem muzycznym zabytków średniowiecznej Hiszpanii jest *Kodex z Las Huelgas*. Opactwo Cystersek Santa Maria la Real usytuowane dziś prawie w obrębie miasta na dawnych pastwiskach, było niegdyś bardzo silnym ośrodkiem monastycznym. Założone w 1189 roku przez króla Alfonsa VIII i Eleonorę Kastylijską miało być panteonem królów Kastylii. Mniszki szybko uniezależniły się i sprawowały także władzę świecką na swoim terenie, podlegając ze wszystkim jedynie papieżowi. Życie muzyczne przejawiające się w codziennych modlitewnych śpiewach, musiało tam być bardzo bogate, o czym świadczyć może zawartość wspomnianego kodeksu. Jednakże twierdzi się również, iż mniszki niekoniecznie utwory tam zawarte wykonywały. Kodeks sporządzony został około 1300 roku zapewne ręką niejednego mnicha. Najprawdopodobniej osób spisujących księgę było około dwunastu. Jednym z nich mógł być Johannes Roderici (hiszp. Juan Rodríguez), który prawdopodobnie był autorem kilku utworów lub też ich korektorem czy kompilatorem. W każdym razie jego imię widnieje na jednej z kart. W roku 1904 kodeksem zainteresowali się dwaj mnisi z – odległego nieco – klasztoru Santo Domingo de Silos: Casiano Rojo i Luciano Serrano, przeglądający archiwa klasztoru. Księga oprawiona jest w drzewo pokryte skórą. Cały dokument liczy łącznie 170 stron podzielonych na 19 zeszytów złączonych w jedną całość w czasie restauracji przez Ismaela Fernández de la Cuesta. Zawiera 186 utworów: 45 monodii oraz 141 utworów polifonicznych. Uważa się, iż większość z nich po-

⁴ Hispania vetus. Musical-liturgical manuscript from visigothic origins to the franco-roman transition (IX–XII w.) Edited by Susana Zapke – Fundación BBVA 2007, s. 285.

chodzi z końca XIII wieku, jednakże – jak uważają muzykolodzy – sądząc po stylu porównywalnym ze stylem Szkoły Notre Dame w Paryżu, niektóre mogły powstać z początkiem stulecia, zaś nieliczne dodane zostały zapewne w XIV w. Zeszyty zawierają utwory w różnych formach muzyki średniowiecznej. Na cztery pierwsze zeszyty składają się organa, dziesięć kolejnych to motety i prosa, w ostatnich znajdują się *conductusy*. Higinio Anglés prezentujący po raz pierwszy *Kodex Las Huelgas* w 1931 roku oraz Roberto Plá klasyfikują utwory kodeksu następująco⁵:

- 1 trop gloria bez tekstu muzycznego,
- 3 graduały bez tekstu muzycznego,
- 3 alleluja bez tekstu muzycznego,
- 32 *conductusy*,
- 31 sekwencje i prosy,
- 54 części mszalne: 5 *kyrie*, 1 *ofertorio*, 8 *sanctus*, 9 *agnus dei*, 31 *benedicamus*,
- 59 motetów,
- 1 *credo* – uważane za pierwsze 3 głosowe *credo* polifoniczne,
- 1 utwór dodany do manuskryptu *Fa-fa-mi/Ut-re-mi* na 2 głosy i uważany za pierwsze zapisane ćwiczenie do nauki *solfeżu*.

Zawarte w księdze utwory monodyczne to sekwencje, *conductusy* i *benedicamusy*. Pozostałą część stanowią utwory wielogłosowe: 86 utworów jest 2 głosowych, 49 – 3 głosowych, 1–4 głosowy.

Kodeks zanotowany jest na pergaminie, na którym widnieje czerwona pięciolinia. Melodie zapisane notacją pre-frankońską oraz frankońską pozwalają poznać rozwój pisma muzycznego oraz różnorodność notacji muzycznej na terenie Półwyspu Iberyjskiego. Także w warstwie muzycznej zauważalny jest zarówno tradycyjny, jak i nowy język muzyczny tamtej epoki⁶.

Jednym z 45 wizygockich kodeksów zachowanych w Hiszpanii, a datowanych na X lub XI wiek jest przechowywany w Archiwum Katedry Santa Maria de la Regla *Antyfonarz z León* znany też jako *Antyfonarz Mozarabski*. Jest on przede wszystkim – w przeciwieństwie do wielu innych – doskonale zachowany w całości. Uważa się, iż powstał na życzenie opata klasztoru de San Cipriano de las Riberas del Porma niejakiego Totmondo (czasami identyfikowanego jako biskupa Salamanki⁷), a sporzą-

⁵ http://xacopedia.com/C%C3%B3dice_de_las_Huelgas [dostęp: 1.VI.2018 r.].

⁶ Tamże.

⁷ Biblioteka Virtual del Patrimonio Bibliográfico <http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=449895>.

dzony został jako kopia innego manuskryptu datowanego na VII wiek, czego dowodem jest notatka na jednej z jego stron⁸. W antyfonarzu na 22 z 306 stron widnieją przepiękne miniatury. Jedna z nich – znajdująca się na odwrocie karty tytułowej – przedstawia opata Totmondo ofiarowującego księgę biskupowi León imieniem Ikila, inna przedstawia krzyż z Oviedo, którego znak był częstokroć umieszczany w manuskryptach średniowiecznych, jeszcze inne pokazują sceny z życia Jezusa. Bogato ilustrowane są także incipity tekstów, w większości motywami roślinnymi i zoomorficznymi.

Antyfonarz jest jednym z niewielu, który zachował się w całości. Zawiera oficja na cały rok zapisane notacją wizygocką, nad której odczytaniem toczą się badania muzykologów. Znajduje się w nim 500 responsoriów, antyfony śpiewane na święta cyklu liturgicznego i na dni poszczególnych świętych oraz modlitwy składające się na liturgię godzin⁹. Dwa z trzech prologów do antyfonarza sugerują sposób wykonywania antyfony i responsoriów. Obszerne melizmaty na marginesie niektórych kart są charakterystycznym fenomenem w hiszpańskich kodeksach. Repertuar wizygocki używa siedmiu formuł psalmodycznych dla wersów responsoriów. Dla antyfon schemat jest bardziej zróżnicowany bez bezpośredniego odniesienia do prozodii wyjąwszy formuły intonacyjne¹⁰.

Kto chce na żywo posłuchać średniowiecznej muzyki liturgicznej powinien zboczyć nieco z *Camino Francés* i pojechać do Santo Domingo de Silos, klasztoru oddalonego o kilkadziesiąt kilometrów od Burgos. Być może opactwo znane jest bardziej z przepięknej architektury, ale zyskało także sławę muzyczną. Lecz zanim wejdziemy do wnętrza świątyni, aby posłuchać chorału gregoriańskiego w wykonaniu mnichów, możemy się zatrzymać na przepięknym krużganku, podziwiając wspaniałe rzeźby na kapitelach kolumn. W północno-zachodnim narożniku płaskorzeźba przedstawia spotkanie apostołów z Chrystusem na drodze do Emaus. Co ciekawe Chrystus odziany jest w strój pielgrzyma podążającego do Composteli, co można poznać po atrybutach: torbie podróżnej z muszlą św. Jakuba, taką jaką pobrzękuje dziś na plecach pątników. Pierwsze wzmianki o opactwie pochodzą z X wieku i podają nazwę Valle de Tabledillo¹¹. Niemal wiek później abadia prowadzona jest przez św. Domi-

⁸ <http://www.sedem.es/es/catalogo/producto.asp?id=202> [dostęp: 1.VI.2018 r.].

⁹ <http://www.saber.es/web/biblioteca/libros/tierras-de-leon/html/003/2.3.pdf> [dostęp: 5.VI.2018 r.].

¹⁰ *Hispania vetus. Musical-liturgical manuscript from visigothic origins to the franco-roman transition (IX–XII w.)*. Edited by Susana Zapke – Fundación BBVA 2007, s. 252.

¹¹ <http://www.abadiadesilos.es/historia.htm> [dostęp: 5.VI.2018 r.].

nika, który pozostawi trwałe ślady w historii klasztoru. Bieg wydarzeń na przestrzeni wieków doprowadzi do rozproszenia zasobów klasztoru w czasie wojen napoleońskich w początkach XIX stulecia, co stało się zresztą również z księgozbiorami innych konwentów na terenie La Rioja i Kastylii. Skarby biblioteczne – także te muzyczne – dostaną się do zbiorów w innych krajach. Wprawdzie biblioteka klasztoru w Silos liczy obecnie 233 000 tytułów¹² z czego 4000 są unikalne i nigdzie dotąd nie były kopiowane, wiele manuskryptów proveniencji klasztoru św. Dominika – także dotyczących zapisów muzycznych z okresu średniowiecza – możemy odnajdywać nie tylko w British Library w Londynie (m.in. antyfonarze – niektóre we fragmentach, brewiarze, *Oracionale*, *Liber psalmodicum*, *canticorum et hymnorum*, fragmenty *Liber canticorum*, *Liber mysticus*), ale także m.in. w Bibliothèque Nationale de France w Paryżu (fragmenty *Antyfonarza*, *Liber comicus*) i w Biblioteca Capítular w Toledo¹³. Z zabytków znajdujących się w archiwum klasztoru przez muzykologów wymieniane są *Lectio et officia z 1059 r.* (znane także jako *Saint Ildephonsus*, *De virginitate Sanctae Mariae*) oraz *Liber Ordinum z XI w.* Notacja tej drugiej wymienionej tu księgi została doskonale zachowana. Ale ważną z muzycznego punktu widzenia ciekawostką jest fakt zanotowania na marginesie strony trzech antyfon notacją akwitańską, podczas gdy w tekście są neumy hiszpańskie. Pozwala to muzykologom na dokonanie dokładnej transkrypcji i precyzyjne porównanie melodii zapisanych dawnym piśmem muzycznym¹⁴. Dokonawszy tego krótkiego przeglądu archiwów można zagłębić się razem z mnichami w Santo Domingo de Silos w modlitewne śpiewy, które rozbrzmiewają w klasztorze 7 razy w ciągu dnia: w czasie czuwania, jutrzni, tercji, mszy, seksty, nieszporów i komplety. A mnisi owi słyną z pięknych wykonania chóru gregoriańskiego i kilkunastu nagranych jeszcze w latach 70-tych płyt. Wydanie płyty w 1993 roku *Las Mejores Obras del Canto Gregoriano* przyniosło Benedyktynom z Silos niebywały muzyczny sukces, liczne nagrody i rozeszło się w krótkim czasie w 32 krajach w ilości niemal 6 milionów egzemplarzy.

Na koniec z tych hiszpańskich krain powróćmy do Krakowa, a to za sprawą Biblii znajdującej się w zbiorach Czartoryskich¹⁵. Księga ta została sprzedana razem z resztkami manuskryptu z Silos w roku 1878 w Paryżu, a następnie zakupiona przez księcia Czartoryskiego. Od tego czasu

¹² <http://www.bibliotecadesilos.es/es/contenido/?idsec=397> [dostęp: 5.VI.2018 r.].

¹³ Hispania vetus. Musical-liturgical manuscript from visigothic origins to the franco-roman transition (IX–XII w.) Edited by Susana Zapke – Fundación BBVA 2007.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

uważana była za zaginioną. Pod koniec XX wieku prowadzone badania wskazały jednoznacznie na hiszpańską proveniencję kodeksu – właśnie z Silos. Uważa się, że całość biblii musiała być podzielona na trzy woluminy: pierwszy mógł być poświęcony księgom historycznym, a trzeci Nowemu Testamentowi. Biblia zawiera *Lamentacje* zapisane notacją hiszpańską (jak to miało miejsce w najstarszych kodeksach pochodzących z tamtych terenów), ale w tym wypadku pierwotny zapis został wymazany i nadpisany notacją akwitańską¹⁶. Jest to przyczynek do poznania historii skomplikowanego pierwotnie zapisu muzycznego i poszukiwania powiązań zawartych w biblii melodii z melodyką starohiszpańską. Czyż mogli przypuszczać ówcześni mnisi, pilnie przepisujący w skryptoriach melodie chorałowe, antyfony, propria, responsoria i inne modlitwy przeniknięte średniowieczną żarliwością i wiarą, że ich księgi pełne będą tajemnic i zagadek nad którymi zastanawiać się będą muzykolodzy XXI wieku?

Dom Clemente Serna – opat klasztoru w Santo Domingo de Silos mówił, iż chorał gregoriański jest pewną formą modlitwy, „wehikułem, który pozwala rozmawiać z Bogiem”¹⁷. Pełne emocji melodie chorałowe, przekazujące uczucia zarówno rozpaczy jak i napędzające nieskończonym spokojem, przemawiają także do serc współczesnych wiernych. To też coraz częściej i dziś – szczególnie mnisi benedyktyńscy – podążają tą drogą ewangelizacji. Pozwólmy więc chorałowej modlitwie wnikać także w nasze serca nie tylko w czasie pielgrzymowania Camino de Santiago.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ <http://www.rtve.es/noticias/noticia/burgos/41773.shtml> [dostęp: 5.VI.2018 r.].

Musical traces of the Middle Ages at the Camino de Santiago. Part 2. Voices of monasteries in the region of La Rioja and Castilla – León

Summary

Following the road leading to Compostela, we are currently make a stop in the province of La Rioja to look into the archives of the cathedrals in Logroño, Santo Domingo de la Calzada and Calahorra, where musical manuscripts comprising antiphons, officials and parts of the mass are preserved. The Monastery of Las Huelgas in the province of Castilla y León is famous for holding one of the most valuable musical manuscripts of Spain. The codex comprises 45 monodies and 186 polyphonic pieces, which include contuctus, sequences and proses, parts of the mass and motets. At the end of the book, an interesting piece considered to be the first recorded solfeggio exercise can be found. On the other hand, *Antiphon from León*, rich with magnificent miniatures, includes also a mistery of musical visigothic notation in offices for the entire liturgical year. Whoever really wants to immerse in medieval music should visit the Monastery of Santo Domingo de Silos, where monks perform Gregorian chant on a daily basis. Their archives store the books showing the evidence of the medieval musical life, although most of such manuscripts were scattered throughout other libraries during the Napoleonic wars.

*Barbara Karpala, mgr
Schola Cantorum Cracoviensis
Kraków
Bractwo św. Jakuba Apostoła
Więclawice Stare*

Translated by Anna Stypka

Bibliografia

- Gomez Muntané, María del Carmen, *La música medieval en España*, Edition Reichenberg, 2001.
- Jordan Wesley D., *The Las Huelgas codex: some theories concerning its compilation and use* – Revista Portuguesa de Musicologia – 6, Lisboa, s. 7–81.
- Extremiana Navarro, Petra, Camacho Sánchez, *Análisis y estudio de fragmentos misicales de monodía litúrgica en La Rioja* – Kalakorikos, 9, 2004, s. 59–82.
- Extremiana Navarro, Petra – *Monodía Litúrgica en La Rioja: Catedral de Calahorra, Santo Domingo de la Calzada y Seminario Diocesano de Logroño (Siglos XII–XIX)*, Universidad de la Rioja. Servicio de Publicaciones ISBN 84-95301-89-X.
- Extremiana Navarro, Petra – *Monodía Litúrgica en La Rioja* – Universidad en La Rioja. Servicio de Publicaciones 2017.
- Suárez Gonzáles, Ana – Como se elabora en el siglo XII. El proceso de confección bibliográfica a través de los manuscritos calgurritanos. – Kalakorikos, 4, 1999, s. 105– 121.
- The Las Huelgas Manuscript – Burgos Monasterio de las Huelgas Edited by Gordon. A. Anderson – American Institute of Musicology Hänslers – Verlag 1882 67.791.

Netografia

- http://bvpb.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=26408&presentacion=pagina®istrardownload=0&posicion=1
- http://bvpb.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.cmd?path=26408
- <http://www.dicyt.com/viewNews.php?newsId=21355>
- <https://arte.laguia2000.com/pintura/antifonario-de-leon>
- <https://papelesdemusica.wordpress.com/2010/09/03/75/>
- <http://www.rtve.es/noticias/noticia/burgos/41773.shtml>
- <http://www.saber.es/web/biblioteca/libros/tierras-de-leon/html/003/2.3.pdf>
- <http://www.sedem.es/es/catalogo/producto.asp?id=202>
- http://xacopedia.com/C%C3%B3dice_de_las_Huelgas

Postać świętego Jakuba Apostoła w wybranych przykładach polskiego przepowiadania¹

1. Wstęp

Ciebie Jakubie sławimy śpiewając Tobie z radością, Ciebie rybaku, „którego pociągnął Chrystus ku szczytom”². W słowach brewiarzowego hymnu odmawianego w liturgiczne wspomnienie świętego Jakuba wierni oddają cześć swojemu patronowi. Jednak chwała ta nie powinna skupiać się na samej osobie Apostoła, ale kierować ludzi ku drodze do świętości, którą szedł święty Jakub naśladowując Chrystusa i upodabniając się do Niego. Osoba świętego Jakuba Starszego, jak i inni święci stanowią dla Kościoła nieoceniony skarb, źródło i potwierdzenie głoszonych prawd i wartości. Dzięki plejadzie mężczyzn i kobiet, które w historii starały się naśladować swojego Mistrza, wierzący wszystkich czasów mieli poczucie, że na własnej drodze do świętości nie są sami. Dzięki wstawiennictwu cieszących się radością nieba mogą iść umocnieni łaską Bożą, realizując własne powołanie do świętości. Stąd też nieustanna potrzeba ukazywania i przypominania tych postaci, które w historii Ludu Bożego zapisały się „złotymi zgłoskami”, a dziś jako orędownicy i wzory nadal są cenni dla całego Kościoła.

Takim świętym, który dziś odbiera niezwykłą cześć jest święty Jakub Apostoł. Podobnie jak miało to miejsce w krajach europejskich także i w Polsce kult świętego Jakuba Starszego rozwijał się stopniowo. Jego implikacje pojawiły się zarówno w formach pietyzmu publicznego jak i prywatnego. Najbardziej znaną formą czci Apostoła jest pielgrzy-

¹ Niniejszy artykuł powstał na podstawie książki mojego autorstwa pt. *Kult świętego Jakuba Apostoła. Tradycja i współczesność*, Brzesko 2017.

² *Liturgia Godzin*, t. 3, Poznań 1987, s. 1345–349.

mowanie do jego grobu w Santiago de Compostela, znane i praktykowane przez Polaków na przestrzeni wieków. Mimo, że Polska nie należała do ścisłego grona krajów, z których pielgrzymi udawali się w podróż do grobu Apostoła, jednak począwszy od średniowiecza istnieją informacje o Polakach udających się w tak długą drogę, aby oddać cześć patronowi. Poza ruchem pątniczym powstawały fundacje kościołów pod jego wezwaniem, czy też modlitwy wznoszone za jego przyczyną. Istotnym elementem potwierdzającym żywotność kultu świętego Jakuba w naszym kraju jest obecność jego osoby w przestrzeni kaznodziejstwa. Duchowni głoszący pouczenia odnosili się do jego przykładu i historii życia. Musiał być on postacią bądź dobrze znaną, bądź też uważaną za wzór, który powinien być jak najszerszej rozpowszechniany. Celem niniejszego opracowania będzie omówienie przepowiadania dotyczącego osoby świętego Jakuba w kaznodziejstwie polskim, a także w literaturze hagiograficznej. W omówieniu tego zagadnienia posłużą przykłady wypowiedzi trzech znanych autorów polskich, reprezentujących różne epoki. Autorzy, którymi są Piotr Skarga, Szymon Starowolski i Józef Sebastian Pelczar wnieśli swoją działalnością ogromny wkład w historię, kulturę, literaturę i religijność Polaków. Wszyscy trzej byli kapłanami, Józef Pelczar odbiera cześć jako święty Kościoła, natomiast proces beatyfikacyjny Piotra Skargi został rozpoczęty, dlatego też ich dzieła mają istotne znaczenie dla teologii. W niniejszym opracowaniu zostanie przedstawiony zarys problematyki związanej, zarówno z kultem świętych w Kościele, jak i jego konkretnym przejawem jakim jest kaznodziejstwo. Kult świętych przybiera i akcentuje różne aspekty, zarówno te związane z orędownictwem patronów ich uczestnictwem w łasce Bożej, jak też ich osobowego wzoru, który przedstawiali w swoim życiu przez życie łaską, naśladowanie Chrystusa i wypełnianie przykazań.

2. Święci orędownikami i wzorami dla chrześcijanina

Człowiek stworzony na obraz i podobieństwo Boże³ (Rdz 1, 26) ma „wszczepioną” w siebie w akcie stwórczym, głęboką potrzebę upodobnienia się do Tego, którego podobieństwo i obraz potrafi w sobie odczytać. Sobór Watykański II tę wrodzoną potrzebę człowieka nazywa powszechnym powołaniem do świętości: „Toteż dla wszystkich jasne jest, że wszyscy chrześcijanie jakiegokolwiek stanu i zawodu powołani są do pełni życia chrześcijańskiego i do doskonałości miłości; dzięki zaś tej

³ Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2008⁵.

świętości chrześcijan, także w społeczności ziemskiej rozwija się bardziej godny człowieka sposób życia. Na osiągnięcie tej doskonałości wierni obracać powinni swe siły otrzymane według miary obdarowania Chrystusowego, aby idąc w Jego ślady i upodabniając się do wzoru, jakim On sam jest dla nich, posłuszni we wszystkim woli Ojca, z całej duszy poświęcali się chwale Bożej i służbie bliźniemu. W ten sposób świętość Ludu Bożego wyda owoc obfity, jak tego dowodzi wymownie życie tylu świętych w dziejach Kościoła⁴.

Sobór podkreśla w swoim nauczaniu, że droga do upodobnienia się do Boga – czyli droga do świętości przebiega zawsze przez doskonały wzór jakim, dla każdego człowieka, a z pewnością wszystkich chrześcijan jest Jezus Chrystus. Syn Boży, który jest prawdziwym Bogiem i prawdziwym człowiekiem⁵, stanowi dla wierzących nie tylko najpewniejszy „Most” łączący ich ze Stwórcą, ale także doskonały przykład życia i człowieczeństwa. Jak pisze święty Paweł w liście do Filipian: „On [Jezus Chrystus przyp. JK], istniejąc w postaci Bożej, nie skorzystał ze sposobności, aby na równi być z Bogiem, lecz ogołocił samego siebie, przyjąwszy postać sługi, stawszy się podobnym do ludzi. A w zewnętrznym przejawie, uznany za człowieka, uniżył samego siebie, stawszy się posłusznym aż do śmierci – i to śmierci krzyżowej⁶ (Flp 2, 6–8).

Jezus, najdoskonalszy człowiek stanowi dla wszystkich wzór postępowania, miłości bliźniego i oddania Ojcu. „Chrześcijanin zaś stawszy się podobnym do obrazu Syna, który jest Pierworodnym między wielu braćmi, otrzymuje «pierwociny Ducha» (Rz 8, 23), które czynią go zdolnym do wypełniania nowego prawa miłości. Przez tego ducha, będącego «zadatkiem dziedzictwa» (Ef 1, 14), cały człowiek wewnętrznie się odnawia aż do «odkupienia ciała» (Rz 8, 23), bo «jeśli Duch tego, który zbudził z martwych Jezusa Chrystusa, przebywa w nas, ten który z martwych zbudził Jezusa Chrystusa, ożywi śmiertelne ciała wasze Duchem swym w was przebywającym» (Rzym 8, 11). [...] Taka i tak wielka jest tajemnica człowieka, która zajaśniała wierzącym przez Objawienie chrześcijańskie. Przez Chrystusa więc i w Chrystusie rozjaśnia się zagadka cierpienia i śmierci, która przygniata nas poza Jego Ewangelią⁷.

Wyjątkowa świętość Jezusa, jak podkreśla Sobór nie zatrzymuje się na Nim samym. Rozlewa się na cały świat objawiając się przede wszystkim w życiu świętych. Są oni, osobami, które w chrześcijaństwie, odgrywają

⁴ Sobór Watykański II, Konstytucja *Lumen gentium*, 40.

⁵ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 464.

⁶ Por. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2008.

⁷ Sobór Watykański II, Konstytucja *Gaudium et spes*, 22.

istotną rolę, wskazując drogę ku zbawieniu i pośrednicząc w jego osiągnięciu lub będąc wzorem do naśladowania⁸.

Oddziaływanie świętych i ich misja w Kościele jest wieloraka. Przede wszystkim, tak jak zostało to już podkreślone dzięki ich wstawiennictwu wierni na ziemi otrzymują łaski wysłużone przez Jezusa Chrystusa. Nie jest to sprzeczne z jedynością misji i ofiary Jezusa Chrystusa. Ich misja to udział w tym co zostało uzyskane przez Jezusa na krzyżu czego dowodem jest ich własna droga do doskonałości. Poprzez osiągnięcie zbawienia są tymi, którzy uczestniczą w misji Jezusa jedynego Odkupiciela człowieka, poprzez rozmaite współdziałanie, pochodzące z uczestnictwa w jednym źródle⁹. „Ponieważ mieszkańcy nieba, będąc głębiej zjednoczeni z Chrystusem, jeszcze mocniej utwierdzają cały Kościół w świętości, nieustannie wstawiają się za nas u Ojca, ofiarując Mu zasługi, które przez jedynego Pośrednika między Bogiem i ludźmi, Jezusa Chrystusa, zdobyli na ziemi. Ich przeto troska braterska wspomaga wydatnie słabość naszą”¹⁰.

„W każdym świętym widzimy jakąś część twarzy Boga, w pełni odbitej w twarzy Chrystusa”¹¹.

Poza tą ważną misją i zadaniem pośrednictwa i opieki świętych w Kościele stanowią oni także, poprzez naśladowanie Jezusa wzór, stawiany następnym pokoleniom chrześcijan jako przykład zwycięskiego współdziałania z łaską Bożą. W mszalnej prefacji o świętych Kościół wskazuje: „przykład Świętych nas pobudza, a ich bratnia modlitwa nas wspomaga, abyśmy osiągnęli pełnię zbawienia”¹². Zarówno wzór osobowy świętego jako tego który w swoim życiu naśladował Boga, jaki i uczestnictwo w pośrednictwie Jezusa Chrystusa uzupełniają się i stanowią nieocenioną wartość tej części Kościoła, która zażywa chwały, widząc „wyraźnie samego Boga troistego i jedynego, jako jest”¹³.

3. Chrystus żyje w swoich świętych

W Pierwszym Liście do Koryntian, jego autor podaje słowa, które stanowią niejako motto całej działalności apostolskiej Pawła z Tarsu, ale stanowią one także uświadomienie konieczności głoszenia Słowa Bożego

⁸ Por. S. Grodz, *Święty*, [w:] S. Wilk (red.), *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2013, t. 19, s. 410.

⁹ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, s. 970.

¹⁰ Tamże, s. 956.

¹¹ J. A. Wallace, *Przepowiadanie o świętych*, cz. 2, „Przegląd homiletyczny”, r. 7 (2003), s. 140.

¹² Por. *Mszał Rzymski dla diecezji Polskich*, Poznań 1986, s. 88.

¹³ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, s. 954.

w całym Kościele, „biada mi gdybym nie głosił Ewangelii” (1 Kor 9, 16)¹⁴. Stąd też, nie wnikając w szczegóły teologii przepowiadania trzeba jednoznacznie stwierdzić, iż jedną z najważniejszych dziedzin życia i misji Kościoła jest i było przepowiadanie¹⁵.

Poprzez najróżniejsze formy przepowiadania Kościół przez wieki głosił ludziom Ewangelię. Trzeba zaznaczyć, iż w dzisiejszej homiletyce i teologicznej refleksji nad przepowiadaniem toczy się dyskusja na temat różnic między homilią i kazaniem, a także innymi formami głoszenia¹⁶, to jednak nie stanowi to celu niniejszego opracowania. W związku z tym będziemy posługiwali się ogólnymi terminami, związanymi z przepowiadaniem Bożego Słowa.

Wśród tych najróżniejszych form kaznodziejstwa szczególną rolę odgrywa przepowiadanie hagiograficzne – o świętych. Życie świętych stanowi, dla głoszącego namacalne potwierdzenie przepowiadanych prawd na przykładzie życia tych, którzy byli ich żyjącymi odzwierciedleniami, według zasady *verba volant, exempla trahunt* – słowa wołają, przykłady pociągają¹⁷. Już w starożytności chrześcijańskiej znane i praktykowane były homilie hagiograficzne i mowy *de sanctis martyribus*. Ich najśłynniejszymi autorami byli Ojcowie Kościoła i pisarze chrześcijańscy, tacy jak Bazyl Wielki, Grzegorz z Nazjanzu, Grzegorz z Nyssy, Jan Chryzostom, Cyprjan, Ambroży, Augustyn, Leon Wielki, czy Grzegorz Wielki. Wypowiedzi te miały charakter pochwały bohatera, który wślawił się wielką wiarą, najczęściej okupioną męczeństwem¹⁸. Przez wieki mowy Ojców Kościoła o świętych stały się wzorami przepowiadania i ukazywały odbiorcom inspiracje dla ich życia wynikające z postaw wysławianych mieszkańców nieba¹⁹. Przykłady świętych odczytywane były jako najjaśniejsze karty Kościoła. Ich życie stanowi wzór realizacji Ewangelii w codziennym życiu, które z racji potwierdzonej przez Urząd Nauczycielski Kościoła świętości stanowi dla wierzących egzemplifikację. Ich postawa była ukazywana w kaznodziejstwie jako dowód możliwości wypełnienia prawa Bożego i zasad chrześcijańskiego życia²⁰.

¹⁴ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2008.

¹⁵ Por. Paweł VI, Adhortacja apostolska *Ewangelii nuntiandi*, s. 43.

¹⁶ Por. A. Lewek, *Kazanie. Teologia*, [w:] S. Wilk (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, s. 1266.

¹⁷ Por. H. Haduch, *Zasady wymowy ogólnej i kościelnej*, Kraków 1927, s. 207.

¹⁸ Por. K. Panuś, *Jak mówić o świętych?*, [w:] W. Przychyna [red.], *Prawdy wiary w przepowiadaniu*, Kraków 2002, s. 125.

¹⁹ Por. K. Panuś, *Chrystocentryczne przepowiadanie hagiograficzne*, [w:] H. Sławiński [red.], *Głosimy Pana Jezusa Chrystusa. Treść przepowiadania*, Kraków 2017, s. 268.

²⁰ Por. Z. Pilch, *Wykład Zasad Kościelnej Wymowy*, Poznań 1958, s. 424–425.

Chociaż współczesna, posoborowa homiletyka bardzo mocno podkreśliła potrzebę sięgania w procesie głoszenia po Słowo Boże, które jest Słowem Żywym, to jednak sama dostrzega konieczność opierania się na konkretnych przykładach hagiograficznych. Przez homilię głoszoną w oparciu o wybrany tekst Pisma Świętego rozumie się wyjaśnienie jakiegoś aspektu czytań biblijnych, lub też innego tekstu z części stałych lub własnych Mszy Świętej z dnia, uwzględniając czczoną tajemnicę czy potrzeby słuchaczy²¹. We współczesnej homiletyce bardzo ważne jest więc zachowanie zasady, iż homilia hagiograficzna, jak każda homilia należy do liturgii eucharystycznej. W tym, jej istotą jest umiejętne scalenie uroczystości świętego ze sprawowanym aktualnie misterium Eucharystii, a więc ma ona za cel objawić Chrystusa żyjącego w swoich świętych²².

4. Kult świętego Jakuba w przepowiadaniu polskim, na wybranych przykładach

Implikacje kultu świętego Jakuba Apostoła w Polsce można zaobserwować w wielu dziedzinach życia religijnego. Tym co szczególnie cechowało cześć oddawaną Jakubowi Starszemu było pielgrzymowanie do jego grobu w Santiago de Compostela, które w tradycji naszego kraju było obecne od XIV wieku.

Należy jednak zauważyć, iż nie był to jedyny motyw pojawiający się w polskiej religijności. W tym punkcie zostaną przedstawione przejawy tego kultu w pobożności na przykładzie wybranych dzieł z zakresu kaznodziejstwa, itinerariów z podróży do Santiago spisanych w języku polskim.

Zostaną omówione trzy dzieła literatury polskiej, które stanowią przykład występowania kultu jakubowego w naszym kraju. Stanowią one cenne źródło dla badania pobożności wiernych, do których były kierowane.

Pierwszym z omawianych dzieł są *Żywoty Świętych Starego i Nowego Zakonu* autorstwa słynnego polskiego jezuita księdza Piotra Skargi. Hagiograficzne dzieło Piotra Skargi wpłynęło na kształtowanie się polskiej pobożności. Pierwszy raz *Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu* zostały wydane w Wilnie w 1579 roku²³. Ich celem było mówienie o tym

²¹ Por. W. Broński, *Homilia w nauczaniu Kościoła współczesnego*, „Resovia Sacra”, t. 5, s. 179–180.

²² Por. W. Świerzawski, *Homilia hagiograficzna w posoborowej odnowie życia chrześcijańskiego*, „Ruch biblijny i liturgiczny”, nr 2–3 (1979), s. 146.

²³ Por. E. Wiorko, *Skarga Piotr*, [w:] S. Wielgus [red.], *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, s. 270.

jak na przestrzeni wieków wyglądała ewangelia wcielona w życie zwykłych ludzi z krwi i kości, żyjących w przeróżnych warunkach, sytuacjach i czasach. Przekazać odbiorcom w dogodny i zrozumiały dla nich sposób co robić by zostać świętymi²⁴.

W tym tekście autor ukazuje Czytelnikom także postać świętego Jakuba, syna Zebedeuszowego. Jak sam podaje opiera się tam zarówno na Piśmie Świętym jak i historii Kościoła. Przedstawia Apostoła w oparciu o ewangeliczne opisy jego powołania oraz działalności przed i po śmierci Chrystusa. Opisuje także pobyt Jakuba w Hiszpanii. Apostoł pełniąc swoją misję nawracania boryka się z problemem odrzucenia i nie przyjęcia wiary przez pogan, do których został posłany. W dalszej części przedstawione są znane z *Dziejów Apostolskich* oraz opowieści apokryficznych okoliczności męczeńskiej śmierci Apostoła i przeniesienia jego szczątków²⁵.

Ważne dla rozwoju tradycji Jakubowej jest zakończenie biografii. Autor przedstawia współczesny sobie kult świętego Jakuba wiążąc go szczególnie z Hiszpanią. Dzięki wstawiennictwu patrona rozwija się tam chrześcijaństwo a kraj może się cieszyć dobrymi rządami. Piotr Skarga wspomina także tradycję pielgrzymkowe do grobu Jakuba: „Wielki Jakóbie, którego grób w tej ziemi uczczony ze wszystkiego świata nabożnych pielgrzymów do ciebie ciągnie i tam niezliczone dobrodziejstwa ludziom Bóg miłosierny daje”²⁶.

Widać dzięki temu, że w Polsce idea pielgrzymowania do Santiago była znana. Jak wspomina autor udają się tam pątnicy z całego ówczesnego świata, co jest wyraźnym sygnałem popularności tego miejsca.

Można stąd wnioskować, iż idea pątnictwa do Composteli była w Polsce znana i propagowana także w XVI wieku, chociaż nie ulega wątpliwości, iż położenie tego miejsca sprawiało, że było ono dostępne tylko dla wąskiej grupy podróżujących.

Jednym z bardziej znanych kaznodziejów okresu staropolskiego był Szymon Starowolski. Jego postać nie jest powszechnie znana, dlatego należałoby ją krótko przedstawić. Urodził się w 1588 roku w Starej Woli, a zmarł w 1656 roku w Krakowie. Przyjął święcenia kapłańskie w 1639 roku, po czym został kantorem kolegiaty w Tarnowie i kanonikiem katedry wawelskiej. Studiował za granicą, odwiedzając Hiszpanię, Francję i Włochy. Był autorem około siedemdziesięciu dzieł głównie biogra-

²⁴ Por. W. Świerżawski, *Homilia hagiograficzna w posoborowej odnowie życia chrześcijańskiego*, „Ruch biblijny i liturgiczny”, nr 2–3 (1979), s. 140.

²⁵ Por. P. Skarga, *Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu na każdy dzień przez cały rok*, Kraków 1935, s. 166–172.

²⁶ Tamże, s. 172.

ficznych i innych o tematyce historycznej oraz związanych z muzyką kościelną²⁷.

Znane są także jego liczne kazania, które ukazały się drukiem. Wśród nich znajduje się tom zawierający homilie głoszone z okazji świąt i uroczystości. Autor przedstawia tam trzy teksty przygotowane na dzień 25 lipca traktujące o świętym Jakubie Apostole²⁸.

Wypowiedzi te w swojej treści nawiązują zarówno do tradycji biblijnej jak i apokryficznej. Autor rozważa w nich sceny przedstawiające rozmowę matki Jakuba i Jana z Jezusem na temat ich pierwszeństwa w królestwie niebieskim oraz prośbę synów Zebedeusza o zniszczenie niegościnniej wioski samarytańskiej²⁹.

Ponadto pojawiają się tam wątki apokryficzne nawiązujące do opowieści o magu Hermogenesie, głoszeniu przez świętego Jakuba Ewangelii na Półwyspie Iberyjskim, męczeńskiej śmierci Apostoła, translacji i odkrycia jego szczątków w Composteli, interwencji Jakuba Starszego w czasie walk z muzułmanami a także tradycji pielgrzymowania do jego grobu i patronacie Jakuba nad wszystkimi pielgrzymami³⁰.

Szymon Starowolski w „Kazaniu pierwszym. O promocyach na honory tak świeckie iako y duchowne” pisze: „Jakub zaś ś[więty] prócz tego, że był osobno wzięty od Pana Chrystusa na modlitwę w ogroycu na górze oliwnej, ale też pierwszy był z Uczniów Pańskich, który Ewangelią świętą do Europy zaniósł y pierwszy z apostołów był, który gardło dał za imię Chrystusowe”³¹. Wspomniana jest tam protekcja Apostoła jaką cieszy się Hiszpania, szczególnie w walce z poganami³².

„Kazanie wtóre. O przykrym, ale szczęśliwym picciu kielicha Chrystusowego” przedstawia Jakuba Apostoła jako tego, który głosił Ewangelię w Samarii, a później w Hiszpanii. Po powrocie do Jerozolimy „wypił kielich śmierci” męczeńskiej, jak autor opisuje ścięcie Apostoła³³.

Najwięcej informacji o samym Jakubie autor kazań umieścił w trzecim tekście, składającym się z dwóch części. Próbuje tam przedstawić koligacje rodzinne między Salome, żoną Zebedeusza a świętą Anną, matką Najświętszej Maryi Panny. Dzięki temu chciał połączyć oso-

²⁷ Por. M. Michalska, *Starowolski Szymon*, [w:] S. Wielgus [red.], *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, s. 861.

²⁸ Por. S. Starowolski, *Świątynica Pańska zamykająca w sobie kazania na uroczystości świąt całego roku*, Kraków 1645, s. 484–499.

²⁹ Por. tamże.

³⁰ Por. tamże.

³¹ Tamże. s. 487.

³² Por. tamże, s. 488.

³³ Por. tamże. s. 490.

bę Jakuba Starszego ze znanym z Pisma Świętego Jakubem bratem Pańskim³⁴.

W tej homilii pojawia się również nazwa „Compostela” i jej etymologia zaczerpnięta od słów *campus stelle* – pole gwiazd. Ciekawą koncepcją autora jest podział obszaru ewangelizacji na dwóch braci Jakuba i Jana. Według Szymona Starowolskiego bracia mieli rozświetlać swoją działalnością jako Synowie gromu dwie części imperium rzymskiego, dlatego Jan działał na wschodzie, a Jakub na zachodzie³⁵.

Część druga „Czemu Jakuba S. prócz nauki Ewangeley świętey Hiszpani zowią gromem swoim poświęcona” jest w większości świętemu Jakubowi jako patronowi walk chrześcijan z Maurami. Pojawia się tam opis bitwy pod Clavijo, zwanej przez autora Kalgorą. Autor wspomina postać króla Ramirusa [Ramireza] i opis bitwy znany z innych źródeł³⁶ wraz z cudowną interwencją Apostoła, chociaż dla przedstawienia wydarzenia podaje rok 834, a nie 844³⁷.

W tym kazaniu należy zwrócić uwagę na wspomnienie kultu świętego Jakuba związanego z pielgrzymowaniem do jego grobu. Jak pisze Szymon Starowolski: „[...] Grób jego nabożni ludzie dla otrzymania łaski Pana Boga swoje za przyczyną y modlitwą iego, ustawicznie pielgrzymują. A na koniec z ratunkiem swoim y pomocą z nieba państwo ich po wszystkich prawie częściach świata rozszerzył”³⁸.

Autor wiąże tradycję świętego Jakuba głównie z narodem hiszpańskim, trzeba jednak zauważyć, że wspomina o pobożnych pielgrzymach, nie określając ich narodowości. Wydaje się, że autor słusznie zauważa, że największym kultem Jakub Starszy był otaczany przez Hiszpanów, którym patronował również w ich dążeniach narodowo-wyzwoleńczych. Nie wyklucza to także innych nacji, gdyż jak wiadomo w tym czasie na *Camino* znajdowali się przedstawiciele całej Europy, także i Polacy. Mówiąc o pielgrzymowaniu do grobu Apostoła, Starowolski zwracał się do swoich słuchaczy w Polsce przedstawiając te idee jako przejaw pobożności i wiary, nie tylko dla mieszkańców Półwyspu Iberyjskiego.

Ostatnim omawianym tekstem są *Wspomnienia z pielgrzymki do Komposteli* autorstwa Józefa Sebastiana Pelczara. Jest to tekst inny niż pozostałe, ponieważ nie stanowi on bezpośrednio tekstu używanego w duszpaster-

³⁴ Por. tamże, s. 493.

³⁵ Por. tamże, s. 494.

³⁶ Por. T. Sobolska, *Pogromca Maurów*, „Miejsca Święte”, 2010, nr 2 (158), s. 11.

³⁷ Por. S. Starowolski, *Świątynia Pańska zamykająca w sobie kazania na uroczystości świętą całego roku*, Kraków 1645, s. 498.

³⁸ Tamże, s. 496.

stwie. Jednak sama osoba autora, gorliwego kapłana, profesora, a potem biskupa wskazuje na wartość samego tekstu, który nie stanowi jedynie „suchego” planu wydarzeń, ale wypływa z przeżyć religijnych osoby głęboko uduchowionej.

Owocem przeżyć duchowych związanych z pielgrzymką, może być spisany dziennik podróży. Była to popularna praktyka, szczególnie wśród ludzi posiadających wykształcenie pomagające w tworzeniu tego typu dzieł.

Wśród polskich itinerariów pochodzących z pielgrzymki do Composteli w omawianym okresie znane są dwa napisane w języku polskim. Swoją podróż z lat 1607–1613 do Hiszpanii i grobu świętego Jakuba opisali Jakub Sobieski oraz Józef Sebastian Pelczar, ówczesny profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, późniejszy biskup przemyski, kanonizowany przez Jana Pawła II w 2003 roku³⁹.

Wspomnienia z pielgrzymki do Komposteli wydane w 1890 roku, stanowią przykład dziennika podróży napisanego przez osobę wrażliwą religijnie, której motywacja wyruszenia do grobu Apostoła wynikała z wiary. Józef Sebastian Pelczar odbył swoją pielgrzymkę w 1889 roku, jak sam pisał: „Od dawna pragnąłem uczcić grób świętego Jakuba Większego, patrona Hiszpanii a przy tem poznać bliżej ten naród pełen sławy i zasług”⁴⁰. Powodami, dla których ksiądz Pelczar udał się do Hiszpanii były: zwiększenie się kultu świętego Jakuba po powtórny odnalezieniu szczątków Apostoła w 1879 roku, bulla *Deus Omnipotens* Leona XIII z 1884, potwierdzająca autentyczność relikwii oraz związane z tym przedłużenie świętego roku Jakubowego, także na rok 1885. Ponadto w 1889 roku ksiądz Pelczar obchodził srebrny jubileusz kapłaństwa⁴¹.

Swoją podróż koleją Józef Pelczar rozpoczął 9 sierpnia wyruszając z Krakowa. W czasie pielgrzymki towarzyszyło mu dwóch innych kapłanów: Karol Krementowski i Stanisław Starowieyski. Podróżowali koleją i dyliżansem hiszpańskim. Trudno jest ustalić dalsze daty dzienne, w tekście itinerarium czytamy, że 23 sierpnia pielgrzymi opuścili Santiago⁴².

³⁹ Por. http://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_20030518_pelczar_pl.html [data pobrania 3.08.2018].

⁴⁰ J. S. Pelczar, *Wspomnienia z pielgrzymki do Komposteli*, Kraków 1890, s. 1.

⁴¹ Por. F. Mróz, *Pielgrzymka św. Józefa Sebastiana Pelczara do grobu św. Jakuba Apostoła w Santiago de Compostela*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz (red.), *Święci i błogostawieni na Drodze św. Jakuba – w 800. rocznicę pielgrzymki św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2014, s. 138–139.

⁴² Por. tamże, s. 141–143.

Najważniejszym momentem pielgrzymki dla Józefa Pelczara była celebrowanie Mszy Świętej w krypcie z relikwiami męczennika⁴³. Ponadto wiele miejsca poświęcił on opisowi katedry compostelańskiej oraz przyrodzie i topografii odwiedzanych miejsc.

W swoim dziele autor opisał także formy czci świętego Jakuba jakie Apostoł odbierał swoim sanktuarium. Przedstawił wigilię święta, kiedy to wierni gromadzili się na placach miasta przy dźwiękach muzyki, huku dziań i dzwonów. Wspomniał *gigantones* – pielgrzymów ubranych w średniowieczne stroje. Zwrócił uwagę, że w samo święto w katedrze rozpalana jest wielka kadzielnica – *botafumerio* jak również na to, że w czasie następnego dnia po uroczystości z katedry wyruszają procesje, w czasie których niesione są relikwie i figury Apostoła⁴⁴. Ksiądz Pelczar zaznaczył, że największa ilość pielgrzymów przybywa do Santiago w Świętym Roku Jakubowym. Pośród nich sporą grupę stanowili pielgrzymi z Francji. Przejawem odradzającej się popularności tego sanktuarium może być fakt, że jak wspomina autor *Wspomnień z pielgrzymki do Komposteli* w grudniu 1875 roku każdego dnia komunie świętą przyjmowało około pięciu tysięcy osób⁴⁵.

Pielgrzymka Józefa Sebastiana Pelczara do Santiago de Compostela jest swego rodzaju przejawem niewielkiego odrodzenia kultu Apostoła w Europie jaki nastąpił w drugiej połowie XIX wieku. Nie można mówić tutaj o powszechności tego kultu, ponieważ autor itinerarium należał do wąskiego grona pielgrzymów z Polski, sam wiele podróżował po Europie, a Santiago było ważnym, ale nie jedynym miejscem pielgrzymkowym do którego się udał⁴⁶.

5. Zakończenie

Jan Paweł II w Liście na zakończenie Wielkiego Jubileuszu Odkupienia Roku 2000 w Liście „*Novo millennio ineunte*” stwierdza, że poprzez chrzest każdy człowiek zostaje włączony w świętość Boga, co staje się jednocześnie do odrzucenia postawy zgody na własną małość, minimalizując etykę i godząc się na powierzchowną religijność. Świętość jest wysoką miarą zwyczajnego życia chrześcijańskiego⁴⁷. Stąd też rodziła się

⁴³ Por. J. S. Pelczar, *Wspomnienia z pielgrzymki...*, dz. cyt., s. 40.

⁴⁴ Por. F. Mróz, *Pielgrzymka św. Józefa Sebastiana...*, dz. cyt., s. 144.

⁴⁵ Por. J. S. Pelczar, *Wspomnienia z pielgrzymki...*, dz. cyt., s. 20–21.

⁴⁶ Por. F. Mróz, *Pielgrzymka św. Józefa Sebastiana...*, dz. cyt., s. 138–139

⁴⁷ Por. K. Panuś, *Chrystocentryczne przepowiadanie hagiograficzne*, [w:] H. Sławiński [red.], *Głosimy Pana Jezusa. Treść przepowiadania*, Kraków, 2017, s. 261–262.

i rodzi nadal potrzeba ukazywania namacalnych dowodów, tego, że życie chrześcijańskie może być realizowane w każdej rzeczywistości.

Takimi przykładami są święci Kościoła, którzy reprezentują sobą wszystkie wieki, kontynenty i stany w jakich żyli w ciągu dwóch tysięcy lat od przyjścia Jezusa Chrystusa na ziemię. Świadczenie ich egzystencji opartej na wierze i naśladowaniu Jezusa powinno być wykorzystywane w przepowiadaniu, gdyż żywy i realny przykład jest tym co może pociągnąć za sobą. Dla wielu takim przykładem może być święty Jakub Apostoł, który jest ilustracją odważnego życia, pełnego wyrzeczeń i oddania swojemu Mistrzowi. Nie jest to egzemplifikacja nierealna czy wręcz bajkowa, ponieważ i w jego losach odbiorca może znaleźć chwile słabości, niedowiarstwa czy strachu. Jednak Apostoł Hiszpanii swoim losem ukazuje jak bardzo Łaska Boża może zmienić serce człowieka, które pod wpływem Ducha Świętego napełnia się mocą. Ten, który wraz z innymi Apostołami uciekł z Ogrójca i zamknął się w Wieczerniku, miał odwagę wyruszyć do dalekiej Hiszpanii, aby tam głosić Dobrą Nowinę, a w końcu jako pierwszy z Apostołów oddać życie za swojego Nauczyciela⁴⁸.

Stąd też jego osoba przez wieki była punktem odniesienia dla kaznodziejów i autorów katolickich, także i w naszym kraju. Przykładem tego mogą być teksty omówione w niniejszym artykule, których autorami są Szymon Starowolski, Piotr Skarga i Józef Sebastian Pelczar. Ich szczególne znaczenie i powód wyboru opiera się przede wszystkim na osobach autorów, którzy włożyli ogromny wkład w przestrzeń polskiej religijności. Ich opracowania były szeroko znane i rozpropagowywane ze względu na całą działalność duszpasterską wyżej wymienionych postaci, która niezależnie od okresu działalności miała wpływ na współczesny im kształt Polski czy też polskości. Z pewnością niniejsze opracowanie nie jest wyczerpujące i domaga się dalszego pogłębienia rozpoczętego tematu. Jego zadaniem było rozpoczęcie dyskusji na temat hagiografii jakubowej i ukazanie kilku ważniejszych jej przykładów. Atutem tego opracowania z pewnością mogą być same teksty źródłowe, do których dostęp może być ograniczony, a z pewnością nie są one powszechnie dostępne czy też cytowane. Artykuł stanowił próbę ukazania przejawów kultu świętego Jakuba Apostoła, którego istotnym elementem była i jest praktyka kaznodziejska.

⁴⁸ Por. K. Wilk, Jakób Apostoł, [w:] M. Nowodworski [red.], *Encyklopedia kościelna*, t. 8, Warszawa 1876, s. 376.

The Figure of St. James the Apostle in Selected Examples of the Polish Preaching⁴⁹

Summary

Since the very beginning of their existence, humans have been looking for patterns which can be used to learn what to do and to understand the world. The followers of Christ believe deeply this strive results from the closeness between God, the Creator, and the human being, created in His image and likeness. This willingness to resemble God is termed “a call to sanctity” which, as reminded by the Second Vatican Council, is common for all mankind. For Christians, the most perfect paragon of sainthood is Jesus Christ, but also saints become similar to him by imitating His life. Among them, an important position is occupied by one of the Twelve Apostles, i.e. St. James the Greater, whose cult has been developing steadily thanks to *Camino de Santiago*. An important example and form of the cult is preaching the Word of God, where the examples of saints are highly important. Examples of sermons devoted to St. James can be found also in Polish literature, e.g. the sermons by Szymon Starowolski. Moreover, the cult life is proved by hagiographical studies, e.g. *Żywoty Świętych* (*The Lives of the Saints*) by priest Piotr Skarga or *Wspomnienia z pielgrzymki do Komposteli* (*Recollections from the Pilgrimage to Compostela*) by St. Józef Sebastian Pelczar.

Ks. Jakub Kuchta, mgr
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Teologii
Instytut Teologii Pastoralnej i Katechetyki
e-mail: jak.kuchta@gmail.com

⁴⁹ This article is based on the book written by me, i.e. *Kult świętego Jakuba Apostoła. Tradycja i współczesność* (*The Cult of St. James the Apostle. Tradition and Contemporary Times*), Brzesko 2017.

Bibliografia

- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2008.
- Broński W., *Homilia w nauczaniu Kościoła współczesnego*, „Resovia Sacra”, t. 5, s. 179–187.
- Grodź S., Święty, [w:] S. Wilk, *Encyklopedia katolicka*, Lublin 2013, t. 19, s. 410–411.
- Haduch H., *Zasady wymowy ogólnej i kościelnej*, Kraków 1927.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2002.
- Liturgia Godzin*, t. 3, Poznań 1987.
- Lewek A., Kazanie. Teologia, [w:] S. Wilk (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, s. 1265–1268.
- Michalska M., *Starowolski Szymon*, [w:] S. Wielgus (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, s. 861–862.
- Mszał Rzymski dla diecezji Polskich*, Poznań 1986.
- Mróz F., *Pielgrzymka św. Józefa Sebastiana Pelczara do grobu św. Jakuba Apostoła w Santiago de Compostela*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz (red.), *Święci i błogosławieni na Drodze św. Jakuba – w 800. rocznicę pielgrzymki św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2014, s. 137–152.
- Panuś K., *Jak mówić o świętych?*, [w:] W. Przyczyna (red.), *Prawdy wiary w przepowiadaniu*, Kraków 2002, s. 125–141.
- Panuś K., *Chrystocentryczne przepowiadanie hagiograficzne*, [w:] H. Sławiński (red.), *Głosimy Pana Jezusa Chrystusa. Treść przepowiadania*, Kraków 2017, s. 261–280.
- Paweł VI, *Adhortacja apostołska Evangelii nuntiandi*, Wrocław 2001.
- Pelczar J. S., *Wspomnienia z pielgrzymki do Komposteli*, Kraków 1890.
- Pilch Z., *Wykład Zasad Kościelnej Wymowy*, Poznań 1958.
- Skarga P., *Żywoty świętych Starego i Nowego Zakonu na każdy dzień przez cały rok*, Kraków 1935.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja Gaudium et spes*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja Lumen gentium*, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002.
- Starowolski S., *Świątelnica Pańska zamykająca w sobie kazania na uroczystości świąt całego roku*, Kraków 1645.
- Sobolska T., *Pogromca Maurów*, „Miejsca Święte”, 2010, nr 2 (158), s. 10–11.
- Świerzawski W., *Homilia hagiograficzna w posoborowej odnowie życia chrześcijańskiego*, „Ruch biblijny i liturgiczny”, nr 2–3 (1979), s. 139–149.
- Wallace J. A., *Przepowiadanie o świętych*, cz. 2, „Przegląd homiletyczny”, R. 7 (2003), s. 123–142.
- Wilk K., *Jakób Apostoł*, [w:] M. Nowodworski (red.), *Encyklopedia kościelna*, t. 8, Warszawa 1876, s. 376–377.
- Wiorko E., *Skarga Piotr*, [w:] S. Wielgus (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, s. 269–273.

Netografia

http://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_20030518_pelczar_pl.html [dostęp: 3.08.2018].

Camino i nawrócenie, ale jakie? Analiza teologiczna filmu „Droga życia (*The Way*)”

„Człowiek wierzący wie, ku czemu pielgrzymuje, nie wie jednak, w jaki sposób wypadnie mu iść. Jego wiara jest światłem, którym będzie musiał rozświetlać dzień po dniu wszystkie etapy swego zawikłanego, osobistego losu. Wiara to dla chrześcijanina ustawiczny wysiłek zrozumienia życia”.

Hans Urs von Balthasar, *Duch chrześcijański*¹

Wszyscy są zdolni do pielgrzymowania. Chodzenie jest najbardziej naturalną czynnością dla człowieka. Ludzie pielgrzymują do miejsc związanych z kultem świętych. Motywy pielgrzymowania są różne. Jedni idą by czynić pokutę, inni by rozwinąć, ubogacić swoją pobożność, jeszcze inni by prosić Boga o szczególne łaski (zdrowie, pomyślne zakończenie pewnych spraw etc...). To droga do wyznaczonego celu zaczyna zmieniać człowieka. W sposób szczególny droga do Santiago de Compostela przemienia człowieka od środka. Proces, który rozpoczyna zmianę w człowieku nazywamy nawróceniem.

Wszystkie problemy jakie spotykają człowieka pochodzą z braku odpowiedniej relacji do Boga. Doskonale analizuje to J. Tischner: „Właściwie istnieje tylko jeden dramat – dramat z Bogiem. Każdy inny dramat i wątek dramatyczny jest jedynie fragmentem tego dramatu”². Współczes-

¹ H. Urs von Balthasar, *Duch chrześcijański*, Poznań 2013, s. 42.

² J. Tischner, *Filozofia dramatu*, Kraków 2006, s. 16.

ny człowiek przeżywa tego rodzaju dramat w swoim życiu. Człowiek by być szczęśliwym w pełni, musi na nowo wejść w prawidłowe relacje z Bogiem. Niekiedy człowiek sam przez swoje decyzje niszczy relacje z Bogiem i musi na nowo je odbudować. Moment w którym człowiek chce odbudować owe relacje, nazywamy nawróceniem. Już na samym początku Ewangelii Chrystus wzywa do nawrócenia każdego człowieka (np. Mk 1, 15; Mt 4, 17). Jezus już na samym początku, chce powiedzieć co dla niego jest najważniejsze. Człowiek ma nieustannie dokonywać nawrócenia. Chrystus nie powiedział, tego na końcu, ale na początku. Wiemy, że to co mówi się na wstępie jest najważniejsze.

Nawrócenie

W *Leksykonie Teologii Fundamentalnej* nie opracowano hasła „nawrócenie”, ale skupiono się na terminie konwersja. Według *Leksykonu Teologii Fundamentalnej* jest to „akt religijny, czyli przyjęcie jakiejś religii, dzięki zapoczątkowaniu wiary rel. i zamknięcie tym samym okresu bezreligijnego w życiu jednostki”³. Konwersja i nawrócenie, często używane jest zamiennie. Wynika z tego, że nawrócenie w chrześcijaństwie nie jest aktem jednorazowym, ale podkreśla się ciągłość nieustannego nawracania się. Etymologicznie termin ten określa czynność zwracania się w jakimś kierunku. „Na-wracać” oznacza również „skierować się na poprzednie miejsce, jawić się po raz wtóry; skierować kogoś, coś na poprzednie miejsce, do poprzedniego położenia, nawiązać do tego, o czym się mówiło, myślało itp.”⁴ Aksjologicznie termin ten jest wolny od pierwiastka religijnego⁵. W dokładniejszej analizie możemy dostrzec jednak, że termin nawrócenie jest znacznie bogatszy. W ścisłym znaczeniu często używa się na przemian terminów bliskoznacznych nawrócenia: *metanoia* i *konwersja*. Nawrócenie występuje już u Platona, w jego przypowieści o jaskini⁶. Dla niego nawrócenie oznaczało odejście od świata cieni do światła. **Metanoia** używana jest bardziej ogólnie i znaczy tyle co zmianę myślenia, umysłu. **Konwersja** (z łac. *convertere*) jest bardziej konkretna i jest szersza. Wskazuje, że dokonuje się zmiana myślenia, umysłu, ale również dochodzi do zmiany sfery intelektualnej lub duchowej, co z kolei wiąże się ze zmianą myślenia i postępowania. Konwersja jest rozumiana jako przeje-

³ Ks. M. Rusecki (red.), *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, wyd. M, Kraków 2002, s. 648.

⁴ <https://sjp.pwn.pl/slowniki/nawr%C3%B3cenie.html> [dostęp: 24.07.2018 r.].

⁵ J. Szymoń, *Psychologia nawrócenia*, [w:] P. Moskal (red.), *Nawrócenie*, wyd. KUL, Lublin 2015, s. 126.

⁶ Zob. Platon, *Księga VII*, [w:] *Państwo*, Kęty 2003, s. 220–222.

ście na inną religię. W języku współczesnym, człowiek konwersję rozumie jako zmianę jednej formy danych na inną formę. Dokonywana jest, w celu dostosowania danych do odpowiedniego programu, który będzie mógł je odczytać i wykorzystać. Zmiana jaka dokonuje się w człowieku wewnątrz, daje o sobie znać na zewnątrz. Człowiek przez swoje czyny i sposób życia pokazuje, że w środku nastąpiło nawrócenie. Przemiana myślenia i zachowania, która odnosi się do sfery *sacrum*, może oznaczać **nawrócenie religijne**. Jest to złożony termin i wielowymiarowy. Nawrócenie oznacza jakąś zmianę, natomiast drugi człon, pokazuje, gdzie następuje zmiana⁷. Przemiana zawsze jest rozumiana pozytywnie, gdyż człowiek wybiera większe dobro. Nawrócenie zakłada, powrót do stanu prawidłowego, wskoczenie na odpowiednie tory życia. Możemy je podzielić na **religijne** i **niereligijne**. Przykładem dla **nawrócenia niereligijnego** jest np. rzucenie palenia, zaprzestanie picia alkoholu, wyjście z nałogu itp. Człowiek zmienia się, czyni większe dobro, jednak nie jest ono skierowane na sferę *sacrum*. Przemiana myślenia i zachowania, która odnosi się do sfery *sacrum*, może oznaczać **nawrócenie religijne**. Jest to złożony termin i wielowymiarowy. Nawrócenie oznacza jakąś zmianę, natomiast drugi człon, pokazuje, gdzie następuje zmiana⁸. Jeśli w człowieku ulega zmiana podejścia do rzeczywistości transcendentnej, wtedy również mówimy o **nawróceniu religijnym**. W obrębie samego chrześcijaństwa, mowa jest o nieustannym nawracaniu się (*conversio continua*). W nawróceniu ważną rolę odgrywa podmiot, w którym dokonuje się zmiana. Człowiek może sam z siebie się zmienić, tak jak w nawróceniu niereligijnym, ale może mu w tym też ktoś pomóc. W nawróceniu religijnym, szczególną rolę odgrywa pomoc Łaski Bożej, a jej nadawcą jest sam Jezus Chrystus. Również i on, jako źródło łaski działa w nawróceniu niereligijnym.

Dla chrześcijanina, który podąża do grobu św. Jakuba najczęściej mamy do czynienia z *conversio continua*. W drugiej kolejności występuje **nawrócenie religijne**, a więc powrót na odpowiednie tory życia, prowadzące człowieka do prawidłowej relacji do rzeczywistości transcendentnej. To nawrócenie jest charakterystyczne dla człowieka podążającego na camino, który zatracił zmysł wiary. Jako punkt odniesienia przeanalizujemy film Emilio Esteveza „The Way”.

⁷ Zob. J. Szymoła, *Psychologia nawrócenia*, dz. cyt., s. 127.

⁸ Zob. J. Szymoła, *Psychologia nawrócenia*, dz. cyt., s. 127.

The Way – Droga życia – motywy pielgrzymowania

Film pochodzi z 2010 roku, opowiada o pielgrzymowaniu do Santiago de Compostela. Ekranizacja była wspólnym przedsięwzięciem ojca (Martina Sheena) i syna (Emilio Esteveza). Film ten jest bardzo osobistą historią Emilio Esteveza. Jego syn w 2003 roku, przebył część trasy Camino wraz ze swoim dziadkiem Martinem. Taylor podczas pielgrzymki zakochał się w kobiecie, z którą później wziął ślub. W filmie „The Way” ukazane jest właśnie nawrócenie religijne, które w dalszym etapie drogi prowadzi do *conversio continua*. Camino jest szczególnym miejscem przemiany człowieka⁹. Nawrócenie jakie dokonuje się u bohaterów w filmie, może składać się z czterech etapów jakie zaproponował M. Kazmierczak¹⁰:

1. Motywy niezadowolenia z dotychczasowego życia, symptomy.... Daniel jest niezadowolony z dotychczasowego życia i chce to zmienić.
2. Wydarzenie lub ciąg zdarzeń, które uruchamiają łańcuch zmian, coś traumatycznego. Śmierć syna. Cała droga do grobu św. Jakuba bohaterów jest ciągiem zdarzeń, które zaczynają kiełkować w życiu pielgrzymów.
3. Osąd bohatera nad swoim życiem, uświadomienie sobie sytuacji. Doskonale to widać u bohaterów filmu w scenie, kiedy wszyscy są w katedrze Santiago de Compostela.
4. Przejście od intelektualnego spostrzeżenia do przemeblowania życia. Do tego etapu pasuje dokładnie ostatnia scena filmu. Dostrzec można, że Tom pielgrzymuje w Jerozolimie. Całkowicie zmienił swoje życie. Reszta bohaterów odchodzi z nad plaży – nawrócona.

Zastanówmy się, dlaczego bohaterowie filmu *The Way* wyruszają na pielgrzymi szlak? Pierwszą osobą, która wyrusza do Santiago de Compostela jest Daniel. Chce on przeżyć swoje życie w sposób: „jak najbardziej pełny”. Nie wybiera prestiżowej uczelni, na którą się dostaje, ale wybiera małe wioski w północnej Hiszpanii. Przed wyjściem na pielgrzymkę wiemy, że Tom jest niezadowolony z anachronicznego życia swojego syna Daniela. Młody chłopak jednak nie dociera do celu, ponieważ ginie w Pirenejach. Śmierć syna wywołuje u głównego bohatera filmu Toma wyrzuty sumienia. Po krótkim namyśle i rachunku sumienia ze swojego życia, postanawia spakować się i ruszyć po syna do Europy. Po przylo-

⁹ Ł. Stefaniak, *Camino jako droga metanoi i nabywania sprawności moralnych*, [w:] P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. Rocznice uznania szlaku za pierwszy europejski szlak kulturowy*, Kraków 2017, s. 284.

¹⁰ M. Kazmierczak, *El narcisismo y la resiliencia en la obra de Ernesto Sabato*, Editorial Academia del Hispanismo, Vigo 2016, s. 105–111.

cie spotyka policjanta Henriego, który staje się pierwszym nauczycielem, od którego dowiaduje się co to jest pielgrzymka Camino. Ojciec postanawia wyruszyć w drogę, której syn nie skończył. Zabiera wraz z sobą urnę z prochami syna. Mówi do kapitana policji: „musimy się śpieszyć”, dostrzegamy, że prochy syna traktuje jako coś więcej. Kolejną osobą, która rusza na Jakubowy szlak jest „gruby” Holender Joost. Motyw jakim kieruje się Holender jest zrzucenie paru kilogramów, by zmieścić się w garnitur. Po drodze jednak Joost stale próbuje lokalnych specjałów, co oznacza, że wagi nie zgubi. Tom na trasie poznaje również kobietę, jest nią Sara-Kanadyjka, która deklaruje, że chce rzucić papierosy na drodze do grobu św. Jakuba. Ostatnią osobą jaką spotyka główny bohater filmu jest irlandzki pisarz Jack.

Tab. 1. Camino – motywy bohaterów

	Daniel	Jack	Tom	Joost	Sarah
Narodowość	USA	Irlandia	USA	Holandia	Kanada
Motyw pójścia na Camino? (Oficjalny)	Chce przeżyć życie w sposób jak najbardziej pełny	Szuka inspiracji pisarskiej	Wyrusza, by uczcić pamięć syna	Chce zgubić trochę kilogramów	Idzie, by rzucić palenie
Co stało się po dotarciu?	Nie dotarł zginął w drodze	Nie znalazł inspiracji	Drastyczna zmiana życia	Nie zgubił kilogramów	Nadal paliła

Kiedy nastąpiło nawrócenie u bohaterów filmu? I jak to się stało? Do samego końca filmu nie możemy zauważyć, że nagle zmienia się całkowicie życie bohaterów. Osobą, która wszystkich pociąga do zmiany jest Daniel. Jemu samemu jednak fizycznie nie udaje się przejść tej trasy. To jego Ojciec niesie go na rękach, a raczej jego szczątki.

Jak się wydaje kluczowym doświadczeniem dla nawrócenia będą spotkania z innymi ludźmi w trakcie realizowania pielgrzymki jakubowej, co jest elementem bardzo charakterystycznym na *camino*. Przypadkowe osoby, z różnych krajów zaczynają tworzyć swego rodzaju małą wspólnotę. Bohaterowie filmu stają się najlepszymi przyjaciółmi. Doświadczenie drogi, krystalizuje ich relacje, które jak widzimy w filmie, dobrze oddającym realia *camino*, nie są wcale takie łatwe¹¹. Tom z człowieka zamkniętego

¹¹ P. Skrzypczak, *El Camino... i kino*, [w:] P. Roszak, W. Rozykowski (red.), *Camino Polaco*, t. 3, wyd. UMK, Toruń 2016, s. 246.

staje się, otwartym na nowe znajomości, treści, perspektywy. Z agnostyka staje się może człowiekiem wierzącym. Każdy z bohaterów, ryzykuje swoje życie, ponosi klęski, upada, ale zawsze podnosi się ze swoich upadków, i wie, że warto ponieść wysiłek. Ważnym momentem jest to, kiedy Joost widzi podczas drogi, jak Tom zatrzymuje się nieraz sam na chwilę i coś robi. Spostrzega, że po trasie Tom rozsypuje prochy swojego syna. Ten właśnie moment budzi zastanowienie wśród reszty bohaterów co on robi. Właśnie przez swoją obecność, Daniel pociąga za sobą resztę. Po dojściu do katedry nikt nic nie wypowiada, tylko widać u bohaterów poruszenie i zadumę. Kiedy widzą wizerunek św. Jakuba, analizują całe swoje życie. Joost klęka, Tom i Sarah modlą się przed grobem św. Jakuba w krypcie, natomiast Jack modli się w ławce. Przez cały film, nie widzimy jak bohaterowie filmu modlą się. Dopiero na samym końcu możemy dostrzec, jak każdy z osobna modli się.

Mimo, że tylko w biurze pielgrzyma Sara mówi o motywie religijnym pójścia na *camino*, to reszta bohaterów wpada w zakłopotanie, nie wiedząc co powiedzieć. To oddają również statystyki z biura pielgrzyma, które podają, że zaledwie część pielgrzymów, deklaruje motyw wyruszenia na *camino* jako religijny. W 2017 roku biuro pielgrzyma w Santiago de Compostela podało, że z motywów religijnych do katedry przybyło 43% pielgrzymów¹².

U bohaterów filmu momentem najważniejszym, w którym dokonuje się w nich zmiana jest moment dojścia do katedry. To jest punkt kulminacyjny. Jedynie w tej scenie nie ma dialogu, a jednak ona przemawia najbardziej do widza. Widzimy jak do tego momentu, każdy z bohaterów na trasie chciał być, na pierwszym miejscu. Tak w katedrze, każdy usuwa się na bok. Robią miejsce św. Jakubowi. Ostatnia scena filmu pokazuje mocno jak *camino* staje się rezonansem życia bohaterów. Dopiero wtedy Tom, Joost, Jack i Sara uświadamiają sobie wszystko. Nikt nie zrealizował planów, jakie miał zamiar dokonać na *camino*. Jednak z finalnych scen filmu dowiadujemy się, że bohaterowie ulegli całkowitej wewnętrznej zmianie. Motywy oficjalne zostały, takie jak deklarowali na początku i nie wykonali ich. Joost nie schudł, Sara nie rzuciła palenia, Jack nie odnalazł inspiracji pisarskiej. To jednak widz, może dostrzec, że w ich wnętrzu nastąpiła głęboka zmiana. Ostatnia scena pokazuje, że teraz wiedzą co chcą od życia.

¹² <https://oficinadelperegrino.com/estadisticas/> [dostęp 20.08.2018 r.].

Podsumowanie

Zakończenie zostawia widza z otwartym pytaniem, czym było *camino* dla nich? Jedno jest pewne, że u wszystkich bohaterów nastąpiło nawrócenie. Każdy z nich, miał inny motyw pójścia na *camino*, to jednak każdego przemieniło ono od środka. Wiemy, że ich główne powody pójścia na pielgrzymkę były tak naprawdę przykrywką, pewnego rodzaju alibi. Każdy z nich w swoim sercu, pragnął wrócić na odpowiednie tory swojego życia. I jak możemy się domyślać, to im się udało.

Z całą pewnością ten film skłania do myślenia nt. religijności, która nie zawsze jest widoczna w swych klasycznych przejawach. Trzeba to ujawnić, odkryć przed innymi. To podobnie jak z ewangelicznymi talentami, każdy z nas musi pokazać, że je ma, by one przyniosły zysk. Tak jest z religijnością, jedni otrzymują wiele, przez świadectwo swej wiary, a inni zakopują swoją religijność, nie pokazując jej nikomu. W tym miejscu ważną rolę, odgrywa teologia, która ma za zadanie pokazywać i pomagać człowiekowi w ujawnianiu pokładów jego autentycznej religijności.

Camino and conversion, but what conversion? Theological analysis of movie „Droga życia (The Way)”

Summary

Pilgrimage is a part of human nature, just like breathing. The most important relationship of man should always be related to God. We sometimes run away from it, choosing the wrong path. To get on the right path again, one must convert to the truth. Camino de Santiago is a tool to such conversion. The characters in the movie experience interconversion in their relation with God and with themselves. The theology aims to uncover human's lost religiousness.

Kl. Piotr Skrzyński
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń

Bibliografia

- H. Urs von Balthasar, *Duch chrześcijański*, wyd. W Drodze, Poznań 2013.
- Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Wydawnictwo Pallotinum, Poznań 2012.
- Kazmierczak M., *El narcisismo y la resiliencia en la obra de Ernesto Sabato*, wyd. Editorial Academia del Hispanismo, Vigo 2016.
- Platon, *Księga VII*, [w:] *Państwo*, Wyd. Antyk, Kęty 2003.
- Rusecki M. (red.), *Leksykon Teologii Fundamentalnej*, wyd. M, Kraków 2002.
- Skrzypczak P., *El Camino... i kino*, [w:] P. Roszak, W. Rozykowski (red.), *Camino Polaco*, t. 3, wyd. UMK, Toruń 2016
- Stefaniak Ł., *Camino jako droga metanoi i nabywania sprawności moralnych*, [w:] P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. Rocznice uznania szlaku za pierwszy europejski szlak kulturowy*, wyd. UMK, Kraków 2017, s. 283–297.
- Szymoń J., *Psychologia nawrócenia*, [w:] P. Moskal (red.), *Nawrócenie*, wyd. KUL, Lublin 2015.
- Tischner J., *Filozofia dramatu*, wyd. Znak Kraków 2006.
- Doroszewski D. (red.), *Słownik języka polskiego*; hasło: „nawrócenie”; [w:] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/nawr%C3%B3cenie.html> [dostęp: 25.08.2018 r.].

Sanktuaria i ośrodki kultu św. Jakuba w sieci *Camino de Santiago* w Polsce

1. Wprowadzenie

Obserwowany w krajach Europy Zachodniej od lat 90. XX wieku renesans kultu św. Jakuba Apostoła Starszego i pielgrzymowania *Camino de Santiago* był jednym z kluczowych czynników ożywienia kultu św. Jakuba w Polsce i powstania polskich odcinków Szlaku Jakubowego. Przyglądając się obecnemu rozwojowi nabożeństwa do św. Jakuba w Polsce można dostrzec pewną analogię do rozwoju kultu św. Jakuba na ziemiach polskich w średniowieczu, kiedy wraz ze wzrostem rangi sanktuarium w Composteli i rosnącym ruchem pielgrzymkowym do grobu Apostoła, rozwijała się w Koronie Królestwa Polskiego sieć parafii pw. św. Jakuba Apostoła Starszego. Warto przypomnieć, że w okresie największego rozwoju sanktuarium św. Jakuba w Santiago de Compostela – a więc od XI do XV wieku powstało na ziemiach polskich ponad 100 parafii pw. św. Jakuba Starszego Apostoła (ponad 70% obecnej liczby parafii pod tym wezwaniem)¹. Obecnie wprawdzie nie powstają nowe parafie pw. św. Jakuba, jednak pod wpływem ogromnego zainteresowania pielgrzymkami i wędrownkami *Camino de Santiago* rejestruje się renesans zapomnianego przez wieki kultu św. Jakuba, nie tylko w parafiach Jakubowych, ale także w innych obiektach sakralnych. Warto podkreślić, że rozwój kultu św. Jakuba w wielu parafiach i ośrodkach Jakubowych był bardzo często następstwem działań podjętych przez pielgrzymów i duszpasterzy, którzy pielgrzymowali do Santiago de Compostela, a tak-

¹ F. Mróz, *How has Camino developed? Geographical and Historical Factors behind the Creation and Development of the Way of St. James in Poland*, [w:] E. Alarcón, P. Roszak (red.), *The Way of St. James: Renewing Insights*, Ediciones Universidad de Navarra, Navarra 2017, s. 63.

że włączeniem danego ośrodka w sieć *Camino de Santiago* i co za tym idzie rozwojem ruchu pielgrzymkowego. Prawdziwym fenomenem jest rozwijająca się od 2005 r. sieć szlaków *Camino de Santiago* w Polsce. Sieć tą tworzy obecnie (stan na 1 września 2018 r.) 37 odcinków Drogi św. Jakuba o łącznej długości 6 816 km (ryc. 1). Projektowanie, wytyczanie i oznakowanie tych odcinków szlaków Jakubowych jest przede wszystkim zasługą caminowiczów, miłośników Drogi św. Jakuba, członków Bractw św. Jakuba i Stowarzyszeń Jakubowych oraz duszpasterzy pracujących w parafiach pw. św. Jakuba. W zdecydowanej większości jest to działanie „oddolne” i wyraz społecznej przedsiębiorczości dziesiątek osób. Dopiero na kolejnych etapach rozwoju poszczególnych odcinków *Camino de Santiago* stopniowo w projekty „caminowe” włączały się władze samorządów terytorialnych – na szczeblu wojewódzkim, powiatowym i gminnym, a także Lokalne Grupy Działania i stowarzyszenia². Droga św. Jakuba w Polsce stała się także przestrzenią w której organizowane są także wydarzenia o charakterze religijnym lub religijno-kulturowym („Biesiady Jakubowe”, „Dni Jakubowe”, „Festyny Jakubowe”, „Festiwal Jakubowe”, „Jarmarki Jakubowe”, wystawy fotografii o *Camino de Santiago*, koncerty pieśni Jakubowych), a także imprezy turystyczne i sportowo-rekreacyjne (rajdy i biegi Drogą św. Jakuba) i spotkania naukowe (sesje, sympozja, konferencje naukowe).

Przedmiotem badań są sanktuaria św. Jakuba Starszego i wybrane ośrodki kultu Apostoła funkcjonujące przy Drodze św. Jakuba w Polsce. Badania terenowe przeprowadzono w latach 2006–2018 we wszystkich sanktuariach św. Jakuba i najważniejszych ośrodkach kultu św. Jakuba w Polsce – w sumie na 18 odcinkach Drogi św. Jakuba tj. na: Beskidzkiej Drodze św. Jakuba, Dolnośląskiej Drodze św. Jakuba, Drodze św. Jakuba *Camino Polaco*, Drodze św. Jakuba *Via Regia*, Jasnogórskiej Drodze św. Jakuba, Kłodzkiej Drodze św. Jakuba, Lęborskiej Drodze św. Jakuba, Lubelskiej Drodze św. Jakuba, Małopolskiej Drodze św. Jakuba, Mazowieckiej Drodze św. Jakuba, Miechowskiej Drodze św. Jakuba, Podkarpackiej Drodze św. Jakuba *Via Regia*, Nyskiej Drodze św. Jakuba, Pomorskiej Drodze św. Jakuba, Sudeckiej Drodze św. Jakuba, Świętokrzyskiej Drodze św. Jakuba, Tuligłowskiej Drodze św. Jakuba oraz Drodze św. Jakuba Północno-Wschodniego Mazowsza i Podlasia. W sumie przebadano (wędrując pieszo lub jadąc rowerem) ponad 2 350 km polskich odcinków Drogi św. Jakuba. W trakcie badań przeprowadzono wywiady z ks. kustoszami sanktuariów św. Jakuba oraz proboszczami parafii św. Jakuba, a także

² F. Mróz, *Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju Camino de Santiago w Polsce*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, 14, 2018, [w druku].

1230 *Kodeksu Prawa Kanonicznego*, dekretem ordynariuszy miejsca, erygowanych zostało ponad 270 nowych sanktuariów⁴. Największy wzrost ilościowy nowych sanktuariów w XXI w. odnotowano w grupie sanktuariów świętych i błogosławionych. W okresie tym bowiem dekretem ordynariuszy miejsca powstało ponad 70 tego typu sanktuariów. Warto podkreślić, że w grupie sanktuariów świętych powstałych w latach 2001–2018 najliczniejszą grupę stanowią sanktuaria św. Jakuba Starszego Apostoła. Sześć sanktuariów św. Jakuba (ryc. 2; tab. 1) powstało w wyniku renesansu kultu świętego Apostoła oraz rozwoju ruchu pielgrzymkowego do tychże obiektów szlakiem *Camino de Santiago*. Erygowanie sanktuariów Jakubowych wpisuje się w szerszy trend, który można zaobserwować w przestrzeni sakralnej Polski, a więc powstania „nowych” sanktuariów świętych i błogosławionych cieszących się wielką czcią wśród wiernych w średniowieczu – jak np. św. Barbary (Strumień), św. Kingi (Nowy Korczyn), św. Marii Magdaleny (Biłgoraj), bł. Salomei (Grodzisko koło Skały), św. Antoniego (Boćki, Ostrołęka, Ratowo, Warszawa), św. Floriana (Chorzów), św. Idziego (Wyszków), św. Jacka (Legnica) oraz św. Rocha (Mikstat, Osiek).

Tab. 1. Sanktuaria św. Jakuba Apostoła w Polsce (stan na 1 września 2018 r.)

Lp.	miejsowość	diecezja	nazwa Drogi św. Jakuba przy której znajduje się sanktuarium	data erygowania sanktuarium	Imię i nazwisko ordynariusza podpisującego dekret
1	2	3	4	5	6
1.	Jakubów	zielenogórsko-gorzowska	Dolnośląska Droga św. Jakuba	20.06.2007 r.	Ks. Biskup Adam Dyczkowski
2.	Lębork	pelplińska	Pomorska Droga św. Jakuba	25.07.2010 r.	Ks. Biskup Jan Bernard Szłaga
3.	Szczyrk	bielsko-żywiecka	Beskidzka Droga św. Jakuba	12.04.2011 r.	Ks. Biskup Tadeusz Rakoczy
4.	Więclawice Stare	krakowska	Małopolska Droga św. Jakuba	5.09.2013 r.	Ks. Kardynał Stanisław Dziwisz

⁴ Por. F. Mróz, *Sanktuaria Kościoła Rzymskokatolickiego w przestrzeni sakralnej Polski*, dz. cyt., s. 186–187.

1	2	3	4	5	6
5.	Małujowice	wrocławska	Droga św. <i>Via Regia</i>	26.04.2016 r.	Ks. Arcybiskup Józef Kupny
6.	Brzesko	tarnowska	Droga św. <i>Via Regia</i>	6.10.2018 r.	Ks. Biskup Andrzej Jeż

Źródło: Ł. Mróz i F. Mróz (2018)



Ryc. 2. Sanktuaria św. Jakuba Starszego Apostoła oraz kościoły z relikwiami św. Jakuba Starszego Apostoła w Polsce

Źródło: opracowanie F. Mróz, Ł. Mróz (zmienione i uaktualnione 2018 r.); por. A. Jackowski, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *1200 lat pielgrzymek do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela*, Kraków 2013, s. 128 (wkładka).

Pierwszym w Polsce Diecezjalnym Sanktuarium Pielgrzymkowym św. Jakuba jest kościół pw. św. Jakuba Starszego Apostoła w Jakubowie w diecezji zielonogórsko-gorzowskiej. Według miejscowej tradycji świątynia w Jakubowie powstała już w roku 991, przy dawnym trakcie handlowym z Wielkopolski na Łużyce⁵. Od 2005 r. w kościele znajdują się relikwie św. Jakuba Starszego Apostoła, które zostały przywiezione z Rzymu. Sanktuarium w Jakubowie jest najważniejszym miejscem kultu pierwszego męczennika wśród Apostołów na Dolnośląskiej Drodze św. Jakuba. Szlak ten jest z kolei pierwszym polskim odcinkiem *Camino de Santiago* (szlak otwarty 24 lipca 2005 r. w Jakubowie oraz w Zgorzelcu)⁶. Dolnośląska Droga św. Jakuba powstała z inicjatywy Bractwa św. Jakuba Apostoła w Jakubowie, a prowadzi z Głogowa, przez Jakubów, Grodowiec, Polkowice, Chocianów, Bolesławiec i Lubań do Zgorzelca (164 km). W 2007 r. wzdłuż *Drogi Dolnośląskiej*, lecz w kierunku przeciwnym, ze Zgorzelca do Jakubowa, został wytyczony „Szlak pielgrzymkowy do Jakubowa”⁷.

W ostatnich latach w sanktuarium w Jakubowie dokonano szeregu prac renowacyjnych – m.in. odrestaurowano późnobarokowy ołtarz główny z 1720 r. w którym znajduje się piękny obraz św. Jakuba Starszego Apostoła, a także odnowiono polichromie drewnianego stropu autorstwa Johanna Hoffmanna przedstawiające św. Jakuba na białym koniu ze sztandarem (w konwencji przedstawienia *Matamoros*), Trójcę Świętą z Najświętszą Maryją Panną Niepokalaną oraz „Ostatnią Wieczerzę”⁸. Sanktuarium w Jakubowie wzbogaciło się także w ostatnim dziesięcioleciu o nowe obiekty „Jakubowe”. Pierwszym z nich jest figura św. Jakuba ufundowana przez prof. Mieczysława Steca, a wykonana przez dr. Jacka Kieferlinga z Pracowni Technik i Technologii Rzeźbiarskich w Akademii

⁵ W. Hass, *Z Jakubowa do Santiago de Compostela. Szlak, bractwo, sanktuarium*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, IGiGP UJ, PPWSZ w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Kraków 2008, s. 100.

⁶ F. Mróz, *Droga św. Jakuba w Polsce – geneza i rozwój – w 10. rocznicę otwarcia pierwszego szlaku jakubowego*, [w:] Wyrwa A. (red.), *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego (wydanie II)*, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica 2015, s. 68.

⁷ Por. A. Ceglińska, H. Karaś, E. Mendyk, J. Smyk, *Droga św. Jakuba Gniezno – Zgorzelec – Praga. Część polska: Droga Wielkopolska i Droga Dolnośląska. Przewodnik Pielgrzyma*, Janice 2006, Fundacja Wioski Franciszkańskiej.

⁸ W. Hass, *Dawne i współczesne przedstawienia św. Jakuba Apostoła Starszego na wybranych przykładach z północy Dolnego Śląska (znaczenie, inspiracje)*, [w:] P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2017, s. 214–215.

Sztuk Pięknych w Krakowie. Drugim natomiast jest „Cruceiro” – granitowy krzyż, sprowadzony z hiszpańskiej Galicji, a ufundowany przez prezesa Bractwa św. Jakuba w Jakobowie. Krzyż został postawiony przy Dolnośląskiej Drodze św. Jakuba, przy wjeździe do Jakobowa od strony Głogowa⁹. Warto również zaznaczyć, że najstarsze sanktuarium św. Jakuba w Polsce może poszczycić się także wielką kadzielnicą zainspirowaną słynnym *botafumeiro* z katedry w Santiago de Compostela. Każdego roku sanktuarium w Jakobowie odwiedza około 6 tys. pielgrzymów – są to zarówno indywidualni pątnicy pielgrzymujący Dolnośląską Drogą św. Jakuba, jak i zorganizowane grupy autokarowe z Polski oraz niemiecko- i angielskojęzyczne¹⁰.

Gotycki kościół pod wezwaniem św. Jakuba w Lęborku jest Diecezjalnym Sanktuarium św. Jakuba i najważniejszym ośrodkiem kultu Apostoła na Pomorskiej Drodze św. Jakuba. Świątynia jest jednym z najbardziej okazałych, średniowiecznych zabytków Lęborka. Kościół ufundował Wielki Mistrz Zakonu Krzyżackiego Dietrich von Altenburg. Budowa świątyni trwała od I połowy XIV wieku do XV wieku. Po wprowadzeniu reformacji na Pomorze, w latach 1535–1639, kościół funkcjonował jako świątynia protestancka. Ponownej konsekracji kościoła, kiedy wrócił on ponownie w posiadanie katolików, dokonał w dniu 20 października 1640 r. biskup kujawski Maciej Łubieński. Kościół został zniszczony podczas najazdu szwedzkiego w 1658 r., a także w trakcie pożaru w 1682 r., który strawił niemal całe miasto. Poważne zniszczenia w świątyni wyrządził kilkudniowy huragan w styczniu 1818 r. Prace remontowe przeprowadzono dopiero w 1822 r. Gruntowny remont i renowację kościoła wykonano w latach 1907–1910.

Św. Jakub patronuje Lęborkowi od niemal siedmiu wieków. Formalnie pierwszy męczennik wśród Apostołów został patronem miasta, dekretem biskupa diecezji pelplińskiej Jana Bernarda Szłagi podpisanym w dniu 22 czerwca 1998 r. Uroczystości ogłoszenia tego dokumentu odbyły się w Lęborku 26 lipca 1998 r. Decyzja ta spotkała się z ogromnym uznaniem mieszkańców miasta i organizacji społecznych. W dniu 25 lipca 2010 r. do świątyni wprowadzono relikwie św. Jakuba Starszego Apostoła, które otrzymano z Watykanu (relikwie z kości). W tym dniu także, podczas uroczystej Mszy św. ks. biskup Jana Szłaga odczytał dekret o podniesieniu kościoła do rangi Diecezjalnego Sanktuarium św. Jakuba

⁹ Tamże, s. 220.

¹⁰ Dziękujemy ks. kan. Stanisławowi Czerwińskiemu – Kustoszu Sanktuarium Pielgrzymkowego św. Jakuba Starszego w Jakobowie za udzielenie wywiadu i cenne uwagi dotyczące funkcjonowania sanktuarium.

ba Starszego Apostoła. Relikwie św. Jakuba zostały umieszczone wraz z dużą kamienną muszlą, pod ołtarzem soborowym w prezbiterium świątyni. Drewniana rzeźba św. Jakuba wieńczy także baldachim rokokowej ambony.

Od 1945 r. duszpasterzami w parafii św. Jakuba w Lęborku, a obecnie kustoszami sanktuarium są ojcowie franciszkanie konwentualni. Warto zaznaczyć, że lęborska parafia św. Jakuba jest jedną z czterech parafii Jakubowych w Polsce pod patronatem zakonnym (obok parafii w Błazejowie, w której duszpasterzami są filipini, parafii w Obrze – oblaci oraz Tolkmicka, gdzie pracują księża salezjanie)¹¹.

W każdy piątek, po Mszy św. o godz. 9 w lęborskim sanktuarium odprawiane jest nabożeństwo do św. Jakuba, podczas którego odczytywane są prośby za wstawiennictwem św. Jakuba. Z kolei w każdą pierwszą niedzielę miesiąca, po uroczystej Mszy św., w asyście Bractwa św. Jakuba odbywa się procesja z relikwiami św. Jakuba Apostoła, zakończona litaniami i błogosławieństwem. Świątynia sanktuaryjna otwarta jest przez cały dzień, gdyż w godz. od 10 do 18 trwa adoracja Najświętszego Sakramentu. Każdego roku ojcowie franciszkanie organizują wiele nabożeństw, wystaw i koncertów ku czci św. Jakuba. Ponadregionalną rangę mają Lęborskie Dni Jakubowe zorganizowane z okazji liturgicznego wspomnienia św. Jakuba Starszego Apostoła. To kilkudniowe wydarzenie nawiązuje do średniowiecznej tradycji jarmarków organizowanych na 25 lipca, na które zjeżdżali się kupcy i rzemieślnicy z Pomorza. W ramach Lęborskich Dni Jakubowych organizowane są m.in. Msza św. w języku kaszubskim, jakubowe spotkanie dzieci, „Bieg uliczny św. Jakuba”, „Marsz pokoju” z relikwiami św. Jakuba od kaplicy ewangelicko-augsburskiej do sanktuarium, Pielgrzymka Rowerowa do Łeby „Od Jakuba do Jakuba”, plenery malarskie, kiermasze twórców ludowych, pokazy rycerskie, występy artystów i zespołów ludowych, konkursy i animacje, a także „Międzynarodowy Zlot Jakubów”, na który przyjeżdżają chłopcy i mężczyźni noszący imię «Jakub» z Polski i zagranicy¹². Od marca 2018 r. w sanktuarium wystawiona jest Księga Pielgrzyma Caminowicza (w okresie od 4 marca do 1 sierpnia 2018 r. wpisało się do niej 58 pąt-

¹¹ Por. I. Hodorowicz, F. Mróz, *Geograficzny zasięg kultu św. Jakuba w Polsce na przykładzie wezwań kościołów i kaplic pod wezwaniem Apostoła*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2010, s. 73.

¹² Dziękujemy O. Romanowi Ziola OFMConv. – Kustoszowi Sanktuarium Diecezjalnego św. Jakuba Starszego w Lęborku za udzielenie wywiadu i cenne uwagi dotyczące funkcjonowania sanktuarium.

ników pielgrzymujących Pomorską Drogą św. Jakuba). Przy sanktuarium funkcjonuje Dom Pielgrzyma, z pełnym zapleczem sanitarnym i 16 łózkami. Jest to jedno z niewielu funkcjonujących w Polsce *albergue* dla caminowiczów. Obok pielgrzymów wędrujących szlakiem Pomorskiej Drogi św. Jakuba do lęborskiego sanktuarium przebywają w ciągu roku także grupy autokarowe oraz indywidualni turyści zwiedzający Pomorze.

Przed wejściem do sanktuarium znajduje się słup jakubowy wskazujący drogę do Santiago de Compostela oraz tablice informacyjne o Pomorskiej Drodze św. Jakuba. Obok świątyni, w ciągu murów obronnych znajduje się jedyna w Polsce galeria Jakubów – która przedstawia słynnych Jakubów, m.in. Jakuba Starszego Apostoła, św. Jakuba Młodszego Apostoła, Jakuba Wujka, Jakuba Wejhera, Diego Armando Maradona i Kubusia Puchatka¹³.

W dniu 12 kwietnia 2011 r. ks. biskup Tadeusz Rakoczy podpisał dekret erygujący lokalne sanktuarium św. Jakuba w Szczyrku¹⁴. Ówczesny ordynariusz Diecezji Bielsko-Żywieckiej zapisał w dekrete, który wszedł w życie 24 kwietnia 2011 r. m.in.: „Istniejąca w tej parafii od wielu lat tradycja kultu św. Jakuba, potwierdzonego łaskami, jakich doznają wierni, a także troska pracujących tam kapłanów o zapewnienie posługi duszpasterskiej, wskazują, że to miejsce będzie nadal żywym ośrodkiem czci oddawanej świętemu Patronowi oraz umocnieniem pielgrzymów w wierze, nadziei i miłości”.

Parafia św. Jakuba Apostoła w Szczyrku powstała w 1800 r. Z tych czasów pochodzi drewniany, późnobarokowy kościół sanktuarijny. W ołtarzu głównym, w niszy pośrodku znajduje się figura św. Jakuba Apostoła, a po bokach – figura św. Piotra (z lewej) i św. Stanisława Kostki (z prawej). W kościele znajdują się jeszcze dwa ołtarze boczne: Serca Jezusowego oraz św. Jana Nepomucena. Obok ołtarza głównego po stronie lewej zachowała się kamienna chrzcielnica, pochodząca z roku powstania parafii. W świątyni na uwagę zasługuje również późnobarokowa ambona, a także malowidła przedstawiające m.in. postacie Apostołów. W dniu 2 stycznia 2011 r., na zakończenie Roku Jakubowego do kościoła zostały wprowadzone relikwie św. Jakuba Starszego Apostoła. Zostały one przywiezione z Rzymu do Polski przez ks. biskupa Konrada Krajewskiego, a następnie przekazane do Szczyrku.

¹³ T. Duda, M. Duda, R. Filipiński, T. Krawczyk, J. Marcinkowska, D. Seiffert, B. Wołowczyk, *Pomorska Droga św. Jakuba. Przewodnik turystyczny*, Fundacja Szczecińska, Szczecin 2014, s. 70.

¹⁴ <http://bractwojakuboweszczyrk.pl/sanktuarium-sw-jakuba> [dostęp: 22.08.2018 r.].

W krzewieniu kultu św. Jakuba i propagowaniu tradycji pielgrzymowania do jego grobu w Santiago de Compostela ważną rolę pełni Bractwo św. Jakuba, które oficjalnie rozpoczęło swoją działalność 21 stycznia 2009 r. jako oddział Bractwa św. Jakuba w Jakubowie. Jednym z wielu osiągnięć Bractwa było wytyczenie i oznakowanie Beskidzkiej Drogi św. Jakuba oraz organizacja jedynej na świecie narciarskiej pielgrzymki Beskidzkim odcinkiem *Camino de Santiago*. Głównym inicjatorem oznakowania tego szlaku, znakarzem, opiekunem, a także autorem przewodnika jest członek Bractwa św. Jakuba – Dagobert Drost. Szlak został oznakowany dzięki zaangażowaniu członków Bractwa św. Jakuba i parafii św. Jakuba w Szczyrku, parafian z Simoradza oraz miłośników *Camino de Santiago* w Beskidzie Sądeckim, Beskidzie Wyspowym, Beskidzie Makowskim, Beskidzie Małym i Beskidzie Śląskim. Beskidzka Droga św. Jakuba rozpoczyna się w greckokatolickim sanktuarium maryjnym w Litmanowej na Słowacji, skąd prowadzi przez Eliażówkę (1024 m n.p.m.), Stary Sącz, Podegrodzie, Myślenice, Kalwarię Zebrzydowską, Wadowice, Szczyrk, Simoradz, Cieszyn, Frydek Mistek, Lipnik n/ Bečovu do Ołomuńca (całkowita długość szlaku z Litmanowej do Ołomuńca wynosi 526 km, a długość szlaku na terenie Polski tj. ze szczytu Eliażówki do Cieszyna to 316 km)¹⁵. Pielgrzymki Narciarskie Beskidzką Drogą św. Jakuba organizowane od 2011 r., każdego roku na przełomie stycznia i lutego. Każda pielgrzymka rozpoczyna się i kończy błogosławieństwem oraz uczczeniem relikwii św. Jakuba w szczyrkowskim sanktuarium. Każdego 25. dnia miesiąca o godz. 17. w sanktuarium odprawiane jest nabożeństwo do św. Jakuba, a następnie o godz. 18. Msza św. w intencji prośb i podziękowań kierowanych przez wstawiennictwo św. Apostoła. Kult św. Jakuba oraz idea pielgrzymowania do grobu św. Jakuba w Composteli rozwijane w sanktuarium w Szczyrku oddziałuje także na przestrzeń miejską Szczyrku. W dniu 20 lipca 2012 r. główny, reprezentacyjny plac w centrum miasta został nazwany Placem św. Jakuba. Poświęcenia placu dokonał ks. biskup Piotr Greger, zaś ks. kan. Andrzej Loranc – kustosz sanktuarium dokonał wmurowania w płytę placu kamienia z muszlą św. Jakuba. Od 2000 r. w Szczyrku, z okazji odpustu św. Jakuba organizowane jest także Święto Jakubowe. W tym święcie miasta uczestniczą parafianie, pielgrzymi i turyści wypoczywający w Szczyrku i okolicy¹⁶.

¹⁵ F. Mróz, *Droga św. Jakuba w Polsce – geneza i rozwój...*, dz. cyt., s. 79–80.

¹⁶ Dziękujemy ks. kan. Andrzejowi Lorancowi – Kustoszowi Sanktuarium św. Jakuba w Szczyrku za udzielenie wywiadu i cenne uwagi dotyczące funkcjonowania sanktuarium.

Sanktuarium Diecezjalne św. Jakuba w Więclawicach Starych jest głównym ośrodkiem kultu Apostoła w Archidiecezji Krakowskiej i przy Małopolskiej Drodze św. Jakuba. Pierwszy kościół parafialny pw. św. Jakuba Apostoła w Więclawicach Starych został wzniesiony w 1340 r. z drzewa modrzewiowego. W połowie XVIII wieku świątynia została przebudowana w stylu barokowym i konsekrowana w 1757 roku. W świątyni znajdują się trzy ołtarze rokokowe z połowy XVIII wieku. W ołtarzu głównym umieszczono obraz św. Jakuba Starszego w postawie stojącej, trzymającego w lewej dłoni księgę. Nad Apostołem, anioł trzyma wieniec chwały, a po obu stronach stóp Jakuba, dwóch aniołów trzyma jego atrybuty: kij pielgrzyma, bukłak na wodę i miecz (anioł po lewej) oraz pelerynę z muszlą i kapelusz z muszlą (anioł po prawej). Po prawej stronie św. Jakuba, na wysokości jego ręki artysta namalował figurę Matki Bożej na kolumnie, przed którą klęczy pierwszy męczennik wśród Apostołów. Po bokach obrazu znajdują się figury św. Piotra, św. Pawła, św. Stanisława Biskupa i św. Wojciecha. Wizerunek św. Jakuba (z książką i laską) znajduje się również w lewym skrzydle gotyckiego tryptyku św. Mikołaja z 1477 roku¹⁷. Wybitnym zabytkiem rzeźby cechowej z kręgu tzw. „pięknych Madonn” jest gotycka figura Matki Bożej z Dzieciątkiem z około 1430 r. Po konserwacji rzeźba została umieszczona na zwieńczeniu tryptyku św. Mikołaja¹⁸.

Do najważniejszych wydarzeń w najnowszym kalendarium parafii w Więclawicach Starych zaliczyć należy przede wszystkim: jubileusz 250-lecia konsekracji kościoła i wprowadzenie przez kardynała Stanisława Dziwisza relikwii św. Jakuba Apostoła i Bartłomieja do świątyni (10 września 2007 r.), rozpoczęcie działalności Bractwa św. Jakuba Apostoła Starszego (8 grudnia 2007 r.), otwarcie pierwszego odcinka Małopolskiej Drogi św. Jakuba w województwie małopolskim (5 października 2008 r.), wizytę ks. Arcybiskupa Juliána Barrio Barrio (2 maja 2010 r.)¹⁹, dekret ks. kardynała Stanisława Dziwisza erygujący kościół parafialny św. Jakuba w Więclawicach Starych Sanktuarium Diecezjalnym św. Ja-

¹⁷ J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917, s. 252–256.

¹⁸ I. Hodorowicz, F. Mróz, *Małopolska Droga św. Jakuba (odcinek Sandomierz-Palecznica-Więclawice Stare-Kraków)*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, IGiGP UJ, PPWSZ w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Więclawicach Starych, Kraków 2008, s. 92.

¹⁹ F. Mróz, *Wizyta Metropolity Santiago de Compostela, arcybiskupa Juliána Barrio Barrio w Polsce*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2010, s. 226.

kuba Apostoła (5 września 2013 r.), organizację Światowego Spotkania Bractw i Stowarzyszeń św. Jakuba (5–8 września 2013 r.), a także agregację Bractwa św. Jakuba w Więclawicach Starych do Ogólnoświatowego Arcybractwa św. Jakuba (Archicofradía Universal del Apóstol Santiago) (5 września 2013 r.).

Bractwo św. Jakuba działające przy sanktuarium w Więclawicach Starych rozwija nabożeństwa do św. Jakuba w parafii, wspiera ideę pielgrzymowania Drogą św. Jakuba, sprawując opiekę nad Małopolską i Miechowską Drogą św. Jakuba w Małopolsce, a także opiekuje się nad pątnikami pielgrzymującymi tymi dwoma odcinkami Szlaku Jakubowego. W latach 2012–2018 członkowie Bractwa zorganizowali siedem edycji (56 etapów do 3 września 2018 r.) „Niedzielnego pielgrzymowania Drogą św. Jakuba” na wielu odcinkach *Camino de Santiago* w Polsce oraz na Lwowskiej Drodze św. Jakuba, w których udział wzięło w sumie ponad 2 300 osób.

Każdego 25. dnia miesiąca, podczas wieczornej Mszy św. w sanktuarium w Więclawicach Starych odprawiane jest nabożeństwo do św. Jakuba. Po nabożeństwie, w sali konferencyjnej natomiast odbywa się spotkanie członków Bractwa św. Jakuba oraz miłośników Drogi św. Jakuba. W ciągu roku w więclawickim sanktuarium organizowanych jest wiele nabożeństw do św. Jakuba (m.in. Święto Przeniesienia Relikwii św. Jakuba Apostoła (*Translatio Sancti Iacobi*) 30 grudnia każdego roku; Nocna Droga Krzyżowa Szlakiem Małopolskiej Drogi św. Jakuba – do 2018 r. IV edycje), pielgrzymek (m.in. Noworoczna Pielgrzymka Małopolską Drogą św. Jakuba w Uroczystość Objawienia Pańskiego – do 2018 r. IV edycje), a także wydarzeń kulturalnych (Jarmark św. Jakuba, koncerty, wystawy), naukowych (organizacja X Międzynarodowych Konferencji nt. kultu i Drogi św. Jakuba) oraz sportowych (m.in. Małopolski Bieg Drogą św. Jakuba – V edycji do 2017 r.) związanych z Drogą św. Jakuba.

Dekret o ustanowieniu Diecezjalnego Sanktuarium św. Jakuba Apostoła w Małujowicach podpisał Metropolita Wrocławski, ks. Arcybiskup Józef Kupny w dniu 26 kwietnia 2016 r. Oficjalne erygowanie i wprowadzenie relikwii św. Jakuba Apostoła do tegoż sanktuarium miało miejsce 25 września 2016 r. Sanktuarium św. Jakuba w Małujowicach nazywane jest „Śląską Sykstynią”, ze względu na największy w Polsce zespół oryginalnych malowideł gotyckich o wyjątkowej wartości artystycznej, historycznej i religijnej. Na około 900 metrach kwadratowych powierzchni ścian i sklepieniach znajduje się około stu fresków przedstawiających sceny z Starego i Nowego Testamentu. Większość malowideł powstała w XV wieku. W XVI wieku świątynia w Małujowicach przeszła w ręce protestantów. W pierwszej połowie XIX wieku wszystkie polichromie zo-

stały zatynkowane. W 1865 r. freski zostały odkryte, jednak pruscy konserwatorzy dokonali nieudolnej ich renowacji – oryginał został zniekształcony poprzez domalowanie brakujących fragmentów i domalowanie słabo zachowanych. Oryginalny wygląd bezcennym gotyckim polichromiom przywrócili dopiero w latach 2010–2012 konserwatorzy z Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. W ołtarzu głównym znajduje się obraz św. Jakuba. Na wizerunku, artysta Jan Molga namalował modlącego się Apostoła na tle murów Jerozolimy. Św. Jakub klęczy i spogląda ze spokojem i ufnością w niebo. W lewej ręce trzyma księgę, prawą rękę z otwartą dłońią unosi. U stóp św. Jakuba siedzi anioł, który wpatruje się w Apostoła, a w prawej ręce trzyma gałązkę palmy. Na czerwonym płaszczu Apostoła leży miecz – symbol męczeńskiej śmierci Jakuba Starszego. W sanktuarium znajduje się także sztandar z wizerunkiem św. Jakuba (obraz św. Jakuba z sanktuarium w Jakobowie) oraz napisami: „Sanktuarium Diecezjalne św. Jakuba w Małujowicach” (powyżej wizerunku) i „Św. Jakubie módl się za nami” (poniżej wizerunku św. Jakuba).

Relikwie św. Jakuba, które znajdują się w sanktuarium w Małujowicach udało się sprowadzić z Rzymu, dzięki pomocy ks. arcybiskupa Edwarda Nowaka, byłego sekretarza watykańskiej Kongregacji do spraw Kanonizacyjnych. Są to relikwie pierwszego stopnia, które pochodzą ze zniszczonego przez pożar kościoła w jednym z włoskich klasztorów. Do sanktuarium w Małujowicach przybywają pielgrzymi indywidualni i grupowi wędrujący Drogą św. Jakuba *Via Regia*, a także grupy autokarowe. Sanktuarium jest także odwiedzane przez wspólnoty religijne i miłośników Drogi św. Jakuba z Archidiecezji Wrocławskiej. Raz w miesiącu odprawiana jest Msza św. wotywna, a zgodnie z wielowiekową tradycją uroczyste obchodzony jest tu lipcowy odpust ku czci św. Jakuba²⁰.

Najmłodszym polskim sanktuarium św. Jakuba jest kościół pw. św. Jakuba w Brzesku. Jest to obecnie najważniejsza „Jakubowa” świątynia na wschodnim odcinku Drogi św. Jakuba *Via Regia*, którą każdego roku pielgrzymują wierni nie tylko z Polski, ale także z zagranicy.

O pierwotnym, drewnianym kościele pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła w Brzesku pisał Jan Długosz. Miał on być wzniesiony około roku 1400, a parafia powstała już wcześniej w XIV w. Kościół wyposażony został przez wojewodę krakowskiego Spytka z Melsztyna²¹. Wiele

²⁰ Dziękujemy ks. Mieczysławowi Tomaszowi Sałowskiemu – Kustoszewi Sanktuarium Diecezjalnego św. Jakuba Starszego w Małujowicach za udzielenie wywiadu i cenne uwagi dotyczące funkcjonowania sanktuarium.

²¹ J. Kuchta, *Kult świętego Jakuba w diecezji tarnowskiej*, [w:] P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2017, s. 153.

wskazuje na to, że kościół murowany powstał w roku 1447. W ciągu wieków świątynia ulegała wiele razy zniszczeniom podczas pożarów, które nawiedzały miasto. Najtragiczniejszy pożar wybuchł 25 lipca 1904 r., w dzień odpustu parafialnego, podczas sumy odpustowej. Po tym pożarze, na zgliszczach świątyni, w latach 1904–1905 zbudowano obecną świątynię. W latach 1979–1989 kościół został powiększony, poprzez dobudowanie od strony północnej nowego kościoła pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła. W roku 1980 r. biskup tarnowski Jerzy Ablewicz, na mocy decyzji Stolicy Apostolskiej zmienił tytuł kościoła dołączając do wezwania św. Jakuba jako pierwsze wezwanie Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła²².

Kościół św. Jakuba w Brzesku jest budowlą murowaną, z cegły i kamienia, otynkowaną, z elementami neogotyckimi. Większość wyposażenia pochodzi w początków XX wieku. Ołtarz główny został wykonany z drewna, w stylu neogotyckim. Powyżej tabernakulum, w nastawie znajduje się rzeźba św. Jakuba o wysokości 1,9 m. Apostoł przedstawiony został jako pielgrzym, z muszlą na płaszczu, trzymający w prawej ręce księgę, zaś w lewej laskę pielgrzymią z tykwą. Po bokach znajdują się figury świętych: Jana z Kęt i św. Franciszka z Asyżu²³.

Na placu przy kościele znajduje się duży pomnik św. Jakuba Apostoła. Został on wykonany przez Kazimierza Malskiego w 2004 r. – w Świętym Roku Jakubowym i w stulecie tragicznego pożaru miasta. Figura o wysokości 2,3 m została wyrzeźbiona w piaskowcu i umieszczona na cokole²⁴. Pod cokołem umieszczona jest płaskorzeźba muszli z wezwaniem: „Święty Jakubie Apostole, módl się za naszą parafię”.

Kult św. Jakuba w parafii w Brzesku, jak podkreśla ks. J. Kuchta przez wieki nie wychodził „poza ogólnie przyjęte ramy pobożności i opierał się głównie o jego wspomnienie w czasie odpustu parafialnego. Społeczność brzeska aż do drugiej połowy XX wieku obchodziła uroczystość odpustową tylko raz w roku. Święto obchodzone było w dzień liturgicznego wspomnienia Apostoła 25 lipca, jak podawała kronika parafialna napływ ludzi na tę uroczystość był znaczny”²⁵.

Istotnym wydarzeniem w rozwoju nabożeństwa do św. Jakuba w parafii w Brzesku miało sprowadzenie relikwii św. Jakuba Apostoła i św. Ursusa młodzieńca²⁶. Relikwie te pozyskano z Rzymu w 1921 r. dzięki staraniom ówczesnego proboszcza ks. Romana Mazura. W 2010 r. relikwie zostały

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ F. Kostrzewa, *Duszpasterze Fary Brzeskiej*, Brzesko 2008, s. 208.

²⁵ J. Kuchta, *Kult świętego Jakuba w diecezji tarnowskiej*, dz. cyt., s. 155.

²⁶ S. Piech, *Parafia na Świętojakubowym Szlaku*, Brzesko 2012, s. 85.

umieszczone w relikwiarzu odlanym z mosiądzu, w kształcie krzyża św. Jakuba. Relikwie są wystawione w kościele, w specjalnej gablocie, a podczas uroczystości noszone są na feretronie wraz z figurą św. Jakuba²⁷.

Brzesko jest miastem, któremu patronuje św. Jakub w sposób szczególny. W 2009 r. Rada Miasta Brzesko podjęła jednogłośnie uchwałę o nadanie miastu patronatu świętego Jakuba. Kolejnym krokiem była prośba władz miasta do biskupa tarnowskiego Wiktora Skworca, który zaaprobował wybór św. Jakuba Apostoła na Patrona Brzeska, a po przedstawieniu decyzji Konferencji Episkopatu Polski, skierował prośbę do Stolicy Świętej²⁸. W dniu 24 lipca 2010 r. podczas uroczystej sesji Rady Miasta biskup tarnowski Wiktor Skworec ogłosił dekret watykańskiej Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów ustanawiający „Świętego Jakuba Apostoła jako patrona przed Bogiem miasta Brzesko łącznie z wszystkimi prawami i przywilejami liturgicznymi wynikającymi z rubryk”²⁹. Nadanie miastu Brzesko patrona – św. Jakuba Starszego Apostoła, było zarazem uczczeniem dwóch jubileuszy: 625-lecia lokacji miasta Brzeska i Świętego Roku Jakubowego.

W ostatnim dwudziestoleciu, za sprawą duszpasterzy pracujących w parafii, a szczególnie obecnego proboszcza, ks. Prałata Józefa Drabika, kult św. Jakuba Starszego Apostoła w parafii brzeskiej przeżywa prawdziwy renesans. Każdego roku w sanktuarium organizowanych jest wiele uroczystości, nabożeństw oraz imprez religijnych, kulturalnych i sportowych, związanych ze św. Jakubem oraz szlakiem pielgrzymkowym do Santiago de Compostela. W każdy wtorek, rano i wieczorem w sanktuarium sprawowana jest Msza Święta z formularza o świętym Jakubie, połączona z nowenną do patrona parafii. Od lutego 2014 roku, każdego 25 dnia miesiąca sprawowana jest natomiast Msza Święta w intencji wszystkich pielgrzymujących aktualnie na *Camino de Santiago*. Regionalną rangę mają organizowany od 2006 r. Powiatowy Konkurs Kolęd i Pastoralek „O muszlę świętego Jakuba” (XIII edycji do 2017 r.), a także Brzeskie Dni Jakubowe organizowane od 2010 r. z okazji święta Patrona Miasta³⁰. Warto zaznaczyć, że parafianie i członkowie Akcji Katolickiej

²⁷ J. Kuchta, *Kult świętego Jakuba w diecezji tarnowskiej*, dz. cyt., s. 155.

²⁸ Tamże, s. 157.

²⁹ Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dnia 22 maja 2010 r. [w:] http://www.kkbids.episkopat.pl/uploaded/a65/Anamnesis65-2hstr.34-35_1.pdf [dostęp: 28.08.2018 r.].

³⁰ J. Drabik, *Podsumowanie Świętego Roku Jakubowego w parafii pw. NMP Matki Kościoła i św. Jakuba w Brzesku – diecezja tarnowska*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2011, s. 241–246.

w parafii św. Jakuba w Brzesku oznakowali na terenie diecezji tarnowskiej odcinek Drogi św. Jakuba *Via Regia*, której otwarcie odbyło się w trakcie uroczystości ku czci św. Jakuba w 2010 r.³¹

Docenieniem przez władze Kościoła Tarnowskiego głębokiego kultu św. Jakuba w brzeskiej parafii oraz rozwijającego się coraz prężniej ruchu pielgrzymkowego Droga św. Jakuba *Via Regia* były uroczystości ogłoszenia Sanktuarium Diecezjalnego św. Jakuba w Brzesku, którym przewodniczył Biskup Tarnowski Andrzej Jeż, a które odbyły się 6 października 2018 r.³²

3. Ośrodki kultu św. Jakuba Starszego Apostoła w sieci *Camino de Santiago* w Polsce

Obecnie w Polsce funkcjonuje 149 parafii pod wezwaniem św. Jakuba Starszego Apostoła (1,4% ogółu parafii). Ponad 70% świątyń powstało w średniowieczu, kiedy nastąpił wzmożony rozwój kultu św. Jakuba w całej Europie³³. Najstarszymi parafiami pod wezwaniem św. Jakuba są parafie w: Barcinie, Miłosławiu, Mogilnie, Murowanej Goślinie, Nysie, Podegrodziu, Poznaniu, Sobótce i Szczaworyżu³⁴. Znacząca jest także w naszym kraju liczba świątyń oraz kaplic pod wezwaniem św. Jakuba Starszego Apostoła. Aktualnie w Polsce znajduje się 149 kościołów parafialnych (w tym 5 świątyń pełni rangę sanktuarium diecezjalnego), 26 kościołów filialnych (w tym 1 kościół pełni rangę sanktuarium lokalnego św. Jakuba), 2 kościoły rektoralne oraz 6 kaplic pod wezwaniem św. Jakuba Starszego Apostoła. W Osteniku (diec. warmińska) znajdują się ruiny XV-wiecznego kościoła pw. św. Jakuba, zaś w miejscowości Bystrze pozostały jedynie fundamenty gotyckiego kościoła św. Jakuba (ryc. 3).

Należy podkreślić, że spośród wszystkich obiektów sakralnych pw. św. Jakuba Apostoła w Polsce, blisko połowa znajduje się przy Drodze św. Jakuba: 73 kościołów parafialnych (w tym 5 świątyń parafialnych pełniących rangę sanktuariów diecezjalnych w Brzesku, Jakubowie, Lę-

³¹ E. Mendyk, F. Mróz, Ł. Mróz, *Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wydarzeń w Świętym Roku Jakubowym 2010 i w pierwszym półroczu 2011 r.*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2011, s. 168–169.

³² Dziękujemy ks. Prałatowi Józefowi Drabikowi – Kustoszu Sanktuarium Diecezjalnego św. Jakuba Starszego w Brzesku za udzielenie wywiadu i cenne uwagi dotyczące funkcjonowania sanktuarium.

³³ F. Mróz, Ł. Mróz, *Sukcesy i wyzwania związane z rozwojem kultu i Drogi św. Jakuba w Polsce*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2011, s. 119.

³⁴ I. Hodorowicz, F. Mróz, *Geograficzny zasięg kultu św. Jakuba w Polsce...*, dz. cyt., s. 65.



Ryc. 3. Obiekty sakralne pw. św. Jakuba Starszego Apostoła w Polsce

Opracowanie: zmienione i uzupełnione Franciszek Mróz (2018). Por. I. Hodorowicz, F. Mróz, *Geograficzny zasięg kultu św. Jakuba w Polsce na przykładzie wezwań kościołów i kaplic pod wezwaniem Apostoła*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2010, s. 63–82; F. Mróz, *How has Camino developed? Geographical and Historical Factors behind the Creation and Development of the Way of St. James in Poland*, [w:] E. Alarcón, P. Roszak (red.), *The Way of St. James: Renewing Insights*, Ediciones Universidad de Navarra, Navarra 2017, s. 69.



Ryc. 4. Obiekty sakralne pw. św. Jakuba Starszego Apostoła położone na Drodze św. Jakuba w Polsce (stan na dzień 20 października 2018 r.)

Źródło: opracowanie F. Mróz, Ł. Mróz (zmienione 2018 r.).

orku, Małujowicach i Więclawicach Starych), Bazylika Archikatedralna w Szczecinie i Bazylika Współkatedralna w Olsztynie), 9 kościołów filialnych (w tym sanktuarium lokalne św. Jakuba w Szczyrku), 2 kościoły rektoralne (Gdańsk i Sandomierz), 4 kaplice (kaplica św. Jakuba w sanktuarium św. Jana Pawła II w Krakowie, oraz kaplice w Gdańsku, Kłodzku i Sławkowie), katedra greckokatolicka pw. św. Wincentego i św. Jakuba we Wrocławiu, a także oratorium św. Jakuba w klasztorze pocysterskim w Łądzie (stan na 1 września 2018 r.) (ryc. 4). Najwięcej świątyń pw. św. Jakuba mogą odwiedzić *caminowicze* wędrujący Drogą św. Jakuba *Via Regia* (13 obiektów, w tym 9 kościołów parafialnych (w tym dwa sanktuaria św. Jakuba – w Brzesku i Małujowicach), katedrę greckokatolicką, kościół filialny, a także 2 kaplice), Małopolską Drogą św. Jakuba (10 kościołów, w tym dwa sanktuaria św. Jakuba – w Więclawicach Starych oraz w Szczyrku) oraz Pomorską Drogą św. Jakuba (9 świątyń w tym sanktuarium św. Jakuba w Lęborku) (ryc. 4; tab. 2).

Tab. 2. Obiekty sakralne pw. św. Jakuba Starszego Apostoła na poszczególnych odcinkach Drogi św. Jakuba w Polsce (stan na dzień 1 września 2018 r.)

Lp.	Odcinek Drogi św. Jakuba	Miejscowości w których znajdują się kościoły pw. św. Jakuba Apostoła
1	2	3
1	Dolnośląska Droga św. Jakuba	Jakubów (S), Lubań (P)
2	Wielkopolska Droga św. Jakuba	Murowana Goślina (P), Poznań (P), Żabno (P), Święciechowa (P), Konradowo (P)
3	Droga Polska (<i>Camino Polaco</i>)	Bakałarzewo (P), Olsztyn (Kat. – Bazylika Współkatedralna), Bobrowo (P), Płonne (P), Toruń (P)
4	Droga św. Jakuba „Szlak Piastowski”	Mogilno (P), Niechanowo (P)
5	Droga św. Jakuba <i>Via Regia</i>	Korczowa (P), Krzemienica (F), Góra Ropczycka (P), Tuchów (P), Brzesko (S), Kraków (K), Sławków (F), Sączów (P), Skorogoszcz (P), Małujowice (S), Wrocław (Kat., P), Lubań (P)
6	Lubuska Droga św. Jakuba	Murowana Goślina (P), Ośno Lubuskie (P)
7	Lęborska Droga św. Jakuba	Lębork (S), Łeba (P)
8	Sudecka Droga św. Jakuba	Lubań (P), Radomice (F)

1	2	3
9	Małopolska Droga św. Jakuba	Sandomierz (R), Katuszów (P), Szczaworyż (P), Probołowice (P), Pałecznicza (P), Niegardów (P), Więclawice Stare (S), Sanka (P), Palczowice (P), Szczyrk (S)
10	Ślężańska Droga św. Jakuba	Sobótka (P), Ujów (F)
11	Ścinawska Droga św. Jakuba	brak
12	Nyska Droga św. Jakuba	Skorogoszcz (P), Nysa (P)
13	Beskidzka Droga św. Jakuba	Podegrodzie (P), Raciechowice (P), Myślenice (F), Rzyki (P), Szczyrk (S), Simoradz (P)
14	Warszawska Droga św. Jakuba	Warszawa (P, P), Skierniewice (P), Krzemienica (P), Piotrków Trybunalski (P)
15	Nadwarciańska Droga św. Jakuba	Ląd (oratorium), Miłosław (P), Błazejewo (P)
16	Lubelska Droga św. Jakuba	Lublin (P), Sandomierz (R)
17	Mazowiecka Droga św. Jakuba	Warszawa (P, P), Płock (P)
18	Droga św. Jakuba Północno-Wschodniego Mazowsza i Podlasia	Przesmyki (P), Jarnice (F)
19	Pomorska Droga św. Jakuba	Tolkmicko (P), Tuja (F), Niedźwiedzica (P), Gdańsk (F, R, K), Dzierżążno (P), Lębork (S), Łeba (P)
20	Szczecińska Droga św. Jakuba	Szczecin (Kat.)
21	Tarnobrzezka Droga św. Jakuba	brak
22	Kłodzka Droga św. Jakuba	Krosnowice (P), Kłodzko (K)
23	Staropolska Droga św. Jakuba	Piotrków Trybunalski (P), Stanowiska (P), Dąbrowa Zielona (P), Częstochowa (P)
24	Miechowska Droga św. Jakuba	Żarnowiec (P), Więclawice Stare (S)
25	Jasnogórska Droga św. Jakuba	Częstochowa (P), Lubsza (P), Sączów (P)
26	Szopenowska Droga św. Jakuba	brak
27	Droga Niepodległości św. Jakuba	Jadów (P)
28	Droga św. Jakuba „Cudu nad Wisłą”	brak

1	2	3
29	Prymasowska Droga św. Jakuba	brak
30	Tulińskiego Droga św. Jakuba	brak
31	Świętokrzyska Droga św. Jakuba	Warszawa (P), Świerże Górne (P), Skaryszew (P), Kotuszów (P)
32	Częstochowska Droga św. Jakuba	Częstochowa (P)
33	Łowicka Droga św. Jakuba	Zduny (P), Głowno (P), Gieczno (P), Leźnica (P), Wielenin (P), Tłokinia (P)
34	Dobrzyńsko-Kujawska Droga św. Jakuba	Chełmca Duża (P), Siniarzewo (P)
35	Kaliska Droga św. Jakuba	Prusice (P)
36	Wągrowiec – Dąbrówka Kościelna	Wągrowiec (P)
37	Śląsko-Morawska Droga św. Jakuba	Sośnicowice (P), Racibórz (F)

Legenda: P – kościół parafialny, F – kościół filialny, R – kościół rektoralny, K – kaplica, S – sanktuarium, Kat. – katedra
 Źródło: F. Mróz i Ł. Mróz (2018)

Na większości odcinków Drogi św. Jakuba w Polsce funkcjonuje bardzo często kilka prężnych ośrodków kultu św. Jakuba. Poza wymienionymi już sanktuariami św. Jakuba są to np.: Tolkmicko, Łeba i Szczecin na Pomorskiej Drodze św. Jakuba; Kętrzyn, Olsztyn³⁵ i Toruń na Drodze św. Jakuba *Camino Polaco*; Krzemienica, Tuchów, Sączów i Lubań Śląski na Drodze św. Jakuba *Via Regia*; Nysa na Nyskiej Drodze św. Jakuba; Murowana Goślina i Ośno Lubuskie na Lubuskiej Drodze św. Jakuba; Sandomierz, Kotuszów, Szczaworyż i Sanka na Małopolskiej Drodze św. Jakuba; Podegrodzie i Simoradz na Beskidzkiej Drodze św. Jakuba; Warszawa na Warszawskiej i Mazowieckiej Drodze św. Jakuba; Częstochowa na Częstochowskiej, Jasnogórskiej i Staropolskiej Drodze św. Jakuba; Lublin i Sandomierz na Lubelskiej Drodze św. Jakuba oraz Skaryszew i Kotuszów na Świętokrzyskiej Drodze św. Jakuba.

Duże znaczenie w rozwoju nabożeństwa do św. Jakuba w naszym kraju mają także kościoły z relikwiami św. Jakuba Apostoła Starszego. Relikwie takie, oprócz wymienionych już sanktuariów Jakubowych, znajdują

³⁵ Por. F. Mróz, *Waloryzacja i ocena potencjału turystyczno-kulturowego Drogi św. Jakuba Camino Polaco (odcinek „Suwalszczyzna” oraz „Warmia i Mazury”): Dusznica – Olsztyn*, „Turystyka Kulturowa”, nr 3/2018 (maj – czerwiec 2018), s. 101–134.

się również w: Leśnej, Lubichowie, Łebie, Modrzu, Podegrodziu, Podkowie Leśnej, Radziądzu, Sączowie, Strzelinie, Strzelnie, Szczaworyżu, Tolkmicku, Toruniu i w Tuchowie (ryc. 2). Warto wspomnieć, iż na podstawie danych historycznych mamy pewność, iż relikwie św. Jakuba znajdowały się w przeszłości w Książnicach Wielkich, Oleśnicy Małej, Sance, Sandomierzu i Wrocławiu. Autorzy prezentowanego opracowania zdecydowanie popierają postulat postawiony przez W. Rozyńkowskiego, aby przeprowadzić gruntowną kwerendę zbiorów relikwii przechowywanych w parafiach i w muzeach w Polsce³⁶.

W wielu regionach Polski przy wytyczaniu i oznakowaniu odcinków Drogi św. Jakuba kierowano się lokalizacją sanktuariów i ośrodków pielgrzymkowych. Dobrymi przykładami w tym względzie są odcinki Drogi św. Jakuba *Via Regia* z Medyki do Krakowa oraz Małopolskiej Drogi św. Jakuba z Sandomierza do Szczyrku, na których podczas poszczególnych dziennych etapach caminowicz wędrujący szlakiem ma okazję zatrzymać się w sanktuarium³⁷.

Czciciele św. Jakuba i miłośnicy Drogi św. Jakuba przygotowują się stopniowo do kolejnego, 120 Świątego Roku św. Jakuba. Rozpocznie się on zgodnie z tradycją ustanowioną przez papieża Kaliksta II 31 grudnia 2020 r. i trwać będzie przez cały 2021 r., w tym bowiem roku liturgiczne wspomnienie św. Jakuba Starszego Apostoła – 25 lipca – przypadnie w niedzielę. Należy przypuszczać, że również w Polsce Świąty Rok Jakubowy będzie oddziaływał na szereg inicjatyw duszpasterskich, ewangelizacyjnych i pielgrzymkowych. Warto bowiem przypomnieć, że w ostatnim Roku Świątym św. Jakuba, obchodzonym w Santiago de Compostela w 2010 r. 9 świątyni pw. św. Jakuba Starszego Apostoła w Polsce zostało ustanowionych „kościółami jubileuszowymi”: w diecezji zielonogórsko-gorzowskiej dekretem ks. bp Stefana Regmunta były to: katedra w Gorzowie Wielkopolskim, konkatedra w Zielonej Górze, sanktuarium pielgrzymkowe św. Jakuba w Jakubowie oraz sanktuarium maryjne w Rokitnie; w diecezji tarnowskiej ks. bp Wiktor Skworec ustanowił trzy kościoły jubileuszowe w: Brzesku, Podegrodziu i Tuchowie; w diecezji bielsko-żywieckiej były to kościoły św. Jakuba: w Simoradzu i Szczyrku (dekret ks. bp Tadeusza Rakoczego). Na mocy dekretu Penitencjarii

³⁶ W. Rozyński, *Przejawy kultu św. Jakuba Większego w Polsce – wybrane przykłady*, [w:] P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2017, s. 126.

³⁷ Ł. Mróz, *Geneza i rozwój Dróg Św. Jakuba w Polsce – na przykładzie Drogi Św. Jakuba Via Regia w województwie podkarpackim*, „Peregrinus Cracoviensis”, 23 (2012), s. 84.

Apostolskiej z dnia 18 grudnia 2009 r. wierni, którzy prywatnie, czy też uczestnicząc w różnych nabożeństwach odprawianych z tej okazji – nawiedzili świątynie jubileuszowe w czasie trwania roku jubileuszowego, mogli uzyskać odpust zupełny pod zwykłymi warunkami³⁸.

Należy również wspomnieć, że w Nadzwyczajnym Roku Miłosierdzia, który trwał w Kościele katolickim od 8 grudnia 2015 r. do 20 listopada 2016 r., 669 świątyń lub kaplic w Polsce zostało przez miejscowych ordynariuszy ogłoszonych Kościołami Jubileuszowymi Roku Miłosierdzia, a w nich otwarto Bramy Miłosierdzia³⁹. Bramy Miłosierdzia otwarto także w 11 kościołach pw. św. Jakuba Starszego Apostoła. Były to świątynie w: Bakalarzewie (diec. ełcka), Jadowie (sanktuarium Świętego Krzyża; diec. warszawsko-praska), Lęborku (sanktuarium św. Jakuba; diec. pelplińska), Nysie (Bazylika pw. św. Jakuba i św. Agnieszki; diec. opolska), Olsztynie (Bazylika współkatedralna; archidiec. warmińska), Przasnyszu (kościół pw. św. Jakuba i św. Anny parafii pw. św. Stanisława Kostki; diec. płocka), Skierniewicach (diec. łowicka), Szczecinie (Bazylika Archikatedralna; archidiec. szczecińsko-kamieńska), Tolkmicku (diec. elbląska), Wągrowcu (archidiec. gnieźnieńska) i w Więclawicach Starych (archidiecezja krakowska)⁴⁰.

Warto również podkreślić, że w wytyczeniu wybranych odcinków Drogi św. Jakuba kierowano się także źródłami heraldycznymi, a także patronatem św. Jakuba Starszego Apostoła nad miastem lub gminą. Jak już wspomniano, św. Jakub Apostoł Starszy jest patronem Brzeska i Lęborka, a także Olsztyna i Człuchowa. Postać św. Jakuba umieszczono m.in. w herbie Jakubowa (woj. mazowieckie), Olsztyna, Opatowca, Pakości, gminy Pałecznicza i Sobótki. W herbie Morąga natomiast przedstawiono pielgrzyma w czarnej szacie, trzymającego kij pielgrzymi i muszlę św. Jakuba. Z kolei w herbach Bolimowa, gminy Czarna (woj. podkarpackie) oraz gminy Waganiec (woj. kujawsko-pomorskie) jednym z elementów ikonograficznych jest muszla św. Jakuba⁴¹. Imię św. Jakuba nosi w Polsce również 14 ulic, 2 ronda i 4 place⁴².

³⁸ F. Mróz, Ł. Mróz, *Sukcesy i wyzwania...*, dz. cyt., s. 120–121.

³⁹ F. Mróz, *Bramy Miłosierdzia Nadzwyczajnego Jubileuszu Miłosierdzia...*, dz. cyt., s. 161.

⁴⁰ F. Mróz, *Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wydarzeń: sierpień 2015 r. – lipiec 2016 r.*, [w:] P. Roszak, F. Mróz (red.), *Droga do Composteli – przeszłość i terażniejszość*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2016, s. 195.

⁴¹ F. Mróz, *How has Camino developed?...*, dz. cyt., s. 77.

⁴² Por. L. Przybylska, *Ulice św. Jakuba w Polsce*, [w:] P. Roszak, F. Mróz (red.), *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, terażniejszość i przyszłość. W 10. rocznicę otwarcia pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2015, s. 272–274.

4. Wnioski

Wytyczenie i oznakowanie sieci Jakubowego Szlaku w Polsce o łącznej długości 6 816 km jest fenomenem religijnym, kulturowym i społecznym. Na powstanie i oznakowanie odcinków *Camino de Santiago* w naszym kraju miał przede wszystkim wpływ renesans (zanikłego od końca XVIII wieku) kultu św. Jakuba w wielu parafiach, rozwój pielgrzymek Polaków Drogą św. Jakuba do Santiago de Compostela, a także powstanie licznych organizacji Jakubowych – Bractw św. Jakuba oraz stowarzyszeń miłośników i przyjaciół *Camino de Santiago*.

Przy wytyczeniu i znakowaniu Drogi św. Jakuba w Polsce najważniejszą rolę odgrywają czynniki religijne, w tym sieć parafii pw. św. Jakuba Starszego Apostoła, sanktuariów i ośrodków z relikwiami świętego. Warto zaznaczyć, że polska sieć *Camino de Santiago* obejmuje obecnie blisko połowa wszystkich obiektów sakralnych pw. św. Jakuba w kraju.

W „Deklaracji Parlamentu Jakubowego o podstawach i celach współpracy na rzecz Drogi św. Jakuba w Polsce” przyjętej 10 września 2016 r. w Krakowie zapisano m.in. kryteria poprawnego oznakowania odcinków *Camino de Santiago*. Każdy szlak Jakubowy powinien „kierować pielgrzymów w stronę Hiszpanii i sanktuarium św. Jakuba Apostoła w Santiago de Compostela”, „łączyć miejsca związane z kultem św. Jakuba oraz ślady dawnych pielgrzymów”, „nawiązywać do historycznych dróg i dawnych traktów handlowych”, „prowadzić przez sanktuaria i inne miejsca ważne dla Kościołów lokalnych lub istotne dla regionu ze względów historycznych bądź kulturowych” oraz „łączyć się z istniejącą siecią Dróg św. Jakuba w innych krajach”⁴³. Przeprowadzone badania terenowe na wybranych odcinkach Drogi św. Jakuba w Polsce potwierdziły, że w zdecydowanej większości oznakowane polskie odcinki *Camino de Santiago* spełniają kryteria wymienione w ww. Deklaracji. Niestety są także odcinki, które takowych warunków nie spełniają oraz odcinki, które zostały oznakowane na skutek jednorazowego zrywu lokalnych liderów, a po otwarciu pozostawione bez opieki. Próba połączenia sieci kościołów pw. św. Jakuba z przebiegiem Jakubowych Szlaków powoduje niestety w wielu przypadkach nadmierne wydłużanie szlaku. Z kolei zdarzają się przypadki, gdzie oznakowany odcinek *Camino de Santiago* pomija kościoły pw. św. Jakuba Starszego Apostoła oddalone zaledwie o kilkanaście kilometrów od traktu. Dobrym rozwiązaniem wydają się być krótkie, łącznikowe trasy doprowadzające do głównego szlaku. Należy krytycz-

⁴³ <http://parlamentjakubowy.pl/deklaracja-parlamentu-jakubowego-o-podstawach-celach-wspolpracy-rzecz-drogi-sw-jakuba-polsce/> [dostęp: 25.08.2018 r.].

nie odnieść się również do odcinków Drogi św. Jakuba w Polsce, których nazewnictwo łączy miejsca związane z historią czy osobami związanymi z danym regionem, a nie ze św. Jakubem. Takie praktyki odchodzą od głównej idei związanej z *Camino de Santiago*, a te odcinki Drogi św. Jakuba tracą na swojej randze stając się zwykłym lokalnym szlakiem tematycznym. Problem ten wykracza poza temat prezentowanego opracowania, jednak powinien być przedmiotem dyskusji wśród osób sprawujących opiekę nad odcinkami Drogi św. Jakuba w Polsce, a także w trakcie kolejnej sesji Parlamentu Jakubowego.

Sanctuaries and Cult Centres of St. James in the Network of *Camino de Santiago* in Poland

Summary

The development of the pilgrimage movement along the Polish sections of the Route of St. James has been connected directly with the continuous development of the Apostle's cult both in the parishes of St. James, and in other religious cult centres in Poland. During the recent 12 years, six parish churches of St. James, namely in Jakubów, Szczyrk, Lębork, Więclawice Stare, Małujowice and Brzesko, have been promoted to the rank of the sanctuary of St. James the Greater Apostle. The network of the Polish sections of *Camino de Santiago* reaches nowadays 73 parish churches, 2 rectoral churches, 9 chapels of ease and 4 chapels of St. James. At the Route of St. James there is also an oratorium of St. James in the former Cysterian monastery in Łąd. Besides, the churches housing the relics of St. James, situated e.g. in Łeba, Modrze, Podegrodzie, Radziądz, Sączów, Strzelin, Strzelno, Szczaworyż, Tolkmicko, Toruń and Tuchów, are also of high importance. Most St. James' churches can be visited by Camino travellers going along the Route of St. James called Via Regia (13 churches including two sanctuaries of St. James, in Brzesko and Małujowice), Małopolska Route of St. James (10 churches, including two sanctuaries of St. James, in Więclawice Stare and Szczyrk) and Pomorska Route of St. James (9 churches, including the sanctuary of St. James in Lębork).

Also the new initiatives, related to further revival of the Apostle's cult in local communities and regions crossed by *Camino de Santiago*, e.g. "James' Feasts", "James' Fairs", "James' Festivals", James' Days or running along the Route of St. James are worth stressing.

Franciszek Mróz, dr
Instytut Geografii
Uniwersytet Pedagogiczny
Kraków

Archicofradia Universal del Apóstol Santiago
Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła
Więclawice Stare

Łukasz Mróz, dr
Gminny Ośrodek Kultury
Przeworsk
Bractwo św. Jakuba Apostoła przy Sanktuarium Grobu Bożego
w Przeworsku

Literatura

- Ceglińska A., Karaś H., Mendyk E., Smyk J., *Droga św. Jakuba Gniezno – Zgorzelec – Praga. Część polska: Droga Wielkopolska i Droga Dolnośląska. Przewodnik Pielgrzymia*, Janice 2006, Fundacja Wioski Franciszkańskiej.
- Dekret Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów z dnia 22 maja 2010 r. [w:] http://www.kkbids.episkopat.pl/uploaded/a65/Anamnesis65-2hstr.34-35_1.pdf [dostęp: 28.08.2018 r.].
- Drabik J., *Podsumowanie Świętego Roku Jakubowego w parafii pw. NMP Matki Kościoła i św. Jakuba w Brzesku – diecezja tarnowska*, [w:] Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2011, s. 241–246.
- Duda T., Duda M., Filipski R., Krawczyk T., Marcinkowska J., Seiffert D., Wołowczyk B., *Pomorska Droga św. Jakuba. Przewodnik turystyczny*, Fundacja Szczecińska, Szczecin 2014.
- Hass W., *Z Jakobowa do Santiago de Compostela. Szlak, bractwo, sanktuarium*, [w:] Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, IGiGP UJ, PPWSZ w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Wiedławicach Starych, Kraków 2008, s. 95–102.
- Hass W., *Dawne i współczesne przedstawienia św. Jakuba Apostoła Starszego na wybranych przykładach z północy Dolnego Śląska (znaczenie, inspiracje)*, [w:] Roszak P., Mróz F., Mróz Ł. (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2017, s. 213–222.
- Hodorowicz I., Mróz F., *Geograficzny zasięg kultu św. Jakuba w Polsce na przykładzie wezwań kościołów i kaplic pod wezwaniem Apostoła*, [w:] Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2010, s. 63–82.
- Hodorowicz I., Mróz F., *Małopolska Droga św. Jakuba (odcinek Sandomierz-Pałecznicza-Więctawice Stare-Kraków)*, [w:] Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.), *Drogi św. Jakuba w Polsce. Stan badań i organizacja*, IGiGP UJ, PPWSZ w Nowym Targu, Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła Oddział Małopolski w Wiedławicach Starych, Kraków 2008, s. 79–93.
- Kostrzewa F., *Duszpasterze Fary Brzeskiej*, Brzesko 2008.
- Kuchta J., *Kult świętego Jakuba w diecezji tarnowskiej*, [w:] Roszak P., Mróz F., Mróz Ł. (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2017, s. 151–171.
- Mendyk E., Mróz F., Mróz Ł., *Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wydarzeń w Świętym Roku Jakubowym 2010 i w pierwszym półroczu 2011 r.*, [w:] Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2011, s. 163–175.
- Mróz F., *Wizyta Metropolity Santiago de Compostela, arcybiskupa Juliána Barrio Barrio w Polsce*, [w:] Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2010, s. 223–229.
- Mróz F., *Droga św. Jakuba w Polsce – geneza i rozwój – w 10. rocznicę otwarcia pierwszego szlaku jakubowego*, [w:] Wyrwa A. (red.), *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego (wydanie II)*, Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Lednica 2015, s. 65–95.

- Mróz F., *Sanktuaria Kościoła Rzymskokatolickiego w przestrzeni sakralnej Polski*, [w:] Latosińska J., Mokras-Grabowska J. (red.), *Kultura i turystyka. Sacrum i profanum*, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Łódź 2016, s. 183–205.
- Mróz F., *Bramy Miłosierdzia Nadzwyczajnego Jubileuszu Miłosierdzia w sieci ośrodków pielgrzymkowych Polski*, „*Peregrinus Cracoviensis*”, 27 (4), 2016, s. 159–180.
- Mróz F., *Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wydarzeń: sierpień 2015 r. – lipiec 2016 r.*, [w:] Roszak P., Mróz F. (red.), *Droga do Composteli – przeszłość i terażniejszość*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2016, s. 189–204.
- Mróz F., *How has Camino developed? Geographical and Historical Factors behind the Creation and Development of the Way of St. James in Poland*, [w:] Alarcón E., Roszak P. (red.), *The Way of St. James: Renewing Insights*, Ediciones Universidad de Navarra, Navarra 2017, s. 59–80.
- Mróz F., *Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju Camino de Santiago w Polsce*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, 14, 2018, [w druku].
- Mróz F., *Waloryzacja i ocena potencjału turystyczno-kulturowego Drogi św. Jakuba Camino Polaco (odcinek „Suwalszczyzna” oraz „Warmia i Mazury”: Dusznica – Olsztyn)*, „Turystyka Kulturowa”, nr 3/2018 (maj – czerwiec 2018), s. 101–134.
- Mróz F., Mróz Ł., *Sukcesy i wyzwania związane z rozwojem kultu i Drogi św. Jakuba w Polsce*, [w:] Jackowski A., Mróz F., Hodorowicz I. (red.), *Wpływ Świętego Roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2011, s. 117–131.
- Mróz Ł., *Geneza i rozwój Dróg Św. Jakuba w Polsce – na przykładzie Drogi Św. Jakuba Via Regia w województwie podkarpackim*, „*Peregrinus Cracoviensis*”, 23 (2012), s. 73–89.
- Piech S., *Parafia na Świętojakubowym Szlaku*, Brzesko 2012.
- Przybylska L., *Ulice św. Jakuba w Polsce*, [w:] Roszak P., Mróz F. (red.), *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, terażniejszość i przyszłość. W 10. rocznicę otwarcia pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2015, s. 267–281.
- Rozynkowski W., *Przejawy kultu św. Jakuba Większego w Polsce – wybrane przykłady*, [w:] Roszak P., Mróz F., Mróz Ł. (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2017, s. 121–150.
- Wiśniewski J., *Dekanat miechowski*, Radom 1917.

Netografia

<http://parlamentjakubowy.pl/deklaracja-parlamentu-jakubowego-o-podstawach-celach-wspolpracy-rzecz-drogi-sw-jakuba-polsce/> [dostęp: 25.08.2018 r.]

Ślady jakubowe w Pakości – o odkrywaniu dziedzictwa chrześcijańskiego

Wstęp

Drogi św. Jakuba to jedno z najbardziej rozpoznawalnych szlaków religijnych, turystycznych i kulturowych na całym świecie, szczególnie w Europie. Od kilkunastu lat naznaczane są również w różnych częściach Polski, szlaki jakubowe, które liczą obecnie przeszło 6 tys. km. Jeden z takich szlaków *Camino Polaco* przebiega przez obszar województwa kujawsko-pomorskiego¹. To między innymi obecność tej Drogi Jakubowej uwrażliwia nas na poszukiwanie kolejnych śladów i miejsc związanych ze św. Jakubem Większym w granicach przywołanego województwa. Odkrywanie tego dziedzictwa nie jest, i mamy nadzieję nie będzie, tylko pustą statyką, ale przede wszystkim odkrywaniem ogromnego dziedzictwa chrześcijańskiego na wskazanym terenie. I nie mamy wątpliwości, że nie chodzi tu tylko o historię, a więc o przeszłość. Nazywanie tego dziedzictwa może się stać dzisiaj iskrą inspiracji oraz impulsów, a może i przyczynkiem do odnowy duchowej konkretnego człowieka. Czyż nie z takim właśnie doświadczeniem ma wielu do czynienia, kiedy dotyka tego dziedzictwa jakubowego?

W niniejszym artykule chcemy przywołać kilka wybranych przejawów kultu św. Jakuba Większego w Polsce, odwołując się do wątków jakubowych w miejscowości Pakość. Miasteczko to położone jest w granicach województwa kujawsko-pomorskiego. Jest to więc kolejne miej-

¹ Zob.: T. Bielicki, P. Roszak, *U progu Camino. Przewodnik po kujawsko-pomorskim odcinku Szlaku św. Jakuba*, Toruń – Golub-Dobrzyń 2012; W. Rozynkowski, *Kościół św. Jakuba na Camino Polaco*, [w:] K. Mikulski, P. Oliński, W. Rozynkowski (red.), *Nowe Miasto Toruń. 750 lat od lokacji*, Toruń 2014, s. 383–397.

sce, w ramach tego województwa, w którym chcemy się odwoływać do św. Jakuba Większego i z jego perspektywy odczytywać jego tożsamość. A nie mamy wątpliwości, że jest to kolejne ważne miejsce, poza szlakiem *Camino Polaco*, które oczekuje na swoją jakubową interpretację. Pochylenie się nad rysem jakubowym miejscowości może zainspiruje lokalny samorząd, a przede wszystkim konkretne osoby, aby i Pakość znalazła się na wyznaczonym szlaku jakubowym.

Prezentując podjęte zagadnienie śladów jakubowych w Pakości dotykamy jednocześnie specyfiki badań nad przejawami kultu, a szerzej pamięci o św. Jakubie Apostole Większym na obszarze Polski. Warto o tym przypomnieć, gdyż cały czas uczymy się tych badań, które dodajmy chronologicznie dotyczą śladów jakubowych od okresu średniowiecza do czasów współczesnych².

Z historii Pakości

Pakość jest niewielkim miastem położonym nad rzeką Noteć w województwie kujawsko-pomorskim, w powiecie inowrocławskim. Miejscowość znajduje się na historycznym Szlaku Piastowskim. Pierwsze wzmianki w źródłach pisanych o niej spotykamy w XIII wieku. Prawa miejskie Pakość otrzymała od króla Kazimierza Wielkiego w 1359 roku. Obecnie miasto jest siedzibą gminy miejsko-wiejskiej, liczy około 6 tys. mieszkańców³.

Pakość jest ważnym ośrodkiem kultu religijnego w Polsce. Dzieje się to głównie za sprawą wybudowanej kalwarii, tzw. Kalwarii Pakoskiej. Jest to kompleks 25 kaplic wybudowanych w XVII i XVIII wieku. Początki Kalwarii Pakoskiej sięgają 1628 roku i są związane z ówczesnym proboszczem ks. Albertem Kęsickim. On też zapewne był inicjatorem sprowadzenia w 1631 roku do Pakości Zakonu Braci Mniejszych Reformatorów, który objął opiekę nad powstającą kalwarią. Oficjalne przejęcie opieki duszpasterskiej nad kalwarią miało miejsce w 1646 roku. Natomiast

² Zob. artykuły podsumowujące badania nad przejawami kultu oraz pamięci o św. Jakubie Większym w Polsce: W. Rozynkowski, *Przejawy kultu św. Jakuba Większego w Polsce – wybrane przykłady*, [w:] P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, Kraków 2017, s. 121–150; tenże, *Manifestations of the cult of St. James the Greater in Poland: selected examples*, [w:] E. Alarcón, P. Roszak (red.), *The way of St. James: renewing insights*, Pamplona 2017, s. 81–106.

³ R. Kabaciński, *W czasach staropolskich (do roku 1772)*, [w:] W. Jastrzębski (red.), *Dzieje Pakości*, Warszawa-Poznań, 1978, s. 33 i nn.

w Niedzielę Palmową 1647 roku ks. A. Kęsicki przekazał klucze i przywiłeje zakonnikom⁴.

Św. Jakub, ale który?

Jak już zauważono w historiografii badań nad kultem św. Jakuba Większego, warto, a nawet trzeba, postawić pytanie, o którego z Jakubów chodzi. Dlaczego? Analizując najstarsze, szczególnie średniowieczne, źródła natrafiamy niejednokrotnie na trudność z rozróżnieniem, o którego z Jakubów może chodzić: Większego czy Mniejszego. W najstarszych bowiem źródłach powszechnie wymienia się ogólnie św. Jakuba.

Odniesmy się do przykładu patronatu nad najstarszą świątynią parafialną w Pakości. Powszechnie przyjmuje się, że od średniowiecza patronował jej św. Jakub Większy. Wezwanie kościoła zostało wymienione w dokumencie z 1358 roku. Czytamy w nim, że świątynia w Pakości była: *fundate ad honorem beati Iacobi apostoli*⁵. Jak widać w źródle spotykamy ogólne określenie, że świątynia pakoska była pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła. Powszechnie przyjmuje się, że od początku patronem był św. Jakub Większy. Brakuje jednak o tym bezpośrednich informacji źródłowych z okresu średniowiecza.

W liturgii

Możemy założyć, że najstarsze przejawy kultu interesującego nas świętego pojawiły się na obszarze dzisiejszej Polski, w tym także w Pakości, dzięki liturgii. Mamy tu na myśli przede wszystkim obecność św. Jakuba Większego w kalendarzu liturgicznym. W średniowieczu, jego obchody liturgiczne spotykamy powszechnie pod datą 25 lipca. Występuje on zarówno w kalendarzach liturgicznych poszczególnych diecezji i archidiecezji, np. gnieźnieńskiej, w granicach której spotykamy Pakość, jak i różnych wspólnot zakonnych⁶.

⁴ Zob.: E. Bilska-Wodecka, *Kalwarie europejskie. Analiza struktury, typów i genezy*, Kraków 2003; K. G. Paczkowski, *Kalwaria Pakoska, Historia – motywy powstania – celebracja*, Pakość 2008; *Kalwaria Pakoska. Przyrodniczo-historyczno-edukacyjne walory zespołu parkowego w Pakości*, Pakość–Toruń 2011; *Kalwaria Pakoska. Modlitewnik kalwaryjski*, oprac. K. G. Paczkowski, Pakość 2018.

⁵ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879, nr 1371.

⁶ H. Wąsowicz, *Kult św. Jakuba Apostoła w Polsce do połowy XVI wieku w świetle ksiąg liturgicznych*, [w:] R. Knapiński (red.), *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2002, s. 25–46; tenże, *Chronologia średniowieczna*, Lublin 2013, s. 142, 147.

Odwołując się do początków chrześcijaństwa w Polsce, możemy przyjąć, że kult św. Jakuba Większego pojawił się w granicach naszego państwa, myślimy tu głównie o Wielkopolsce, krótko po przyjęciu sakramentu chrztu przez księcia Mieszka I i grona osób z jego najbliższego otoczenia.

Kiedy pojawił się kult św. Jakuba Większego w Pakości? Nie mamy wątpliwości, że od początku istnienia miejscowości, czyli od XIII wieku. Dokładnie od momentu, kiedy sprawowano w powstającej miejscowości liturgię, kiedy pojawił się na stałe duchowny, kiedy erygowano parafię. Chociaż z oczywistych względów trudno to dokładnie umieścić w czasie, to jednak od XIII wieku, każdego roku, w dzień 25 lipca obchodzono w Pakości wspomnienie liturgiczne św. Jakuba Większego. Było to, na pewno w średniowieczu, jedno z najważniejszych wydarzeń liturgicznych oraz świąt mieszkańców Pakości, gdyż związane było z patronem głównego obiektu sakralnego.

Patron obiektów sakralnych

O świętych myślano przede wszystkim, jako o patronach. Jednym z aspektów tego zjawiska stał się ich patronat nad obiektami sakralnymi. Rzeczywistość ta została nazwana pojęciami: *patrocinium* lub *wezwanie*⁷. Zauważmy, że patronat świętych nie ogniskował się tylko na świątyni, ale przede wszystkim na wspólnocie, która się w niej gromadziła. Tak więc patron świątyni parafialnej był patronem całej wspólnoty parafialnej, a szerzej świętym orędownikiem wszystkich, którzy przebywali w miejscu, któremu on patronował.

Św. Jakub Większy patronował od średniowiecza różnym obiektom sakralnym, tzn. świątyniom: parafialnym, klasztornym, filialnym oraz szpitalnym. Poza tym był on także patronem kaplic oraz ołtarzy.

Według dostępnych nam badań w 1996 roku w Polsce 140 kościołów parafialnych nosiło wezwanie św. Jakuba Większego. Jest to jak widać znaczna liczba, dodajmy że ówczesnie liczba parafii w Polsce wynosiła – 9363, co stanowiło 1,5 % wszystkich wezwań⁸. Przywołane wartości nieznacznie zmieniły się w ostatnich latach. Z końcem 2005 roku w Polsce świątyń parafialnych pod wezwaniem św. Jakuba

⁷ Zob.: A. Witkowska, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 49–58.

⁸ A. Witkowska, *Wezwania św. Jakuba Większego Apostoła w diecezji krakowskiej w średniowieczu*, [w:] R. Knapieński (red.), *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie środkowo-wschodniej*, Lublin 2002, s. 111–112.

Apostoła Większego było 144. Na koniec 2009 roku liczba ta wzrosła do 147⁹.

W dotychczasowych badaniach nad kultem św. Jakuba Większego brakuje wyczerpujących studiów nad popularnością patrocinium jakubowego w poszczególnych okresach. Wiemy, że pojawiło się ono w granicach dzisiejszej Polski już w średniowieczu i możemy przyjąć, że to właśnie w tej epoce było najbardziej popularne. Zachowane do dzisiaj świątynie parafialne oddane pod opiekę św. Jakuba Większego w znacznym stopniu pochodzą właśnie z tego okresu. Jeżeli są one późniejsze, to należy postawić pytanie, czy pierwotny średniowieczny obiekt sakralny nie nosił przypadkiem wezwania jakubowego.

W granicach województwa kujawsko-pomorskiego spotykamy obecnie 17 świątyń parafialnych, w granicach sześciu diecezji, którym od wieków patronuje św. Jakub Większy. Chodzi tu o następujące miejscowości:

- diecezja bydgoska: Dąbrówka Nowa, Dziewierzewo, Wielowicz, Ząbartowo,
- archidiecezja gnieźnieńska: Barcin, Mogilno,
- diecezja pelplińska: Niewieścín, Tuchola, Wielki Lubień,
- diecezja płocka: Płonne,
- diecezja toruńska: Bobrowo, Dąbrówka Królewska, Toruń, Wielkie Radowiska,
- diecezja włocławska: Chełmca Duża, Piotrków Kujawski, Siniarzewo¹⁰.

Świątynia oddana pod opiekę św. Jakuba Większego w Pakości posiada także średniowieczną genezę. Jak już odnotowano wezwanie jakubowe spotykamy w dokumencie z 1358¹¹. Świątynia, a szerzej parafia pakoska, może mieć jednak wcześniejszą, tj. już XIII-wieczną genezę¹².

⁹ I. Hodorowicz, F. Mróz, *Geograficzny zasięg kultu św. Jakuba Apostoła w Polsce*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Kraków 2010, s. 72; A. M. Wyrwa, *Patrocinia kościołów św. Jakuba Apostoła Większego w granicach historycznej Wielkopolski*, [w:] A. M. Wyrwa (red.), *Camino de Santiago: szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego*, Lednica 2015, s. 126–127.

¹⁰ Zestawienie parafii sporządzone na podstawie dostępnych wykazów parafii w poszczególnych diecezjach. Zob. także: W. Rozyńkowski, *Kult św. Jakuba Większego w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba*, Toruń 2011, s. 217–250; tenże, *Św. Jakub Apostoł – patron kościołów w diecezji toruńskiej*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz (red.), *„Akt Europejski” bł. Jana Pawła II a renesans Drogi św. Jakuba*, Kraków 2012, s. 207–225.

¹¹ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879, nr 1371.

¹² R. Kabaciński, *W czasach staropolskich*, s. 49–52.

Przykład pakoski każe nam być wyczulonym na poszukiwania obiektów jakubowych, których już obecnie nie ma. One także są dla nas cennym świadectwem dziedzictwa jakubowego w Polsce. W przypadku Pakości, odwołanie do świątyni, która już nie istnieje, pozwala nam zrozumieć, dlaczego w herbie miasta spotykamy św. Jakuba Większego. Do zagadnienia tego odwołam się jeszcze w dalszej części pracy.

Patron miejscowości

O tym, że św. Jakub Większy odgrywa wyjątkową rolę zarówno w historii, jak i w teraźniejszości Pakości świadczy fakt, że to właśnie jego postać znajduje się w wyjątkowym miejscu, a mianowicie w herbie miejscowości. Oznacza to, że św. Jakub Większy jest patronem wszystkich mieszkańców Pakości. On również jest postacią, która od wieków reprezentuje oraz niejako identyfikuje miasto Pakość i jego mieszkańców na zewnątrz.

Zauważmy, że św. Jakuba Większego nie spotykamy w Polsce często jako patrona miejscowości. Na obszarze dzisiejszej Polski patronat jakubowy był obecny historycznie oraz możemy go śledzić obecnie w następujących miejscowościach: Brzesko, Jakubów, Lębork, Morąg, Olsztyn, Opatowiec, Pakość, Pałecznica (patron gminy) oraz Sobótka¹³.

Geneza patronatu św. Jakuba Większego związana jest przede wszystkim z obiektami sakralnymi, które wzniesiono w tych miejscowościach, a którym patronował, i najczęściej patronuje do dnia dzisiejszego, interesujący nas święty. Nie inaczej jest w przypadku Pakości. Jak już wspomniano, na pewno w średniowieczu, św. Jakub Większy patronował głównej świątyni miasta, tzn. świątyni parafialnej¹⁴. On też, zanim pojawił się w herbie miejscowości, trafił najpierw na pieczęcie miejskie.

Pierwsza znana nam pieczęć miejska Pakości pochodzi z połowy XVI wieku, dokładnie z dokumentu wystawionego w 1554 roku. Jej pole wypełnia postać z laską pielgrzyma w lewej ręce. Takie przedstawienie pozwala nam na identyfikację tej postaci ze św. Jakubem Większym. Podobne przedstawienia spotykamy na pieczęciach z XVII i XVIII wieku. Na

¹³ Sz. Sulecki, *Wizerunki świętych na pieczęciach miast małopolskich w średniowieczu*, [w:] *Kult świętych w Polsce średniowiecznej*, Kraków 2003, s. 107, 113-114; J. Chłosta, *Patroni warmińskich miast*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2005, nr 3 (249), s. 425; J. Marecki, *Wyobrażenia hagiograficzne w polskich herbach miejskich*, [w:] J. Marecki, L. Rotter (red.), *Cnoty i wady. Społeczeństwo baroku po obu stronach Karpat*, Kraków 2007, s. 121-122; P. Gołdyn, *Symbolika religijna i kościelna w herbach miast polskich do końca XX wieku*, Warszawa 2008, s. 59-61; I. Hodorowicz, F. Mróz, *Geograficzny zasięg kultu*, s. 79.

¹⁴ R. Kabaciński, *W czasach staropolskich*, s. 49-52, 60-61.

dobrze zachowanym odcisku pieczęci datowanym na 1678 roku możemy nawet zobaczyć, że święty trzyma w prawej ręce przedmiot, być może jest to muszla. Możemy założyć, że św. Jakub pojawił się na pieczęciach miejskich już w XIV wieku, najpewniej krótko po nadaniu Pakości praw miejskich, czyli po 1359 roku¹⁵. Następnie, trudno wskazać jednak dokładnie, kiedy wizerunek świętego został znalazł się w herbie miejscowości.

W Pakości można spotkać dwie legendy nawiązujące do genezy obecności św. Jakuba Większego w herbie. Jedna związana jest z istniejącą rybacką osadą Rybitwy. Jej mieszkańcy trudniący się połowem ryb w Noteci mieli obrać św. Jakuba na patrona, gdyż był on rybakiem. Inna z tradycji głosi, że właściciel miasta Zygmunt Działyński pielgrzymując w 1660 roku do Ziemi Świętej miał sobie za patrona obrać właśnie św. Jakuba Większego i stąd jego obecność w herbie¹⁶.

W okresie zaborów w herbie Pakości spotykamy orła pruskiego. Na początku XX wieku, czyli jeszcze w okresie zaborów, władze miejskie powróciły do wizerunku św. Jakuba Większego, zmieniając nieco pierwotny wygląd herbu. Św. Jakubowi Więszemu usunięto z ręki muszlę, umieszczając księgę, poza tym nad jego głową umieszczono aureolę. Nad tarczą herbową umieszczono mur z trzema wieżami i bramą, w końcu do tarczy dodano jeszcze pięć gwiazd¹⁷. Taki wygląd herbu jest obecny do dnia dzisiejszego.

Na koniec dodajmy, że interesujące jest to, że św. Jakub Większy pozostał w herbie Pakości, mimo, że świątynia oddana pod jego patronat od końca średniowiecza posiadała coraz mniejsze znaczenie. Na pewno w XVI wieku, a być może już od końca XV wieku, była to już tylko świątynia filialna, a kościołem parafialnym była świątynia Nawiedzenia Matki Bożej. Wizytacje z XVII i XVIII wieku wspominają nie o kościele, ale o kaplicy św. Jakuba, która kiedyś była kościołem parafialnym¹⁸.

Pomimo więc upadku znaczenia świątyni, której patronował św. Jakub Większy, pamięć o tym świętym patronie trwała nadal. Wydaje się, że możemy w tym przypadku nawet mówić o pewnej tożsamości jakubowej, którą posiadali przez wieki mieszkańcy Pakości.

¹⁵ M. Adamczewski, *Heraldyka miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000, s. 203, 394.

¹⁶ Z. Wojciechowski, *Pakość. Miasto nad Notecią*, Pakość 2013, s. 40–41.

¹⁷ Tamże, s. 183–184; M. Gumowski, *Herby miast województwa bydgoskiego*, „Gazeta Kujawska”, 27–28 lipca 1968 roku, s. 6.

¹⁸ R. Kabaciński, *W czasach staropolskich*, s. 60–61.

W sztuce

Kolejnym miejscem, w którym możemy od średniowiecza szukać osoby św. Jakuba Większego są jego wyobrażenia w sztuce¹⁹. Zachowało się ich wiele. Tylko dla obszaru Pomorza Wschodniego można wskazać kilkadziesiąt przykładów gotyckich wyobrażeń świętojakubskich. Św. Jakuba Większego spotykamy w: przedstawieniach Dwunastu Apostołów, w kompozycjach grupowych, zwanych często *Sacra Conversazione*, w scenach ewangelicznych i apokryficznych oraz w przedstawieniach świętego, jako postaci indywidualnej oraz w cyklach obrazowych²⁰.

Okazuje się, że kilka śladów pamięci o św. Jakubie Większym w sztuce, spotykamy w Pakości. Wypada zacząć od świątyni oddanej pod patronat jakubowy. Niestety na tym etapie badań nie jesteśmy w stanie stwierdzić, jakie przedstawienia św. Jakuba Większego znajdowały się w kościele. Ponad wszelką wątpliwość patron ten posiadał we wnętrzu świątyni jakieś wyobrażenia. Niestety w 1766 roku świątynia była już w całkowitej ruinie i zapewne krótko po tej dacie została całkowicie rozebrana. Tak więc trudno nam coś bliższego powiedzieć o jej wyposażeniu²¹.

W miejscu, w którym stała świątynia św. Jakuba Większego wzniesiono w II połowie XVIII wieku na kolumnie figurę świętego patrona. Niestety nie przetrwała ona do naszych czasów, uległa zniszczeniu około 1900 roku. Na odnowionym postumencie umieszczono rzeźbę, Pietę, która uległa zniszczeniu na początku II wojny światowej²².

Z pracy ks. Karola Kiełczewskiego wiemy, że dla kościoła św. Jakuba został ofiarowany kielich, na którym znajdowała się inskrypcja: *Joannes Kotkowiczus de Pakosch donavit me Ecclesiae S. Jacobi in Pakosch*. Został on ufundowany prawdopodobnie w 1564 roku. Widoczny odnotowany rok ofiarowania miał niestety zostać spiłowany przy okazji odnowienia kielicha w 1868 roku²³.

Obecnie w Pakości możemy się odwołać do dwóch zabytków odnoszących nas do postaci św. Jakuba Większego. Pierwszy jest bardzo czytel-

¹⁹ O ikonografii św. Jakuba Większego w sztuce zob.: R. Knapieński, *Od Apostoła do Patrona Pielgrzymów. Ikonografia św. Jakuba w sztuce polskiej*, [w:] R. Knapieński (red.), *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie środkowo-wschodniej*, Lublin 2002, s. 241–267.

²⁰ J. Domasłowski, *Wyobrażenia św. Jakuba w gotyckiej sztuce Pomorza Wschodniego*, [w:] A. Sroka (red.), *Szpital i kościół św. Jakuba. 600 lat fundacji gildii szyprow w Gdańsku*, Toruń 2009, s. 48–101.

²¹ R. Kabaciński, *W czasach staropolskich*, s. 61.

²² Z. Wojciechowski, *Pakość. Miasto nad Notecią*, Pakość 2013, s. 40–41.

²³ [K.] Kiełczewski, *Z przeszłości Pakości. Na uczczenie trzechsetnej rocznicy założenia kalwarii 1628–1928*, Pakość 1928, s. 14, p. 11.

ny. Na placu przy budynku informacji turystycznej stoi drewniana figura świętego, autorstwa Stanisława Panfila, na której widnieje data powstania dzieła – 2012 rok. Kolejny zabytek jest już dyskusyjny. Wydaje się, że nad wejściem do kaplicy Grobu Pańskiego została umieszczona muszla, która także odwołuje nas do postaci św. Jakuba Większego. Ciekawe, że tylko jedna z 25 kaplic posiada taki element ozdobny.

Dzwony

Na osobną uwagę, pośród miejsc, w których spotykamy odniesienie do św. Jakuba, zasługują dzwony. Te wyjątkowe przedmioty, związane bardzo mocno z obiektami sakralnymi, stały się także wyrazem oddania czci świętem. Wyjątkowo sakralną funkcję dzwonu możemy dostrzegać już w samym sposobie jego włączenia do przestrzeni sacrum. Od średniowiecza był to specjalny obrzęd podobny do chrztu dziecka czy konsekracji świątyni. Każdy większy dzwon otrzymywał w średniowieczu imię, które podkreślało jego wyjątkowość pośród przedmiotów, które towarzyszyły człowiekowi. Przypomnijmy także, że w kręgu kultury chrześcijańskiej z imieniem wiązało się głębokie rozumienie sensu istnienia człowieka, a w omawianym przypadku rzeczy²⁴.

Możemy założyć, że dzwony noszące imię św. Jakub znajdowały się w wielu świątyniach oddanych pod opiekę temuż świętemu. Oczywiście dzwony nawiązujące do osoby św. Jakuba Większego mogły być obecne także i w innych obiektach sakralnych. Ponieważ dzwony przez wieki były łatwym łupem wojennym, a przy tym bardzo często ulegały uszkodzeniom, to tych najstarszych, średniowiecznych, zachowało się do naszych czasów niewiele. Możemy się jednak odwołać do kilku przykładów. Osobę św. Jakuba spotykamy w inskrypcji znajdującej się na dzwonie z kościoła parafialnego św. Jakuba z Nowego Miasta Torunia. Dzwon pochodził z XV wieku. Oto treść znajdującej się na nim inskrypcji: *hilf got maria berot vnde der liebe her sinte iokob*²⁵.

Ciekawa inskrypcja znajdowała się także na, niestety zaginionym podczas ostatniej wojny, dzwonie z kościoła w Bogatce (wieś położona na obszarze Żuław Gdańskich, niedaleko Pruszcza Gdańskiego). Dzwon pochodził z 1537 roku, a treść zamieszczonej na nim inskrypcji brzmiała:

²⁴ Por. H. Fros, F. Sowa, *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków 2000.

²⁵ K. M. Kowalski, *Inskrypcje na dzwonach gotyckich w Prusach. Studium z epigrafiki kampanologicznej*, Gdańsk 2006, s. 368.

*Jacobe lux Hispanie ab omni clade nos protage*²⁶. Jak widać spotykamy tu jednoznaczne odwołanie się do św. Jakuba Większego, który został nazwany światłem (ratunkiem) dla Hiszpanii. Jemu to oddawano pod opiekę wspólnotę gromadzącą się w świątyni w Bogatce.

Czy któryś z dzwonów znajdujących się w najstarszym kościele parafialnym w Pakości posiadał odwołanie do patrona świątyni, czyli do św. Jakuba Większego? Trudno jednoznacznie powiedzieć, gdyż nie znamy, jak do tej pory przekazów źródłowych, które by wskazywały na to. Mając jednak na uwadze regułę, że głównym patronom obiektów poświęcano właśnie dzwony, nie możemy tego wykluczyć, że i w Pakości mieliśmy do czynienia z takim dzwonem. Wiemy, że na początku XIX wieku pozostały po nieistniejącej już świątyni św. Jakuba dwa pęknięte dzwony. Około 1820 roku zostały one sprzedane²⁷. Być może któryś z nich nosił imię Jakub. Oczywiście to tylko przypuszczenie.

Zakończenie

Przywołane przejawy kultu oraz pamięci, to swoisty kwestionariusz badawczy, który można zastosować w badaniach nad św. Jakubem Większym na ziemiach polskich, w tym także w odniesieniu do samej Pakości. Jak widać geneza obecności św. Jakuba Większego w tej miejscowości sięga średniowiecza. Święty ten bardzo mocno wpisał się w tożsamość miejscowości, czego najlepszym przykładem jest jego obecność w herbie. Odwołując się do śladów jakubowych w Pakości odkrywamy jednocześnie bogate dziedzictwo chrześcijańskie zapisane w historii tej miejscowości.

²⁶ Tamże, s. 198, 353.

²⁷ [K.] Kiełczewski, *Z przeszłości Pakości*, s. 16; Z. Wojciechowski, *Pakość*, s. 40.

Reminiscences of St. James in Pakość – discovering Christian heritage

Summary

The article focuses on several examples of veneration and remembrance of St. James the Greater found in Pakość, a town situated on the Noteć river in Cuyavian-Pomeranian Voivodeship. Known today as one of sites of the Piasts Route, Pakość was first mentioned in historical sources from as early as the 13th century. In 1359 it received urban rights from the king of Poland, Casimir the Great. It is an important confessional centre for Polish Roman-Catholics, mostly because of the Pakość Calvary consisting of 25 chapels, erected in the 17th and 18th centuries.

There are only few reminiscences of veneration of St. James the Greater in Pakość, among them the most important one, which was the mediaeval parish church under invocation of St. James, unfortunately not preserved. Another one is an image of the Saint included in the municipal coat of arms.

*Dk. Waldemar Rozynekowski, prof. dr hab.
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń*

O przedstawieniach „Męczeńskiej śmierci św. Jakuba Starszego Apostoła” w sztuce (XV–XIX w.) – spojrzenie historyczno-teologiczne

Fakt męczeńskiej śmierci św. Jakuba Starszego, jako pierwszego z grona Apostołów, to jedno z tych wydarzeń, które miało nie tylko kluczowe znaczenie dla rozwoju jego kultu, ale które z biegiem czasu stało się również inspiracją dla towarzyszącej mu ikonografii¹. Choć scena „ścięcia mieczem Jakuba” nie jest może najpopularniejszym sposobem ukazywania tego Apostoła w sztuce, to jednak znamy dziś szereg przykładów dzieł, także z terenu naszego kraju, które przedstawiają tego świętego w chwili egzekucji². Punktem wyjścia dla twórców (i odbiorców) tych prac jest następujący opis zawarty w księdze *Dziejów Apostolskich*: „W tym także czasie Herod zaczął prześladować niektórych członków Kościoła. Ściął mieczem Jakuba, brata Jana, a gdy spostrzegł, że to spodobało się Żydom, uwięził nadto Piotra. (...)” (Dz 12, 1–3)³. Niewiele wiadomo na ten temat. W artykule „Legenda Św. Jakuba Większego Apostoła”, ks. Marek Starowieyski, wyjaśnia: „«Dzieje» nie podają miejsca śmierci Jakuba, z kontekstu jednak wynika, że była to Jerozolima”⁴. Nieco da-

¹ A. Jackowski, B. Matuszewska-Sulima, I. Sołjan, *Ikonografia św. Jakuba Apostoła*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Kraków 2010, s. 25–27.

² Tamże, s. 27–32.

³ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu – w przekładzie z języków oryginalnych*, Wydanie trzecie poprawione, Poznań–Warszawa 1990, s. 1254.

⁴ M. Starowieyski, *Legenda Św. Jakuba Większego Apostoła*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, VII/1995, [w:] pwtw.pl/wp-content/uploads/wst/8/Starowieyski.pdf, s. 41.

lej autor ten ponadto stwierdza: „(...) Nie znamy powodu skazania na śmierć: nie było to bluźnierstwo, gdyż za nie karano ukamienowaniem. Ścięcie, uważane przez Żydów za wyjątkowo haniebne, było stosowane wobec bałwochwalców lub morderców; być może stosowano tu argumentację polityczną⁵”. Tak więc św. Jakub Starszy, umarł ścięty mieczem, najprawdopodobniej około 44 r., choć tu pojawiają się pewne rozbieżności, w opracowaniach możemy spotkać także np. rok 42⁶. Pisząc o tym wydarzeniu Hanna Maria Stefaniak odnotowuje: „(...) Dekapitacji dokonano, prawdopodobnie używając miecza rzymskiego *gladius*. Była to broń krótka, pięćdziesięciocentymetrowa, używana do walki z bliskiej odległości⁷”. Z chwilą kiedy sięgniemy do treści jakie zawiera *Legenda łacińska – Legenda maior*, to opis wydarzeń związanych ze śmiercią św. Jakuba Starszego będzie bardziej rozbudowany, m.in. o wątek faryzeusza Jozjasza, który przeżył nawrócenie pod wpływem tego Apostoła i razem z nim zginął⁸. O męczeńskiej śmierci Apostoła przeczytamy również w *Złotej Legendzie*, o którym to dziele Marian Plezia czyni m.in. taką uwagę: „(...) autor tej książki, dominikanin Jakub de Voragine, działający w drugiej połowie XIII w., w północnej Italii, był raczej redaktorem niż autorem swojej wielkiej kompilacji hagiograficznej, (...) odtwarzał w niej stosunkowo wiernie, a bezosobście najpopularniejsze za jego czasów wyobrażenia i tradycje o poszczególnych świętych⁹”. Warto w tym miejscu zatem przytoczyć fragment tej książki, dotyczący okoliczności śmierci św. Jakuba Starszego, po nawróceniu czarnoksiężnika Hermogenesa: „Żydzi widząc, że Hermogenes nawrócił się, pełni nienawiści przyszli do Jakuba i czynili mu wyrzuty, iż naucza o ukrzyżowanym Jezusie. Gdy jednak apostoł udowodnił im jasno na podstawie Pisma Świętego konieczność przyjścia na świat Chrystusa i Jego męki, wielu z nich uwierzyło. Wtedy Abiatar, arcykapłan tego roku, wzniecił rozruchy wśród ludu i nałożywszy powróż na szyję apostoła kazał zaprowadzić go do

⁵ Tamże.

⁶ Zob. np.: H. Manikowska, *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008, s. 380–381; F. Labarga, *Święty Jakub Apostoł i początek ewangelizacji w Hiszpanii*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba*, Toruń 2012, s. 45; J. Kuchta, *Kult świętego Jakuba Apostoła – tradycja i współczesność*, Brzesko 2017, s. 17–18.

⁷ H. M. Stefaniak, *Camino de Santiago – między historią, legendą i mitem*, Kraków 2018, s. 44–45.

⁸ M. Starowieyski, *Legenda Św. Jakuba...*, dz. cyt., s. 42–45; zob. M. Starowieyski, *Teksty źródłowe do legendy św. Jakuba Większego – Legenda Maior*, [w:] M. Starowieyski, *Legenda Św. Jakuba Większego Apostoła...*, dz. cyt., s. 69–77.

⁹ M. Plezia, *Wstęp*, [w:] J. de Voragine, *Złota legenda – wybór*, tł. J. Pleziowa, wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył M. Plezia, Warszawa 1983, s. 9.

Heroda Agryppy. Gdy z rozkazu Heroda prowadzono Jakuba na ścięcie, pewien człowiek sparaliżowany leżący przy drodze począł wołać, aby go uzdrowił. Jakub zaś rzekł mu: W imię Jezusa Chrystusa, za którego wiarę prowadzą mnie na stracenie, wstań zdrowy i błogosław twego Stwórcę! I zaraz ów człowiek wstał uzdrowiony i błogosławił Pana. Pisarz zaś imieniem Josias, który założył powróż na szyję Jakuba i ciągnął go, widząc ten cud upadł do nóg apostoła i błagając go o przebaczenie obiecywał, że zostanie chrześcijaninem. Widząc to Abiatar kazał go uwięzić i rzekł mu: Jeśli nie przeklniesz imienia Chrystusa, zostaniesz ścięty razem z Jakubem. Josias jednak odrzekł: Ty sam bądź przeklęty i wszystkie dni twego życia, imię zaś Pana Jezusa Chrystusa niech będzie błogosławione na wieki! Wtedy Abiatar kazał go bić pięściami po twarzy, następnie zaś wysłał posłów do Heroda i uzyskał wyrok, aby Josiasa ściąć razem z Jakubem. Gdy zaś obaj już mieli być straceni, Jakub poprosił kata o trochę wody i najpierw ochrzcił Josiasa, a później zaraz obaj ponieśli śmierć męczeńską przez ścięcie głowy. Św. Jakub został ścięty 25 marca w dniu Zwiastowania Pańskiego. (...)”¹⁰.

Kult św. Jakuba Starszego Apostoła od średniowiecza bezpośrednio wiąże się również ze zjawiskiem pielgrzymowania do Santiago de Compostela, do miejsca w którym złożone zostały – według Tradycji – jego doczesne szczątki, czyli po prostu do jego grobu¹¹. Jego śmierć i jego relikwie stoją zatem, nie tylko u podstaw wielkiego ruchu pątniczego (trwającego do dziś), ale kierują nasz wzrok, na to szczególne świadectwo jakim jest dosłowne oddanie swojego życia za Jezusa Chrystusa¹². Stąd też przedstawienia ukazujące „ścięcie św. Jakuba” można – jak sądzę – interpretować (również dziś) przede wszystkim jako: z jednej strony nawiązanie do losów Apostoła, z drugiej zaś jako swoiste przypomnienie „patrzacemu” wiernemu o tym, że: „Obowiązek uczestniczenia w życiu Kościoła przynagla chrześcijan do postępowania,

¹⁰ J. de Voragine, *Złota legenda – wybór...*, dz. cyt., s. 285–286; zob. w tym kontekście np. K. Kuśnierek, *Święty Jakub (Santiago) i Księga Jakubowa*, [w:] A. M. Wyrwa (red.), *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego*, Lednica 2010, s. 16–19.

¹¹ E. Temperan, *Santiago de Compostela – miasto na końcu świata. Zarys historii katedry compostelańskiej*, [w:] *Camino de Santiago – nie tylko droga...*, dz. cyt., s. 70–75; A. Jackowski, *Pielgrzymowanie*, Wrocław 2004, s. 263; A. Jaworska, *Camino de Santiago. Tradycja i współczesność*, Kraków 2015, s. 25–35.

¹² J. Bremer, *Santiago de Compostela. Pielgrzymim krokiem*, Kraków 2007, s. 151–152; zob. np. W. Hass, „(...) do grobu świętego Jakuba” – czyli kilka uwag o dawnej i współczesnej czci oddawanej relikwiom oraz głównym celom pielgrzymek do Santiago de Compostela, [w:] I. Horodowicz, F. Mróz (red.), *Pielgrzymi na drodze św. Jakuba. Przeszłość i teraźniejszość*, Kraków 2009, s. 47–55.

jako świadkowie Ewangelii i do zobowiązań, które z niej wypływają” (KKK 2472)¹³.

Sięgnijmy zatem w tym miejscu choć po kilka przykładów, a wśród artystycznych wizji tego wydarzenia jako pierwszą przywołajmy tu ilustrację Jeana Fouqueta, zatytułowaną „Męczeństwo św. Jakuba Starszego” (1452–1460), która pochodzi z manuskryptu *Godzinki Étienna Chevaliera* i w której uwagę zwraca scena podwójnej egzekucji¹⁴. Na tym przedstawieniu znajdującym się w Muzeum Condé de Chantilly, św. Jakub widoczny jest na przodzie (oprócz Apostoła przedstawionych jest tu wiele postaci), gdy ukląkł czekając na cięcie katowskim mieczem, a przy nim położone są pielgrzymie atrybuty¹⁵. Ale Apostoł nie jest tu jedynym skazanym, Leszek Śliwa opisuje: „(...) W tle Herod Agryppa I ubrany w królewskie szaty, siedzi na koniu i wydaje katom rozkazy. Z lewej strony towarzyszy mu inny dostojnik, arcykapłan Abiatar. Obok Jakuba ścinany jest jeszcze jeden człowiek. To faryzeusz Jozjasz, który według tradycji nawrócił się na chrześcijaństwo pod wpływem nauk apostoła. Herod skazał go na śmierć. Jakub uzyskał zgodę na ochrzczenie Jozjasza przed egzekucją. Dlatego Jozjasz ma białą szatę, jaką przywdziewano przy chrzcie, a koło niego stoi dzban z wodą”¹⁶. Po pewnym czasie, L. Śliwa w swoim cyklu na łamach „Gościa Niedzielnego”, powrócił do postaci św. Jakuba, przedstawiając obraz z około 1640 r., ze zbiorów madryckiego Muzeum Prado: „Męczeństwo św. Jakuba Apostoła” – Francisco de Zurbarána¹⁷. Jest to ponownie scena egzekucji, ale przedstawiona inaczej, wspomniany autor pisze tak: „(...) Na obrazie Zurbarána oprawcy mają jednak obojętne twarze. Główny prześladowca apostoła, Herod Agryppa I, stoi z lewej strony na pierwszym planie, w turbanie na głowie. U góry artysta namalował aniołka, który niesie Jakubowi w darze palmę męczeństwa i wieniec świętości. Apostoł jest spokojny. Ręce złożył do modlitwy, jego myśli na pewno kierują się w stronę Boga”¹⁸. A w następnym akapicie tego tekstu L. Śliwa zwraca uwagę na pewien istotny szczegół

¹³ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, 2472, s. 555; A. Jaworska, *Camino de Santiago...*, dz. cyt., s. 26–28.

¹⁴ L. Śliwa, *Pierwszy z Dwunastu*, „Gość Niedzielny” 29/2009 [z:] <https://www.gosc.pl/doc/793054.Pierwszy-z-Dwunastu> (16.07.2018).

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ L. Śliwa, *Wierny do końca*, „Gość Niedzielny” 29/2013 [z:] <https://www.gosc.pl/doc/1631575.Wierny-do-konca> (16.07.2018); zob. <https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/the-martyrdom-of-saint-james/7e180004-49fc-430b-b-292-f9ba10b97f00>.

¹⁸ Tamże.

widoczny na tym właśnie malowidle: „Zwykle na takich obrazach święci przed śmiercią patrzą w niebo. Jakub spogląda jednak w kierunku namalowanej z prawej strony głowy psa. Ma to oczywiście znaczenie symboliczne. Pies już w sztuce średniowiecznej był symbolem bezwarunkowej wierności. Święty był wierny Jezusowi i właśnie dlatego musiał ponieść męczeńską śmierć”¹⁹. Oba przywołane tu – za L. Śliwą – znakomite dzieła niosą ze sobą ważny i wciąż aktualny przekaz, najpierw przypominając o męczeństwie Apostoła, a następnie wskazując go, jako przykład do naśladowania, podkreślają jego zaangażowanie w głoszenie Dobrej Nowiny i nawracanie (Fouquet) oraz pełne oddanie i wierność Chrystusowi (Zurbarán). Umieszczony na płótnie Francisco de Zurbarána mały anioł przybywający do mającego właśnie umrzeć Apostoła wskazuje, że jego mająca nastąpić śmierć to nie tylko zgon, ale jakże znamienne świadectwo – „Męczeństwo jest najwyższym świadectwem złożonym prawdzie wiary; oznacza ono świadectwo aż do śmierci. Męczennik daje świadectwo Chrystusowi, który umarł i zmartwychwstał, z którym jest zjednoczony przez miłość. Daje świadectwo prawdzie wiary i nauki chrześcijańskiej. Ponosi śmierć w wyniku użycia wobec niego siły. (...)” (KKK 2473)²⁰.

Anioł z „palma męczeństwa” – choć nie tak widoczny, czy też nie tak oczywisty – towarzyszy również św. Jakubowi w czasie jego męczeńskiej śmierci ukazanej na centralnym obrazie autorstwa Bartłomieja Strobla, zdobiącego ołtarz tego świętego (1640–1641) w katedrze w Pelplinie (woj. pomorskie)²¹. Podkreślmy, że swego czasu Janusz St. Pasierb nazwał to przedstawienie wręcz „arcydziełem Strobla”²². Zresztą cały ołtarz robi wrażenie tak pod względem estetycznym, jak i zawartych w nim treści związanych z kultem pierwszego męczennika z apostołskiego grona. Oprócz przywoływanego J. St. Pasierba, o zabytku tym pisała m.in. Agnieszka Laddach, a Ryszard Mączyński poświęcił temu tematowi cały artykuł, zatytułowany: „Pelpliński ołtarz św. Jakuba Starszego”²³. Obraz „Ścięcie św. Jakuba” namalowany przez B. Strobla przedstawia moment

¹⁹ Tamże.

²⁰ *Katechizm...*, dz. cyt., 2473, s. 555.

²¹ J. St. Pasierb, *Pelplin i jego zabytki*, Warszawa–Pelplin 1993, s. 73–74; W. Pytlík, K. Szroeder-Dowjat, *Przewodnik ilustrowany – Pelplin. Katedra i Muzeum Diecezjalne, Dawny klasztor cysterski, Rezydencja biskupia, Kościół Bożego Ciała, Góra Jana Pawła II, teksty*, Warszawa 2015, s. 46–47.

²² J. St. Pasierb, *Pelplin...*, dz. cyt., s. 74.

²³ A. Laddach, *Katedra Pelplin XVII wiek. Kulturowy wymiar barokowej liturgii*, Pelplin 2013, s. 94–95; R. Mączyński, *Pelpliński ołtarz św. Jakuba Starszego*, [w:] P. Roszak, W. Rozyński (red.), *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, Tom 2, Toruń 2015, s. 161–181.

egzekucji św. Jakuba w więzieniu, w obecności drugoplanowych postaci, m.in. króla Heroda Agryppy I²⁴. Nade wszystko uwagę przykuwają jednak klęczący ze złożonymi rękoma Apostoł i stojący obok niego kat z mieczem, który właśnie zamachnął się, aby wykonać wyrok, opisując tę sytuację, R. Mączyński stwierdza: „(...) Artysta wprost genialnie rozegrał tę scenę; brutalną siłą siepacza zderzył z pokorą i wiarą męczennika, a dramatyzm pierwszego planu z całkowitym brakiem zainteresowania sprawców tych zdarzeń widocznych na planie drugim. Na obrazie jest jeszcze szóstą postać – dostrzegalna tylko poprzez zarys półprzezroczystej sylwetki – to anioł po lewej stronie zbliżający się do św. Jakuba, by podać mu palmę męczeństwa”²⁵.

Trzeba zauważyć, że scena ukazująca ścięcie tego Apostoła nie zawsze jest umieszczona centralnie na obrazie poświęconym św. Jakubowi, choć jest na nim obecna. Takie przedstawienie widzimy w osiemnastowiecznym ołtarzu głównym, w Sanktuarium św. Jakuba Apostoła w Jakobowie (diecezja zielonogórsko-gorzowska, woj. dolnośląskie), gdzie na obrazie dominuje postać Apostoła, jako wędrującego pątnika, a po obu jego stronach, na dalszym planie umieszczone zostały dwie sceny²⁶. Z prawej (mniej więcej na wysokości kapelusza) dostrzegamy „Przemienienie na Górze Tabor”, z lewej strony natomiast (poniżej wyciągniętej dłoni Apostoła) widać przedstawienie „Męczeńskiej śmierci św. Jakuba”²⁷. Przyglądając się temu dziełu, warto przywołać tu słowa Ojca Świętego Benedykta XVI, wygłoszone w Rzymie podczas Audjencji Generalnej (21.06.2006), który mówiąc wówczas o św. Jakubie Starszym, nauczał tak: „Streszczając, możemy na koniec za II Soborem Watykańskim powiedzieć, że droga, nie tylko zewnętrzna, ale przede wszystkim wewnętrzna, od góry Przemienienia do góry agonii, symbolizuje całe pielgrzymowanie życia chrześcijańskiego, wśród prześladowań świata i pociech Bożych. Jeśli idziemy za Chrystusem, to wiemy, że także pośród trudności idziemy słuszną drogą”²⁸.

Szczególnym obiektem, który wiąże się z kultem św. Jakuba, jest kapliczka – „Ścięcie św. Jakuba”, wchodząca w skład kompleksu „Kalwarii Wambierzyckiej” w Sanktuarium Matki Bożej Wambierzyckiej Królowej

²⁴ J. St. Pasierb, *Pelplin i jego zabytki...*, dz. cyt., s. 74; R. Mączyński, *Pelpliński ołtarz św. Jakuba Starszego*, s. 174–178.

²⁵ R. Mączyński, *Pelpliński ołtarz św. Jakuba Starszego*, s. 178.

²⁶ W. Hass, *Sanktuarium Świętego Jakuba Apostoła w Jakobowie*, Głogów 2012, s. 35.

²⁷ Tamże.

²⁸ Benedykt XVI, *Blisko, najbliżej Chrystusa. Apostołowie i pierwsi uczniowie*, przełożył W. Szymona OP, Poznań 2008, s. 71.



1. Ołtarz św. Jakuba w Bazylice katedralnej pw. Wniebowzięcia NMP w Pelplinie (fot. Waldemar Hass)



2. Obraz „Ścięcie św. Jakuba” w Bazylice katedralnej pw. Wniebowzięcia NMP w Pelplinie (fot. Franciszek Mróz)



3. Obraz św. Jakuba w ołtarzu głównym Sanktuarium Pielgrzymkowego św. Jakuba Starszego Apostoła w Jakubowie (fot. Waldemar Hass)



4. Scena męczeńskiej śmierci św. Jakuba na obrazie w ołtarzu głównym Sanktuarium Pielgrzymkowego św. Jakuba Starszego Apostoła w Jakubowie (fot. Waldemar Hass)



5. Kaplica „Ścięcie św. Jakuba” w Kalwarii Wambierzyckiej, w Sanktuarium Matki Bożej Wambierzyckiej Królowej Rodzin (fot. Waldemar Hass)



Fot. 6. Malowidło „Ścięcie św. Jakuba” w kaplicy w Kalwarii Wambierzyckiej (fot. Waldemar Hass)

Rodzin (diecezja świdnicka)²⁹. W drugiej połowie XVII w. przy tym – mającym średniowieczną genezę – sanktuarium zaczęto realizację zespołu Kalwarii, w którego skład wchodzi dziś 79 stacji³⁰. Interesująca nas budowla wzniesiona w 1841 r. znajduje się w „Dolnośląskiej Jerozolimie” (tak tradycyjnie nazywane są Wambierzyce) w pobliżu bazyliki, na Placu Najświętszej Maryi Panny, przy „potoku Cedron”, a oznaczona jest jako „Stacja 59”³¹. W przewodniku po sanktuarium czytamy m.in., że kapliczka ta: „(...) Przebudowana w latach 80. XIX wieku ma formę muru z wnęką, poprzedzonego portykiem zwieńczonym trójkątnym szczytem. Całość nakryta dwuspadowym dachem i ożywiona pseudosygnaturką utrzymana jest w stylu neoklasycyzmu, a okulus w polu naczółka wy-

²⁹ *Wambierzyce. Przewodnik. Sanktuarium Matki Bożej Wambierzyckiej Królowej Rodzin*, tekst L. Drożdż, Wrocław 2013.

³⁰ Tamże, s. 60–105; zob. J. Kögler, *Wambierzyce. Udokumentowany opis i historia ośrodka pielgrzymkowego w Hrabstwie Kłodzkim, zebrany z wiarygodnych źródeł, wydany i opatrzony przypisami przez F. A. Pompejusza Kłodzko 1820*, tł. i przyp. współczesne A. Olkisz, Nowa Ruda 2002, s. 21–22.

³¹ *Wambierzyce...*, dz. cyt., s. 96.

konano w duchu neorenesansu. Wewnątrz kaplicy znajduje się malowidło Borna przedstawiające ścięcie św. Jakuba³². Patrząc na nie zza metalowego płotka, pośrodku widzimy klęczącego świętego, a nad nim kata, który właśnie ma uderzyć podniesionym mieczem, na przedstawieniu tym widoczni są jeszcze po obu stronach świadkowie tego wydarzenia, a w tle, u góry z prawej strony dostrzegamy zabudowania³³. Scena ta – w moim odczuciu – ze względu na m.in. mroczne chmury i sporą ilość zastosowanej czerwieni (od koloru szat po elementy krajobrazu) oraz ukazane zachowanie części postaci jest nie tylko poruszająca i pełna smutku, ale też mająca w sobie przesłanie nadziei wynikające ze spokojnej twarzy św. Jakuba patrzącego w górę... Upamiętnienie w ten dramatyczny sposób śmierci Apostoła, daje pątnikom nawiedzającym poszczególne stacje okazję do modlitwy i głębszej refleksji, zwłaszcza nad losem uczniów Chrystusa i sensem męczeństwa, odnotujmy tu jeszcze, że kolejną (według numeryacji) stacją jest „Ukamienowanie św. Szczepana”³⁴.

Niech mi wolno będzie przywołać jeszcze jedno przedstawienie sceny śmierci św. Jakuba – o dużej historycznej i artystycznej wartości – którego autorem jest Wit Stwosz³⁵. To miedzioryt „Ścięcie św. Jakuba”, który znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu. Pisząca o nim w kontekście wpływów W. Stwosza na innych artystów Joanna Sikorska, stwierdza „(...) że dotąd niewiele wiadomo o funkcjach i kręgu odbiorców rycin Stwosza – w przypadku omawianego miedziorytu wątpliwości budzi także jego datowanie, przyjmuje się jednak, że powstał on po roku 1493”³⁶. Rycina ta ukazuje scenę egzekucji, widzimy na



Rys. 1. Miedzioryt „Ścięcie św. Jakuba” (Wit Stwosz). Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; depozyt Muzeum Narodowego w Poznaniu

³² Tamże.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s. 95–96.

³⁵ J. Sikorska, *Relikwiarze puszkowe w Polsce*, Warszawa 2010, s. 169, 356.

³⁶ Tamże.

niej klęczącego Apostoła i stojącego nad nim kata trzymającego oburącz długi miecz, święty z podniesioną głową i prawą dłonią, z zasłoniętymi oczami, częściowo odkrytymi plecami, ma otwarte usta, może to moment w którym pada właśnie ostatnie słowo modlitwy?³⁷. Oto uczeń Pana Jezusa, na kolanach, w obliczu mającej nadejść śmierci, przy tym, jako człowiek zapewne nie wolny od lęku, ale przekonany o tym, że jest na dobrej drodze, do ostatecznego Celu³⁸.

Ten szkic, będący krótkim, współczesnym „spojrzeniem” na wybrane przedstawienia męczeńskiej śmierci św. Jakuba w sztuce, chciałbym zakończyć słowami św. Jana Pawła II wypowiedzianymi w Santiago de Compostela w 1989 r., w dniu 19 sierpnia („IV Międzynarodowy Dzień Młodzieży”): „(...) Dziś jak i wczoraj każdy z nas musi odkryć – za przykładem naszego Apostoła – że Chrystus jest Panem; w ten sposób stajemy się naśladowcami i apostołami, świadkami i głosicielami Ewangelii i będziemy budować cywilizację bardziej sprawiedliwą, bardziej przyjazną człowiekowi. Takie jest dziedzictwo, które św. Jakub pozostawił nie tylko Hiszpanii i Europie, ale wszystkim ludom świata. I takie jest przesłanie, które papież, następca Piotra, pragnie wam powierzyć, aby Dobra Nowina zbawienia nie zapadła w jałową ciszę, ale by znalazła przychylny odzew i wydała obfity owoc życia wiecznego”³⁹.

³⁷ Ścięcie św. Jakuba – Wit Stwosch, miedzioryt ze zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu, MNP TPN 4419; kopia ryciny (w wersji elektronicznej) udostępniona Muzeum Archeologiczno-Historycznemu w Głogowie.

³⁸ Jw.

³⁹ Jan Paweł II, *Znak Kościoła pielgrzymującego drogami dziejów*, Santiago de Compostela, Spotkanie na Placu Obradoiro, [w:] *Drogami św. Jakuba. Duchowa pielgrzymka*, Kraków 2010, s. 53.

About the Presentations of the “Martyrdom of James the Greater Apostle” in Art (15th to 19th century), a Historical and Theological Approach

Summary

The martyrdom of st. James the Greater, as the first of the apostles, is an event not only exerting a key influence on the development of his cult but also inspiring the iconography accompanying it over time. Although the “scene of James’ beheading with a sword” may not be the most popular way of presenting the apostle in art, we know many works, also from Poland, depicting the saint during the execution.

The cult of st. James the Greater Apostle has been, since the Middle Ages, connected directly with the pilgrimage to Santiago de Compostela, where his body was buried, or simply to his tomb, as the Tradition says. His death and relic not only provide grounds for the great pilgrimage movement (present also today), but also attract our attention to the special testimony being the literary dying for Jesus Christ. This is why the presentations of “st. James’ beheading” can be, I believe, interpreted (also today) to mean primarily as a reference to the Apostle’s fate on the one hand, and as a specific reminder for the “observing” believer that “The duty of Christians to take part in the life of the Church impels them to act as witnesses of the Gospel and of the obligations that flow from it” (CCC 2472) on the other.

*Waldemar Hass, dr
Muzeum Archeologiczno-Historyczne
Głogów
Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła
Jakubów*

Dobrzyńsko-Kujawska Droga św. Jakuba – od koncepcji do realizacji

1. Wstęp

Pielgrzym w kapeluszu z szerokim rondem, z kijem w ręku i służącą do czerpania wody muszlą, był charakterystyczną postacią na średniowiecznych drogach¹. Dla jednych uduchowiony wędrowiec dążący do jedności z Bogiem, dla innych włóczęga lub jedynie żądny nowości turysta. Zawsze jednak ktoś wychodzący poza, a czasem nawet ponad przeciętność. Szlak św. Jakuba, dla większości osób nim kroczących, to nie tylko kolejne kilometry i mijane miejsca, ale przede wszystkim spotkania z ludźmi i samym sobą. Dla wierzących jest szczególną duchową pielgrzymką do grobu uprzywilejowanego z grona Dwunastu, który jako pierwszy oddał życie za Chrystusa².

W dobie odradzającego się w Polsce kultu św. Jakuba Starszego Apostoła, a szczególnie rewitalizacji i tworzenia³ sieci szlaków do Santiago de Compostela, jej uzupełnienie o odcinki na Ziemi Dobrzyńskiej i Kujawach uznać należy za uzasadnione, a nawet wielce wskazane⁴. Inicja-

¹ D. J. Boorstin, *Odkrywczy. Dzieje ludzkich odkryć i wynalazków*, tłum. M. Stopa, Bertelsmann Media Sp. z o.o., Warszawa 2001, s. 112.

² Wg M. Czeakański, K. Burski (opr. red.), *Drogami św. Jakuba. Duchowa pielgrzymka*, Wydawnictwo M, Kraków 2010, s. 97.

³ Np. Prof. W. Rozynkowski uważa, że trudno mówić o odtwarzaniu tras Camino w Polsce, a jedynie o tworzeniu szlaków, którymi dawniej podążali nieliczni pielgrzymi, za: „Camino polskie” [film], scen. i reż. T. Kudyba, TRESS-FILM 2013.

⁴ Zasadność poprowadzenia drogi z Mazowsza przedstawiło środowisko warszawskie, patrz: J. G. Kazimierczak, R. Madej-Janiszek, K. Paślawska, B. Skwierzyńska-Mizerska, *Mazowieckie Drogi św. Jakuba – próby odtworzenia i propozycje przebiegu*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2010, s. 131–136; K. Paślawska, *Awanturnicy czy dyplomaci? Śladami mazowieckich rycerzy – historyczne uwarunkowania i współczesne rozterki na Mazowieckiej Drodze św. Jakuba*, [w:] P. Roszak, W. Rozynkowski (red.), *Camino Polaco Teologia. Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, Tom 1, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2014, s. 176–186.

tywa Mazowieckiej Drogi św. Jakuba opracowana przez środowisko warszawskich przyjaciół *Camino* oraz jej realizacja w 2013 r. na odcinku z Warszawy do Dobrzynia nad Wisłą zainspirowały mnie do podjęcia próby kontynuowania ich dzieła. Szansę na połączenie Mazowieckiej Drogi św. Jakuba, z już wyznakowanym na terenie województwa kujawsko-pomorskiego odcinkiem *Camino Polaco*, uznałem za zadanie i swój pielgrzymi obowiązek.

Poniżej staram się przedstawić zarówno merytoryczne, jak i praktyczne aspekty opracowania koncepcji szlaku oraz jej realizację w postaci wytyczenia Dobrzyńsko-Kujawskiej Drogi św. Jakuba.

2. Koncepcja i merytoryczne opracowanie szlaku

Doprowadzenie oznaczeń Drogi św. Jakuba z Warszawy do Dobrzynia nad Wisłą zakończyło prace nad odtworzeniem jej przebiegu na Mazowszu. Przekroczywszy Skrwę, jej twórcy zainicjowali działania rewitalizacyjne na Ziemi Dobrzyńskiej⁵ i zainspirowali miejscowe środowisko krajoznawców do podjęcia działań na rzecz kontynuacji prac.

Jednym z najistotniejszych dylematów, które trzeba było rozstrzygnąć przed podjęciem jakichkolwiek działań, było nadanie nazwy projektowanemu szlakowi oraz wybór wzoru jego oznakowania. Ze względu na przestrzenną lokalizację planowanego odcinka *Camino* oraz zgodnie z najczęściej przyjętymi przez naszych poprzedników zasadami, postanowiliśmy nazwać go **Dobrzyńsko-Kujawską Droga św. Jakuba**. Ponieważ Mazowiecka Droga św. Jakuba oznakowana jest stylizowaną „muszlą-słońcem”, dla odróżnienia, uznaliśmy za stosowne nawiązanie do symbolu muszli opracowanego przez Oddział Miejski PTTK w Toruniu⁶, dodając do niego litery „D K” odnoszące się do nazwy Drogi. W ten sposób uniknęliśmy ewentualnych problemów orientacyjnych (szczególnie na wspólnym odcinku z Dobrzynia nad Wisłą do Chełmicy Dużej) oraz zachowaliśmy jednolity wzór oznaczenia w województwie kujawsko-pomorskim⁷.

⁵ Ziemia Dobrzyńska leży między Mazowszem, Ziemią Chełmińską i Kujawami Wschodnimi, jej historyczno-geograficzne granice biegną Drwęcą, Wisłą i Skrwą, za: M. Krajewski, A. Mietz, *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej – przewodnik bibliograficzny*, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 1996, s. I.

⁶ Zgoda na wykorzystanie wizerunku znaku ESK – św. Jakuba (stylizowana muszla). Pismo Oddziału Miejskiego PTTK im. M. Sydowa z dnia 29.03.2015 r.

⁷ Różnorodność stosowanych oznaczeń może być dla pielgrzymów problemem. Wg: D. Dobrzyński, *Praktyczne aspekty funkcjonowania dróg jacobowych w Europie*, [w:] P. Roszak, W. Rozynkowski (red.), *Camino Polaco Teologia. Sztuka – Historia – Terażniejszość*, Tom 1, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2014, s. 157–158.

Propozycję przebiegu Szlaku św. Jakuba na Ziemi Dobrzyńskiej i Kujawach, wraz z możliwymi wariantami, opracowano korzystając z sugestii i doświadczeń osób uczestniczących w oznakowaniu *Camino de Santiago* w Polsce. Starano się, aby były one również zgodne z kryteriami i zasadami wytyczania tematycznych szlaków turystycznych oraz bezpieczeństwa osób z nich korzystających⁸. Stąd też nie zawsze jest on poprowadzony najkrótszą drogą, bo chociaż ostatecznym celem wędrówki jest dotarcie do grobu św. Jakuba, to przecież jest ona, a przynajmniej powinna być, również wartością samą w sobie. W związku z powyższym starano się nie pomijać godnych odwiedzenia miejsc i obiektów, ze szczególnym uwzględnieniem tych, które związane są z ideą pielgrzymowania i kultem św. Jakuba.

Spośród wielu propozycji przyjęta została koncepcja alternatywnego poprowadzenia szlaku dwiema drogami do głównego na naszym terenie *Camino Polaco*, które biegnąc wspólnie z Dobrzynia nad Wisłą do kościoła pod wezwaniem św. Jakuba w Chełmicy Dużej, po rozdzieleniu się, umożliwią dotarcie do Torunia (Mazowiecka) oraz Kruszwicy (Dobrzyńsko-Kujawska). Takie rozwiązanie nie jest czymś wyjątkowym, zważywszy na zrealizowane już projekty łącznikowych tras *Camino* zarówno w Polsce, jak i innych krajach⁹. Oprócz możliwości wyboru wariantów wędrówki, z których każdy ma uzasadnienie historyczne i praktyczne, potencjalni pielgrzymi otrzymują uporządkowany i przejrzysty przekaz co do bratniego charakteru Dróg, ale również ich odrębności, wyrażonej w nazewnictwie i graficznym wyglądzie oznaczeń.

Po dokonaniu analizy zgromadzonych materiałów historycznych, wśród których źródła pisane są nieliczne i stosunkowo późne¹⁰ oraz konsultacjach ze środowiskami naukowymi, opracowano koncepcję przebiegu szlaku w terenie.

W związku z niedoskonałością traktów lądowych już w średniowieczu powszechnie korzystano ze śródlądowych dróg wodnych, po których transport być może wykorzystywany był przez pielgrzymów Jakubowych. Jak na razie nie udało się nam znaleźć źródłowego potwierdzenia

⁸ Wg: Instrukcja znakowania szlaków turystycznych. Zarząd Główny PTTK, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2007, [w:] www.pttk.pl/przepisy/instrukcja_znakowania_szlakow_0707.pdf [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁹ Chociażby warianty z Oviedo (Hiszpania), liczne przykłady we Francji i Niemczech oraz w Polsce (np. warianty z Krakowa – *Via Regia* i Śląsko-Morawska Droga św. Jakuba, czy dwie możliwości wędrówki z Murowanej Gośliny), patrz: mapy szlaków św. Jakuba.

¹⁰ Za: Por. H. Samsonowicz, *Kult św. Jakuba i szlaki Jakubowe w Polsce*, [w:] R. Knapiński, *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002, s. 125–129.

ich pielgrzymowania Wisłą, ale wydaje się to logiczne i wielce prawdopodobne, zwłaszcza że udokumentowane są liczne przykłady korzystania z drogi morskiej przez wędrowców z ziem polskich¹¹. Przewóz towarów rzekami przyczyniał się do dynamicznego rozwoju leżących nad ich brzegami miejscowości oraz lądowych szlaków handlowych, a następnie podróźniecko-pielgrzymkowych.

Dobrzyńsko-Kujawska Droga św. Jakuba biegnie w większości wariantami kujawsko-dobrzyńskiego fragmentu prastarego szlaku z Kijowa przez Brześć, Drohiczyn, Płock, Włocławek, Gniezno i Poznań na zachód Europy¹². Na odcinku od Dobrzyńa do Włocławka, który biegnie wzdłuż Wisły, wskazane było skierowanie szlaku do Chełmicy Dużej, z kościołem parafialnym pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła, a także do Szpetala, gdzie znajdował się średniowieczny szpital dla pielgrzymów¹³. Po przekroczeniu Wisły we Włocławku szlak wkracza na Kujawy¹⁴, a poprowadzono go przez Wieniec, Brześć Kujawski do Siniarzewa z kolejnym kościołem pod wezwaniem św. Jakuba oraz do Kruszwicy, gdzie łączy się z *Camino Polaco* i umożliwia kontynuowanie wędrówki do Santiago.

Opracowany i czekający na wyznakowanie dalszy przebieg Mazowieckiej Drogi św. Jakuba, łączący Dobrzyń nad Wisłą z *Camino Polaco*, zgodnie z pierwotną koncepcją części jej twórców, postanowiono poprowadzić wspólnie z Dobrzyńsko-Kujawskim Camino do Chełmicy Dużej, a następnie przez Bobrowniki wzdłuż Wisły do Złotorii i Torunia. Uzasadnieniem takiego jej poprowadzenia jest fakt, że wspomnianym lądowym wariantem znanego i wykorzystywanego wiślanego szlaku wodnego z południa na północ ziem polskich zapewne wędrowali pielgrzymi¹⁵, kierując się do Torunia z kościołem św. Jakuba, skąd w zorganizowanych grupach wyruszali w dalszą drogę. Przemawia za tym również tradycja

¹¹ Mówią o tym liczne wzmianki źródłowe, jak chociażby te zebrane przez R. Czaję, za: T. Bielicki, P. Roszak, *U progu Camino. Przewodnik po kujawsko-pomorskim odcinku szlaku św. Jakuba*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń–Golub Dobrzyń 2012, s. 14–15.

¹² W. Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, wyd. IV uzupełnione, Warszawa 1987, mapa IX. Szlaki handlowe Słowiańszczyzny z innymi obszarami w okresie od IX do XII w., po s. 656.

¹³ Morawski M., *Monografia Włocławka* [reprint], Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, Włocławek 2003, s. 293–294.

¹⁴ Kujawy – kraina historyczna między górną Notecią, Gopłem i Wisłą, zapewne terytorium plemienne Goplan..., za: M. I. Milewska (red.), *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, wydanie drugie, zmienione, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 329.

¹⁵ Szlak wiślany oraz nadbrzeżny wykorzystujący uwarunkowania topograficzne, zgodnie z zasadą najmniejszego wysiłku, za: K. Grązewski, *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2003, s. 22–23.

udokumentowanych kontaktów z państwem krzyżackim, zobowiązanym do udzielania wsparcia pątnikom, z którego zapewne chętnie korzystali wędrowcy z Mazowsza i Ziemi Dobrzyńskiej.

W czasie dyskusji nad przebiegiem szlaku pojawiły się sugestie, dotyczące wytyczenia wariantu, prowadzącego z Dobrzyńnia do Włocławka bezpośrednio nad Wisłą. Umożliwiłby on dotarcie do miejsca męczeńskiej śmierci błogosławionego ks. Jerzego Popiełuszki na zaporze wodnej i powstającego ku jego czci sanktuarium oraz skrócił drogę do Włocławka. Wydaje się jednak, że taka bezsprzecznie atrakcyjna propozycja jest co najmniej kontrowersyjna, ze względu na pominięcie jedyne na tym terenie miejsca kultu św. Jakuba w Chełmicy Dużej. Zdecydowanie bardziej uzasadnione będzie włączenie tej propozycji jako elementu proponowanego szlaku błogosławionego księdza Jerzego, łączącego Warszawę z Włocławkiem i Bydgoszczą, skąd wyruszył on w swoją ostatnią drogę¹⁶.

3. Znakowanie Dobrzyńsko-Kujawskiej Drogi św. Jakuba

Spółeczna inicjatywa rewitalizacji Szlaku św. Jakuba na Ziemi Dobrzyńskiej i sąsiednich Kujawach, w momencie przejścia do jej realizacji, wymagała ustalenia formalnych zasad jego znakowania i późniejszego funkcjonowania.

Dobrzyńsko-Kujawska Droga św. Jakuba, stanowiąc istotny element ogólnopolskiej sieci Camino de Santiago, pozostaje drogą lokalną, więc uznaliśmy, że to miejscowi pasjonaci najlepiej zadbają o jej powstanie i późniejsze funkcjonowanie w przestrzeni kulturowej regionu. Merytorycznej opieki nad koordynowaniem prac podjęli się członkowie Pracowni Szlaku św. Jakuba Wydziału Teologicznego UMK w Toruniu, a Oddział Kujawski PTTK we Włocławku jest formalnym gestorem szlaku, odpowiadającym za jego wyznakowanie przez uprawnionych znakarzy oraz późniejsze monitorowanie i utrzymanie. Jego wytyczenie wymagało podjęcia działań polegających na uzgodnieniu przebiegu trasy z właścicielami lub użytkownikami terenów i obiektów, na których miał być wyznakowany¹⁷. Władze kościelne i samorządowe przychylnie odniosły się do naszej inicjatywy, a Włocławskie Stowarzyszenie Gospodarcze udzieliło nam wydatnego wsparcia logistycznego i materialnego.

¹⁶ Postulat środowiska warszawskich pielgrzymów, patrz: J. G. Kazimierczak, R. Madej-Janiszek, K. Paślawska, B. Skwierzyńska-Mizerska, *Mazowieckie Drogi św. Jakuba...*, dz. cyt., przypis 17, s. 136; oraz Zgoda na podjęcie działań nad wytyczeniem szlaku J. Popiełuszki (Uchwała Zarządu Oddziału Kujawskiego PTTK nr 147 z 22.06.2017 r.).

¹⁷ Za: *Instrukcja znakowania szlaków...*, dz. cyt., s. 5.

Idąc za przykładem wcześniejszych, sprawdzonych na innych odcinkach Dróg św. Jakuba inicjatyw, fizyczne zaznaczanie szlaku w terenie powierzono osobom mającym wiedzę i doświadczenie w takich pracach. Znakarze wsparci przez grupkę pasjonatów Camino społecznie wyznawali ponad stukilometrową Dobrzyńsko-Kujawską Drogę św. Jakuba. W ramach popularyzacji i promocji szlaku organizowano rajdy piesze¹⁸. Zapraszano na nie turystów, którzy służyli konkretną pomocą w pracach. Przemierzając kolejne odcinki Camino, praktycznie przyczyniali się do jego rewitalizacji¹⁹. Byli więc nie tylko wędrowcami, ale również twórcami, a przynajmniej świadkami ważnych, historycznych działań, z którymi mogą się utożsamiać.

Prace znakarskie na Ziemi Dobrzyńskiej i Kujawach, na trasie z Dobrzynia nad Wisłą do Kruszwicy, zakończono w sierpniu 2018 roku oddając do dyspozycji pielgrzymów kolejny, jak nieśmiało sądzimy, ważny i ciekawy wariant Szlaku św. Jakuba w Polsce.

4. Miejscowości na Dobrzyńsko-Kujawskim Szlaku św. Jakuba

Wykaz opracowany zgodnie z przebiegiem szlaku zawiera podstawowe informacje na temat miejscowości oraz wymienia ich walory krajoznawcze. W opisach świadomie wyeksponowano fakty i obiekty mniej lub wcale nieznanne, a skrótowo zasygnalizowano te, które powszechniej funkcjonują w świadomości turystów i krajoznawców. Poniżej przedstawione informacje stanowią jedynie skrótowy i niedoskonały zarys opisu walorów Dobrzyńsko-Kujawskiej Drogi św. Jakuba, który w najbliższym czasie zastąpiony zostanie opracowaniem przewodnikowym szlaku.

Ziemia Dobrzyńska

Dobrzyń nad Wisłą miasto obecnie liczące ok. 2,4 tys. mieszkańców, wzmiankowane w tzw. falsyfikacie mogileńskim (1065 r.)²⁰, szczytujące się najstarszą w środkowej Polsce lokacją zapewne sprzed roku 1230²¹.

¹⁸ Rajdy „Na Raty” Oddziału Kujawskiego PTTK, „Rajdy po Ziemi Dobrzyńskiej” Klubu Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej PTTK w latach 2015–2018.

¹⁹ T. Bielicki, P. Roszak, *U progu Camino. Przewodnik po kujawsko-pomorskim...*, dz. cyt., s. 252.

²⁰ A. Hermann, H. Miłoszewski (red.), *Kanon Krajoznawczy Województwa Kujawsko-Pomorskiego*, GALL S.C., Toruń 2017, s. 131.

²¹ J. Bieniak, *Średniowiecze na Ziemi Dobrzyńskiej* (cz. II), [w:] Z. Gózdź (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej 2. Materiały z sesji popularnonaukowej, Radziki Duże 6 listopada 1997 r., Dobrzyń nad Wisłą 1998*, s. 7–33.

Historyczna stolica Ziemi Dobrzyńskiej, której nazwa pochodzi od imienia Dobrzyn lub urodzajnych gleb²². Konrad Mazowiecki w związku z pogańskimi najezdami, próbujący nieskutecznie zorganizować w pogranicznych grodach stróżę rycerską, za namową biskupa pruskiego Chrystiana, zastępuje ją zakonem rycerskim. W 1228 r. 15 rycerzy z mistrzem Brunonem na czele przybyło do Dobrzynia nad Wisłą, skąd przez kilka lat próbowało odpierać najazdy Prusów. Rycerze Chrystusowi zwani „Dobrzyńcami”²³ ponieśli w walkach z poganami dotkliwe straty, w większości połączyli się z Krzyżakami (1235 r.), przekazując im posiadane dobra²⁴. Ziemię Dobrzyńską Krzyżacy wielokrotnie, ale nieskutecznie, próbowali zagarnąć zbrojnie²⁵. Nietrwała okazała się również próba jej przejścia poprzez zastaw z rąk Władysława Opolczyka²⁶. Piotr z rodu Ogończyków w latach 1300–1306 występuje jako jedyny w dziejach wojewoda dobrzyński, a jego syn, również Piotr już jako kasztelan²⁷. W następnych stuleciach okresy rozwoju przerywane były klęskami wojennymi i pożarami. Obok dominującego w okolicy rolnictwa, w miasteczku rzemiosła i handlu, kultywowana jest wielowiekowa tradycja

²² A. Wróbel, *O nazwach miejscowych Nadwiślańskiej Gminy Dobrzyń nad Wisłą*, [w:] R. Bartoszewski (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z XIV Konferencji Historycznej „Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej”*, t. 14, Dobrzyń nad Wisłą 2010, s. 90–91.

²³ Oficjalnie występowali jako: *milites Christi, fratres de Dobrin, milites Christi de Prussia*, za: M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, Wydawnictwo Morskie Gdańsk, Gdańsk 1986, s. 91; najlepsza nadal monografia ich dziejów to: W. Polkowska-Markowska, *Dzieje zakonu dobrzyńskiego. Przyczynek do kwestii krzyżackiej*, „Roczniki Historyczne”, t. 2, 1926, s. 145–210.

²⁴ Krzyżacy próbowali przejąć Ziemię Dobrzyńską, ale po zdecydowanym sprzeciwie Konrada Mazowieckiego oddali Dobrzyń nad Wisłą w zamian uzyskując potwierdzenie praw do Ziemi Chełmińskiej, wg: M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego...*, dz. cyt., s. 129.

²⁵ Zbrojna okupacja w latach 1329–1343, 1392–1405 i 1409–1410 na skutek oporu Polski okazała się nietrwała, za: M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego...*, dz. cyt., s. 271; J. Bieniak, *Średniowiecze na Ziemi Dobrzyńskiej* (cz. I), [w:] Z. Gózdź (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z sesji popularnonaukowej, Bobrowniki 20 listopada 1996 r.*, Dobrzyń nad Wisłą 1997, s. 10.

²⁶ W liście z 1394 r. do rady miasta Torunia książę Władysław pisze o pieniądzach, które były zapłatą za Ziemię Dobrzyńską, wg: B. Herdżin, *Losy Ziemi Dobrzyńskiej w średniowieczu w świetle dokumentów z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu*, [w:] Z. Gózdź (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z sesji popularnonaukowej, Bobrowniki 20 listopada 1996 r.*, Dobrzyń nad Wisłą 1997, s. 28.

²⁷ Za: J. Bieniak, *Elita Ziemi Dobrzyńskiej w późnym średniowieczu i jej majątki*, [w:] O. Krut-Horonziaak i L. Kajzer (red.), *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z sesji naukowej (9–10 maja 1994 roku)*, „EXPOL”, Włocławek 1995, s. 33.

połowu ryb w Wiśle i pobliskich jeziorach z użyciem tzw. żaków²⁸. Godne zobaczenia: Grodzisko (2. połowa X–XV w.) zwane „Górą Zamkową” położone na skarpie wiślanej, ośrodek administracji terytorialnej, spalony przez Krzyżaków w 1409 r., kościół i klasztor pofranciszkański pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, według tradycji jeden z ośmiu istniejących w mieście, wzniesiony w XIII w., wielokrotnie niszczone i odbudowywany²⁹, zachowany dawny układ urbanistyczny.

Zbyszewo nazwa wsi koło Dobrzynia nad Wisłą występuje od XV w. i pochodzi od imienia Zbyszeg, Zbigniew³⁰, ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego³¹.

Glewo Mokre część wsi Glewo koło Dobrzynia nad Wisłą (wzmiankowanej już w XIII w., której nazwa pochodzi od określenia lepkiej, gliniastej gleby), samo zaś Mokre pojawia się w źródłach dopiero w XX wieku³².

Grochowalsk wieś wzmiankowana w XIII w., nazwa pochodzi od imienia Grochowa³³, drewniany kościół pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego z 1784 r., przeniesiony na obecne miejsce w 1875 r., wewnątrz wystrój XVIII/XIX w., w nieco nowszej dzwonnicy dzwon z 1607 r.³⁴, resztki założenia parku krajobrazowego i gorzelnia (z lat 1911–1912)³⁵.

Szpiegowo wieś koło Dobrzynia nad Wisłą wzmiankowana w XV w., której nazwa pochodzi od określenia osobowego Szpieg³⁶.

Zaduszniki wieś położona nad ciekim wodnym, zwanym Święty Strumień około 14 km od Lipna³⁷, nazwa pochodzi od obowiązku odprawiania nabożeństw za duszę testatora, wieś wzmiankowana od XIII w. jako Kuczyno³⁸, ślady osadnictwa z epoki żelaza, kościół pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, pierwotny wniesiony w latach

²⁸ T. Karwicka, *Kultura ludowa Ziemi Dobrzyńskiej. Towarzystwo Naukowe w Toruniu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań–Toruń 1979, s. 72.

²⁹ M. Krajewski, A. Mietz, *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 30–33.

³⁰ A. Wróbel, *O nazwach miejscowych...*, dz. cyt., s. 148–149.

³¹ M. Krajewski, A. Mietz, *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 214.

³² A. Wróbel, *O nazwach miejscowych...*, dz. cyt., s. 99–100 i 122.

³³ Tamże, s. 101–102.

³⁴ W. Bykowski, W. Bykowski, *Kujawsko-pomorskie dla każdego. Przewodnik turystyczny po najciekawszych miejscach województwa*, Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły, Wyd. Apeiron, Bydgoszcz 2005, s. 228.

³⁵ M. Krajewski, A. Mietz, *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 44–45.

³⁶ A. Wróbel, *O nazwach miejscowych...*, dz. cyt., s. 132–133.

³⁷ P. Bokota, G. J. Budnik, *Zaduszniki zespół dworski*, [w:] S. Kuligowski (red.), *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce. Ziemia Dobrzyńska. Tom II część 1*, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002, s. 235.

³⁸ A. Wróbel, *Nazwy miejscowe gminy Wielgie i okolic*, [w:] R. Bartoszewski (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z XV Konferencji Historycznej „Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej” w Wielgim w dniu 26 listopada 2010 r.*, t. 15, Dobrzyń nad Wisłą 2011, s. 125–128.

1327–1358, obecny zbudowany w latach 1873–1875 według projektu H. Marconiego, neogotycki, murowany z niejednorodnym wystrojem i wyposażeniem. Pałac wzniesiony w 3. ćwierci XIX w. (obecnie siedziba szkoły) w otoczeniu pozostałości parku krajobrazowego³⁹.

Chelmica Duża, ślady osadnictwa średniowiecznego (skarby monet XV w.), kościół pod wezwaniem św. Jakuba (parafia sprzed 1570 r.), wzniesiony w latach 1905–1915 według projektu S. Szyllera, fundacji J. Sierakowskiej, murowany z cegły, neogotycki o korpusie trójnawowym z kaplicami po bokach z dwiema, nierównej wysokości wieżami, wystrój wnętrza i wyposażenie niejednorodne stylowo, w ołtarzu głównym obraz Matki Bożej Pocieszenia z Dzieciątkiem w sukience i obrazem św. Jakuba na zasuwie (XVIII w.); resztki zabudowań podworskich i parku, na cmentarzu (połowa XIX w.) klasycystyczny nagrobek zmarłego w 1870 r. generała Wacława Sierakowskiego⁴⁰.

Chelmica Mała ślady osadnictwa średniowiecznego⁴¹.

Fabianki wieś gminna koło Włocławka, ślady osadnictwa z epoki żelaza, dwór i dom ogrodnika w pozostałościach parku (XIX/XX w.), spichlerz murowany z około 1900 r.⁴²

Szpetal (Szpital) nazwa wsi od szpitala św. Gotarda ufundowanego przez wojewodę łęczyckiego Boguszę Miechawicę⁴³ (początek XIII w.) dla cystersów z Lubiąża. Miejscowość przejęli wkrótce zakonnicy z Byszewa na Krajnie, w 1358 r. własność prywatna⁴⁴. Zakony najczęściej otrzymywały nadania z zastrzeżeniem pełnienia usług szpitalnych i opiekuńczych. Szpitale, jak wiemy na przykładzie państwa krzyżackiego⁴⁵, nie miały charakteru powszechnego. Na początku służyły one braciom zakonnym, krzyżowcom i pielgrzymom, aby dopiero z czasem przejąć opiekę nad ubogimi, w latach 1242–1252 w Szpetalu Dolnym powstał kościół wraz ze szpitalem i klasztorem cystersów pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny i św. Gotarda⁴⁶. W związku z uciążliwymi najazdami Prusów

³⁹ M. Krajewski, A. Mietz, *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 209–210.

⁴⁰ Tamże, s. 16–18.

⁴¹ Tamże, s. 18.

⁴² Tamże, s. 38.

⁴³ Z rodu Doliwów występuje w źródłach jako Bogus de Mazovia. Za: J. Bieniak, *Elita Ziemi Dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 27–28.

⁴⁴ W. Bykowski, W. Bykowski, *Kujawsko-pomorskie dla każdego...*, dz. cyt., s. 228.

⁴⁵ Statut Zakonu z lat 1244/1246, za: M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego...*, dz. cyt., s. 214.

⁴⁶ Zgodnie z ich hasłem „Módl się i pracuj” (*Ora et labora*) służą Bogu i ludziom, również w niesieniu pomocy potrzebującym, wg: B. Łoziński, *Leksykon zakonów w Polsce. Informator o życiu konsekrowanym*, Katolicka Agencja Informacyjna, Warszawa 1998, s. 41.

około 1252 r. zakonnicy opuszczają Szpetal, a kościół przebudowywany i przesunięty nad Wisłę przetrwał do początku XIX w. Obecny kościół parafialny pod wezwaniem św. Józefa w Szpetalu Górnym konsekrowany w 1815 r. ufundowany został przez M. Rutkowskiego⁴⁷. Cmentarzysko (zbieg ulic Lipnowskiej i Cysterskiej) przypuszczalnie cmentarz przy kościele św. Gotarda z reliktem świątyni i licznymi pochówkami. Dwór obronny zwany lamusem prawdopodobnie fundacji S. Chodorowskiego z 2 połowy XVI w., piętrowy, murowany⁴⁸.

Grodzkie dawna wieś mająca charakter typowej małej osady miasteczkowej, obecnie część Włocławka na prawym brzegu Wisły, której nazwa pochodzi od istniejącego w średniowieczu grodziska⁴⁹.

Kujawy

Włocławek miasto liczące około 115 tys. mieszkańców⁵⁰. Od początku jego rozwój gospodarczy determinowany był przez Wisłę i drogi lądowe, łączące Ruś i Mazowsze z Wielkopolską, ujście Wisły z południem Polski⁵¹. Lokowany w 1339 r.⁵², historyczna stolica wschodnich Kujaw, dawna własność biskupów włocławskich. Ośrodek administracyjny, przemysłowy i kulturalny regionu. Najcenniejsze obiekty⁵³: kościół gotycki pod wezwaniem św. Witalisa – najstarszy zachowany zabytek miasta (1330 r.); kościół katedralny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, gotycka świątynia na miejscu wcześniejszej z 1123 r., bogate wnętrze, jak chociażby tumba nagrobna biskupa Piotra z Bnina (1493 r.) dzieło Wita Stwosza oraz cenne wyposażenie; Stary Rynek z późnogotyckim kościołem farnym pod wezwaniem św. Jana, Muzeum Historii Włocławka i zabytkowymi kamieniczkami; kościół i klasztor franciszkanów-reformatów z XVII w.; pomnik na miejscu męczeńskiej śmierci bł. Jerzego Popiełuszki przy zaporze⁵⁴.

⁴⁷ Morawski M., *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 293–294.

⁴⁸ M. Krajewski, A. Mietz, *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej...*, dz. cyt., s. 175.

⁴⁹ Morawski M., *Monografia Włocławka*, dz. cyt., s. 2, 33–34.

⁵⁰ W 1999 r. było ponad 123 tys., za: <http://promocjewloclawskie.pl>.

⁵¹ J. Dąbek, J. Nowierski, P. Rybiński (red.), *Włocławek miasto na trasie „EXPOL”* Spółka Jawna, Włocławek 2002, s. 11.

⁵² Pierwsza nieudana próba w 1256 r., druga z 1339 r. bpa Macieja z Gołańczy, za: A. Szczepański (red.), *Włocławek przewodnik turystyczny*, Prasowe Zakłady Graficzne Bydgoszcz, Włocławek 1989.

⁵³ Opisy wg: A. Szczepański (red.), *Włocławek przewodnik turystyczny*, dz. cyt.

⁵⁴ A. Hermann, H. Miłoszewski (red.), *Kanon Krajoznawczy...*, dz. cyt., s. 261–266.

Wieniec Zdrój spore uzdrowisko w sosnowym lesie pod Włocławkiem powstałe w latach 1898–1907, ostatnio zmodernizowane, leczenie schorzeń reumatycznych i kardiologicznych, możliwość kuracji borowinowych⁵⁵.

Wieniec wieś istniała już w średniowieczu, najstarsze wzmianki wymieniają ją jako własność biskupów kujawskich, w 1255 r. lokacja na prawie niemieckim, od 1796 r. własność prywatna Miączyńskich, a od 1868 r. Kronenbergów⁵⁶. Kościół pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego (1957–1964), eklektyczny pałac (1890 r., projektant A. Göbel) z zabudowaniami folwarcznymi, zajazdem i gorzelnią w malowniczym parku⁵⁷.

Brześć Kujawski miasto w powiecie włocławskim 4,6 tys. mieszkańców⁵⁸. Nad jeziorem Cmentowo unikatowe ślady osady neolitycznej tak zwanych chat trapezowatych⁵⁹, pierwotny gród znajdował się w pobliskim Starym Brześciu, w 1236 r. stał się siedzibą księstwa kujawskiego, miejsce urodzenia Leszka Czarnego i najprawdopodobniej Władysława Łokietka, w latach 1300–1306 w rękach Waclawa II Czeskiego, następnie krótko pod panowaniem Krzyżaków, a od 1346 r. stolica województwa brzesko-kujawskiego. Dynamiczny rozwój jako ważnego ośrodka gospodarczego Kujaw zakończyły liczne pożary, zarazy i wojny – szczególnie potop szwedzki (1655–1660). Ciekawy układ urbanistyczny z zachowanymi resztkami murów obronnych. Gotycki kościół św. Stanisława Biskupa (lata 30. XIV w.), wielokrotnie odbudowywany ze zniszczeń, regotyżowany w 1908 r. projekt T. Pajzderskiego, gotycko-neobarokowy kościół św. Michała Archanioła z cenną płaskorzeźbą przedstawiającą pokłon Trzech Tróli (1520 r.) i późnobarokowym ołtarzem (XVIII w.), zespół poklasztorny dominikanów, sprowadzonych według J. Długosza w 1264 r., kasata zakonu 1863 r., po pożarze w 1922 r. odbudowany, w rynku klasycystyczny ratusz miejski – projekt H. Marconiego⁶⁰.

⁵⁵ Tamże oraz *Kujawsko-pomorskie przewodnik + atlas seria: Polska niezwykła*, DEMART, Warszawa 2014, s. 204, 226.

⁵⁶ A. Hermann, H. Miłoszewski (red.), *Kanon Krajoznawczy...*, dz. cyt., s. 281–282.

⁵⁷ W. Bykowski, W. Bykowski, *Kujawsko-pomorskie dla każdego...*, dz. cyt., s. 127.

⁵⁸ A. Hoffman, O. Krupa (red.), *Piękno Dorzecza Zgłowiączki. Przewodnik Turystyczno-Krajoznawczy*, Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Dorzecza Zgłowiączki, Wyd. PROPAGANDA, Włocławek 2010, s. 15.

⁵⁹ A. Hermann, H. Miłoszewski (red.), *Kanon Krajoznawczy...*, dz. cyt., s. 271.

⁶⁰ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. XI, *Dawne województwo bydgoskie*, zeszyt 18, Włocławek i okolice, W. Puget, M. Paździor, T. Chrzanowski, M. Kornecki (oprac.), Polska Akademia Nauk, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1988, s. 106–119 oraz W. Bykowski, W. Bykowski, *Kujawsko-pomorskie dla każdego...*, dz. cyt., s. 125–126.

Lekarzewice wieś na Równinie Inowrocławskiej około 20 km od Włocławka z parafią Matki Bożej Częstochowskiej⁶¹.

Wola Skarbkowa wieś leżąca 17,5 km na wschód od Radziejowa, nazwa od rodu Skarbków, w latach 1895–1939 funkcjonowała tu Fundacja Dobroczynna J. i K. Skarbków⁶².

Kościelna Wieś na Równinie Inowrocławskiej, wzmiankowana w 1297 r.⁶³ kościół pod wezwaniem św. Wawrzyńca wzniesiony w połowie XII w. został całkowicie przebudowany, tak że z czasów romańskich zachowały się jedynie fragmenty murów⁶⁴, obecnie gruntownie wyremontowany, dwór klasycystyczny z 2 połowy XIX w., przebudowany⁶⁵.

Siniarzewo (dawniej Świniarzewo) wieś powstała około połowy XIII w., a pierwsza drewniana świątynia pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła zbudowana prawdopodobnie na początku XIV w., obecny kościół pod tym samym wezwaniem z lat 1914–1920, wewnątrz obraz i witraż przedstawiający św. Jakuba oraz tablica upamiętniająca męczeńską śmierć proboszcza A. Hoffmana 10 września 1939 r., w parku podworskim pomnik Władysława Łokietka, który miał tu odpoczywać po bitwie pod Płowcami⁶⁶.

Bachorze płaski i podmokły obszar pomiędzy dorzeczem Wisły i Odry, na którym już w średniowieczu staraniem książąt piastowskich pobudowano kanał łączący Gopło, przez które przepływa Noteć, z Wisłą przez jej lewobrzeżny dopływ Zgłowiączkę. U jej ujścia powstała osada służebna Włocławka Korabniki, w których budowano korabie, płaskodenne statki pływające kanałem. Pierwsza wzmianka o tej drodze wodnej pochodzi z 1297 r.⁶⁷

Krzywosądz wieś koło Dobrego wzmiankowana w 1489 r., w czasie powstania styczniowego miejsce, zakończonej pod Dobrem, przegranej przez Polaków bitwy z wojskami rosyjskimi (19.02.1863 r.), po klęsce gen. L. Mierosławski zmuszony do złożenia dyktatury. Drewniany kościół z dębowych bali (1863 r.) fundacja J. i L. Modlińskich, obok późnoklasycystyczny dwór z połowy XIX w., obecnie plebania,

⁶¹ <http://www.diecezja.wloclawek.pl/pl/164/badkowski> [dostęp: 25.07.2018 r.].

⁶² Wg: [http://www.nasze.kujawsko-pomorskie.pl/ciekawostki/miejscowosci/W/109-Wola-Skarbkowa-\(gm-Osi%C4%99ciny,-pow-radziejowski\).html](http://www.nasze.kujawsko-pomorskie.pl/ciekawostki/miejscowosci/W/109-Wola-Skarbkowa-(gm-Osi%C4%99ciny,-pow-radziejowski).html) [dostęp: 25.07.2018 r.].

⁶³ A. Hermann, H. Miłoszewski (red.), *Kanon Krajoznawczy...*, dz. cyt., s. 165–166.

⁶⁴ Za: W. Bykowski, *Kujawsko-pomorskie – przewodnik po zabytkach*, Wyd. Apeiron, Bydgoszcz 2010, s. 26.

⁶⁵ Wg: *Słownik geograficzno-krajoznawczy...*, dz. cyt., s. 297.

⁶⁶ Wg: [http://www.nasze.kujawsko-pomorskie.pl/ciekawostki/miejscowosci/S/229-Siniarzewo-\(gm-Zakrzewo,-pow-aleksandrowski\).html](http://www.nasze.kujawsko-pomorskie.pl/ciekawostki/miejscowosci/S/229-Siniarzewo-(gm-Zakrzewo,-pow-aleksandrowski).html) [dostęp: 28.07.2018 r.].

⁶⁷ Wg: *Kujawsko-pomorskie przewodnik + atlas...*, dz. cyt., s. 202.

na cmentarzu spoczywa Helena z Góreckich Modlińska – wnuczka A. Mickiewicza⁶⁸.

Dobre wieś gminna, której nazwa prawdopodobnie pochodzi od wyjątkowo urodzajnych gleb, wzmiankowana w 1400 r. jako królewszczyzna, później w rękach prywatnych. W czasie powstania styczniowego miejsce klęski powstańców pod dowództwem L. Mierosławskiego. Nad jeziorem mogiła 23 poległych powstańców. Od 1908 r. istniała we wsi duża cukrownia – obecnie zlikwidowana⁶⁹.

Bronisław wieś w powiecie Radziejów, od średniowiecza do 1796 r. (kasata dóbr kościelnych przez władze pruskie) własność Norbertanek ze Strzelna, nazwa od błogosławionej Bronisławy (zmarła w 1259 r.). Parafialny kościół murowany, poświęcony 24 sierpnia 1876 r. przez Wincentego Popiela biskupa diecezji kujawsko-kaliskiej na miejscu wcześniejszych zniszczonych świątyni drewnianych⁷⁰.

Piaski wieś leżąca na wschód od Kruszwicy, w 1250 r. książę Kazimierz, potwierdzając prawo własności biskupów kujawskich, wymienia między innymi Piaski, które następnie przeszły w posiadanie kapituły kruszwickiej. Kościół parafialny pod wezwaniem Ścięcia św. Jana Chrzciciela istniał tu już przed r. 1557, przy nim cmentarz grzebalny z kilkoma zabytkowymi nagrobkami⁷¹.

Piecki graniczą z Piaskami; własnością kapituły kruszwickiej były już przed r. 1489; składają się z Małych Piecek i Wielkich; słynny swego czasu poeta Stanisław Grochowski, urodzony na Mazowszu w r. 1540, zmarły w Krakowie w r. 1612, zarządzał kanonią kruszwicką, pobierał dochody z Małych Piecek. Zachowany późnoklasycystyczny dwór murowany (XIX w.)⁷².

Bródzki w 1761 roku pojawiła się wzmianka o wsi, która została założona przez osadników niemieckich⁷³.

Kruszwica⁷⁴ nieduże dziś miasto (około 10 tys. mieszkańców) w powiecie inowrocławskim, nad północnymi brzegami Gopła, burzliwe dzieje, owiane legendą, na szlaku bursztynowym, ze śladami osadnictwa łużyckiego (V w. p.n.e.) i osadą prasłowiańską będącą początkiem

⁶⁸ A. Hermann, H. Miłoszewski (red.), *Kanon Krajoznawczy...*, dz. cyt., s. 166–167.

⁶⁹ Wg: <http://www.ugdobre.pl> [dostęp: 28.07.2018 r.].

⁷⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880, s. 379–380.

⁷¹ <http://kruszwicahistoria.blogspot.com/2015/05/krotka-historia-parafii-w-piaskach.html> [dostęp: 28.07.2018 r.].

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ Wg: A. Hermann, H. Miłoszewski (red.), *Kanon Krajoznawczy...*, dz. cyt., s. 118–122.

głównego ośrodka plemienia Goplan, podbitego w 2. połowie IX w. przez Polan. Zrównane z ziemią przez Władysława Hermana za poparcie jego zbuntowanego syna Zbigniewa (1096 r.) co przyczyniło się do rozwoju Włocławka i Inowrocławia. Ponowny rozwój za panowania Kazimierza Wielkiego jako ważnego ośrodka handlowego i punktu oporu w walkach z Krzyżakami. Miasto podupada po odzyskaniu Pomorza Gdańskiego (1466 r.) w związku z oddaleniem od Wisły, która stała się głównym szlakiem handlowym Rzeczypospolitej oraz całkowitym zniszczeniem podczas najazdu szwedzkiego (lata 1655–1660). Romańska kolegiata św. Piotra, św. Pawła i Najświętszej Maryi Panny (XI–XII w.), wielokrotnie przebudowywana, której oryginalny, romański wygląd przywrócono w połowie XX w., słynna wieża zwana „mysią”, będąca zachowanym fragmentem zamku kazimierzowskiego, modernistyczno-klasycystyczny kościół pod wezwaniem św. Teresy (z 1922 r., projekt S. Cybichowskiego) z pochodzącym z kolegiaty barokowym wystrojem oraz grodzisko kultury łużyckiej (V w. p.n.e.)⁷⁵. Miasto jest ośrodkiem ruchu turystycznego na szlaku Piastowskim i Łokietka, na południe od miasta Nadgoplański Park Tysiąclecia (utworzony w 1967 r.)⁷⁶.

5. Zakończenie

Dobrzyńsko-Kujawska Droga św. Jakuba jest już realnym faktem w przestrzeni kulturowej naszego regionu. To cieszy, ale zdajemy sobie sprawę, że rzeczywistą miarą sukcesu przedsięwzięcia będzie jego trwałość, a przede wszystkim funkcjonowanie w świadomości społeczności lokalnych i szerokiego kręgu zainteresowanych. Uświadamiamy sobie jak wiele wyzwań staje przed nami, ale nauczeni doświadczeniem, ufnie zawieramy się opiece św. Jakuba i z nadzieją patrzymy w przyszłość.

Camino stara się przywracać jeden z ważnych elementów naszej, prawie zapomnianej, tradycji historycznej. Mamy nadzieję, że stanie się ono inspiracją i wyzwaniem do badań nad zjawiskiem pielgrzymowania na Ziemi Dobrzyńskiej i Kujawach. Obecność szlaku potraktujemy jako zaproszenie do podjęcia próby wkroczenia na Camino, nie tylko fizycznej drogi do Santiago, ale, jakże często przełomowego, a nawet zwrotnego punktu życia, dla tych, którzy wyruszyli.

Pielgrzym jest „człowiekiem wiary, który zdaje sobie sprawę, że pielgrzymowanie (...) jest przemierzaniem dystansu nieprzeliczalnego na ki-

⁷⁵ W. Bykowski, W. Bykowska, *Kujawsko-pomorskie dla każdego...*, dz. cyt., s. 99–103.

⁷⁶ Wg: J. Kwiatek, T. Lijewski, *Leksykon miast polskich*, Sport i Turystyka – MUZA SA, Warszawa 1998, s. 382–383.

lometry: drogi Prawdy, która nadaje sens tym mniejszym drogom ludzkiego życia i otwiera perspektywy odpowiedzi na najważniejsze pytania egzystencjalne⁷⁷. Pielgrzymowanie to specyficzna wędrówka, w której do tej pory uczestniczyłem jako odbiorca tego, co On mi przeznaczył i co ludzie przygotowali. Po raz pierwszy, znakując małe fragment Drogi, miałem niepowtarzalną możliwość współtworzenia czegoś wielkiego dla innych i, mam nieśmiałą nadzieję, *ad maiorem Dei gloriam*...⁷⁸.

Uczestnicząc w wyjątkowym procesie rewitalizacji Dróg św. Jakuba w Polsce, odczuwam wielką radość i poczucie wspólnoty z coraz licznějšíą rzeszą ich twórców i opiekunów. Jednocześnie zdaję sobie sprawę z ogromnej odpowiedzialności za podejmowane decyzje i działania, których słuszności nie mogę być pewny. Mam nadzieję, że chociażby częściowe spełnienie oczekiwań pielgrzymów, będzie wystarczającym usprawiedliwieniem mojej koncepcji, którą tak wiele osób wsparło, i którym za wstawiennictwem św. Jakuba niech Bóg wynagrodzi.

Buen Camino!

⁷⁷ P. Roszak, *Homo peregrinus. Kim jest prawdziwy pielgrzym?*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2011, s. 41.

⁷⁸ To radosne tworzenie uwieczniono w filmie poświęconym znakowaniu szlaku, patrz: *Grunt to Droga* [film], scen. i reż. T. Kudyba, TRESS-FILM 2017, cz. V.

Dobrzyń and Kuyavia Route of St. James – From the Concept to Implementation

Summary

When the Mazovian Route of St. James connected Warsaw with Dobrzyń nad Wisłą, the group of local enthusiasts got incentive to delineate Dobrzyń and Kuyavia Route of St. James. Thanks to the goodwill of the Church and local government authorities and with the support of the numerous group of individual and institutional enthusiasts of our activity, it was possible to complete this task last August. "Our Camino" route, of more than one hundred kilometres, goes from Dobrzyń nad Wisłą, through Grochowalsk and Zaduszniki, to Chełmica Duża, with its St. James the Apostle Church, and later through Fabianki to Szpital where the Medieval hospital for pilgrims was situated. Having crossed the Vistula river in Włodawek, the route enters Kuyavia, going through Wieniec, Brześć Kujawski, Kościelna Wieś to Sieniarzewo with another St. James Church, and further through Krzywosądz, Dobre, Bronisław, Piaski to Kruszwica, where it joins Camino Polaco and enables to continue the pilgrimage right to Santiago de Compostela.

Dobrzyń and Kuyavia Route of St. James, being an important component of the Polish Camino network, remains a local route which, hopefully, will contribute to popularising the values of our Little Homeland. We believe it will become also an inspiration and encouragement to study the pilgrimage phenomenon in the Region of Dobrzyń and Kuyavia. Let us treat the route as an invitation to attempt at entering Camino, not only the physical route to Santiago, but also, so frequently, a breakthrough or even turning point in the lives of those who set off.

Buen Camino!

*Paweł Śliwiński
Dobrzyń nad Wisłą,
Pracownia Szlaku św. Jakuba
Wydział Teologiczny
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń*

Literatura

- Bielicki T., Roszak P., *U progu Camino. Przewodnik po kujawsko-pomorskim odcinku szlaku św. Jakuba*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń–Golub Dobrzyń 2012.
- Bieniak J., *Średniowiecze na Ziemi Dobrzyńskiej* (cz. I), [w:] Z. Gózdź (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z sesji popularnonaukowe, Bobrowniki 20 listopada 1996 r.*, Dobrzyń nad Wisłą 1997.
- Bieniak J., *Średniowiecze na Ziemi Dobrzyńskiej* (cz. II), [w:] Z. Gózdź (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. 2. Materiały z sesji popularnonaukowej, Radziki Duże 6 listopada 1997 r.*, Dobrzyń nad Wisłą 1998.
- Bieniak J., *Elita Ziemi Dobrzyńskiej w późnym średniowieczu i jej majątki*, [w:] O. Krut-Horonzia, L. Kajzer (red.), *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z sesji naukowej (9–10 maja 1994 roku)*, „EXPOL”, Włocławek 1995.
- Bokota P., Budnik G. J., *Zaduszniaki zespół dworski*, [w:] S. Kuligowski (red.), *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce. Ziemia Dobrzyńska*, t. II część 1, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2002.
- Boorstin D. J., *Odkrywcy. Dzieje ludzkich odkryć i wynalazków*, tłum. M. Stopa, Bertelsmann Media Sp. z o.o., Warszawa 2001.
- Bykowski W., *Kujawsko-pomorskie – przewodnik po zabytkach*, wyd. Apeiron, Bydgoszcz 2010.
- Bykowski W., Bykowski W., *Kujawsko-pomorskie dla każdego. Przewodnik turystyczny po najciekawszych miejscach województwa*, Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły, wyd. Apeiron, Bydgoszcz 2005.
- Czekański M., Burski K. (opr. red.), *Drogami św. Jakuba. Duchowa pielgrzymka*, Wydawnictwo M, Kraków 2010.
- Dąbek J., Nowierski J., Rybiński P. (red.), *Włocławek miasto na trakcie*, „EXPOL” S.J., Włocławek 2002.
- Dobrzyński D., *Praktyczne aspekty funkcjonowania dróg jakubowych w Europie*, [w:] P. Roszak, W. Rozykowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Terażniejszość*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2014.
- Grażewski K., *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*, Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna we Włocławku, Włocławek 2003.
- Hensel W., *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, wyd. IV, Warszawa 1987.
- Herdzin B., *Losy Ziemi Dobrzyńskiej w średniowieczu w świetle dokumentów z zasobu Archiwum Państwowego w Toruniu*, [w:] Z. Gózdź (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z sesji popularnonaukowe, Bobrowniki 20 listopada 1996 r.*, Dobrzyń nad Wisłą 1997.
- Hermann A., Miłoszewski H. (red.), *Kanon Krajoznawczy Województwa Kujawsko-Pomorskiego*, GALL S.C., Toruń 2017.
- Hoffman A., Krupa O. (red.), *Piękno Dorzecza Zgłowięzki. Przewodnik Turystyczno-Krajoznawczy*, Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Dorzecza Zgłowięzki, wyd. PROPAGANDA, Włocławek 2010.
- Instrukcja znakowania szlaków turystycznych. Zarząd Główny PTTK*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa 2007, [w:] (www.pttk.pl/przepisy/instrukcja_znakowania_szlakow_0707.pdf).
- Karwicka T., *Kultura ludowa Ziemi Dobrzyńskiej*, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań–Toruń 1979.

- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. XI, *Dawne województwo bydgoskie*, zeszyt 18, *Włocławek i okolice*, opracowanie W. Puget, M. Paździor, T. Chrzanowski, M. Kornecki, Polska Akademia Nauk, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1988.
- Kazimierczak J. G., Madej-Janiszek R., Paślawska K., Skwierzyńska-Mizerska B., *Mazowieckie Drogi św. Jakuba – próby odtworzenia i propozycje przebiegu*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, I. Hodorowicz (red.), *Kult św. Jakuba Apostoła na szlakach pielgrzymkowych do Santiago de Compostela*, Wydawnictwo „Czuwajmy”, Kraków 2010.
- Krajewski M., Mietz A., *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej – przewodnik bibliograficzny*, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 1996.
- Kujawsko-pomorskie przewodnik + atlas*, seria: Polska niezwykła, DEMART, Warszawa 2014.
- Kwiatek J., Lijewski T., *Leksykon miast polskich*, Sport i Turystyka – MUZA SA, Warszawa 1998.
- Łoziński B., *Leksykon zakonów w Polsce. Informator o życiu konsekrowanym*, Katolicka Agencja Informacyjna, Warszawa 1998.
- Milewska M.I. (red.), *Słownik geograficzno-krajoznawczy Polski*, wydanie drugie, zmienione, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Morawski M., *Monografia Włocławka* [reprint], Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, Włocławek 2003.
- Paślawska K., *Awanturnicy czy dyplomaci? Śladami mazowieckich rycerzy – historyczne uwarunkowania i współczesne rozterki na Mazowieckiej Drodze św. Jakuba*, [w:] P. Roszak, W. Rozykowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, Tom 1, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2014.
- Polkowska-Markowska W., *Dzieje zakonu dobrzyńskiego. Przyczynek do kwestii krzyżackiej*, „Roczniki Historyczne”, t. 2: 1926.
- Roszak P., *Homo peregrinus. Kim jest prawdziwy pielgrzym?*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność Szlaku św. Jakuba*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2011.
- Samsonowicz H., *Kult św. Jakuba i szlaki Jakubowe w Polsce*, [w:] R. Knapieński (red.), *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880.
- Szczepański A. (red.), *Włocławek przewodnik turystyczny*, Prasowe Zakłady Graficzne Bydgoszcz, Włocławek 1989.
- Wróbel A., *O nazwach miejscowych Nadwiślańskiej Gminy Dobrzyń nad Wisłą*, [w:] R. Bartoszewski (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z XIV Konferencji Historycznej „Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej”*, t. 14, Dobrzyń nad Wisłą 2010.
- Wróbel A., *Nazwy miejscowe gminy Wielgie i okolic*, [w:] R. Bartoszewski (red.), *Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej. Materiały z XV Konferencji Historycznej „Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej” w Wielgim w dniu 26 listopada 2010 r.*, t. 15, Dobrzyń nad Wisłą 2011.

Filmografia

- Camino polskie* [film], scen. i reż. T. Kudyba, TRESS-FILM 2013.
- Grunt to Droga* [film], scen. i reż. T. Kudyba, odcinek V, TRESS-FILM 2017.

Camino de Santiago w przestrzeni wirtualnej (wybrane aspekty internetowych materiałów polskojęzycznych)

Przestrzeń wirtualna

Złożoność współczesnych procesów i zjawisk społecznych, kulturowych, ekonomicznych, a nawet religijnych wynika m.in. z istotnej zmiany, jaka dokonała się w erze informacyjnej. Człowiek XXI wieku żyje w dwóch przenikających się światach, w tym określanym jako realny, i w wirtualnym, od którego nie podobna mu już się odwrócić. Mimo trudności w precyzyjnym zdefiniowaniu, czym jest przestrzeń wirtualna, ma ona coraz większy wpływ nie tylko na doświadczenia, ale też sposób percepcji i przeżywania świata realnego. Sfera *sacrum*, w której mieści się taka aktywność jak pielgrzymka do świętych miejsc, ma poczesne miejsce w cyberprzestrzeni. Fakt ten badany jest zarówno w odniesieniu do religii *on-line*, jak i *on-line* religii¹.

¹ Zob. G. Young, *Reading and Praying On-line: The Continuity of Religion On-line and On-line Religion in Internet Christianity*, [w:] L. Dawson, D. Cowan (red.), *Religion On-line: Finding Faith on the Internet*, New York – London 2004, s. 93–106. Wśród bogatej literatury przedmiotu warto wskazać pozycje: P. Siuda, *Religia a internet. O przenoszeniu religijnych granic do cyberprzestrzeni*, Warszawa 2010; C. Helland, *Online Religion as Lived Religion, Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet*, „Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet” Vol. 1.1 2006; tenże, *Online-Religion/Religion-Online and Virtual Communities*, [w:] J. K. Hadden, D. E. Cowan (red.), *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*, New York 2000, s. 205–223; G. Kubiński, *Informatyzacja społeczeństwa a zjawiska religijne*, [w:] K. Grysa (red.), *Rola informatyki w naukach ekonomicznych i społecznych*, Kielce 2006 s. 75–68; M. Robak (red.), *Zarzućcie sieć. Chrześcijanizm wobec wyzwań internetu*, Warszawa 2001; A. Górny, *Religia w wirtualnej przestrzeni. Internetowe obszary sacrum*, „Oblicza Komunikacji” 2 (2009), s. 211–218.

W niniejszym artykule przestrzeń wirtualna, i w uproszczeniu synonimicznie używana cyberprzestrzeń, rozumiana jest jako nieistniejące w sensie fizycznym nowe uniwersum, utworzone przy wykorzystaniu technologii informatycznej, w którym odbywa się komunikacja między użytkownikami za pomocą odpowiedniego sprzętu technicznego po uprzednim uzyskaniu dostępu za pośrednictwem systemów i łączy teleinformatycznych. Elementami tegoż są pliki, strony internetowe, aplikacje a także procesy, składające się na funkcjonalną i zorganizowaną całość. Przygotowując artykuł, autor przeprowadził kwerendę internetową, w celu ustalenia i skategoryzowania możliwych źródeł danych do dalszych badań. Posłużył się on metodą analizy zawartości oraz krytycznej analizy treści i materiałów umieszczanych przez użytkowników internetu na portalach, stronach tematycznych, blogach, w komentarzach artykułów oraz w mediach społecznościowych. Z uwagi na znaczącą rozległość źródeł – i tak zawężonych tylko do materiałów polskojęzycznych – opracowanie ma charakter wprowadzający w problematykę badawczą i nie należy odczytywać go jako wyczerpującego temat. Ze względu na swój charakter – artykuł naukowy w tomie monograficznym – i wynikające z tego faktu ograniczenia formalne przeprowadzony rekonesans będzie miał kontynuację w planowanych kolejnych pracach autora.

Obecność Camino de Santiago w przestrzeni wirtualnej to jeden z niezliczonych przykładów – dokonującej się we współczesnej kulturze, a opisaniej przez Henry’ego Jenkinsa – konwergencji, czyli dynamicznych zmian technologicznych, przemysłowych, kulturowych i społecznych umożliwiających „przepływ treści pomiędzy różnymi platformami medialnymi, współpracę różnych przemysłów medialnych oraz migracyjne zachowania odbiorców mediów”². Zacieraniu granic między tym co amatorskie i profesjonalne towarzyszy również mieszanie dotychczas precyzyjnie definiowanych gatunków wypowiedzi, sposobów ekspresji i jakości znaczeń. Nie może dziwić zatem fakt, że cyberprzestrzeń ułatwia także caminowiczom, czyli osobom, które przeszły zgodnie z uznanym zwyczajem odcinek szlaków Jakubowych oraz osobom zainteresowanym nimi, m.in. popularyzację wiedzy o zjawisku oraz tworzenie wirtualnych społeczności³. Rzecz jasna, jako współczesna forma komunikacji cyberprzestrzeń służy do podtrzymywania kontaktów i zacieśniania więzi zadziergniętych w trakcie realnych wędrówek, ale też poszukiwania takowych przed wyruszeniem na szlak. Skala i złożoność zjawisk

² H. Jenkins, *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, przeł. M. Bernatowicz, M. Filiciak, Warszawa 2007, s. 9.

³ A. Górny, *Religia w wirtualnej przestrzeni...*, dz. cyt., s. 213–214.

na styku przestrzeni wirtualnej i pielgrzymek znalazła odzwierciedlenie w analogicznym do turysty określeniu – „pielgrzym 2.0”⁴.

Badania polskich pielgrzymów zmierzających do Santiago de Compostela pokazują, że internet stanowi najczęstsze źródło, w którym zainteresowani poszukują informacji o Camino (odpowiednio – 87% w badaniach ankietowych Kazimiery Orzechowskiej-Kowalskiej⁵ i 78% w badaniach *on-line* Piotra Drzewieckiego, Łukasza Śledzieckiego i Pawła Chmielowskiego⁶). Ciekawe natomiast, że w przywołanych badaniach tylko 13%⁷; 20,4%⁸ ankietowanych dowiedziało się o istnieniu szlaków Jakubowych z tego źródła, natomiast 58% od osób, które przeszły któryś z nich⁹. Taki stan rzeczy można interpretować, jako znaczący wpływ różnorodnej aktywności caminowiczów na popularyzację fenomenu¹⁰. Jedną z coraz częstszych form takiej aktywności stają się bowiem oprócz spotkań *face to face* (pogadank, slajdowisk, spotkań modlitewnych), publikowania w tradycyjny drukowany sposób wspomnień (pamiętników, dzienników, reportaży, artykułów, autorskich przewodników¹¹) działania w cy-

⁴ L. Lopez, *How Long Does the Pilgrimage Tourism Experience to Santiago de Compostela Last?*, „International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage” Vol. 1, 2013, s. 4; por. V. Enongene, K. Griffin, *Christianity – Contemporary Christian Pilgrimage and Traditional Management Practices at Sacred Sites*, [w:] M. Leppäkari, K. Griffin (red.), *Pilgrimage and Tourism to Holy Cities: Ideological and Management Perspectives*, Wallingford– Boston 2017, s. 24–42.

⁵ K. Orzechowska-Kowalska, *Współczesny pielgrzym na szlaku do Santiago de Compostela*, „Turystyka Kulturowa” 4 (2013), s. 43.

⁶ P. Drzewiecki, Ł. Śledziecki, P. Chmielowski, *Kim jest polski pielgrzym Dróg świętego Jakuba? Badania polskich pielgrzymów na Camino de Santiago*, [w:] P. Roszak, W. Rozyrkowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – sztuka – historia – terażniejszość*, t. 3, Toruń 2016, s. 210.

⁷ K. Orzechowska-Kowalska, *Współczesny pielgrzym...*, dz. cyt., s. 43.

⁸ P. Drzewiecki, Ł. Śledziecki, P. Chmielowski, *Kim jest polski pielgrzym...*, dz. cyt., s. 210.

⁹ K. Orzechowska-Kowalska, *Współczesny pielgrzym...*, dz. cyt., s. 42. Z wyników badań Drzewieckiego, Śledzieckiego i Chmielowskiego nie można stwierdzić czy najczęściej występująca odpowiedź „przyjaciele/krewni” (49,3%) dotyczy jednocześnie osób, które przeszły jakiś odcinek szlaków św. Jakuba.

¹⁰ Rozumianego przez autora niniejszego artykułu, jako zjawisko będące punktem wyjścia badań naukowych, zgodnie z kulturowym źródłem tego terminu – greckim *phainomenon* tj. „obserwowany”, „to, co się jawi”, analizowanym w szczególności w obrębie fenomenologii, w tym przypadku fenomenologii religii. O „różnorodności zjawisk związanych ze współczesną postacią pielgrzymki do Santiago” jako „fenomenie Santiago de Compostela” pisał m.in. Stanisław Burdziej, *„Jedną nogą na chrześcijańskiej ścieżce”*. *Współczesna pielgrzymka do Santiago de Compostela w perspektywie socjologicznej*, [w:] T. Ratajczak (red.), *Podróżnicy, fundatorzy, święci*, Poznań 2008, s. 111.

¹¹ O polskojęzycznych współczesnych narracjach caminowiczów por. K. Zabawa, *Fenomen pielgrzymek do Santiago de Compostela w najnowszych polskich relacjach i badaniach*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie” 2009, s. 221–231; A. Kucharski, *Typologia polskich relacji z pielgrzymek do*

berprzestrzeni¹². W 2013 roku Michael Murray podał liczbę 4,3 mln wygenerowanych wyników dla frazy „Camino de Santiago” w wyszukiwarce Google¹³. Ta sama procedura zastosowana 30 czerwca 2018 roku dała już 124 mln wyników.

Zachowania w wirtualnej przestrzeni, w tym te związane z Camino de Santiago, stanowią przedmiot eksploracji badaczy. Stanisław Burdziej, sygnalizując możliwe problemy badawcze, wśród wielu wymienił także Internet, jako przestrzeń „pielgrzymią”, będącą „poprzedzeniem i przedłużeniem, a czasem namiastką, jak to się dzieje np. w przypadku ludzi obłożnie chorych – właściwej pielgrzymki (działalność przygotowawcza do pielgrzymki – udział w listach dyskusyjnych jako forum wymiany doświadczeń)”¹⁴. W swojej pracy z 2005 roku autor ten wskazał zalety i wady danych internetowych w odniesieniu do badań religijności współczesnych pielgrzymów do Santiago de Compostela. Korzystał on z ich wypowiedzi zamieszczanych w przestrzeni wirtualnej, a w aneksie przywołał fragment dyskusji (z listy dyskusyjnej Gocamino, 2001), jako ilustrację własnych rozważań oraz przykład, „jak ciekawy dla socjologa religii materiał znaleźć można w Internecie”¹⁵. O wpływie technologii

Santiago de Compostela od epoki nowożytnej po czasy współczesne, [w:] P. Roszak, W. Rozykowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – sztuka – historia – terażniejszość*, t. 2, Toruń 2015, s. 115–143; P. Plichta, *Camino Francés – jeszcze pielgrzymka czy już turystyka? Próba odpowiedzi na podstawie wspomnień polskich caminowiczów*, „Folia Turistica” 39 (2016), s. 265–294; tenże, „We Were Like Pilgrims From the 12th Century. This Is Something! I Do Not Praise, I Appreciate It”. *Camino de Santiago in the Memories of Polish Peregrinos*, „Człowiek i Społeczeństwo” 41 (2016), s. 189–207; tenże, *Filozofia (i) Camino de Santiago w relacjach Marka Kamińskiego z pielgrzymki*, „Turystyka Kulturowa” 5 (2017), s. 19–34. Analizy narracji opublikowanych w języku angielskim przeprowadzili: L.N. Frey, *Pilgrim Stories: On and Off the Road to Santiago*, Berkeley–London 1998; A. Hesp, *Writing the Camino: First-Person Narratives of the Camino de Santiago, 1985–2009, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in The University of Michigan*, 2010, http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/78867/ahesp_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y 09.10.2015.

¹² Popularne „surfowanie” w sieci i kontakt z materiałami informacyjnymi Piotr Siuda traktuje jako element fazy preliminalnej pielgrzymki, zaliczając je do wymiaru religijnego. Pielgrzymowanie – jak słusznie przekonuje autor – rozpoczyna się dzięki i w przestrzeni wirtualnej. W opisywanym przez niego przypadku ma zaś swoją kontynuację na pustyni Nowego Meksyku. P. Siuda, *Religia a internet...*, dz. cyt., s. 91–94.

¹³ M. Murray, *Szlaki pielgrzymkowe Camino Frances i Via de la Plata w ujęciu porównawczym // Comparative perspectives on the Camino Frances ad Via de la Plata pilgrim itineraries*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *1200 lat pielgrzymek do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela*, Kraków 2013, s. 182, 190.

¹⁴ S. Burdziej, „Jedną nogą...”, dz. cyt., s. 112; tenże, *W drodze do Santiago de Compostela. Portret socjologiczny pielgrzymki*, Kraków 2005, s. 16–17.

¹⁵ Tamże, s. 137.

informacyjno-komunikacyjnych na zjawisko pisali również, analizując blogi caminowiczów: anglojęzyczne Cristina Ogden¹⁶, włoskojęzyczne Lucrezia Lopez¹⁷ oraz holenderskie Tom van Nuenen i Suzanne van der Beek¹⁸. W światowej literaturze przedmiotu brakuje natomiast pogłębionego opracowania traktującego o polskojęzycznych materiałach dotyczących Camino w przestrzeni wirtualnej. Próby opisania i wykorzystania polskich materiałów internetowych podjęli w odniesieniu do obrazu pielgrzymowania w narracjach blogów podróżniczych Agnieszka Lisowska i Agnieszka Wieszaczewska¹⁹, natomiast do analizy Camino del Norte piszący te słowa²⁰. Ogląd badawczy tej problematyki z pewnością poszerzy wiedzę o kierunkach rozwoju fenomenu w nieodległej przyszłości, ale także dostarczy konkretnych argumentów za większą aktywnością w przestrzeni wirtualnej osób i podmiotów zainteresowanych popularyzacją szlaków św. Jakuba. Wobec wciąż mało znanej w Polsce tradycji pielgrzymek Jakubowych, działanie w skali lokalnej i ogólnopolskiej we wnioskach ze swoich badań postulował Franciszek Mróz, wymieniając obok prasy, radia i telewizji również serwisy internetowe²¹. Zgadzając się z jego konkluzją, warto jednak w praktyce byłoby przesunąć punkt ciężkości na te ostatnie oraz na wersje *on-line* tzw. starych mediów, chcąc trafić do odbiorcy w grupie wiekowej poniżej 30. roku życia.

Internetowe portale (strony) tematyczne

Jedną z podstawowych form opisu, prezentacji i upowszechniania wiedzy o szlakach św. Jakuba są współcześnie internetowe portale (strony) tematyczne. Wejście do tych serwisów informacyjnych, poszerzonych

¹⁶ C. Ogden, *Picturing the Camino de Santiago in Contemporary Pilgrimage Blogs*, [w:] S. Sánchez y Sánchez, A. Hesp (red.), *The Camino de Santiago in the 21st Century: Interdisciplinary Perspective and Global View*, New York 2016, s. 81–97.

¹⁷ L. Lopez, *How Long Does the Pilgrimage...*, dz. cyt., s. 1–14.

¹⁸ T. van Nuenen, S. van der Beek, *Pilgrim or Tourist? – Modelling Two Types of Travel Bloggers*, „Online Heidelberg Journal of Religions on the Internet” 11 (2016), s. 138–163.

¹⁹ A. Lisowska, A. Wieszaczewska, *Santiago de Compostela jako ważna destynacja turystyki pielgrzymkowej – obraz pielgrzymowania w narracjach blogów podróżniczych*, „Turystyka Kulturowa” 3 (2017), s. 83–84.

²⁰ Zob. P. Plichta, *Camino del Norte – studium przypadku w kontekście doświadczeń polskich caminowiczów*, „Turystyka Kulturowa” 3 (2017), s. 117–134.

²¹ F. Mróz, *Wiedza o Camino de Santiago wśród studentów kierunku „Turystyka i rekreacja”*, [w:] P. Roszak, F. Mróz (red.), *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, terażniejszość i przyszłość. W 10. rocznicę otwarcia pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, Kraków 2015, s. 410. Por. T. Bieliński, *Szlak św. Jakuba – nie tylko droga*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga, Historia i współczesność szlaku św. Jakuba*, Toruń 2011, s. 274–275.

o różnorodne funkcje, dostępne jest z jednego adresu internetowego²². Mają one z reguły multimedialny, hipertekstowy, a zatem hybrydalny charakter. Spośród kilkunastu polskojęzycznych portali poświęconych tematyce Camino wybrano trzy przykładowe.

Pierwszy to caminodesantiago.pl prowadzony od 2004 roku przez Monikę i Pawła Buczkowskich. Z uwagi m.in. na swój adres internetowy w wirtualnych przeglądarkach portal pozycjonowany jest bardzo wysoko. Oprócz działu „Nowości” strona podzielona została na siedem podstron. Pierwsza z nich o nazwie „Camino de Santiago” zawiera przewodniki w formie *on-line* oraz jako pliki w formacie pdf (Camino Francés, Camino de Fisterra, Camino del Norte również z wariantem przez Oviedo, Camino Aragonés, Camino Primitivo, Camino Inglés), informatory o miastach i pogodzie oraz przekierowane z portalu mateusz.pl czytania mszalne („Czytania na każdy dzień”) na aktualny dzień wraz z rozważaniami. Druga podstrona o nazwie „Caminowicze” zawiera forum, opowiadania, wspomnienia, pamiętniki, galerię zdjęć, artykuły, porady, ciekawostki, przydatne linki, księgę gości oraz rejestr caminowiczów, w którym internauci mogą wpisać zarówno swoją odbytą, jak i planowaną pielgrzymkę. Trzeci dział portalu – zdecydowanie najmniej rozwinięty – to „Camino w Polsce”, w którym zawarto informacje o Drogach św. Jakuba w Polsce, wybranych kościołach pod wezwaniem tego świętego, numery archiwalne periodyku „Pielgrzymek” oraz link do strony internetowej stowarzyszenia „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce”. Czwarty dział zgodnie z nazwą „CaminoBLOGi” tworzy ponad czterdzieści blogów internautów, dzielących się swoimi przeżyciami i doświadczeniami z drogi. Ostatnie trzy podstrony to standardowe dla portali informacje dotyczące kontaktu, statystyk oraz mapa strony.

Niezależnie od formy zamieszczane w przestrzeni wirtualnej materiały dotyczące Camino stają się okazją do przywołania wartości i cech związanych z doświadczeniami z realnie przebytej drogi. W podtytule caminodesantiago.pl administratorzy umieścili następujące motto: „To nie droga jest trudnością... To trudności są drogą...”, które brzmi niczym zachęta dla niezdecydowanych czytelników, potencjalnych caminowiczów. Autorzy swoją decyzję o założeniu strony uzasadniają olbrzymim zapotrzebowaniem na informacje o Camino w języku polskim. Stwierdzają przy tym „Mamy nadzieję, że znajdziecie tu wszystko, co potrzebne będzie by wyruszyć... Jeżeli nie – zapraszamy na forum – tam wszyscy byli i przyszli caminowicze chętnie podzielą się swoimi doświadczenia-

²² Portal internetowy, [w:] *Wikipedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Portal_internetowy [dostęp: 20.06.2018 r.].

mi”²³. W przytoczonym opisie strony sformułowane zostały zasadnicze jej funkcje: informacyjna oraz integrująca. Ta ostatnia dotyczy społeczności osób zainteresowanych tradycją szlaków św. Jakuba zarówno tych, którzy mogą podzielić się swoimi doświadczeniami z odbytej wędrówki, jak i tych, którzy do niej się przygotowują. Istotnie, najprężniej rozwijanym i rozbudowanym działem w przypadku tej strony jest forum, o którym będzie mowa poniżej.

Drugi dynamicznie rozwijany portal prowadzony jest przez Piotra Drzewieckiego caminodelavida.pl. Administrator pisze o historii założenia przez siebie „skromnego portalu” następująco: „Ktoś, kiedyś zasiał we mnie ziarno «Camino de Santiago». Minęło długie 8 lat zanim wykiełkowało w postaci dwóch wypraw na Drogę Północną (Camino del Norte) (...). Później wędrowałem również Camino Frances, kawałek Camino Primitivo, Camino Portugues Central oraz Camino Ingles. Camino de la vida wzięło się z pasji do Camino de Santiago oraz piosenki Walk of life zespołu Dire Straits”²⁴. Tutaj organizacji treści odpowiadają kolejne linki: „Home”, „News”, „Blogi”, „O Camino”, „Koszty Camino”, „Trasy Camino” „Kontakt”, które właściwie służą łatwiejszemu dostępowi do treści umieszczanych w formie wpisów blogowych (z datą publikacji, hasłami porządkującymi tzw. znacznikami lub hashtagami²⁵). Na taki stan rzeczy wskazuje również rejestr umieszczanych materiałów „Ostatnie wpisy”. Do momentu analizy zawartości w odpowiedniej zakładce dostępne były trzy blogi w tym jeden prowadzony przez autora-administratora. Najbardziej rozbudowany dział to informacje o Camino zawierające treści dotyczące: historii Camino de Santiago, ekwipunku, transportu, bezpieczeństwa, noclegów (opisy oraz fotografie miejsc noclegowych, czyli *albergues*), filmów (w tym także przekierowania do dostępnych materiałów filmowych w Internecie) i książek o tematyce szlaków jakubowych, wędrówki z dziećmi oraz związków Jana Pawła II z Camino. W odrębnej zakładce umieszczono kilka opisów tras: Camino Francés, Camino del Norte, Camino Inglés, Camino Primitivo, a także alternatywne miejsca rozpoczęcia „Camino de Santiago w pięć dni” oraz ponownie odsyłacz do informacji i porad dotyczących odbycia Camino z dziećmi.

²³ M. i P. Buczkowsky, *Camino de Santiago*, [w:] <http://www.caminodesantiago.pl/index.php> [dostęp: 20.06.2018 r.]. Tu i dalej w cytatach internetowych zachowano pisownię jak w oryginale, nieznacznie poprawiając odstęp i interpunkcję.

²⁴ P. Drzewiecki, *Camino de la Vida*, [w:] <http://caminodelavida.pl/kontakt/> [dostęp: 20.06.2018 r.].

²⁵ Oznaczające słowo lub wyrażenie poprzedzone symbolem # (ang. *hash*), dzięki któremu łatwiej organizować i grupować publikowane treści. *Hashtag*, [w:] *Wikipedia*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hashtag>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

Krótki opis tak oddaje cele tego „miejsca” w cyberprzestrzeni: „Caminodelavida to portal informacyjny o Drogach świętego Jakuba w Polsce i Camino de Santiago na świecie. Pełni rolę internetowego biura informacji, a redaktorzy realizują misję wirtualnych *hospitaleros*”²⁶. Odbiorca treści spotyka się nie tylko z socjolektem caminowiczów, charakterystycznym dla materiałów zamieszczanych w sieci, ale również wartościami i duchem Camino, w tym przypadku mowa oczywiście o gościnności i otwartości względem pielgrzymów gospodarzy (hiszp. *hospitaleros*): miejscowych i wolontariuszy pochodzących z różnych krajów świata.

Caminodelavida.pl stanowi też dobry przykład konwergencji mediów z uwagi na powiązanie portalu z innymi mediami Facebookiem, Instagramem, Twitterem, Google+, Pinterestem. Z wymienionych najszybciej i najczęściej aktualizowany jest profil facebookowy. Ostatni post umieszczony został 13 czerwca 2018 roku i dotyczy wypadku polskiego pielgrzyma-rowerzysty w Galicji (materiał *Herido grave un peregrino polaco que iba en bici* z internetowej wersji dziennika *elcorreogallego.es*, 28.06.2018). Dla porównania ostatnie wpisy (analiza 28.06.2018) to na portalu informacja z 28.05.2018 dotycząca nowości: dwóch przewodników Szymona Pilarza – Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy w Krakowie; na Twitterze wiadomość z 21.09.2017 o cyklu filmów dokumentalnych *Grunt to droga*; na Instagramie zdjęcie z 22.06.2017; na Pinterest zdjęcie z 30.06.2016; natomiast na Google+ program Wielkiego Tygodnia w Santiago de Compostela z 25.03.2015. Nadmienić należy, że Piotr Drzewiecki jest administratorem grupy „Camino de Santiago Polska” na portalu społecznościowym Facebook.

Jako trzeci przykład portalu internetowego wybrano *camino.net.pl* z uwagi na jego wyspecjalizowany charakter. Funkcjonując jako oficjalne medium Stowarzyszenia Przyjaciół Dróg św. Jakuba w Polsce, dostarcza on informacji o wydarzeniach związanych z tradycją Jakubową w Polsce i promuje polskie odcinki sieci dróg. Hasło na winiecie: „Nie musisz jechać do Hiszpanii, aby być na Camino. Droga zaczyna się u drzwi Twojego domu”²⁷, to sprawny retorycznie komunikat, oddający ducha drogi. Zachęca on do uczestnictwa w zjawisku pielgrzymek jakubowych, kojarzonych przede wszystkim z drogami hiszpańskimi²⁸, i współgra ze

²⁶ P. Drzewiecki, *Camino de la Vida*.

²⁷ Stowarzyszenie Przyjaciół Dróg św. Jakuba w Polsce, <https://www.camino.net.pl/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

²⁸ Autor niniejszego artykułu jako referent na konferencjach naukowych spotkał się niejednokrotnie w trakcie dyskusji z zaskoczeniem ze strony niektórych uczestników, którzy dowiadawali się o fakcie istnienia i możliwości przejścia oznakowanymi szlakami w Polsce, również w ich regionie czy okolicy.

średniowieczną praktyką pielgrzymowania od progu własnego domostwa do sanktuariów. Współcześnie ten sposób, traktowany jako „tradycyjny”, realizowany jest przez nielicznych docierających do Santiago de Compostela z miejsca swojego zamieszkania. Warto zauważyć, że w tej grupie są też Polacy. Charakteryzowany portal oprócz istotnych danych dotyczących działalności Stowarzyszenia (cele statutowe, zasady członkostwa, informacje o władzach, dane kontaktowe, dokumenty) zawiera także zakładki: „Dla pielgrzyma”, „Duchowość”, „Albergue”, „Sklep”, „Linki/partnerzy” oraz „Do Źródła”. Ta ostatnia odsyła do podstrony poświęconej przedsięwzięciu realizowanemu pod taką nazwą, dofinansowanemu ze środków Narodowego Centrum Kultury w ramach programu „Chrzest 966 Promesa 2016”. Zakładało ono promocję i organizację wspólnych przejść wielkopolskim, dolnośląskim i łżyckim odcinkiem Camino de Santiago w ramach obchodów 1050. rocznicy chrztu Polski. Poza praktycznymi informacjami dotyczącymi pielgrzymowania i duchowości znaleźć tu można listę polskich dróg wraz z ich podstawowymi opisami oraz trasami w postaci interaktywnych map Google. Lista alternatywnych wobec tych hiszpańskich szlaków Jakubowych w Europie jest w fazie tworzenia. Z tej samej kategorii „Dla pielgrzyma” odpowiednie hiperłącze odsyła do strony Parlamentu Jakubowego (parlamentjakubowy.pl), inicjatywy zapoczątkowanej we Wrocławiu 2 kwietnia 2016 roku. W tym miejscu zamieszczono też przedsięwzięcia religijne łączące tradycję pielgrzymowania z wydarzeniami o charakterze ogólnokościelnym, promowane przez ten portal: uBoga Droga (2014), kRok Wiary (2012/2013), ŚDM²⁹ Madryt 2011, Europa Compostela (2010). Dziwić może natomiast brak odpowiedniej zakładki i materiałów dotyczących ŚDM w Krakowie w 2016 roku. Dzięki odrębnemu hiperłączu użytkownik strony może w łatwy sposób przenieść się na stronę internetową tzw. polskiego *albergue* na Monte do Gozo (albergue.pl). Powyższe przykłady świadczą o spektrum działań podejmowanych przez Polaków, a zmierzających do promowania idei pielgrzymowania setkami kilometrów oznaczonych już dróg na tym terenie. Skutecznemu rozwojowi polskich odcinków z pewnością pomoże informacja o nich w innych językach. W szczególności należałoby przygotować informacje w językach sąsiadów: czeskim, słowackim, litewskim, ukraińskim, niemieckim. Plany takich działań są widoczne na analizowanym portalu.

²⁹ Światowe Dni Młodzieży.

Blogi

Blogosfera to kolejny sposób dynamicznie zwiększającej się obecności Camino de Santiago w polskojęzycznej przestrzeni wirtualnej. Termin „blog” jest skróconą wersją nazwy „weblog”. Ta zaś wywodzi się od określenia jednej z odmiany dziennika – dziennika pokładowego statku (*captain's log*)³⁰. W obecnym znaczeniu termin ten funkcjonuje od 1997 roku, kiedy to John Barger określił w ten sposób zjawisko mające początek w 1994 roku – publikowanie w sieci prywatnych zapisków i komentarzy. W obecnej skróconej formie i znaczeniu słowo użyte zostało przez Petera Merholza w 1999 roku na jego blogu. Blogi, zwłaszcza te osobiste, stanowią formę wypowiedzi w przestrzeni wirtualnej, zacierającą różnicę między tym co publiczne, oficjalne, a tym co prywatne, nieoficjalne; profesjonalne i amatorskie; ważne i marginalne. Podobnie jak tradycyjne dzienniki czy pamiętniki – są one również narzędziem konstruowania zarówno tożsamości, jak i wizerunku ich autorów, np. profesjonalisty, doświadczonego podróżnika, osobowości ekstrawertycznej człowieka, otwartego na świat i ludzi. Ujawnianym przez wielu blogerów celem prowadzenia regularnych wpisów na stronach internetowych jest werbalizowanie, porządkowanie doświadczeń i chęć ocalenia ich w „pamięci”: „Chciałbym, aby po mojej pielgrzymce został ślad dla innych. Pamięć jest ulotna i piszę go również po to, aby przeżywać te chwile jeszcze raz na stare lata”³¹. Fakt, że blogi są materiałami ogólnodostępnymi, przyczynił się do ich analizy w kontekście tzw. ekskrybicjonizmu, czyli ujawniania szczegółów swojego życia również stanów emocjonalnych, przeżyć nieznanym czytelnikom³². Niejednokrotnie osobiste wyznania dotyczą powodów odbycia Camino: swojej lub kogoś bliskiej choroby, nieszczęścia, wyzdrowienia. Jedna z blogerek tak pisze o sytuacji, której jednym z efektów było Camino: „Nie jestem gotowa, by dzielić się publicznie szczegółami (...) i wątpię bym kiedykolwiek była. Chyba nie chcę być. To jednak kwestia bardzo prywatna. Wszystko co musicie wiedzieć to, że był to okres, w którym z lekarzami i lekarstwami miałam dość stały kontakt”³³.

³⁰ M. Szewczyk, *Blog*, [w:] G. Godlewski, A. Karpowicz, M. Rakoczy, P. Rodak (red.), *Od aforyzmu do ziny. Gatunki twórczości słownej*, Warszawa 2014, s. 70.

³¹ G. Maszkowski, *Hello World!*, 11.01.2012, <http://bicicamino.blogspot.com/2012/01/by-isaac-alvarez-brugada-czesc-zaczynam.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

³² Por. M. Cywińska-Milonas, *Blogi (ujęcie psychologiczne)*, [w:] P. Marecki (red.), *Liter-net. Literatura i internet*, Kraków 2002, s. 95–109.

³³ K. Ponzo, *El Camino – intymnie*, 16.11.2013, *Karolina Ponzo*, <http://www.karolinaponzo.com/pl/2013/11/e-camino-intymnie> [dostęp: 20.06.2018 r.].

Kwestia anonimowości samych blogerów zasadniczo wynika z ich osobistej decyzji. Blogi prowadzone są bowiem zarówno pod prawdziwym imieniem, imieniem i nazwiskiem lub jedynie pseudonimem³⁴. Na ten multimedialny gatunek internetowy składają się datowane teksty, systematycznie publikowane na stronie internetowej, najczęściej w układzie odwrotnym do chronologicznego, czyli najnowsze wpisy znajdują się na górze, co czyni je bezpośrednio dostępnymi dla odbiorcy. Posty³⁵, lub wpisy są krótkimi albo rozbudowanymi wypowiedziami autorów (nazywanych blogerami), którzy prezentują w nich swój subiektywny, osobisty punkt widzenia na poruszane kwestie. Różnorodność motywacji, doświadczeń, przeżyć, emocji jakie towarzyszą caminowiczom, sprzyja wzrastającej liczbie wirtualnych wspomnień, świadectw, opisów i opowiadań.

W odniesieniu do polskiej blogosfery analizę pięciu wybranych blogów caminowiczów przeprowadziły wspomniane już autorki Agnieszka Lisowska i Agnieszka Wieszaczewska. Badaczki zwróciły uwagę na dwa wymiary narracji *travelblogów*: „droga rozumiana jako cel i przestrzeń pokonywania własnych słabości” i „spotkanie z *Innym*, stanowiące w większości narracji jeden z najważniejszych elementów całej pielgrzymki”³⁶. Źródłem i przedmiotem analiz były w tym przypadku: *Szymonia. Blog podróżniczy Szymona i Moni* (szymonia.pl; 26.04.2017), Łukasz Supergan. *Podróże, góry, fotografia* (lukaszsupergan.com; 26.04.2017), *Na walizkach* (nawalizkach.com.pl; 26.04.2017), *Kinga on Tour* (kinganowak.pl; 26.04.2017), *Kudłacze w podróży* (kudlaczewpodrozy.pl; 26.04.2017). Zasoby polskiej blogosfery wykorzystano również w studium przypadku Camino del Norte³⁷. W analizie ujęto wybrane blogi lub ich części dotyczące Drogi Północnej; oprócz wymienionych powyżej także blogi Marcina Zielińskiego *Moje Camino* (mojecamino.blogspot.com, 20.04.2017); Wandy Grudzień *Wandzia w podróży* (wandziawpodrozy.blogspot.com, 10.04.2017) oraz wpis Jakuba Rydkodyma³⁸. Kwerenda internetowa pokazała, że relacje, opisy i wspomnienia z odbytych pielgrzymek stanowią albo wyłączny

³⁴ Takie kryteria podziału analizowanych materiałów włoskojęzycznej blogosfery zastosowała Lucrezia Lopez, przy czym te ostatnie określiła jako anonimowe. Zob. L. Lopez, *How Long Does the Pilgrimage...*, dz. cyt., s. 11–14.

³⁵ *Post*, [w:] *Wikipedia*, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Post_\(informatyka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Post_(informatyka)), [dostęp: 20.06.2018 r.].

³⁶ A. Lisowska, A. Wieszaczewska, *Santiago de Compostela...*, dz. cyt., s. 83–84.

³⁷ P. Plichta, *Camino del Norte...*, dz. cyt.

³⁸ J. Rydkodym, *Camino de Santiago czyli wielka hiszpańska wędrówka*, 2010, [w:] *Plecak wspomnień*, [online] <http://plecakwspomnien.pl/2010/09/camino-de-santiago-czyli-wielka-hiszpanska-wedrowka/> [dostęp: 10.04.2017 r.].

temat prowadzonego przez autorów blogów, albo są jednym z wielu jego doświadczeń podróżniczych. W tym drugim przypadku materiały są częścią *travelblogów*, umożliwiających dodatkowo analizę porównawczą Camino z innymi podróżami i próbę odpowiedzi na pytanie, co stanowi o – jeśli można ją stwierdzić w warstwie tekstowej – wyjątkowości tego doświadczenia? Kilka przypadków w analizowanych zasobach blogów polskojęzycznych to opisy drogi zamieszczone w formie postów na blogach podróżniczych prowadzonych przez inne osoby.

Jak stwierdzono na wstępie, niniejsze opracowanie ma charakter wprowadzający w problematykę, dlatego w tym miejscu zostaną zasygnalizowane jedynie wybrane tropy badawcze, dotyczące Camino de Santiago w polskiej blogosferze. Można w niej wyróżnić teksty pisane *ad hoc* w trakcie wyprawy lub redagowane po powrocie; dokumentujące dzień po dniu określoną wersję drogi (Camino Francés, Camino del Norte, Camino Aragonés, Camino Primitivo, Camino Inglés, Camino Portugues) lub podejmujące wybrane zagadnienia i aspekty, jak: przygotowania, ekwipunek, transport, zdrowie, bezpieczeństwo, przyroda itp. Inne kryterium podziału to blogi stanowiące element osobistej strony internetowej³⁹ podróżników, którzy z wypraw uczynili swój „sposób na życie” oraz te tworzone przez pielgrzymów, którzyblog wykorzystali jako jednorazową formę dla opisu wyprawy i sposobność do podzielenia się swoimi przeżyciami. Przykładem tych pierwszych jest Łukasz Supergan, który w 2013 roku przeszedł pieszo z Warszawy do Santiago de Compostela i dalej do Finisterry, realizując w Hiszpanii Camino del Norte, a za miejscowością Villaviciosa⁴⁰ – Camino Primitivo. W trakcie tej wyprawy co kilka dni umieszczał na blogu wpisy zawierające nie tylko zapis przeżyć, dokumentację zdarzeń z drogi, ale też praktyczne informacje dotyczące realizowanego przedsięwzięcia.

Blogerzy różnie definiują zatem cele swoich opowieści o Camino: „Ta strona to zapis mojej podróży-pielgrzymki do Santiago de Compostela. W pierwszej mierze będzie takim zwyczajnym informatorem dla wszystkich moich bliskich; o tym, że żyję, co mnie spotkało, a co przede mną. Mam jednak nadzieję, że po czasie stanie się również cenną informacją dla wszystkich, którzy w przyszłości będą chcieli iść tą samą drogą. Zatem... do napisania!”⁴¹. Poza deklarowaną funkcją informacyjną wielu ma

³⁹ A. Rogozińska, *Osobista strona internetowa*, [w:] G. Godlewski, A. Karpowicz, M. Rakoczy, P. Rodak (red.), *Od aforyzmu do ziny...*, dz. cyt., s. 319–325.

⁴⁰ Szlak biegnie do Oviedo skąd rozpoczyna się Camino Primitivo.

⁴¹ *Tytułem wstępu*, [w:] *Moja droga – Camino del Norte*, 1.05.2010, <http://swietyjakub.blogspot.com/2010/05/tytuem-wstępu.html>, 20.06.2018.

świadomość swoistej misji: „Może gdy doczytasz do końca to sama postanowisz pójść moim śladem :)”⁴².

W przypadku blogów o tematyce Camino bardzo często rytm publikacji i zawartości materiałów (zwłaszcza, gdy umieszczane są w trakcie odbywanej przez blogera wędrówki) wyznaczają kolejne dni lub miejscowości z trasy. W ten sposób najczęstszą strategią opowieści o zjawisku staje się relacja z podróży. Przy czym za Romanem Chymkowskim można zauważyć w nich napięcie „między biegunami literackości (jako orientowania się na estetyczną autoteliczność) i użytkowości czy podporządkowania celom praktycznym”⁴³.

Niezwykle istotnym komponentem tego medium poza tekstem są materiały wizualizujące opisywane kwestie: fotografie, krótkie filmy, grafika, interaktywne mapy. Wstępna analiza semiotyczna tych elementów pozwala na sformułowanie hipotezy o kodzie ikonograficznym dokumentacji Camino w wirtualnej przestrzeni. Stałymi elementami są np. fotografie caminowiczów w określonych miejscach: przy znaku drogowym w Roncesvalles (symboliczny początek wędrówki)⁴⁴, ze współczesną konstrukcją przedstawiającą grupę pielgrzymów na Alto del Perdón, Cruz de Ferro, czy katedra na Plaza del Obradoiro w Santiago de Compostela, świadcząca o osiągniętym celu, odniesionym zwycięstwie, które podkreślają często gesty i pozy samych caminowiczów. Często w warstwie graficznej wykorzystywane są muszle, żółte strzałki, pieczętki, mapy, certyfikaty (kompostele), a zatem artefakty przynależne do realiów drogi, składające się na jej specyficzny „klimat”.

Istotną cechą analizowanych „miejsc” w przestrzeni wirtualnej jest ich otwarta komunikacyjnie formuła. Komentarze umieszczane pod kolejnymi wpisami autora przez internautów stanowią element dyskusji, która wpływa na następne wypowiedzi, wymusza odpowiedzi, może też modyfikować sposób narracji i zachowanie autora. Od strony czytelnika istotnym jest poczucie partycypacji w życiu i doświadczeniach „obserwowanego” blogera. Zachodzące między pielgrzymami „w realu” i obserwatorami lub „współpielgrzymami *on-line*” interakcje stanowią już we wstępnej analizie pasjonujące źródło do badań w kontekście kultu-

⁴² G. Rybka, *Camino de Santiago (szlak świętego Jakuba) 11 dzień pielgrzymki – Villafranca Montes de Oca – Atapuerca*, 18.05.2016, [w:] *Podróże bez ości*, <https://podrozebezosci.pl/11-dzien-pielgrzymki-villafranca-montes-de-oca-atapuerca/#comments>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁴³ R. Chymkowski, *Internetowe relacje z podróży. Rekonesans*, [w:] A. Gumkowska (red.), *Teksty (w) sieci 2. Literatura, społeczeństwo, komunikacja*, Warszawa 2009, s. 292.

⁴⁴ Por. np. B. Płaszczyński, *Czego nauczyła mnie droga do Santiago de Compostela?*, 24.07.2017, [w:] *Deon.pl*, <https://www.deon.pl/inteligentne-zycie/lifestyle/art,652,czego-nauczyla-mnie-droga-do-santiago-de-compostela.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

ry uczestnictwa. W krótkich komunikatach czytelnicy danego bloga wyrażają podziw, pochwałę, troskę, zazdrość, ale również ujawniają swoje stany emocjonalne – zachwyt nad zamieszczanymi fotografiami: „Ależ przepięknie! Pierwszy raz tu jestem i chyba nie powinnam więcej, bo mi żal że nie widzę tego co Ty :)”⁴⁵. Przyznają się do poruszenia, a nawet łez pod wpływem czytanej opowieści: „Poruszył mnie ten wpis i pewnie go jeszcze kilka razy przeczytam. Jestem absolutnie i głęboko przekonana, że nie ma zbiegów okoliczności czy przypadków. Nie nadinterpretujesz”⁴⁶; „Co do samego wpisu, to bardzo mnie poruszył i sama poczułam w sobie chęć aby przejść El Camino. Mam nadzieję że tego dokonam”⁴⁷; „wiele razy będę wracać do tych słów... dziękuję Ci... a na razie nie mogę przestać płakać...”⁴⁸. Reagują oni na sformułowania blogera, oceniają jego umiejętności opowiadania, doradzają: „Tak wyraziście opisujesz, że wydaje mi się jakbym te miejsca widziała :) wypocznij nabierz sił na jutro i dogoń łódzianka pa”⁴⁹. Wpisy sprawiają wrażenie rozmowy „dobrych znajomych”, co tylko niekiedy odpowiada rzeczywistości. Innym razem są to powroty do krótkich spotkań na szlaku, jak zapis na blogu Grzegorza Rybki: „Pozdrowia mężczyzna, który miał za sobą dość długą drogę, bo szedł z Lublina (...) Dokładnie pamiętam nasze spotkanie i bardzo krótką rozmowę. Byłeś jedyną spotkaną osobą, która szła z Polski”⁵⁰. Towarzysząc w drodze pielgrzymowi, czytelnicy jego bloga gratulują mu sukcesu, niejednokrotnie wyrażają żal z końca wirtualnego uczestniczenia w wyprawie: „Bogu dzięki – szczęśliwie dotarłeś, ale właściwie żal, że to już koniec dzienniczka a tym samym podróży pielgrzymki... łezka w oku się kręci. Dobrze się z Tobą pielgrzymowało pozdrawiamy i czekamy :)”⁵¹. Dodatkowym środkiem wyrazu, wyrażającym symbolicznie ekspresję we wpisach są emotikony i symbole oznaczające uśmiech, śmiech, smutek.

⁴⁵ Sylwia, 25.04.2014, [w:] Piotr atAustin, *Tęskniąc za Drogą...*, 24.04.2014, *Peregrino*, <http://peregrino-pl.blogspot.com/2014/04/teskniac-za-droga.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁴⁶ G. Rybka, *Camino de Santiago (szlak świętego Jakuba) 5 dzień pielgrzymki – Puente la reina – Estella*, 9.05.2016, [w:] *Podróże bez ości*, <https://podrozebezosci.pl/5-dzien-pielgrzymki-puente-la-reina-estella/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁴⁷ Natalia, 9.07.2016, [w:] K. Ponzo, *El Camino – intymnie*, 16.11.2013, *Karolina Ponzo*, <http://www.karolinaponzo.com/pl/2013/11/e-camino-intymnie/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁴⁸ Ola, 17.11.2013, [w:] K. Ponzo, *El Camino – intymnie*, 16.11.2013, <http://www.karolinaponzo.com/pl/2013/11/e-camino-intymnie/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁴⁹ Anonimowy, 12.05.2010, [w:] *Moja droga – Camino del Norte*, <http://swietyjakub.blogspot.com/2010/05/dzien-1-irun-san-sebastian-czyli-jak.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁵⁰ G. Rybka, *Camino de Santiago – droga bardzo osobista*, 3.05.2016, [w:] *Podróże bez ości*, <https://podrozebezosci.pl/camino-de-santiago-droga-bardzo-osobista/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁵¹ M. Wyrzykowski, *Książka już w księgarniach*, 20.12.2017, <http://mikolajwyrzykowski.pl/blog/2017/12/20/ksiazka-juz-w-ksiegarniach/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

Również posty na blogach stanowią dobry przykład konwergencji, jak ma to miejsce w przypadku Mikołaja Wyrzykowskiego, który reklamuje wydaną drukiem swoją powieść *Camino de Santiago: o chłopcu, który przeszedł 365 dni* (2017), odsyła do recenzji i stron partnerów medialnych, a także do filmików YouTube, audycji radiowej z jego udziałem. Ta ostatnia miała miejsce w trakcie jednej z jego wypraw – Camino del Norte⁵². Przekraczanie granic przestrzeni fizycznej w cyberprzestrzeni oznacza zatem również nieistotność ograniczeń czasowych. Materiały zamieszczone przez caminowiczów – relacje na blogach – oglądane, czytane i komentowane są przez internautów niekiedy po kilku miesiącach czy nawet latach.

Fora dyskusyjne

Jedną z łatwych form aktywności internautów na portalach są fora dyskusyjne. W polskiej przestrzeni wirtualnej możliwość wymiany informacji, zadawania pytań i odpowiedzi na równych prawach umożliwia portal caminodesantiago.pl. Aktualnie forum na tej stronie zawiera ponad 2 800 wątków tematycznych. Każdy z nich obejmujący od kilku do kilkudziesięciu wypowiedzi, oznaczony jest odrębnym tytułem nadanym przez osobę inicjującą i wyznaczającą temat rozmowy. Jest to miejsce, gdzie można zadać pytanie, sformułować tezę lub wyrazić opinię w oczekiwaniu odpowiednio: na odpowiedź, stanowisko czy reakcję i polemikę innych użytkowników. Częstym wątkiem są porady kierowane do caminowiczów: którą trasę wybrać na swoje pierwsze Camino, jak dotrzeć na miejsce rozpoczęcia wędrowki lub powrócić z Santiago, jaki sprzęt i akcesoria zabrać ze sobą, jakimi funduszami należy dysponować itd. Innym celem przyświecającym użytkownikom forum jest ogłoszenie własnych planów i poszukiwania towarzysza lub towarzyszki wyprawy. Autorzy lapidarnych wpisów zachęcają: „He szukam towarzystwa na rowerowe camino w Polsce Gdańsk – Świnoujście. Jak Ci pasuje zapraszam :)”⁵³.

Jak zostało już nadmienione czas w przestrzeni wirtualnej nie krępuje jej i nie stwarza barier dla użytkowników. Niektóre wątki podejmowane są po kilku latach z uwagi na zainteresowanie tematem np. pytanie zadane w 21 lipca 2010 roku „Jakie buty – trekkingowe czy sandały?” spotka-

⁵² M. Wyrzykowski, 8.06.16 godz. 0:30 *Polskie Radio Program 1*, 7.06.2016, <http://mikolaj-wyrzykowski.pl/blog/2016/06/07/8-06-2016-godz-030-polskie-radio-program-1/>, oraz [w:] *Kudłacze w podróży*, http://kudlaczewpodrozy.pl/?page_id=12914, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁵³ Ewa, *szukam towarzystwa na drugą połowę sierpnia 2018*, 22.05.2018, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/2865>, [dostęp: 22.06.2018 r.].

ło się z kilkoma odpowiedziami 24 sierpnia 2010 roku, następne zostały umieszczone w sierpniu, październiku tegoż roku, a kolejny wpis pochodzi z 24 kwietnia 2017 roku, w którym internautka Asia podpowiedziała Salomonowe rozwiązanie: „Można także połączyć te dwa typy obuwia i kupić sandały trekkingowe. Sprawdzą się w cięższych warunkach terenowych i nie będą «tak grzać», jak zwyczajne trekkingi”⁵⁴. Wątek, po ostatnim wpisie w kwietniu 2017 roku, ponownie został „odświeżony” wypowiedzią dyskutanta 31 grudnia 2017 roku i z różną częstotliwością był rozwijany przez kolejne miesiące. Ostatni wpis pochodzi z 16 czerwca 2018 roku, a jego autorka Beata stwierdziła: „Buty, dla każdego indywidualna sprawa. Ja polecam lekkie buty sportowe lub do biegania. Bez otarć, bez bąbli, zdały egzamin”⁵⁵.

Chęć bezinteresownej pomocy, gotowość odpowiedzi na pytania osób zainteresowanych, otwartość autorów, administratorów i caminowiczów udzielających się na forach dyskusyjnych wobec innych to kolejny przykład przenoszenia ducha Camino z przestrzeni fizycznej – relacji międzyludzkich *face to face* w trakcie drogi do przestrzeni wirtualnej. Oczywiście nie można poprzestać tylko na sielankowym obrazie tego sieciowego środowiska. To właśnie wypowiedzi na forach najdobitniej pokazują ludzką naturę, temperamenty i charaktery. Dyskusje, angażujące zainteresowane tematem Camino osoby, przybierają niekiedy formę ostrej wymiany zdań, z przykładowych można podać rozbudowaną kilkutygodniową dyskusję, która rozpoczęła się w wątku „Klub/Stowarzyszenie św. Jakuba w Krakowie?”⁵⁶ a następnie „przeniosła się” do wątku „Camino – czy Droga tylko dla wierzących?”⁵⁷.

Oprócz przywołanego przykładu forum na caminodesantiago.pl z podobną formą dyskusji można spotkać się na portalu goldenline.pl, na którym działa założona w 2007 roku otwarta grupa „Hiszpania Camino de Santiago”⁵⁸. Jej założycielka tak zachęca do wirtualnego w niej udziału: „zapraszam zainteresowanych, zafascynowanych, zbulwersowanych, zaniepokojonych bądź tylko ciekawych info o tym ciepło-zimnym kraju,

⁵⁴ Asia, *Jakie buty – trekkingowe czy sandały?*, 24.04.2017, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/595>, [dostęp: 21.06.2018 r.].

⁵⁵ Beata, *Jakie buty – trekkingowe czy sandały?*, 15.06.2018, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/595>, [dostęp: 21.06.2018 r.].

⁵⁶ *Klub/Stowarzyszenie św. Jakuba w Krakowie?*, 4.11.2015, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/2282>, [dostęp: 21.06.2018 r.].

⁵⁷ *Camino – czy Droga tylko dla wierzących?*, 14.11.2015, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/2287>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁵⁸ *Hiszpania. Camino de Santiago*, 19.06.2007, <https://www.goldenline.pl/grupy/Podroze/hiszpania-camino-de-santiago/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

również osoby które przeszły, lub chcą przejść szlakiem Camino de Santiago. Podzielę się moim doświadczeniem i z przyjemnością przyjmę inne poglądy”⁵⁹.

Warto kolejny raz zwrócić uwagę na hipertekstualność tym razem wpisów na blogach. Zawierają one bowiem hiperłącza przekierowujące do innych stron i platform, odsyłają do innych źródeł, wątków, niekiedy sklepów internetowych. Niestety, jak pokazują, cytowane wypowiedzi, komunikaty zamieszczane w sieci często dalekie są od poprawności ortograficznej, interpunkcyjnej, stylistycznej, co nie tylko purystom językowym może utrudniać odbiór nawet szczytnych idei.

Przewodniki tworzone przez caminowiczów

Specyficzną formę aktywności i współpracy wirtualnej, w ramach precyzyjnie określonych zasad, stanowią przewodniki i informatory tworzone przez samych caminowiczów. Przedsięwzięcie to polega zasadniczo na weryfikacji i aktualizacji dotychczasowych danych zamieszczanych w odpowiednim multimedialnym przewodniku. Jak zostało już wyżej zaznaczone z portalu prowadzonego przez Buczkowskich pobrać można przewodniki: Camino Francés, Camino de Fisterra, Camino del Norte, Camino Primitivo, Camino Aragonés, Camino Inglés. Oprócz standardowych informacji o długości odcinków, wysokości n.p.m., map (z internetowego źródła: gronze.com), opisów miejscowości, caminowicze mogą w formie komentarzy dodawać swoje uwagi, spostrzeżenia. Formuła tego typu przewodników nie tylko ułatwia odbiorcy wirtualne „przejście” szlaku przed monitorem komputera, ale od strony dokonującego modyfikacji stanowi przykład postnowoczesnej kultury uczestnictwa (*participatory culture*). W jej ramach fani, konsumenci, odbiorcy jakichś dóbr, a w omawianym przypadku caminowicze „zapraszani są do aktywnego uczestnictwa w tworzeniu i redystrybucji nowych treści”⁶⁰. Wirtualne przewodniki caminowiczów stanowią jednocześnie egzemplifikację mechanizmu wiki, czyli tworzenia przekazu przez nadawcę i odbiorcę.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Por. H. Jenkins, *Kultura konwergencji...*, s. 257. Zob. A. Betlej, *Spółeczna konstrukcja wiedzy w cyberprzestrzeni*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 1 (2017), s. 192–198

Aplikacje mobilne

Mając na względzie badania innowacyjnych źródeł informacji⁶¹, można stwierdzić, że przyczyniają się one w istotny sposób nie tylko do sposobu realizacji Camino de Santiago. Perspektywa pozostawania w łączności z najbliższym otoczeniem bardzo często ułatwia decyzję o wyruszeniu na szlak w przestrzeni fizyczno-geograficznej. Dzieje się tak głównie za sprawą wykorzystywania odpowiedniego sprzętu, którym są codzienne narzędzia komunikacji – telefony komórkowe, smartfony, palmtopy, tablety. Pozwalają one nie tylko na kontakt współczesnego pielgrzyma z innymi w trakcie jego wędrówki, ale przede wszystkim mogą wpłynąć na sposób doświadczenia realnej drogi z jej istotnymi elementami i aktorami. Obecnie dość oczywistą kwestią pozostaje wykorzystywanie zintegrowanych funkcji wymienionych sprzętów przystosowanych do robienia zdjęć, nagrywania krótkich filmików, rejestrowania głosu, obsługi systemu GPS, posługiwania się wirtualnymi przewodnikami 3D i informatorami, mobilnymi wersjami portali i stron internetowych, a także aplikacjami typu Street View, Google Earth. Na jednym ze wspomnianych portali można przeczytać praktyczną zachętę: „Mobilna wersja strony zawiera m.in. przewodniki oraz listę miast – nie trzeba już drukować ciężkich przewodników, wystarczy komórka z możliwością przeglądania stron internetowych!”⁶². Te technologiczne udogodnienia z jednej strony przyczyniają się do wzrostu poczucia bezpieczeństwa i komfortu wędrówki, umożliwiają jej relacjonowanie w czasie rzeczywistym, zamieszczanie materiałów na blogach i portalach społecznościowych. Z drugiej jednak strony mogą one absorbować uwagę użytkownika do tego stopnia, że przeżycia fizycznej i duchowej przestrzeni Camino ustąpią „zanurzeniu” w cyberprzestrzeni. Bywa także, że przywiązanie do przestrzeni wirtualnej okazuje się błędem lub wręcz pułapką. Warto bowiem mieć na uwadze ograniczenia niektórych aplikacji nie funkcjonujących na przykład w określonym terenie i samego sprzętu (uszkodzenia mechaniczne, problemy z doładowaniem baterii). Nie bez znaczenia pozostają też specyficzne warunki i tradycje Dróg Jakubowych – w wielu miejscach noclegowych *hospitaleros* nie zgadzają się na rezerwację noclegów, decydują kolejność przybycia.

⁶¹ R. Rasińska, W. Siwiński, *Aplikacje mobilne jako innowacyjne źródła informacji turystycznej dla studentów*, „Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu” 50 (2015), s. 74–80.

⁶² Mowa o aplikacji dostępnej pod adresem: <http://mobile.caminodesantiago.pl/>; *Camino de Santiago*, <http://www.caminodesantiago.pl/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

Wady i zalety wskazanych technologii nie zmieniają jednak faktu, że wykorzystywanie powstających i udoskonalanych aplikacji mobilnych przyczynia się do wzrostu zainteresowania i faktycznego organizowania samodzielnie podróży. Poszukiwaniu przy tym autentyczności, chęci zbliżenia się do wyimaginowanego ideału podróżnika, czy pielgrzymia sprzyja przestrzeń wirtualna. Kierując się tymi pobudkami, wielu internautów właśnie w niej natrafia na Camino de Santiago.

Media społecznościowe

W ostatnich latach jednym z podstawowych wymiarów funkcjonowania internautów w przestrzeni wirtualnej stały się media społecznościowe (*Social Network Sites*) definiowane jako usługi internetowe, które umożliwiają użytkownikom utworzenie profilu publicznego lub prywatnego w ramach powiązanego systemu, stworzenie listy innych użytkowników, z którymi pozostają w kontakcie, oraz przeglądanie generowanych komunikatów⁶³. Facebook jako aktualnie jeden z wiodących w tej mierze, umożliwia także tworzenie otwartych i zamkniętych grup tematycznych. Profile w zależności od typu służą określonym przez ich właścicieli celom. W przypadku prywatnych profili sprawa jest złożona i z uwagi na mechanizmy społeczne, psychiczne i kulturowe wymagałaby odrębnego studium. Natomiast w przypadku fanpage'ów tematycznych spełniają one podobną funkcję jak scharakteryzowane powyżej fora dyskusyjne, dodatkowo zamieszczane lub udostępniane artykuły, linki do innych materiałów w sieci a także kolejnych profili mogą i często służą popularyzacji i informacji o szlakach św. Jakuba.

W kontekście skali oddziaływania można pokazać kolejny konkretny przykład konwergencji mediów i ich kreatywnych możliwości. Jest nim dwudziestotrzysiekundowy film umieszczony w internecie, który kopiowany i udostępniany był przez użytkowników w mediach społecznościowych a także na wielu platformach np. YouTube (jeden z nich ma ponad 180 tysięcy odsłon), także informacyjnych⁶⁴. Mowa o polskiej zakonnicy

⁶³ d.m. boyd, N. B. Ellison, *Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship*, „Journal of Computer-Mediated Communication” 13 (2008), s. 211. Por. A. Rogozińska, *Portal społecznościowy*, [w:] G. Godlewski, A. Karpowicz, M. Rakoczy, P. Rodak (red.), *Od aforyzmu do ziny...*, s. 373–379.

⁶⁴ M.in. Diario La Región, *Una monja, a toda velocidad en una bici por las carreteras gallegas*, 20.07.2017, [w:] *YouTube.com*, <https://www.youtube.com/watch?v=DQ8kEMybx4>, 20.06.2018. *Film z zakonnicą na rowerze robi furorę w Hiszpanii*, 23.08.2017, [w:] *Naszemiasto.pl*, <http://kujawskopomorskie.naszemiasto.pl/artukul/film-z-zakonnica-na-rowerze-robifurore-w-hiszpanii-wideo,4221792,art,t,id,tm.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

Leopoldzie z zakonu sióstr elżbietanek w Poznaniu, która dzięki „prawom” rzeczywistości wirtualnej przez kilka tygodni stała się bohaterką globalnego internetu. Zakonnica wraz ze współtowarzyszką zmierzająca na rowerze do Santiago de Compostela została nagrana telefonem komórkowym w momencie, kiedy pędziła na jednośladowie około 60 km/h. Obrazek przez wielu internautów skojarzony został ze scenami znanymi z serii francuskich komedii z Louis’em de Funès’em. Popularność „latającej zakownicy, siostry na gigantycie” – jak została nazwana w mediach społecznościowych i na platformie YouTube – stała się też pretekstem do kilku materiałów w mediach informacyjnych. Wywiad z samą zainteresowaną był okazją do dywagacji na temat jej aerodynamicznej pozycji, a także zaprezentowania „sprzętu znanego na cały świat” z drogi do „Kubunia”⁶⁵. Fakt rozpoznania zakownicy z Polski (na filmiku widać polską flagę) stał się dla internautów powodem do narodowej i lokalnej „dumy”. W kolejnych tytułach określana była jako „nasza zakonnica”, czyli polska i poznańska⁶⁶. Filmik został również „przetworzony” na platformie demotywatory.pl. Dodany opis wyjaśnia sytuację, wprowadzając jednak element fałszywy, jakoby zakonnica ścigała się z kierowcami na hiszpańskich szosach: „Pędząca aerodynamicznie na rowerze zakonnica to Polka. Celem jej podróży był grób św. Jakuba, jednego z 12 apostołów, który znajduje się w hiszpańskim sanktuarium Santiago de Compostela. (...) Zakonnica zaskoczyła niejednego kierowcę, który próbował ją wyprzedzić”⁶⁷.

Artykuły tematyczne w przestrzeni wirtualnej

Jednym z pierwszych polskich wspomnień o przebytych Camino, jakie ukazało się na rynku wydawniczym, to książka Włodzimierza Antkowiaka. Autor w *Prologu* napisał: „Na początku było Słowo. A Słowo było (tym razem) w «Polityce» (...) w reportażu *Droga do Jakuba* (...) Sięgnąłem do mojego prywatnego archiwum wycinków prasowych, do teczki «Hiszpania». Znalazłem reportaż Olgierda Budrewicza *Paszport do wieczności*”⁶⁸.

⁶⁵ Zob. „Bałam się, że nie będzie co zbierać”. Brawurowa jazda rowerem polskiej zakownicy, 23.08.2017, [w:] TVN24.pl, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/latajaca-zakonnica-na-rowerze-siostra-leopolda-elzbietanka-z-poznania,766354.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁶⁶ Film z naszą zakownicą na rowerze robi furorę w internecie, 23.08.2017, [w:] Naszemiasztoto.pl, <http://poznan.naszemiasztoto.pl/artykul/film-z-nasza-zakonnica-na-rowerze-robi-furore-w-internecie,4221622,art,t,id,tm.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁶⁷ <https://demotywatory.pl/4788804/Pedzaca-aerodynamicznie-na-rowerze-zakonnica-to-Polka-Celem>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁶⁸ Mowa o artykułach: A. Szulc, Ł. Piekarska-Duraj, *Droga do Jakuba*, „Polityka” 11 (2001), s. 108-113 oraz O. Budrewicz, *Paszport do wieczności*, „Wprost” 30 (1999), s. 82-84. W. Antkowiak, *Vamos, peregrino! Droga do Santiago de Compostela*, Warszawa 2005, s. 6-7.

Parafraza ewangelicznej perykopy dobrze oddaje zjawisko pierwszego kontaktu z Camino, o którym wspominają caminowicze, różnie je nazywając⁶⁹. Słowo, opowieść, tekst, narracja przemawiają skutecznie przede wszystkim dzięki świadectwu ich nadawcy.

Rosnące zainteresowanie Drogami Jakubowymi wyraża się wzrostem publikacji o Drogach św. Jakuba w mediach internetowych – w tym także w elektronicznych wersjach periodyków wciąż ukazujących się w tradycyjnej, drukowanej postaci. Teksty i inne materiały przygotowywane przez dziennikarzy – niekoniecznie caminowiczów, jak w przypadku Anny Ładuniuk⁷⁰ – często stanowią efekt bądź to towarzyszenia wędrowcom na szlaku, bądź też przeprowadzonych z nimi wywiadów. Dziennikarska strategia potwierdza kulturowe przywiązanie do słowa – świadectwa.

Ilustracją kolejnego zatem sposobu obecności w wirtualnej przestrzeni omawianej problematyki i następnym dobrym przykładem współczesnej konwergencji mediów było przedsięwzięcie polarnika Marka Kamińskiego pod nazwą „3Biegun”. Jego wędrówka w 2015 roku z Kaliningradu do Santiago de Compostela i dalej do Finisterry (Hiszpanię przemierzał Drogą Francuską) była relacjonowana na łamach „Gazety Wyborczej” i w jej wersji on-line⁷¹. Dzięki rozpoznawalności tego pielgrzyma wywiady z nim⁷², a przez nie także tematyka Camino trafiły do szerokiego grona

⁶⁹ M.in. pojawia się określenie „połknąć, nabyć bakcyła Camino”; por. On, 9.10.2010, [w:] *Camino Francuskie lipiec–sierpień 2012*, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/888>; K. Guzińska, *Duchowy trakt Europy*, „Puls Biznesu”, 26.11.2004, <https://www.pb.pl/duchowy-trakt-europy-241575>; Teresa 26.06.2013, [w:] K. Pigóra, *Camino- film, który uwielbiać*, 11.05.2013, *My Pielgrzymi*, <http://mypielgrzymi.com/2013/05/11/kto-na-camino-w-2013/>; A. Kwaśnicka, *Bakcyl Camino*, 18.01.2018, [w:] „Gość Opolski” 3 (2018), <https://opole.gosc.pl/doc/4457226.Bakcyl-Camino>, 20.06.2018. W jednym z artykułów autor pozostawił to określenie bez cudzysłowu, co w krytycznej ocenie jednego z uczonych zostało zaznaczone jako zabieg niezrozumiały. Por. P. Plichta, *Elementy kultu św. Jakuba w wybranych narracjach polskich pielgrzymów do Santiago de Compostela*, [w:] *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, (red.) P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz, Kraków 2017, s. 236.

⁷⁰ Dziennikarka i redaktorka „Dziennika Zachodniego” prowadzi również blog *Dziwny ten świat*, w którym kilka wpisów poświęciła tematyce Camino wspominając swoje drogi: Francuską, Portugalską i Północną, <http://blogi.dziennikzachodni.pl/dziwnyten-swiat/>, 20.06.2018.

⁷¹ Dokładna bibliografia zob. P. Plichta, *Filozofia (i)...*, s. 31–34.

⁷² Por. K. Turecki, *Marek Kamiński: Rodzina nie chciała mnie puścić. Ale ta droga coś we mnie zmieniła*, 19.10.2016, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/marek-kaminski-opowiada-o-camino/wl5r7y>, [dostęp: 20.06.2018 r.]; *Podróżnik Marek Kamiński: „Spotkałem po drodze Jezusa i to wywarło na mnie największe wrażenie”*, 19.10.2016, [w:] *Wpollyce.pl*, <https://wpollyce.pl/spoleczenstwo/312421-podroznik-marek-kamin->

odbiorców⁷³. Mogli oni zapoznać się ze stroną internetową Kamińskiego (3biegun.kaminski.pl, 20.04.2017) i dokładniejszym opisem jego wyprawy, przeczytać jego książkę *Trzeci biegun*⁷⁴, wywiad-rzekę *Idź własną drogą*⁷⁵, ale też obejrzeć film dokumentalny powstały w trakcie wędrówki⁷⁶. Oczywiście, źródło informacji o wyprawie polarnika stanowią też profile Kamińskiego na portalach społecznościowych. Co ciekawe, w ankiecie przywołanych wcześniej badań na pytanie dotyczące pierwszego kontaktu z pielgrzymkami do Santiago de Compostela odpowiedź „dzięki wyprawie Kamińskiego” wybrało tylko 0,6% respondentów⁷⁷.

Ten trop, dla pełniejszego obrazu funkcjonowania problematyki w przestrzeni wirtualnej, winien być poszerzony o szczegółowe badania ilościowe i jakościowe Internetu. Zapoznając się z materiałami dotyczącymi Camino tylko na platformie Onet.pl, zaobserwować można na przestrzeni kilku lat istotną zmianę. O ile do pewnego czasu dominowały krótkie informacje⁷⁸ i tłumaczenia tekstów z prasy zagranicznej⁷⁹, to od 2015 roku pojawiają się wielorakie materiały związane z polskimi camino-wiczami w Hiszpanii, a także dotyczące szlaków Jakubowych w Polsce⁸⁰.

ski-spotkałem-po-drodze-jezusa-i-to-wywarło-na-mnie-najwieksze-wrazenie, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁷³ PAP, *Marek Kamiński idzie pieszo do Santiago de Compostela*, 23.03.2015, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/marek-kaminski-idzie-pieszko-do-santiago-de-compostela/3xn6r3>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁷⁴ M. Kamiński, *Trzeci Biegun*, Warszawa 2016.

⁷⁵ Tenże, *Idź własną drogą*, w rozmowie z Joanną Podsadecką, Kraków 2017.

⁷⁶ J. Czarlewski, (reż.), *Pielgrzym. Camino Marka Kamińskiego*, 2015, [w:] Telewizja Polska S.A. [online] <https://vod.tvp.pl/video/pielgrzym-camino-marka-kaminskiego,pielgrzym-camino-marka-kaminskiego,26222774> [dostęp: 26.05.2017 r.].

⁷⁷ P. Drzewiecki, Ł. Śledziecki, P. Chmielowski, *Kim jest polski pielgrzym...*, s. 209.

⁷⁸ *Pielgrzymka więźniów do Santiago de Compostela*, 11.04.2012, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/pielgrzymka-wiezniow-do-santiago-de-compostela/2h6nq>, [dostęp: 20.06.2018 r.]; *Aresztowano winnych kradzieży ks. Jakuba. Wśród nich elektryk*, 5.07.2012, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/aresztowano-winnych-kradziezy-ks-jakuba-wsrod-nich-elektryk/gsz3d>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁷⁹ C. Howse, *Pielgrzym brudny, dusza czysta*, 21.07.2010, „The Daily Telegraph”, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/pielgrzym-brudny-dusza-czysta/173jze>, [dostęp: 20.06.2018 r.]; T. Moore, *Na osiołku do Santiago*, „The Guardian”, 20.04.2011, [w:] *Onet.pl*, *Podróże*, <http://podroze.onet.pl/na-osiolku-do-santiago/vjcvj>, [dostęp: 20.06.2018 r.]; A. Brady, *Piechotą do św. Jakuba*, 27.07.2011, [w:] *Onet.pl*. *Biznes*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/piechota-do-sw-jakuba/ywjn4>, 20.06.2018; por. też, *Camino de Santiago: The ancient trail that takes you to the 'end of the world'*, 30.04.2011, „The Times”, <https://www.thetimes.co.uk/article/camino-de-santiago-the-ancient-trail-that-takes-you-to-the-end-of-the-world-cl5nt3b6c62>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁸⁰ B. Tobolski, *Jakubowy szlak*, 23.07.2012, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/jakubowy-szlak/6e9p1>, [dostęp: 20.06.2018 r.]; por. ten sam artykuł w: „Przewodnik

Stałą praktyką natomiast jest publikowanie artykułów, wywiadów o Camino w okolicach 25 lipca, czyli dnia obchodzonego w Kościele jako wspomnienie św. Jakuba Apostoła.

Oczywiście należy wspomnieć o najpopularniejszym w Internecie źródle informacji i wiedzy, którym dla wielu użytkowników pozostaje Wikipedia. Jej polska wersja zawiera hasło „Droga św. Jakuba” przedstawiające historię, oznakowanie, specyfikę pielgrzymowania, listę dróg św. Jakuba w Europie oraz w Polsce, funkcjonowanie tego fenomenu w kulturze, a w szczególności: heraldyce, literaturze, muzyce i filmie⁸¹. Dzięki hiperłączom od wielu sformułowań, haseł można „przejsć” do zagadnień szczegółowych. Na podobnej zasadzie umieszczone linki zewnętrzne przenoszą zainteresowanego odbiorcę np. do stron poświęconych konkretnym polskim odcinkom szlaków Jakubowych.

Katolicki” 29 (2010), [w:] *Opoka.org.pl* 23.07.2012, <https://opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZP/pk201229-santiago.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.]; *Droga św. Jakuba w Polsce może trafić na Europejski Szlak Kulturowy*, 23.03.2015, [w:] *Onet.pl. Biznes*, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/turystyka/droga-sw-jakuba-w-polsce-moze-trafic-na-europejski-szlak-kulturowy/156e9k>, [dostęp: 20.06.2018 r.]; Ł. Zalesiński, *Drogi św. Jakuba: tropem modlitwy i historii*, 25.07.2017, [w:] *Onet.pl*, <http://poznajpolske.onet.pl/szlaki-swietego-jakuba-na-terenie-polski/ew5x-gy>, [dostęp: 20.06.2018 r.]; H. Szczypiór, *Wszystkie lęki znikają, kiedy wyruszamy na szlak. Szymon Banaszczyk o drodze do Santiago de Compostela*, 26.07.2017, [w:] *Onet.pl. Podróże*, <http://podroze.onet.pl/ciekawe/szymon-banaszczyk-opowiada-o-pielgrzymce-do-santiago-de-compostela/e4vsns>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁸¹ *Droga św. Jakuba*, [w:] *Wikipedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Droga_%C5%9Bw._Jakuba, [dostęp: 20.06.2018 r.].

Komercja w przestrzeni wirtualnej

Wśród wartościowanych negatywnie elementów występujących w opiniach i dyskusjach – nie tylko zresztą wirtualnych – dotyczących szlaków Jakubowych dominuje komercjalizacja tego zjawiska. Należy stwierdzić, że skomercjalizowane oblicze współczesnego Camino występuje również w cyberprzestrzeni. W łatwy sposób można samemu lub dzięki „podpowiedzi” okien reklamowych wyświetlających się przy wyszukiwaniu haseł „Camino de Santiago” lub podobnych dotrzeć do ofert biur podróży np. Itaki⁸², Rowerzysta-Podróżnik⁸³, Beskidvision⁸⁴, Apter⁸⁵, Pielgrzymek⁸⁶, Cosmomundi SLU⁸⁷ czy Klubu Podróży Horyzonty⁸⁸.

Przydatne i mniej przydatne gadżety: kubki, naszywki, przypinki, torby, koszulki, poszewki, bluzy, T-shirty, kamizelki „znakarza”, a nawet pluszowe misie i body dla niemowlaków z symboliką szlaków Jakubowych oferuje wyspecjalizowany w tematyce sklep internetowy⁸⁹, do którego przekierowują linki z wielu stron i blogów. Znaczenie symbolicznej naszywki oddaje wpis na blogu: „W ciągu ostatniego miesiąca moja duma i radość wzrosła dwukrotnie, ponieważ wreszcie pojawiła się na rodzimym rynku okazja do zdobycia naszej narodowej odznaki. Kuba

⁸² Biuro podróży Itaka, *Hiszpania, Camino de Santiago*, <https://www.itaka.pl/no-limits/hiszpania/camino-de-santiago,BCNTRK1.html>, 26.06.2018. Więcej na temat oferty polskich biur podróży zob. J. Płoszczyca, *Pielgrzymki do Santiago de Compostela w ofercie polskich biur turystycznych. Turysta czy pielgrzym?*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *1200 lat pielgrzymek...*, s. 297–313.

⁸³ Biuro podróży Rowerzysta-Podróżnik, *Między Ziemią a Niebem. Droga Św. Jakuba do Santiago de Compostela i Cabo Fisterra. Szlak francuski*, https://www.rowerzysta-podroznik.pl/wyprawa/szlak-sw-jakuba/?gclid=Cj0KCQjw1NzZBRCoARIsAlaMwut0YL5r-JCn-K6bVbLmFMD4LusisBpmZI1C3DZjax2bDUYVvrbphM-AaAux_hEALw_wcB, [dostęp: 26.06.2018 r.].

⁸⁴ Biuro podróży Beskidvision, *Camino de Santiago*, <http://pielgrzymkitarnow.pl/camino-de-santiago/>, [dostęp: 26.06.2018 r.].

⁸⁵ Biuro podróży Apter, *Hiszpania. Camino de Santiago i Picos de Europa*, <http://www.apter.pl/osw,45,hiszpania--camino-de-santiago-i-picos-de-europa>, [dostęp: 26.06.2018 r.].

⁸⁶ Biuro pielgrzymkowo-turystyczne Pielgrzymek Joanna Zakrzewska, *Camino de Santiago – pieszo do św. Jakuba*, http://www.pielgrzymek.pl/camino_de_santiago_pieszko_do_sw_jakuba-910-p.html, [dostęp: 26.06.2018 r.].

⁸⁷ SzlakJakuba.com [Cosmomundi SLU, Madrid], *Szlak Św. Jakuba. Niesamowita przyгода*, <https://www.szlakjakuba.com/>, [dostęp: 26.06.2018 r.].

⁸⁸ Klub Podróży Horyzonty, *Camino de Santiago pieszo*, https://www.horyzonty.pl/oferta/regiony/wycieczka-gorska-trekking-hiszpania-camino-de-santiago-compostela?-gclid=Cj0KCQjw1NzZBRCoARIsAlaMwuu08rh7P_9DR-XC1wEl25ucuoSVb1WF6AcpR_MqpcXJPmFz2vIs-9gaArRvEALw_wcB, [dostęp: 26.06.2018 r.].

⁸⁹ Sklep Camino de Santiago, *Mypielgrzymi.com*, <https://caminodesantiago.cupsell.pl/SklepMypielgrzymi.com>, <http://mypielgrzymi.com/sklep/>, [dostęp: 26.06.2018 r.].

Pigóra z serwisu mypielgrzymi.com zaprojektował i przygotował dla nas wszystkich naszywki na plecaki i sakwy rowerowe⁹⁰. Nie trzeba dodawać, że zajął się również ich sprzedażą.

Drugim przykładem sklepu wyspecjalizowanego w caminowych artykułach jest „Sklep pielgrzyma” prowadzony przez Stowarzyszenie „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce”, który 21 maja 2018 roku czasowo zawiesił działalność.

Podsumowanie

Autorzy, administratorzy, moderatorzy analizowanych materiałów dostępnych w cyberprzestrzeni bardzo często ujawniają swoje realne doświadczenia związane ze szlakami. Podkreślają, że ich działania w przestrzeni wirtualnej dotyczą jednak realnych wydarzeń z ich życia. Co więcej traktują aktywność w rzeczywistości 2.0 z jednej strony jako sposób uporządkowania i zapisania swoich wspomnień, z drugiej zaś jako formę podzielenia się, uzewnętrznienia często głęboko przeżytych doświadczeń. Materiały zamieszczane w internecie przez caminowiczów pełnią rolę świadectwa pociągającego innych do decyzji o wyjściu na realny szlak w przestrzeni fizycznej. „Pragniemy przybliżyć Wam to co sami niegdyś przeżyliśmy... I jak każdy kto tam był, mamy nadzieję, że szybko tam wrócimy :)”⁹¹.

Obserwując i zapoznając się z narracjami współczesnych caminowiczów, stwierdzić należy przeobrażenie, jakiemu dzięki nowym mediom uległy znane i głęboko zakorzenione w kulturze toposy, w tym wędrówki, pielgrzymki, drogi jako alegorii życia. Doświadczenia związane z Camino de Santiago w tradycyjnej formie tekstowej w przestrzeni wirtualnej wzbogacane są o elementy, dzięki którym ich odbiorca niejednokrotnie pozostaje bez szansy na pracę wyobraźni. Materiały fotograficzne, filmowe, formy graficzne, a niekiedy nawet przesyłanie dźwięku i obrazu w czasie rzeczywistym stwarzają wrażenie partycypacji w indywidualnym doświadczeniu ich autora/autorów. W tym kontekście kultury uczestnictw nową formą współczesnej turystyki religijnej stają się e-pielgrzymki⁹². Przyczynkiem do refleksji i dalszych badań Cami-

⁹⁰ Peter Alex, *Polska naszywka na Camino de Santiago*, [w:] *CaminodeLavida*, 20.02.2015, <http://caminodeLavida.pl/2015/02/20/polska-naszywka-na-camino-de-santiago/>, [dostęp: 26.06.2018 r.].

⁹¹ <http://www.caminodesantiago.pl/index.php>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

⁹² B. Pabian, *Internet – nowe medium w turystyce religijnej na przykładzie pielgrzymek wirtualnych*, „Biznes w Kulturze – Kultura w Biznesie. Nowoczesne Technologie Informacyjno-Komunikacyjne” 2017, s. 108–115; A. Nowakowska, *Wirtualny pielgrzym – o idei piel-*

no de Santiago w przestrzeni wirtualnej mogą być interesujące analizy przeprowadzone w odniesieniu do polskich pielgrzymek wirtualnych do Częstochowy. Obecność porównań tych dwóch fenomenów: pieszych pielgrzymek na Jasną Górę i do Santiago de Compostela wraz z odmiennością doświadczeń w ich trakcie dowiodły badania wspomnień polskich caminowiczów⁹³. Czas i obserwacja kierunków rozwoju współczesnego zjawiska Camino de Santiago pokażą, czy i na ile upowszechni się wśród polskich osób noszących w sobie „bakcyła” Camino forma wirtualnego pielgrzymowania do sanktuarium św. Jakuba w cyberprzestrzeni. Czy uzasadnienie znajdzie w znacznej mierze puste znaczeniowo określenie „caminowicz 2.0”?

Camino de Santiago in virtual space (selected aspects of online Polish language materials)

Summary

The contemporary renaissance of the Way of St. James is a cultural-religious phenomenon of a complex nature. Interest in hiking with a backpack – sometimes hundreds of kilometres – seemingly contradicts the dynamically developing technologies. The individual decision of a 21st century wanderer determines the spaces in which he or she will function when covering the road. Apart from overcoming physical space, he or she can also move in spiritual space, but they can also be ‘immersed’ in virtual space. The aim of the article is to present and characterize selected forms of functioning of the topics connected with St. James’s routs in the Polish virtual space. This issue is all the more interesting and important because, according to many studies, it is one of the most important sources of information and an incentive for the Internet users to decide to go on the route in physical space.

*Plichta Paweł, dr
Uniwersytet Jagielloński*

grzymowania na Jasną Górę i jej obecności w Internecie, [w:] A. Siwik, L. H. Haber (red.), *Od robotnika do internauty. W kierunku społeczeństwa informacyjnego*, Kraków 2008, s. 431–439; P. Siuda, *Religia a internet...*, dz. cyt., s. 94–101.

⁹³ P. Plichta, „*We Were Like Pilgrims...*”, dz. cyt., s. 199–200.

Bibliografia

- Antkowiak W., *Vamos, peregrino! Droga do Santiago de Compostela*, Warszawa 2005.
- Betlej A., *Spoleczna konstrukcja wiedzy w cyberprzestrzeni*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 1 (2017), s. 192–198.
- Bielicki T., *Szlak św. Jakuba – nie tylko droga*, [w:] P. Roszak (red.), *Camino de Santiago – nie tylko droga, Historia i współczesność szlaku św. Jakuba*, Toruń 2011, s. 251–277.
- boyd d.m., Ellison N. B., *Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship*, „Journal of Computer-Mediated Communication” 13 (2008), s. 210–230.
- Budrewicz O., *Paszport do wieczności*, „Wprost” 30 (1999), s. 82–84.
- Burdziej S., *„Jedną nogą na chrześcijańskiej ścieżce”. Współczesna pielgrzymka do Santiago de Compostela w perspektywie socjologicznej*, [w:] T. Ratajczak (red.), *Podróżnicy, fundatorzy, święci*, Poznań 2008, s. 111–116.
- Burdziej S., *W drodze do Santiago de Compostela. Portret socjologiczny pielgrzymki*, Kraków 2005.
- Chymkowski R., *Internetowe relacje z podróży. Rekonesans*, [w:] A. Gumkowska (red.), *Teksty (w) sieci 2. Literatura, społeczeństwo, komunikacja*, Warszawa 2009, s. 287–292.
- Cywińska-Milonas M., *Blogi (ujęcie psychologiczne)*, [w:] P. Marecki (red.), *Literet. Literatura i internet*, Kraków 2002, s. 95–109.
- Drzewiecki P., Śledziecki Ł., Chmielowski P., *Kim jest polski pielgrzym Dróg świętego Jakuba? Badania polskich pielgrzymów na Camino de Santiago*, [w:] P. Roszak, W. Rozyrkowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – sztuka – historia – terażniejszość*, t. 3, Toruń 2016, s. 203–213.
- Enongene V., Griffin K., *Christianity – Contemporary Christian Pilgrimage and Traditional Management Practices at Sacred Sites*, [w:] M. Leppäkari, K. Griffin (red.), *Pilgrimage and Tourism to Holy Cities: Ideological and Management Perspectives*, Wallingford – Boston 2017, s. 24–42.
- Frey L. N., *Pilgrim Stories: On and Off the Road to Santiago*, Berkeley–London 1998.
- Górny A., *Religia w wirtualnej przestrzeni. Internetowe obszary sacrum*, „Oblicza Komunikacji” 2 (2009), s. 211–218.
- Helland C., *Online Religion as Lived Religion, Methodological Issues in the Study of Religious Participation on the Internet*, „Online – Heidelberg Journal of Religions on the Internet” Vol. 1.1 2006.
- Helland C., *Online-Religion/Religion-Online and Virtual Communities*, [w:] J. K. Hadden, D. E. Cowan (red.), *Religion on the Internet: Research Prospects and Promises*, New York 2000, s. 205–223.
- Hesp A., *Writing the Camino: First-Person Narratives of the Camino de Santiago, 1985–2009, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in The University of Michigan*, 2010, http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/78867/ahesp_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y 09.10.2015.
- Jenkins H., *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*, przeł. M. Bernatowicz, M. Filiciak, Warszawa 2007.
- Kamiński M., *Idź własną drogą*, w rozmowie z Joanną Podsadecką, Kraków 2017.
- Kamiński M., *Trzeci Biegun*, Warszawa 2016.
- Kubiński G., *Informatyzacja społeczeństwa a zjawiska religijne*, [w:] K. Grysa (red.), *Rola informatyki w naukach ekonomicznych i społecznych*, Kielce 2006, s. 75–68.
- Kucharski A., *Typologia polskich relacji z pielgrzymek do Santiago de Compostela od epoki nowożytnej po czasy współczesne*, [w:] P. Roszak, W. Rozyrkowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – sztuka – historia – terażniejszość*, t. 2, Toruń 2015, s. 115–143.

- Lisowska A., Wieszaczevska A., *Santiago de Compostela jako ważna destynacja turystyki pielgrzymkowej – obraz pielgrzymowania w narracjach blogów podróżniczych*, „Turystyka Kulturowa” 3 (2017), s. 83–84.
- Lopez L., *How Long Does the Pilgrimage Tourism Experience to Santiago de Compostela Last?*, „International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage” Vol. 1, 2013, 1–14.
- Mróz F., *Wiedza o Camino de Santiago wśród studentów kierunku „Turystyka i rekreacja”*, [w:] P. Roszak, F. Mróz (red.), *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, terażniejszość i przyszłość. W 10. rocznicę otwarcia pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, Kraków 2015, s. 407–413.
- Murray M., *Szlaki pielgrzymkowe Camino Frances i Via de la Plata w ujęciu porównawczym // Comparative perspectives on the Camino Frances and Via de la Plata pilgrim itineraries*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *1200 lat pielgrzymek do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela*, Kraków 2013, s. 177–193.
- Nilsson M., *Post-Secular Tourism – A Study of Pilgrimages to Santiago de Compostela*, Karlstad 2016.
- Nowakowska A., *Wirtualny pielgrzym – o idei pielgrzymowania na Jasną Górę i jej obecności w Internecie*, [w:] A. Siwik, L. H. Haber (red.), *Od robotnika do internauty. W kierunku społeczeństwa informacyjnego*, Kraków 2008, s. 431–439.
- Nuene T. van, Beek S. van der, *Pilgrim or Tourist? – Modelling Two Types of Travel Bloggers*, „Online Heidelberg Journal of Religions on the Internet” 11 (2016), s. 138–163.
- Ogden C., *Picturing the Camino de Santiago in Contemporary Pilgrimage Blogs*, [w:] S. Sánchez y Sánchez, A. Hesp (red.), *The Camino de Santiago in the 21st Century: Interdisciplinary Perspective and Global View*, New York 2016, s. 81–97.
- Orzechowska-Kowalska K., *Współczesny pielgrzym na szlaku do Santiago de Compostela*, „Turystyka Kulturowa” 4 (2013), s. 36–55.
- Pabian B., *Internet – nowe medium w turystyce religijnej na przykładzie pielgrzymek wirtualnych*, „Biznes w Kulturze – Kultura w Biznesie. Nowoczesne Technologie Informacyjno-Komunikacyjne” 2017, s. 108–115.
- Plichta P., *„We Were Like Pilgrims From the 12th Century. This Is Something! I Do Not Praise, I Appreciate It”*. *Camino de Santiago in the Memories of Polish Peregrinos*, „Człowiek i Społeczeństwo” 41 (2016), s. 189–207.
- Plichta P., *Camino del Norte – studium przypadku w kontekście doświadczeń polskich caminowiczów*, „Turystyka Kulturowa” 3 (2017), s. 117–134.
- Plichta P., *Camino Francés – jeszcze pielgrzymka czy już turystyka? Próba odpowiedzi na podstawie wspomnień polskich caminowiczów*, „Folia Turistica” 39 (2016), s. 265–294.
- Plichta P., *Elementy kultu św. Jakuba w wybranych narracjach polskich pielgrzymów do Santiago de Compostela*, [w:] *Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy*, (red.) P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz, Kraków 2017, s. 223–241.
- Plichta P., *Filozofia (i) Camino de Santiago w narracjach Marka Kamińskiego o pielgrzymce*, „Turystyka Kulturowa” 3 (2017), s. 19–34.
- Płoszczyca J., *Pielgrzymki do Santiago de Compostela w ofercie polskich biur turystycznych. Turysta czy pielgrzym?*, A. Jackowski, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *1200 lat pielgrzymek do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela*, Kraków 2013, s. 297–313.
- Rasińska R., Siwiński W., *Aplikacje mobilne jako innowacyjne źródła informacji turystycznej dla studentów*, „Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu” 50 (2015), s. 74–80.
- Robak M. (red.), *Zarzućcie sieć. Chrześcijanizm wobec wyzwań internetu*, Warszawa 2001.

- Rogozińska A., *Osobista strona internetowa*, [w:] G. Godlewski, A. Karpowicz, M. Rakoczy, P. Rodak (red.), *Od aforyzmu do ziny. Gatunki twórczości słownej*, Warszawa 2014, s. 319–325.
- Rogozińska A., *Portal społecznościowy*, [w:] G. Godlewski, A. Karpowicz, M. Rakoczy, P. Rodak (red.), *Od aforyzmu do ziny. Gatunki twórczości słownej*, Warszawa 2014, s. 373–379.
- Sepp T., *Pilgrims' Reflections on the Camino de Santiago and Glastonbury as Expressions of Vernacular Religion: Fieldworker's Perspective*, Tartu 2014.
- Siuda P., *Religia a internet. O przenoszeniu religijnych granic do cyberprzestrzeni*, Warszawa 2010.
- Szewczyk M., *Blog*, [w:] G. Godlewski, A. Karpowicz, M. Rakoczy, P. Rodak (red.), *Od aforyzmu do ziny. Gatunki twórczości słownej*, Warszawa 2014, s. 70–76.
- Szulc A., Piekarska-Duraj Ł., *Droga do Jakuba*, „Polityka” 11 (2001), s. 108–113
- Young G., *Reading and Praying On-line: The Continuity of Religion On-line and On-line Religion in Internet Christianity*, [w:] L. Dawson, D. Cowan (red.), *Religion On-line: Finding Faith on the Internet*, New York–London 2004, s. 93–106.
- Zabawa K., *Fenomen pielgrzymek do Santiago de Compostela w najnowszych polskich relacjach i badaniach*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie” 2009, s. 221–231.

Netografia

- „Bałam się, że nie będzie co zbierać”. Brawurowa jazda rowerem polskiej zakonnicy, 23.08.2017, [w:] TVN24.pl, <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/latajaca-zakonnica-na-rowerze-siostra-leopolda-elzbietanka-z-poznania,766354.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Aresztowano winnych kradzieży ks. Jakuba. Wśród nich elektryk, 5.07.2012, [w:] Onet.pl, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/aresztowano-winnych-kradziezy-ks-jakuba-wsrod-nich-elektryk/gsz3d>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Biuro pielgrzymkowo-turystyczne Pielgrzymek Joanna Zakrzewska, *Camino de Santiago - pieszo do św. Jakuba*, http://www.pielgrzymek.pl/camino_de_santiago_pieszko_do_sw_jakuba-910-p.html, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Biuro podróży Apter, *Hiszpania. Camino de Santiago i Picos de Europa*, <http://www.apter.pl/osw,45,hiszpania--camino-de-santiago-i-picos-de-europa>, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Biuro podróży Beskidvision, *Camino de Santiago*, <http://pielgrzymkitarnow.pl/camino-de-santiago/>, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Biuro podróży Itaka, *Hiszpania, Camino de Santiago*, <https://www.itaka.pl/no-limits/hiszpania/camino-de-santiago,BCNTRK1.html>, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Biuro podróży Rowerzysta-Podróznik, *Między Ziemią a Niebem. Droga Św. Jakuba do Santiago de Compostela i Cabo Fisterra. Szlak francuski*, https://www.rowerzysta-podroznik.pl/wyprawa/szlak-sw-jakuba/?gclid=Cj0KCQjw1NzZBRCoARIsAIAmwut0YL5r-JCnK-6bVbLmFMD4LusisBpmZI1C3DZjax2bDUYVvrbphM-AaAuxhEALw_wcB, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Brady A., *Camino de Santiago: The ancient trail that takes you to the 'end of the world'*, 30.04.2011, „The Times”, <https://www.thetimes.co.uk/article/camino-de-santiago-the-ancient-trail-that-takes-you-to-the-end-of-the-world-cl5nt3b6c62>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Brady A., *Piechotą do św. Jakuba*, 27.07.2011, [w:] Onet.pl. *Biznes*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/piechota-do-sw-jakuba/ywjn4>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

- Buczkwoscy M. i P., *Camino de Santiago*, <http://www.caminodesantiago.pl/index.php>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Camino – czy Droga tylko dla wierzących?*, 14.11.2015, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/2287>, [dostęp: 21.06.2018 r.].
- Camino de Santiago*, <http://www.caminodesantiago.pl/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Camino Francuskie lipiec-sierpień 2012*, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/888>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Czarlewski J., (reż.), *Pielgrzym. Camino Marka Kamińskiego*, 2015, [w:] Telewizja Polska S.A. [online] <https://vod.tvp.pl/video/pielgrzym-camino-marka-kaminskiego,pielgrzym-camino-marka-kaminskiego,26222774>, [dostęp: 26.05.2017 r.].
- Diario La Región, *Una monja, a toda velocidad en una bici por las carreteras gallegas*, 20.07.2017, [w:] YouTube.com, <https://www.youtube.com/watch?v=DQ8kEMybx4>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Droga św. Jakuba w Polsce może trafić na Europejski Szlak Kulturowy*, 23.03.2015, [w:] Onet.pl Biznes, <http://biznes.onet.pl/wiadomosci/turystyka/droga-sw-jakuba-w-polsce-moze-trafic-na-europejski-szlak-kulturowy/156e9k>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Droga św. Jakuba*, [w:] Wikipedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Droga_%C5%9Bw._Jakuba, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Drzewiecki P., *Camino de la Vida*, <http://caminodelavida.pl/kontakt/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Film z naszą zakonnica na rowerze robi furorę w internecie, 23.08.2017, [w:] Naszemiasto.pl, <http://poznan.naszemiasto.pl/artukul/film-z-nasza-zakonnica-na-rowerze-robi-furore-w-internecie,4221622,art,t,id,tm.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Guzińska K., *Duchowy trakt Europy*, „Puls Biznesu”, 26.11.2004, <https://www.pb.pl/duchowy-trakt-europy-241575>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Hasztag, [w:] Wikipedia, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Hasztag>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Hiszpania. Camino de Santiago*, 19.06.2007, <https://www.goldenline.pl/grupy/Podroze/hiszpania-camino-de-santiago/>, [dostęp: 21.06.2018 r.].
- Howse C., *Pielgrzym brudny, dusza czysta*, 21.07.2010, „The Daily Telegraph”, [w:] Onet.pl, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/pielgrzym-brudny-dusza-czysta/173jze>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- <http://kujawskopomorskie.naszemiasto.pl/artukul/film-z-zakonnica-na-rowerze-robi-furore-w-hispanii-wideo,4221792,art,t,id,tm.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- <https://demotywatory.pl/4788804/Pedzaca-aerodynamicznie-na-rowerze-zakonnica-to-Polka-Celem>, [dostęp: 23.06.2018 r.].
- Jakie buty – trekkingowe czy sandały?*, 24.04.2017, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/595>, [dostęp: 21.06.2018 r.].
- Klub Podróży Horyzonty, *Camino de Santiago pieszo*, https://www.horyzonty.pl/oferta/regiony/wycieczka-gorska-trekking-hiszpania-camino-de-santiago-compostela?gclid=Cj0KCQjw1NzZBRCoARIsAIAmwu08rh7P_9DR-XC1wEl25ucuoSVb1WF6AcpR_MqpcXJPMfz2vIS-9gaArRvEALw_wcB, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Klub/Stowarzyszenie św. Jakuba w Krakowie?*, 4.11.2015, <http://www.caminodesantiago.pl/forum/2282>, [dostęp: 21.06.2018 r.].
- Kwaśnicka A., *Bakcyl Camino*, 18.01.2018, [w:] „Gość Opolski” 3 (2018), <https://opole.gosc.pl/doc/4457226.Bakcyl-Camino>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Ładuniuk A., <http://blogi.dziennikzachodni.pl/dziwnytenwiat/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Maszkowski G., *Hello World!*, 11.01.2012, <http://bicycamino.blogspot.com/2012/01/by-isaac-alvarez-brugada-czesc-zaczynam.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Moore T., *Na osiołku do Santiago*, „The Guardian”, 20.04.2011, [w:] Onet.pl, *Podróże*, <http://podroze.onet.pl/na-osiolku-do-santiago/vjcvj>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

- PAP, Marek Kamiński *idzie pieszo do Santiago de Compostela*, 23.03.2015, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/marek-kaminski-idzie-pieszo-do-santiago-de-compostela/3xn6r3>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Peter Alex, *Polska naszywka na Camino de Santiago*, [w:] *Caminodelavida*, 20.02.2015, <http://caminodelavida.pl/2015/02/20/polska-naszywka-na-camino-de-santiago/>, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Pielgrzymka więźniów do Santiago de Compostela, 11.04.2012, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/pielgrzymka-wiezniow-do-santiago-de-compostela/2h6nq>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Pigóra K., *Camino- film, który uwielbiacie*, 11.05.2013, *My Pielgrzymi*, <http://mypieli.grzymi.com/2013/05/11/kto-na-camino-w-2013/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Piotr at Austin, *Tęskniąc za Droga...*, 24.04.2014, *Peregrino*, <http://peregrino-pl.blogspot.com/2014/04/teskniac-za-droga.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Płaszczynski B., *Czego nauczyła mnie droga do Santiago de Compostela?*, 24.07.2017, [w:] *Deon.pl*, <https://www.deon.pl/inteligentne-zycie/lifestyle/art,652,czego-nauczyla-mnie-droga-do-santiago-de-compostela.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Podróżnik Marek Kamiński: „Spotkałem po drodze Jezusa i to wywarło na mnie największe wrażenie”, 19.10.2016, [w:] *Wpollyce.pl*, <https://wpollyce.pl/spoleczenstwo/312421-podroznik-marek-kaminski-spotkalem-po-drodze-jezusa-i-to-wywarlo-na-mnie-najwieksze-wrazenie>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Ponzo K., *El Camino – intymnie*, 16.11.2013, *Karolina Ponzo*, <http://www.karolinaponzo.com/pl/2013/11/e-camino-intymnie/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Portal internetowy, [w:] *Wikipedia*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Portal_internetowy, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Post, [w:] *Wikipedia*, [https://pl.wikipedia.org/wiki/Post_\(informatyka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Post_(informatyka)), [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Rybka G., *Camino de Santiago – droga bardzo osobista*, 3.05.2016, [w:] *Podróże bez ości*, <https://podrozebezosci.pl/camino-de-santiago-droga-bardzo-osobista/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Rybka G., *Camino de Santiago (szlak świętego Jakuba) 11 dzień pielgrzymki – Villafranca Montes de Oca – Atapuerca*, 18.05.2016, [w:] *Podróże bez ości*, <https://podrozebezosci.pl/11-dzien-pielgrzymki-villafranca-montes-de-oca-atapuerca/#comments>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Rybka G., *Camino de Santiago (szlak świętego Jakuba) 5 dzień pielgrzymki – Puente la reina – Estella*, 9.05.2016, [w:] *Podróże bez ości*, <https://podrozebezosci.pl/5-dzien-pielgrzymki-puente-la-reina-estella/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Rydkodym J., *Camino de Santiago czyli wielka hiszpańska wędrówka*, 2010, [w:] *Plecak wspomnień*, [online] <http://plecakwspomnien.pl/2010/09/camino-de-santiago-czyli-wielka-hiszpanska-wedrowka/> [dostęp: 10.04.2017 r.].
- Sklep Camino de Santiago, *Mypielgrzymi.com*, <https://caminodesantiago.cupsell.pl/>; Sklep *Mypielgrzymi.com*, <http://mypieli.grzymi.com/sklep/>, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Stowarzyszenie Przyjaciół Dróg św. Jakuba w Polsce, <https://www.camino.net.pl/>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Szczypiór H., *Wszystkie łęki znikają, kiedy wyruszamy na szlak. Szymon Banaszczyk o drodze do Santiago de Compostela*, 26.07.2017, [w:] *Onet.pl*, *Podróże*, <http://podroze.onet.pl/ciekawe/szymon-banaszczyk-opowiada-o-pielgrzymce-do-santiago-de-compostela/e4v-sns>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- SzlakJakuba.com [Cosmomundi SLU, Madrid], *Szlak Św. Jakuba. Niesamowita przygoda*, <https://www.szlakjakuba.com/>, [dostęp: 26.06.2018 r.].
- Tobolski B., *Jakubowy szlak*, „Przewodnik Katolicki” 29 (2010), [w:] *Opoka.org.pl* 23.07.2012,

- <https://opoka.org.pl/biblioteka/Z/ZP/pk201229-santiago.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Tobolski B., *Jakubowy szlak*, 23.07.2012, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/religia/jakubowy-szlak/6e9p1>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Turecki K., *Marek Kamiński: Rodzina nie chciała mnie puścić. Ale ta droga coś we mnie zmieniła*, 19.10.2016, [w:] *Onet.pl*, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/marek-kaminski-opowiada-o-camino/w15r7y>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Tytułem wstępu*, [w:] *Moja droga – Camino del Norte*, 1.05.2010, <http://swietyjakub.blogspot.com/2010/05/tytuem-wstepu.html>, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Wyrzykowski M., *8.06.16 godz. 0:30 Polskie Radio Program 1*, 7.06.2016, <http://mikolajwyrzykowski.pl/blog/2016/06/07/8-06-2016-godz-030-polskie-radio-program-1/>, oraz [w:] *Kudłacze w podróży*, http://kudlaczewpodrozy.pl/?page_id=12914, [dostęp: 20.06.2018 r.].
- Wyrzykowski M., *Książka już w księgarniach*, 20.12.2017, <http://mikolajwyrzykowski.pl/blog/2017/12/20/ksiazka-juz-w-ksiegarniach/>, 20.06.2018.
- Zalesiński Ł., *Drogi św. Jakuba: tropem modlitwy i historii*, 25.07.2017, [w:] *Onet.pl*, <http://poznajpolske.onet.pl/szlaki-swietego-jakuba-na-terenie-polski/ew5xgy>, [dostęp: 20.06.2018 r.].

Droga św. Jakuba w Polsce. Kalendarium wybranych wydarzeń: wrzesień 2017 r. – sierpień 2018 r.

W prezentowanym kalendarium zebrano wybrane wydarzenia na polskich odcinkach Drogi św. Jakuba oraz wydarzenia związane z kultem św. Jakuba Starszego Apostoła w Polsce w okresie od 1 września 2017 roku do 31 sierpnia 2018 roku¹.

9 września 2017 r.: wędrowka Pomorską Drogą św. Jakuba pn. „DROGĄ ŻÓLTEJ MUSZELKI” z Elbląga do Nowego Dworu Gdańskiego. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

14 września 2017 r.: cykliczne spotkanie caminowiczów i miłośników Drogi św. Jakuba w kościele św. Jakuba w Gdańsku. Msza św. w intencji pielgrzymujących Drogą św. Jakuba. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

¹ Prezentowane kalendarium opracowano na podstawie informacji zamieszczonych m.in. na stronach internetowych parafii pw. św. Jakuba w Polsce, Bractwa św. Jakuba w Szczyrku, Bractwa św. Jakuba w Więclawicach Starych, Bractwa św. Jakuba przy Sanktuarium Bożego Grobu w Przeworsku, Bractwa Pielgrzymkowego św. Jakuba Starszego w Kętrzynie, Konfraterni Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie, Stowarzyszenia „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce”, Górnośląskiego Klubu Przyjaciół Camino, Łęborskiego Stowarzyszenia św. Jakuba w Łęborku, portalu www.caminodelavida.pl, Biura Prasowego Jasnej Góry, Fundacji Idź Dalej, Pracowni Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, a także stron internetowych miast, gmin, powiatów przez który przebiega Droga św. Jakuba, jak również własnych obserwacji i badań terenowych. Dziękuję również za przekazanie cennych informacji miłośnikom Drogi św. Jakuba w Polsce: Tamarze Frączkowskiej, Małgorzacie Smył, Annie Steckiewicz, Piotrowi Matusek, dr. Łukaszowi Mrozowi i dr. Łukaszowi Stefaniakowi.

16 września 2017 r.: V Małopolski Bieg Droga św. Jakuba o Puchar Wójta Gminy Michałowice. Organizatorzy: Duszpasterska Rada Parafialna Parafii św. Jakuba w Więclawicach Starych, Bractwo św. Jakuba w Więclawicach Starych i Dyrekcja Zespołu Szkół w Więclawicach Starych.

16 września 2017 r.: prezentacja Marty Wójcik pt. „Życie po Camino, czyli jak pielgrzymowanie zmienia ludzi” w Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

16–17 września 2017 r.: kolejny etap pielgrzymowania Beskidzką Droga św. Jakuba pod hasłem: „Zostawmy ślady stóp na Beskidzkiej Drodze św. Jakuba”. Pielgrzymowania na trasie: Rychwałd – Żywiec – Szczyrk – Błatnia – Górki Wielkie – Skoczów – Simoradz. Kolejny etap pielgrzymki zorganizowano w dniach: 14–15 października 2017 r.; trasa: Simoradz – Cieszyn – Ropice – Domaślawice Górne – Frydek Mistek. Organizator: Bractwo św. Jakuba w Szczyrku.

17 września 2017 r.: VIII etap „Niedzielnego Pielgrzymowania Podkarpacką Droga św. Jakuba Via Regia”. Trasa: Góra Ropczycka – Zawada. Organizator: Bractwo św. Jakuba Apostoła przy Sanktuarium Grobu Bożego w Przeworsku.

23 września 2017 r.: inauguracja drugiego roku pieszej pielgrzymki członków Konfraterni św. Jakuba Apostoła Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego do Santiago de Compostela. Pielgrzymkę rozpoczęto w sanktuarium św. Józefa w Kaliszu, skąd pątnicy przeszli odcinek Kaliskiej Drogi św. Jakuba Ostrowa Wielkopolskiego, zaś w następnym dniu (24 września) do wsi Bartniki. Kolejne etapy pielgrzymki zorganizowano: 21–22 października 2017 r. (trasa: Bartniki – Sułów – Milicz – Prusice), 4–5 listopada 2017 r. (trasa: Prusice – Moczydlnica Klasztorna – Ścinawa), 17–18 lutego 2018 r. (trasa: Ścinawa – Lubin – Gorzyca – Chocianów), 17–18 marca 2018 r. (trasa: Chocianów – Szczytnica – Tomaszów Bolesławicki – Kruszyn – Bolesławiec – Mierzwin), 28 kwietnia – 1 maja 2018 r. (trasa: Mierzwina – Nowogrodziec – Lubań Śląski – Henryków Lubański – Zgorzelec – Görlitz St. Marienthal – Zittau). Patronat honorowy nad pielgrzymką i pasterskiego błogosławieństwa udzielili pielgrzymom: Ks. Bp gen. bryg. Józef Guzdek – Biskup Polowy Wojska Polskiego, Ks. Arcybiskup Józef Kupny – metropolita wrocławski oraz Ks. Biskup Zbigniew Kiernikowski – biskup legnicki. Organizator: Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie.

7 października 2017 r.: X Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dziedzictwo religijne i kulturowe Drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę

uznania szlaku za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy” w Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Celem konferencji było zwrócenie uwagi na potencjał duchowy i kulturowy Drogi św. Jakuba w 30. rocznicę uznania *Camino de Santiago* przez Radę Europy za „szlak kulturowy”. Podobnie, jak w przypadku wcześniejszych konferencji, spotkanie było także okazją do wymiany doświadczeń oraz dyskusji na temat funkcjonowania oznakowanych odcinków *Camino de Santiago* w Polsce.

W konferencji udział wzięło ponad 70 osób, w tym pracownicy naukowcy i naukowo-dydaktyczni, reprezentujący zagraniczne (Hiszpania i Słowacja) i krajowe ośrodki naukowe, a także przedstawiciele Bractw i parafii św. Jakuba w Polsce oraz członkowie organizacji i stowarzyszeń zajmujących się m.in. promocją ruchu pielgrzymkowego do Santiago de Compostela. Ostatnim punktem konferencji była premiera cyklu filmowego „Grunt to Droga”, którego reżyserem jest Teresa Kudyba. Cykl składa się z 5 filmów, którego bohaterami są osoby pochodzące z różnych środowisk, a których łączy *Camino de Santiago*. Przestrzenia, gdzie kręcono wszystkie odcinki był kujawsko-pomorski odcinek *Camino Polaco*.

Patronat honorowy nad konferencją objęli: Ks. Arcybiskup Marek Jędraszewski – metropolita krakowski, Ks. Arcybiskup Julián Barrio Barrio – metropolita Santiago de Compostela, Ks. Biskup Krzysztof Zadarko – Przewodniczący Rady ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek Konferencji Episkopatu Polski, Agustín Núñez Martínez – Ambasador Królestwa Hiszpanii w Polsce, prof. dr hab. Kazimierz Karolczak – Rektor Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Ks. prof. dr hab. Wojciech Zyzak – Rektor Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Jacek Krupa – Marszałek Województwa Małopolskiego, prof. dr hab. Antoni Jackowski – Profesor Honorowy Uniwersytetu Jagiellońskiego i Przewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Bogusław Kośmider – Przewodniczący Rady Miasta Krakowa oraz Antoni Rumian – Wójt Gminy Michałowice.

Organizatorzy konferencji: Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Instytut Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Urząd Gminy w Michałowicach, Polskie Towarzystwo Geograficzne – Komisja Geografii Religii oraz Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła w Więclawicach Starych.

7 października 2017 r.: w wielu ośrodkach kultu św. Jakuba w Polsce odmówiono modlitwę różańcową w ramach ogólnopolskiej inicjatywy „Różaniec do granic”.

7 października 2017 r.: wędrowka Pomorską Drogą św. Jakuba pn. „DROGĄ ŻÓLTEJ MUSZELKI” z Nowego Dworu Gdańskiego do Niedźwiedzicy. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

8 października 2017 r.: IX etap „Niedzielnego Pielgrzymowania Podkarpacką Drogą św. Jakuba Via Regia”. Trasa: Zawada – Pilzno. Organizator: Bractwo św. Jakuba Apostoła przy Sanktuarium Grobu Bożego w Przeworsku.

12 października 2017 r.: spotkanie Pracowni Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i rozważanie ks. prof. dr hab. Dariusza Koteckiego nt. drogi wiary św. Jakuba Starszego w Nowym Testamencie. Organizator: Pracownia Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

14 października 2017 r.: prezentacja Ewy Głowackiej oraz Edyty i Rafała Szarotów pt. „Przez Portugalię i Hiszpanię do św. Jakuba. Camino oczami olsztyńskich pielgrzymów” w Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

14 października 2017 r.: Camino „Fatimskie” – pielgrzymka Drogą św. Jakuba z Kamienia Śląskiego (pierwsza grupa) i Dobrzienia Wielkiego (druga grupa) do Opola Grudziec. Organizatorzy: Górnośląski Klub Przyjaciół Camino i Bractwo św. Jakuba w Szczyrku.

15 października 2017 r.: doroczne święto Konfraterni Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie. Konfraternia odwołuje się do tradycji ewangelizacyjnej św. Jakuba Apostoła Starszego, wspieranego przez Matkę Bożą z Pilar (jej wspomnienie obchodzone jest 12 października).

21 października 2017 r.: prezentacja Agnieszki i Michała Ptak pt. „Camino de Santiago, inspiracje by wyruszyć w drogę” podczas pierwszego Festiwalu Chrześcijańsko-Podróżniczego pn. „Daleko Bliżej – Więcej niż podróż”, który odbył się w Colegium Bobolanum w Warszawie. Organizatorzy: Colegium Bobolanum i Luiza Chrzanowska.

21 października 2017 r.: pielgrzymka szlakiem *Camino Polaco* na trasie: Borki – Wolisko – Kruklanki. Organizator: Bractwo Pielgrzymkowe św. Jakuba Starszego w Kętrzynie.

21 października 2017 r.: przejście szlaku dojściowego do *Camino Polaco* od kościoła św. Jakuba w Bobrowie do Brodnicy. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

4–5 listopada 2017 r.: IX i X etap „Niedzielnego Pielgrzymowania Drogą św. Jakuba «Z Maryją i św. Jakubem na drodze wiary i przemiany»”. Trasa: Sanktuarium Bożego Grobu w Przeworsku – Łańcut – Krzemienica –

Sanktuarium św. Rocha w Słocinie. Organizator: Bractwo św. Jakuba w Więclawicach Starych.

3–5 listopada 2017 r.: Jakubowe Dni Skupienia – ćwiczenia duchowe pn. „Pielgrzymowanie w milczeniu” w Krynicy Morskiej. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

10 listopada 2017 r.: prezentacja Edwarda Schiwka pt. „Krok za krokiem” w Piekarach Śląskich. Organizator: Górnośląski Klub Przyjaciół Camino.

18 listopada 2017 r.: prezentacja Moniki Wiercioch pt. „Śladem pierwszych pielgrzymów do grobu św. Jakuba” w Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

18 listopada 2017 r.: prezentacja Tamary Frączkowskiej „Co to jest Camino de Santiago. Europejski charakter Pomorskiej Drogi św. Jakuba” w Centrum Spotkań Europejskich „Światowid” w Elblągu. Otwarte spotkanie członków Elbląskiego Klubu Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba z mieszkańcami Elbląga.

30 listopada 2017 r.: cykliczne spotkanie caminowiczów i miłośników Drogi św. Jakuba w kościele św. Jakuba w Gdańsku. Msza św. w intencji pielgrzymujących Drogą św. Jakuba oraz prelekcja Lucyny Dasiukiewicz nt. przejścia *Camino Portuges* drogą nadbrzeżną. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

2–3 grudnia 2017 r.: w Domu Rekolekcyjnym oo. Franciszkanów w Dursztynie odbyło się spotkanie pielgrzymów z Małopolski i Śląska, którzy w 2017 r. pielgrzymowali różnymi odcinkami Drogi św. Jakuba w Polsce i za granicą. Organizator: Bractwo św. Jakuba w Więclawicach Starych.

8–10 grudnia 2017 r.: IV sesja Parlamentu Jakubowego w Toruniu. W trakcie trzydniowego spotkania odbyły się m.in. wykłady ekspertów, prezentacja działalności stowarzyszeń i bractw św. Jakuba, praca w grupach roboczych (grypy ds. znakowania szlaków, ds. promocji Camino, ds. standaryzacji infrastruktury, ds. projektów społecznych oraz ds. duszpasterskich) i panel dyskusyjny. Wśród prelegentów Parlamentu Jakubowego znaleźli się: Henryk Miłoszewski, Franciszek Mróz, Łukasz Mróz, ks. Dariusz Doburzyński i Piotr Drzewiecki. Organizatorzy: Bractwo św. Jakuba Apostoła w Toruniu oraz Pracownia Szlaku św. Jakuba działająca przy Wydziale Teologicznym UMK.

10 grudnia 2017 r.: w Sanktuarium Diecezjalnym św. Jakuba w Więclawicach Starych odbyły się uroczystości związane z 10-leciem powstania Bractwa św. Jakuba w Więclawicach Starych. Podczas Mszy św., której przewodniczył ks. Biskup Jan Zając członkowie Bractwa św. Jakuba

dziękowali Opatrzności Bożej i Patronowi – św. Jakubowi za 10 lat działalności.

16 grudnia 2017 r.: spotkanie pn. „Szlak św. Jakuba – filmowe inspiracje, cz. III” w Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

30 grudnia 2017 r.: obchody święta przeniesienia relikwii św. Jakuba Apostoła (*Translatio Sancti Iacobi*) w Sanktuarium Diecezjalnym św. Jakuba w Więclawicach Starych. Organizatorzy: Parafia i Bractwo św. Jakuba w Więclawicach Starych, Sanktuarium Diecezjalne św. Jakuba w Więclawicach Starych.

6 stycznia 2018 r.: IV Noworoczna Pielgrzymka Małopolską Drogą św. Jakuba do Sanktuarium Diecezjalnego św. Jakuba w Więclawicach Starych. W Uroczystość Objawienia Pańskiego ponad 50-osobowa grupa pątników z Małopolski pielgrzymowała do sanktuarium św. Jakuba w Więclawicach Starych. Pielgrzymkę rozpoczęto przed kapliczką św. Mikołaja w lesie w Goszczy, gdzie odmówiono litanie do Trzech Króli i zaśpiewano kolędę «Mędrzy świata». Następnie, przy pięknej pogodzie pielgrzymi wyruszyli szlakiem Małopolskiej Drogi św. Jakuba do Więclawic. W drodze kolędowano oraz dzielono się przeżyciami z odbytej pielgrzymki *Camino de Santiago*. Organizatorzy: Bractwo i parafia św. Jakuba w Więclawicach Starych, Sanktuarium Diecezjalne św. Jakuba w Więclawicach Starych oraz Urząd Gminy w Michałowicach.

6 stycznia 2018 r.: cykliczne spotkanie caminowiczów i miłośników Drogi św. Jakuba w kościele św. Jakuba w Gdańsku. Msza św. w intencji pielgrzymujących Drogą św. Jakuba oraz spotkanie opłatkowe. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

13–14 stycznia 2018 r.: w Domu Rekolekcyjno-Formacyjnym „Dobre Miejsce” w Warszawie odbyło się spotkanie wolontariuszy pracujących w Centro Europeo de Peregrinación Juan Pablo II na Monte del Gozo. W spotkaniu uczestniczył dyrektor schroniska o. Roman Wcisło MS. W części „otwartej” spotkania dr Franciszek Mróz wygłosił referat pt. „Camino w Polsce”.

15 stycznia 2018 r.: spotkanie opłatkowe Bractwa św. Jakuba przy Sanktuarium Grobu Bożego w Przeworsku.

17 stycznia 2018 r.: spotkanie Pracowni Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i prezentacja Pawła Śliwińskiego pt. „Camino 2008 – początek przygody życia”. Organizator: Pracownia Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

24 stycznia 2018 r.: prezentacja Kazimierza Filipa pt. „Camino w duecie” w Ratuszu staromiejskim w Elblągu. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

27–28 stycznia 2018 r.: XIII Brzeski Konkurs Kolęd i Pastorałek „O Muszlę św. Jakuba” Organizatorzy: Parafia pw. NMP Matki Kościoła i św. Jakuba Apostoła w Brzesku, Urząd Miejski w Brzesku i Starostwo Powiatowe w Brzesku.

27–28 stycznia 2018 r.: VIII Pielgrzymka Narciarska Beskidzką Droga św. Jakuba. Trasa: Szczyrk – (autobusem – Jaworze Nałęże – Łazek – Czupel – Błatnia (nocleg) – Stołów – Klimczok – Sanktuarium Maryjne na Górcie – Szczyrk. Organizator: Bractwo św. Jakuba w Szczyрку. Partnerzy: Urząd Miejski w Szczyрку.

28 stycznia 2018 r.: pielgrzymka szlakiem *Camino Polaco* na trasie: Kętrzyn – Święta Lipka. Organizator: Bractwo Pielgrzymkowe św. Jakuba Starszego w Kętrzynie.

28 stycznia 2018 r.: uroczyste otwarcie i poświęcenie Świętokrzyskiej Drogi św. Jakuba w Jedlni-Letnisku i Skaryszewie. Uroczystej Mszy św. w kościele św. Jakuba w Skaryszewie przewodniczył ks. biskup Piotr Turzyński. Świętokrzyska Droga św. Jakuba prowadzi z Warszawy do Kotuszowa, gdzie łączy się z Małopolską Droga św. Jakuba. Szlak o długości 294 km został wytyczony i oznakowany przez członków Konfraterni Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie. Organizatorzy: Parafia pw. św. Jakuba w Skaryszewie oraz Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie.

9 lutego 2018 r.: prezentacja Ewy Głowackiej pt. „Szlak św. Jakuba – pieszo po Hiszpanii” w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Ostródzie. Organizator: Fundacja Idź Dalej oraz Miejska Biblioteka Publiczna w Ostródzie.

10 lutego 2018 r.: pielgrzymka szlakiem *Camino Polaco* na trasie: Zawidy – Kolno. Organizator: Bractwo Pielgrzymkowe św. Jakuba Starszego w Kętrzynie.

17 lutego 2018 r.: prezentacja Aleksandry Koziół i Mateusza Kozaka pt. „Szlak św. Jakuba. Historia pewnej miłości” w Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

17–18 lutego 2018 r.: pielgrzymowanie z Gdańska Sobieszewa do Żukowa; sprawdzenie i uzupełnienie oznakowania Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

21 lutego 2018 r.: prezentacja Grażyny Nawrołskiej pt. „Między modlitwą a przygodą. Elblążanie na pielgrzymich szlakach” w Ratuszu Staromiejskim w Elblągu. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

26 lutego 2018 r.: „Szlakiem św. Jakuba, czyli z Lubina do Santiago de Compostela” – spotkanie z Andrzejem, Bolesławą, Beatą i Agnieszką Żelwetro w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Lublinie.

3 marca 2018 r.: zimowa pielgrzymka Beskidzką Droga św. Jakuba: Szczyrk – Karkoszczonka – Szczyrk. Organizatorzy: Górnśląski Klub Przyjaciół Camino i Bractwo św. Jakuba w Szczyрку.

7 marca 2018 r.: spotkanie Pracowni Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i prezentacja Bereniki Seryczyńskiej pt. „Camino nie daje tego, czego szukasz, ale to czego potrzebujesz”. Organizator: Pracownia Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

13 marca 2018 r.: nabożeństwo Drogi Krzyżowej szlakiem Drogi św. Jakuba *Via Regia* z Kamieńca do Księżego Lasu w intencji papieża Franciszka w 5. rocznicę jego wyboru na Stolicę Piotrową. Organizator: Górnśląski Klub Przyjaciół Camino.

17 marca 2018 r.: prezentacja Jadwigi Piłat i Gabrieli Kowalczyk pt. „Szlak św. Jakuba – dlaczego warto?” w Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

17–18 marca 2018 r.: inauguracja „VII Niedzielnego Pielgrzymowania Droga św. Jakuba *Via Regia* «z Maryją i św. Jakubem na drodze wiary i przemiany» – w podziękowaniu za Światowe Dni Młodzieży «KRAKÓW 2016»; Etap I i II na trasie: Sanktuarium św. Rocha w Słocinie – Rzeszów – Góra Ropczycka. Pielgrzymka jest kontynuacją drogi rozpoczętej 1 kwietnia 2017 roku w katedrze pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny we Lwowie. Kolejny III i IV etap pielgrzymki zorganizowano w dniach 21–22 kwietnia 2018 r. (Góra Ropczycka – Ropczyce – Zawada – Pilzno – Słotowa). Zamiarem organizatorów pielgrzymki jest dojście (etapami) do Krakowa i zakończenie pielgrzymowania 21 października 2018 r. w sanktuarium św. Jana Pawła II w Krakowie. Patronat honorowy nad pielgrzymką objęli: ks. Arcybiskup Mieczysław Mokrzycki – Metropolita Lwowski, ks. Arcybiskup Marek Jędraszewski – Metropolita Krakowski, ks. Arcybiskup Adam Szal – Metropolita Przemyski, ks. Biskup Andrzej Jeż – Biskup Diecezjalny Tarnowski, ks. Biskup Jan Wątroba – Biskup Diecezjalny Rzeszowski oraz Ks. Biskup Damian Muskus OFM – Główny Koordynator Światowych Dni Młodzieży «KRAKÓW 2016». Organizatorzy: Bractwo św. Jakuba w Więclawicach Starych, Bractwo św. Jakuba przy sanktuarium Grobu Bożego w Przeworsku oraz Gmina Michałowice.

18 marca 2018 r.: pielgrzymowanie z Żukowa do Kartuz; sprawdzenie i uzupełnienie oznakowania Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

21 marca 2018 r.: prezentacja Elżbiety Filipkowskiej pt. „6000 kilometrów szlakami Camino de Santiago” w Ratuszu Staromiejskim w Elblągu. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

23 marca 2018 r.: Ekstremalna Droga Krzyżowa Podkarpacką Droga św. Jakuba z Przeworska do Rzeszowa (47 km). W Drodze Krzyżowej wzięło udział 60 pątników. Organizator: Bractwo św. Jakuba przy Sanktuarium Grobu Bożego w Przeworsku.

23 marca 2018 r.: IV Nocna Droga Krzyżowa szlakiem Małopolskiej Drogi św. Jakuba. W nabożeństwie uczestniczyło 120 pielgrzymów z różnych regionów Małopolski. Modlitewne spotkanie rozpoczęło się od Mszy św. odprawionej przy kaplicy św. Huberta w lesie Goszcza. Po Mszy św. uczestnicy pasywnego nabożeństwa przeszli przez Zagórzycze Stare i Zagórzycze Dworskie do Sanktuarium Diecezjalnego św. Jakuba w Więclawicach Starych. Organizatorzy: Bractwo i parafia św. Jakuba w Więclawicach Starych, Urząd Gminy w Michałowicach, Koło Łowieckie „Knieja”, Ochotnicza Straż Pożarna Gminy Michałowice, Sołectwo Zagórzycze, Stowarzyszenie Kół Gospodyń Wiejskich „Pod Kwitnącą Jabłonią” w Zagórzycach.

7 kwietnia 2018 r.: pielgrzymowanie z Kartuz przez Sianowo do Mirachowa; sprawdzenie i uzupełnienie oznakowania Pomorskiej Drogi św. Jakuba. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

8 kwietnia 2018 r.: inauguracja „Pielgrzymowania Podkarpacką Droga św. Jakuba Via Regia”; Etap I na trasie: Medyka – Przemyśl. Kolejne etapy pielgrzymki zorganizowano w dniach: 14–15 kwietnia 2018 r. (etap II i III; trasa: Korczowa – Stubno – Przemyśl), 6 maja 2018 r. (etap IV; trasa: Przemyśl – Tuligłowy), 3 czerwca 2018 r. (etap V; trasa: Tuligłowy – Jarosław), 1 lipca 2018 r. (etap VII; trasa: Jarosław – Przeworsk), 21–22 lipca 2018 r. (etap VIII; trasa: Przeworsk – Łańcut – Krzemienica), 5 sierpnia 2018 r. (etap IX; trasa: Krzemienica – Rzeszów) i 26 sierpnia 2018 r. (etap X; trasa: Rzeszów – Góra Ropczycka). Patronat honorowy nad pielgrzymką objęli: ks. Arcybiskup Adam Szal – Metropolita Przemyski i ks. Biskup Jan Wątroba – Biskup Diecezjalny Rzeszowski. Organizator: Bractwo św. Jakuba Apostoła przy Sanktuarium Grobu Bożego w Przeworsku.

12 kwietnia 2018 r.: cykliczne spotkanie caminowiczów i miłośników Drogi św. Jakuba w kościele św. Jakuba w Gdańsku. Msza św. w intencji pielgrzymujących Droga św. Jakuba oraz prezentacja Barbary Ochotnej nt. doświadczenia pieszej pielgrzymki w Ziemi Świętej. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

14 kwietnia 2018 r.: Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Rycerze i pielgrzymi w tradycji europejskiej” w Centrum Konferencyjnym Ordynariatu Polowego w Warszawie. Organizatorzy: Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie, Fundacja Pamięci Rosy Bailly, Muzeum Ordynariatu Polowego i Ordynariat Polowy Wojska Polskiego.

15 kwietnia 2018 r.: pielgrzymka Mazowiecką Droga ą św. Jakuba – z katedry polowej Wojska Polskiego w Warszawie do kościoła pw. św. Jakuba na Tarchominie. Organizator: Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego.

18 kwietnia 2018 r.: spotkanie Pracowni Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i prezentacja Elżbiety i Edwarda Hartwich pt. „Dlaczego Camino?”. Organizator: Pracownia Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Bractwo św. Jakuba Apostoła przy Sanktuarium Grobu Bożego w Przeworsku

21 kwietnia 2018 r.: XIV Piesza Papieska Pielgrzymka z Kolegiaty Głogowskiej do „Źródła św. Jakuba” w sanktuarium w Jakobowie. Organizatorzy: Parafia i Bractwo św. Jakuba w Jakobowie.

21 kwietnia 2018 r.: pielgrzymka z kościoła pw. św. Jakuba na Tarchominie do parafii św. Jakuba na Ochocie. Organizator: Parafia św. Jakuba Apostoła na Tarchominie.

21 kwietnia 2018 r.: prezentacja Anny Krzemińskiej z Gdańskiego Klubu Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba pt. „Pieszko do św. Jakuba. Wspomnienia z drogi” w Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

21–22 kwietnia 2018 r.: pielgrzymka Droga ą św. Jakuba *Via Regia* z Opola do Skorogoszczy. Organizatorzy: Górnośląski Klub Przyjaciół Camino.

28 kwietnia 2018 r.: XI Ogólnopolska Pielgrzymka Parafii Jakubowych i czcicieli św. Jakuba Starszego Apostoła na Jasną Górę. W pielgrzymce uczestniczyło kilkaset osób – czcicieli św. Jakuba, wiernych z parafii jakubowych i członków Bractw św. Jakuba z wielu regionów Polski. Organizator: Ks. kan. Stanisław Czerwiński – Kustosz Sanktuarium Pielgrzymkowego w Jakobowie oraz Bractwa św. Jakuba w Jakobowie, Lęborku i Szczyrku.

2–3 maja 2018 r.: weekend na Drodze św. Jakuba *Via Regia*. Pielgrzymowanie na trasie: Pilzno – Tuchów – Tarnów. Organizator: Bractwo św. Jakuba Apostoła przy Sanktuarium Grobu Bożego w Przeworsku.

7 maja 2018 r.: doroczne uroczyste błogosławieństwo pielgrzymów jakubowych w Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie.

12 maja 2018 r.: „Nasze małe Camino” – wędrówka Pomorską Drogą św. Jakuba z Braniewa do Fromborka. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

12 maja 2018 r.: pielgrzymowanie odcinkiem Drogi św. Jakuba *Camino Polaco* z Olsztyna do Gietrzwałdu. Organizatorzy: Fundacja Idź Dalej i Bractwo św. Jakuba w Toruniu.

12–13 maja 2018 r.: pielgrzymowania Drogą św. Jakuba *Camino Polaco* na trasie: Olsztyn – Gietrzwałd – Ostróda. Organizator: Pracownia Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

14 maja 2018 r.: V Rajd Pieszy „Śladami żółtej muszelki”, szlakiem Małopolskiej Drogi św. Jakuba z sanktuarium Matki Bożej Łokietkowej w Wiślicy do kościoła św. Jakuba w Probołowicach. W rajdzie uczestniczyło 62 gimnazjalistów ze Złotej i Wiślicy wraz z opiekunami oraz uczniowie klas III z Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Chrobrzu. Organizator: Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego im. Bolesława Chrobrego w Chrobrzu. Inicjator: Anna Magdalena Steckiewicz.

19 maja 2018 r.: VI Turniej Rycerski o Muszle św. Jakuba w Karolewie. Organizator: Starostwo Powiatowe w Kętrzynie, Gmina Wiejska Kętrzyn, Gminny Ośrodek Kultury w Kętrzynie oraz Bractwo Pielgrzymkowe św. Jakuba Starszego w Kętrzynie.

19 maja 2018 r.: prezentacja pt. „Nie bój się drogi” autorstwa Barbary i Jerzego Kalinowskich z Bractwa św. Jakuba w Toruniu oraz Jakuba Wiśniewskiego w Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

19–20 maja 2018 r.: dwudniowa pielgrzymka Drogą św. Jakuba *Via Regia* z Krakowa do Przegini. Organizator: Górnośląski Klub Przyjaciół Camino.

30 maja 2018 r.: spotkanie Pracowni Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i prezentacja Franciszka Rutkowskiego pt. „Camino jako droga wolności”. Organizator: Pracownia Szlaku św. Jakuba na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

30 maja 2018 r.: promocja książki ks. Prałata Franciszka Kostrzewy „Święty Jakub opowiada dzieciom” w Auli Chrystusa Króla w kościele parafialnym pw. św. Jakuba w Brzesku.

1 czerwca 2018 r.: Pielgrzymka Rycerska z Białogardu do kościoła św. Jakuba w Łebie. Pielgrzymkę poprowadzili rycerze z Łęborskiego Bractwa Historycznego. Organizatorzy: Parafia św. Jakuba w Łebie oraz Rycerze Kolumba w Łebie.

2 czerwca 2018 r.: Camino rowerowe na *Via Regia* – rocznicowy rajd szlakiem św. Jakuba na trasie: Sączów – Piekary Śląskie – Zbroslawice –

Zacharzowice – Toszek. Organizatorzy: Górnośląski Klub Przyjaciół Camino, Klub Turystyki Rowerowej w Orzechu, Gmina Zbrosławice, Miasto Toszek i Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Toszeckiej.

1–3 czerwca 2018 r.: przejście odcinka Pomorskiej Drogi św. Jakuba ze Sławna do Koszalina. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

3 czerwca 2018 r.: koncert „Ogrody Composteli” w kościele Najświętszego Salwatora w Krakowie w ramach 13 Festiwalu „Święto Ogrodów”. W programie koncertu Chóru Kolegiaty św. Anny Schola Cantorum Cracoviensis przy współudziale Parafialnego Chóru Mieszanego „Salwator” znalazły się pieśni z Hiszpanii, Francji, Polski i Niemiec.

4 czerwca 2018 r.: spotkanie Rady Programowej ds. Camino de Santiago w Województwie Kujawsko-Pomorskim w Urzędzie Marszałkowskim w Toruniu. Spotkanie poprowadził ks. dr hab. Piotr Roszak prof. UMK, a wzięli w nim udział ks. Biskup Wiesław Śmigiel, Marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego Piotr Całbecki oraz członkowie Rady.

9 czerwca 2018 r.: III Festiwal św. Jakuba na Przystani na Pograniczu w Elgiszewie, w gminie Ciechocin. Organizator: Gmina Ciechocin.

9 czerwca 2018 r.: „Nasze małe Camino” – wędrowka Pomorską Droga św. Jakuba z Fromborka do Tolkmicka. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

11 czerwca 2018 r.: „Idź śmiało – Droga się Tobą zaopiekuje” – spotkanie z Anną Gulan w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Bolesława Lubosza w Tarnowskich Górach. Organizatorzy: Górnośląski Klub Przyjaciół Camino, Miejska Biblioteka Publiczna im. Bolesława Lubosza w Tarnowskich Górach i T.G. Mania Podróżowania.

23 czerwca 2018 r.: prezentacja pt. „Olsztyńscy pielgrzymi na Camino Inglés” autorstwa Sylwii Moroz, Bożeny Bogdańskiej, Magdaleny Korejwo i Dominika Korejwo; Centrum św. Jakuba w Olsztynie. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

30 czerwca – 9 lipca 2018 r.: 29-osobowa grupa pielgrzymów z Małopolski i Śląska kontynuowała pieszą pielgrzymkę (rozpoczętą w 2013 r. w Sandomierzu) do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela na terenie Bawarii oraz Szwajcarii. Duszpasterzem pielgrzymki był o. Piotr Mróz OFM. Pątnicy pokonali ponad 300 km odcinek Drogi św. Jakuba: *Münchener Jakobsweg* i *Jakobswege Schweiz*, z Stötten am Auerberg do Seelisberg (trasa: Stötten am Auerberg – Marktoberdorf – Kempten – Weitnau – Simmerberg – Bregenz – Rorschach – St. Gallen – Herisau – Schwellbrunn –

Wattwil – St. Gallenkappel – Rapperswil – Einsiedeln – Schwyz – Brunnen – Treib – Seelisberg). Zamiarem pielgrzymów jest dotarcie (etapami) do sanktuarium św. Jakuba w Santiago de Compostela w 2027 r.

Lipiec 2018 r.: poprawa oznakowania Drogi św. Jakuba na terenie miasta Olsztyn. Olsztyński Szlak Jakubowy został odnowiony staraniem p. Michała Węgrzyckiego, dzięki wsparciu Prezydenta Miasta Olsztyna oraz Biura Promocji i Turystyki Miasta Olsztyna. Oficjalnym opiekunem szlaku została Fundacja Idź Dalej.

7 lipca 2018 r.: spotkanie z pielgrzymem Dominikiem Włochem – prezentacja zdjęć z Drogi św. Jakuba do Santiago de Compostela, w ramach cyklu „Composteliańskie spotkania w kościele św. Jakuba Apostoła w Gdańsku Oliwie”. Organizator: Parafia Archikatedralna pw. Trójcy Świętej w Gdańsku Oliwie.

7–21 lipca 2018 r.: grupa 17 osób, członków i sympatyków Konfraterni św. Jakuba Apostoła Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie, pielgrzymowała „do św. Jakuba po ziemiach św. Wacława” w Republice Czeskiej. Pielgrzymkę rozpoczęli w łużyckiej Żytawie (Zittau), a zakończyli w Czeskim Krumlowie. Pielgrzymka przebiegała po dwóch odcinkach *Camino de Santiago*: Żytawskiej i Południowoczeskiej Drogi św. Jakuba. Od Zittau do Pragi, pielgrzymi szli po Żytawskiej Drodze św. Jakuba, mijając po trasie kościoły jakubowe w: Zittau, Letarovicach, Mnichovo Hradiste, Bakov nad Jizerou, Predmericach nad Jizerou oraz Pradze. Na Południowoczeskiej Drodze św. Jakuba, świątynie jakubowe znajdują się w: Petrovicach, Domasin-Vlasim, Taborze, Tynie nad Vltavou i Borsovie nad Vltavou. Na odcinku liczącym ok. 400 km pielgrzymi mogli nawiedzić 11 świątyń. Celem pielgrzymów jest dotarcie w 2027 roku do Santiago de Compostela. Swoją drogę rozpoczęli jesienią 2016 roku w Warszawie.

11 lipca 2018 r.: Miłostawa Koszałka zakończyła w Górze Kalwarii trwającą ponad rok pielgrzymkę Drogą św. Jakuba. Pątniczka wyruszyła samotnie w dniu 20 czerwca 2017 r. z rodzinnej miejscowości – Góry Kalwarii do Santiago de Compostela, skąd wróciła pieszo do domu. Przeszła ponad 7 700 km, zatrzymując się po drodze m.in. w Rzymie i Asyżu. Dziennie pokonywała 25–30 km, zużyła 3 pary butów, a jej plecak ważył od 12 do 15 kg. Do grobu św. Jakuba Starszego Apostoła w Santiago de Compostela dotarła 1 grudnia 2017 r.

14 lipca 2018 r.: spotkanie z ks. dr hab. Piotrem Roszakiem, prof. UMK, w ramach cyklu „Composteliańskie spotkania w kościele św. Jakuba Apostoła w Gdańsku Oliwie”. Organizator: Parafia Archikatedralna pw. Trójcy Świętej w Gdańsku Oliwie.

14 lipca 2018 r.: „Nasze małe Camino” – wędrówka Pomorską Drogą św. Jakuba z Tolkmicka do Próchnika. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

19–22 lipca 2018 r.: X Jarmark Jakubowy w Szczecinie. Organizatorzy: Fundacja Dzieło Świętego Jakuba, Urząd Miasta Szczecin, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Szczecinie, Parafia Katedralna pw. św. Jakuba Apostoła w Szczecinie i Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego.

20–22 lipca 2018 r.: Lęborskie Dni Jakubowe w Lęborku, w trakcie których odbył się m.in. XVIII Bieg Uliczny św. Jakuba i XII Złot Jakubów.

21 lipca 2018 r.: „Na Jakubowym Szlaku” – spotkanie otwarte dotyczące Dróg św. Jakuba w Akademii Sztuki – Pałacu pod Globusami w Szczecinie. Podczas spotkania o inicjatywie powstania Pomorskiej Drogi św. Jakuba opowiedziała Bożena Wołowczyk, zaś o wędrówce Drogą św. Jakuba: Tamara Frączkowska, Zbigniew Grabarek i Wioletta Truskowska.

21 lipca 2018 r.: pielgrzymka szlakiem Camino Polaco z Olsztyna do Gietrzwałdu. Organizator: Fundacja Idź Dalej.

21–22 lipca 2018 r.: II Regionalne Dni Jakubowe na Podkarpackiej Drodze św. Jakuba *Via Regia* w gminie Przeworsk. Program imprezy obejmował: VII etap i VIII etap VII Niedzielnego Pielgrzymowania Podkarpacką Drogą św. Jakuba *Via Regia* (Przeworsk – Łańcut – Krzemienica), Jakubowy Rajd Rowerowy, Bieg „po muszlę św. Jakuba”, rekonstrukcję historyczną „Victoria Nowosielecka” oraz prezentację multimedialną dr. Franciszka Mroza pt. „Droga św. Jakuba – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość”. Patronat honorowy nad wydarzeniem objęli: Ks. Abp Adam Szal – Metropolita Przemyśki i Władysław Ortyl – Marszałek Województwa Podkarpackiego. Organizatorzy: Wójt Gminy Przeworsk – Daniel Krawiec, Gminny Ośrodek Kultury w Przeworsku, Bractwo św. Jakuba Apostoła przy Sanktuarium Grobu Bożego oraz Stowarzyszenie Vive w Krzemienicy.

21–25 lipca 2018 r.: Święto Patrona Miasta w Brzesku. W ramach świętowania odbyły się m.in. konkurs wiedzy o patronie miasta, spektakl teatralny „Brzeski Mocarz Wiary”, koncert organowy „Świętemu Jakubowi w darze” oraz uroczysta Msza św. odpustowa i procesja z relikwiami św. Jakuba Starszego Apostoła. Organizatorzy: Parafia pw. NMP Matki Kościoła i św. Jakuba Apostoła w Brzesku oraz Burmistrz Brzeska Grzegorz Wawryka.

22 lipca 2018 r.: koncert „Jakubowe granie” w ogrodach kapucyńskich w Gdańsku.

22 lipca 2018 r.: „Idzie Kuba do Jakuba”. Pielgrzymowanie szlakiem Warszawskiej Drogi św. Jakuba na trasie Radom – Skaryszew.

22–25 lipca 2018 r.: Jarmark św. Jakuba Apostoła w Więclawicach Starych. Organizatorzy: Parafia pw. św. Jakuba i Sanktuarium Diecezjalne św. Jakuba w Więclawicach Starych.

25 lipca 2018 r.: VII Lawendowy Jarmark św. Jakuba w Człuchowie. Organizatorzy: Miejski Dom Kultury w Człuchowie, Burmistrz Miasta Człuchowa oraz Stowarzyszenia „Sabat Szefowych”.

25 lipca 2018 r.: Prezydent Olsztyna, Piotr Grzymowicz dokonał odsłonięcia nowej tablicy informacyjnej o *Camino Polaco*, która została postawiona przy Wysokiej Bramie w Olsztynie.

25 lipca 2018 r.: początek dystrybucji nowego wzoru Paszportu Pielgrzyma dedykowanego na wszystkie odcinki Drogi św. Jakuba w Polsce. Paszport został przygotowany przez Stowarzyszenie „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce” w związku z 100. rocznicą odzyskania przez Polskę niepodległości. Pielgrzymi, którzy potwierdzą w tym Paszporcie przebycie przynajmniej 100 km pieszo lub minimum 200 km rowerem dowolnego odcinka Camino de Santiago w Polsce w czasie jednorazowej wędrowki będą mogli otrzymać także specjalny certyfikat „100 na 100”. Autorką grafiki Paszportu i Certyfikatu jest Marta Pawelec, a oprawy graficznej Paszportu – Anna Czekaj. Organizator: Stowarzyszenie „Przyjaciele Dróg św. Jakuba w Polsce”.

25–29 lipca 2018 r.: odpust św. Jakuba w Łebie. W ostatni dzień odpustu, w niedzielę 29 lipca, uroczystej Mszy św. dziękczynnej za 20 lat istnienia parafii św. Jakuba w Łebie przewodniczył Biskup Pelpliński Ryszard Kasyna.

26 lipca 2018 r.: Fundacja Idź Dalej wraz z Olsztyńską Grupą Jakubową wyróżniła certyfikatami „Miejsce przyjazne pielgrzymom” dwie placówki na terenie miasta Olsztyna: Muzeum Archidiecezji Warmińskiej oraz Bar Wegetariański Green Way. Dzięki tej współpracy, pątnicy pielgrzymujący *Camino Polaco* otrzymają w muzeum bilety ulgowe, a w barze 50% zniżkę na wszystkie zamówione potrawy.

28 lipca 2018 r.: przejście Śląsko-Morawską Droga św. Jakuba na trasie: Pławniowice – Sośnicowice. Organizator: Górnośląski Klub Przyjaciół Camino.

28–29 lipca 2018 r.: Jakubowe Dni Tolkmicka. III Festiwal „Pielgrzymi Północy” w Tolkmicku. Organizatorzy: Urząd Miasta i Gminy Tolkmicko oraz Parafia pw. św. Jakuba w Tolkmicku.

29 lipca 2018 r.: Rajd rowerowy Droga św. Jakuba *Via Regia* na trasie: Zbrośławice – Księży Las – Łubie – Kopienica – Zacharzowice – Wilko-

wiczki – Toszek. Organizatorzy: Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Toszeckiej.

11 sierpnia 2018 r.: „Nasze małe Camino” – wędrowka Pomorską Droga św. Jakuba z Próchnika do Elbląga. Organizator: Elbląski Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

15 sierpnia 2018 r.: doroczne przejście Droga św. Jakuba Cudu nad Wisłą na odcinku Radzymin – Ossów. Organizator: Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie.

30 sierpnia 2018 r.: cykliczne spotkanie caminowiczów i miłośników Drogi św. Jakuba w kościele św. Jakuba w Gdańsku. Msza św. w intencji pielgrzymujących Droga św. Jakuba oraz prezentacja Lucyny Stubińskiej pt. „Od progu własnego domu do sanktuarium św. Józefa: 530 km z Żukowa do Kalisza Pelplińską Droga św. Jakuba i własną trasą”. Organizator: Gdański Klub Przyjaciół Pomorskiej Drogi św. Jakuba.

31 sierpnia 2018 r.: długość oznakowanych odcinków Drogi św. Jakuba w Polsce wyniosła: 6 816 km.

The Route of St. James in Poland – the Calendar of Selected Events: September 2017 – August 2018

Summary

This calendar comprises all the significant events connected with the cult of St. James the Apostle in Poland and the Polish sections of *Camino de Santiago* from September 2017 to late August 2018. The most important include: IV meeting of the James' Parliament in Toruń (8–10 December 2017), opening of the Świętokrzyska Route of St. James (28 January 2018) and XI Polish Pilgrimage of James' Parishes and admirers of St. James the Greater Apostle to Jasna Góra (28 April 2018). On 31 August 2018 the length of the delineated sections of the Route of St. James in Poland reached 6,816 km.

Franciszek Mróz, dr

Instytut Geografii

Uniwersytet Pedagogiczny

Kraków

Archicofradia Universal del Apóstol Santiago

Bractwo św. Jakuba Starszego Apostoła

Więclawice Stare

Świadectwa i relacje
z pielgrzymek
Drogą św. Jakuba

Camino de Santiago –
niezwykła Droga
zwykłych Ludzi.
Humanistyczne
spojrzenie na ideę
camino na podstawie
własnych refleksji
i doświadczeń camino
oraz lektury tekstów
poetyckich
i Modlitewnika
Pielgrzyma

„Iść, ciągle iść w stronę słońca
W stronę słońca aż po horyzontu kres
Iść, ciągle iść – tak bez końca
Witać jeden przebudzony właśnie dzień
Wciąż witać go, jak nadziei dobry znak
Z ufnością tą, z jaką pierwszą jasność odśpiewuje ptak

Iść, ciągle być w tej podróży
Którą ludzie prozaicznie życiem zwą
Iść, zawsze iść jak najdłużej
Z plecami mieć nadciągającą noc
Z najprostszych słów swój poranny składać wiersz
W kolorach dwóch raz zobaczyć to, co niewidzialne jest

Iść, ciągle iść, trafiać celnie
 W zawianej piaskiem prawdy ślad
 Być, sobą być niepodzielnie
 Oczami dziecka mierzyć świat
 Iść, ciągle iść w stronę słońca
 W stronę słońca aż po horyzontu kres"¹.

Camino znaczy droga, mówi się, że człowiek idzie przez życie swoją własną drogą, zatem w tym metaforycznym kontekście, Camino oznacza drogę człowieka przez życie.

„Idziemy naprzód z każdym zrobionym krokiem, z każdym zrealizowanym przedsięwzięciem, z każdym wypowiedzianym słowem i nowymi relacjami. Droga to nasze wzloty i upadki, bolesne przeżycia i życliwe gesty, chwile wytchnienia oraz problemy z jakimi przychodzi nam się zmierzyć. Czasami bywa niezwykła a czasami zwyczajna”².

Droga do Santiago – to droga specjalna, trakty, które zostały wydeptane w średniowieczu tysiącem pielgrzymich stóp, prowadzi z krajów Europy do miejscowości Santiago de Compostela na zachodnim wybrzeżu Hiszpanii, leżącej około 100 km od Atlantyku. Camino de Santiago to droga niezwykła – wiedzie do niezwykłego miejsca – grobu św. Jakuba Apostoła – jednego z trzech najważniejszych uczniów Jezusa.

Współczesnemu Europejczykowi historię tej niezwykłej drogi przypomniał Jan Paweł II w 1982 roku wygłaszając w Hiszpanii apel nazwany „Aktem Europejskim”: „Moje spojrzenie ogarnia w tej chwili cały kontynent europejski, tę olbrzymią sieć dróg komunikacji, które łączą z sobą składające się nań miasta i narody; widzę te drogi, które od średniowiecza prowadziły i prowadzą do Santiago de Compostela (...) niezliczone rzesze pielgrzymów”³. Jan Paweł II przedstawił Camino de Santiago jako drogę do jedności narodów Europy, jako przestrzeń, w której Europejczycy mogą i powinni odnaleźć utracone a łączące ich kiedyś wartości: „(...) Ja Jan Paweł, syn polskiego narodu, (...) następca Piotra na Stolicy Rzymskiej, (...), biskup Rzymu i pasterz Kościoła powszechnego, z Santiago kieruję do ciebie, stara Europo, wołanie pełne miłości: Odnajdź siebie samą! Bądź sobą! Odkryj swoje początki. Tchnij życie w swoje korzenie. Tchnij? życie w te autentyczne wartości, które sprawiały, że twoje dzieje

¹ „Iść w stronę słońca” – Andrzej Mogielnicki, piosenka z repertuaru zespołu 2+1, [w:] http://www.tekstowo.pl/piosenka,dwa_plus_jeden,isc_w_strone_slo_ca.html [dostęp: 3.09.2018 r.]

² Modlitwy Pielgrzyma, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 5.

³ Jan Paweł II, *Akt Europejski*, „L'Osservatore Romano”, wydanie polskie, nr 2 (38), 1983, s. 29.

były pełne chwały, a twoja obecność na innych kontynentach dobroczynna. Odbuduj swoją jedność duchową w klimacie pełnego szacunku dla innych religii i dla prawdziwych swobód. (...) Możesz jeszcze być latarnią cywilizacji i bodźcem postępu dla świata”⁴.

Słowa Jana Pawła II miały niezwykłą moc, od tego dnia „popularność” Camino rosła i rośnie z każdym dniem. Europejczycy angażują się w odnowienie i utrzymanie szlaków, w rozwój infrastruktury i promocję idei pielgrzymowania do Santiago de Compostela. Niezwykła przestrzeń Camino po wielu wiekach zapomnienia znów tętni życiem. Co roku na szlaki Camino wyrusza coraz więcej Europejczyków, dając świadectwo przejść w licznych relacjach w Internecie. Dzięki temu popularność Camino rozszerza się na inne kontynenty. Na Camino i do Santiago przybywają ludzie innych wyznań, odmiennych światopoglądów, różnych kolorów skóry, w każdym wieku. Camino przyciąga rzesze pielgrzymów jak magnes. Swoje stopy na Camino stawiają młodzi i starzy, wierzący i ateści, pielgrzymi, wędrowcy i turyści, wszyscy idą pieszo setki kilometrów i niejednokrotnie wracają na szlak w kolejnych latach. Ludzie „wrastają” w Camino, a droga do Santiago staje się dla wielu z nich przestrzenią „życia”, ich „domem” i „miejscem na ziemi”.

Zgłębiając temat Camino, należałoby zadać pytanie dlaczego Współczesny Zwykły Człowiek czuje dziś potrzebę bycia na Camino i pielgrzymowania do naznaczonego ideologicznie miejsca? Na czym polega fenomen Camino? Dlaczego droga Jakubowa jest tak niezwykłą przestrzenią, do której tęskni dusza współczesnego człowieka? Dlaczego Homo Sapiens – Człowiek Myślący staje się Homo Camino – Człowiekiem Idącym?

Odpowiedź brzmi:

- bo Camino jest przestrzenią minimalizmu, uwolnienia od balastu i potrzeby wyborów,
- bo Camino leczy ze stresu egzystencjalnego, jest przestrzenią spowiedzi z problemów życia,
- bo Camino daje poczucie wolności i bliskości z naturą,
- bo Camino ofiarowuje nowej jakości relacje z drugim człowiekiem,
- bo Camino pozwala odnaleźć autentycznego siebie, pozwala w ciszy usłyszeć swoje wewnętrzne dziecko,
- bo Camino daje szansę odnaleźć uniwersalne wartości, najważniejsze dla każdego człowieka,
- bo Camino to niezwykła droga, gdzie zdarzają się cuda zwykłym ludziom,

⁴ Tamże.

- bo Camino to miejsce, gdzie można uwierzyć w nadzieję, przeznaczenie, prawdę i Boga,
- bo Camino to po prostu droga życia.

W średniowieczu przejście camino niejednokrotnie zalecano jako pokutę za grzechy, jako „lekarstwo” na uzdrowienie z nieprawości. Wiedzano bowiem, że piesza pielgrzymka, licząca tysiące kilometrów, trwająca kilkanaście miesięcy zmienia każdego człowieka, pozostawiając w nim na zawsze swój niezwykle ślad. Przez stulecia „Droga świętego Jakuba” była drogą nawrócenia oraz niezwykle świadectwa wiary, ufności i cierpliwości. Uczyla pokory, wytrwałości i wdzięczności. Była drogą oczyszczenia i pokuty, odnowy i pojednania.

Czy dziś Camino spełnia taką rolę? Czy współczesnemu człowiekowi potrzebna jest przestrzeń do zrzucania balastu codzienności, miejsce spowiedzi z grzechów i cierpień życia? Czy droga do Santiago oferuje przestrzenią terapeutyczną?

Odpowiedź brzmi – tak, Camino de Santiago to droga uzdrowienia. Współczesny człowiek to przede wszystkim człowiek zestresowany, żyjący pod ciągłą presją czasu, wymagań, licznych wyzwań, wyborów i oczekiwań. To człowiek uwikłany w pętlę konsumpcjonizmu i pracoholizmu. Samotny, wewnętrznie zagubiony, niezrozumiały, targany przeciwnościami, żyjący w betonowej dżungli, zmęczony, wypalony, niejednokrotnie tkwiący w ukrytej depresji i poczuciu braku sensu życia, biegający ciągle w kółko, „goniący za kasą”, w niczym nieznajdujący szczęścia oraz radości życia. Camino – droga przebywana na piechotę, w wolnym tempie, w dłuższym czasie, w kierunku zawsze „do przodu”, z jasno wyznaczonym celem zawiera w sobie ładunek terapeutyczny.

Jednym z wyznaczników „terapeutyczności” Camino jest jej wektorowy kierunek, o którym pisała Berenika Sereczyńska w referacie „Camino a Eskapizm”⁵. Droga prowadzi zawsze w jednym kierunku, na zachód, w stronę zachodzącego słońca. „Fram” – naprzód jest kołem zamachowym caminoterapii. Człowiek współczesny, niejednokrotnie „kręcący się w kółko”, obracający w rutynowym kręgu „dom – praca – dom” nagle zostaje z niego wyrwany i musi podążać w jedynym słusznym kierunku – naprzód. Celem jest jutro, ale w podróży Camino liczy się tu i teraz oraz wczoraj. Wszystkie trzy czasoprzestrzenie odnajdują właściwe miejsce w umyśle człowieka Camino.

⁵ B. Sereczyńska, *Camino a Eskapizm*, [w:] P. Roszak, F. Mróz, Ł. Mróz (red.), *Dziedzictwo religijne i kulturowe drogi Św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szklaku za pierwszy europejski szlak kulturowy*, Kraków 2017, s. 247.

Droga wymaga porzucenia zbędnego balastu, wszystkiego, co jest obciążeniem dla ramion, pleców i nóg. Pielgrzym zabiera ze sobą tylko najpotrzebniejsze rzeczy. W plecaku musi zmieścić cały swój dobytek, który pozwoli mu przeżyć i dojść do celu. Podobnie jest z balastem przeszłości. Wczoraj odchodzi w zapomnienie, traci swą moc zajmowania myśli i emocji. Camino to: „czas szansy (..) na to, żeby wyjść z domu i nabrać dystansu do rzeczy, ludzi, do codziennych, rutynowych zajęć”⁶. Dzięki pozbyciu się bagażu dnia wczorajszego oraz niepotrzebnych akcesoriów piechura, droga do Santiago staje się drogą szansy na uzdrowienie. Minimalizm i dystans to kluczowe czynniki caminoterapii.

Ania Aftowicz w swoich afirmacjach mówi: „Nasze przekonania kształtują nasze życie i myśli pochodzące z twoich przekonań tworzą twój dialog wewnętrzny”⁷. Prawdziwość tego stwierdzenia wyraźnie widoczna jest na szlaku Camino. Ciało i myśli uwolnione od balastu, mogą skierować swoją uwagę na tu i teraz, celebrując proces drogi, pozwalając sobie na uważność wobec dzisiejszej chwili. Droga Camino jest oznaczona strzałką, co oznacza, że nie trzeba dokonywać wyborów, tak licznych w naszym codziennym życiu. Zakres poszukiwań i wybór jest prosty. Trzeba pilnować żółtej muszli i strzałki oraz podążać ich śladem. Posiłki nie stanowią wyzwania, menu pelegrino daje poczucie bezpieczeństwa i komfort braku potrzeby dokonywania wyborów. Na szlaku jedynym dylematem pozostaje czy i w którym albergue będzie miejsce. Prostota wyboru Camino leczy zmęczoną niezliczonymi wyborami ludzką psychikę.

Droga do Santiago odbywa się na piechotę, dlatego jest męcząca dla ciała, rani stopy, powoduje ból pleców i ramion. Przynosi codzienne zmęczenie ciała i dzięki temu umożliwia wyłączenie licznych emocji, towarzyszących nam w codziennym współczesnym życiu. Człowiek idący to człowiek skupiony na bólu fizycznym, na prostych czynnościach pozwalających mu codziennie przybliżyć się do celu. Umysł wypełniają myśli: „Idę, by przeżyć, idę, by dojść do Santiago... Zmęczone ciało oczyszcza umysł, uwalniają się obciążające myśli, następuje swego rodzaju psychiczny *camino catharsis*. Niebagatelną rolę w oczyszczeniu duszy odgrywa Camino czas. Spowolniony w stosunku do czasu rzeczywistego, niegnany codzienną gonitwą myśli i zajęć, poświęcony na drogę do celu, trwający wiele dni, wiele lat...

⁶ *Modlitwy Pielgrzyma*, dz. cyt., s. 8.

⁷ Anna Aftowicz afirmacje, [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=mcP27RW2rjs> [dostęp: 3.09.2018 r.].

„Wiele dni, wiele lat, czas nas uczy pogody,
zapłacze drogi, pomyli prawdy,
nim zboże oddzieli od trawy.
Bronisz się, siejesz wiatr, myślisz: jestem tak młody,
czas nas uczy pogody,
od lat, tak od lat.

Iluz ludzi czas wyleczył z ran,
zamienił w spokój burze krwi,
może kiedyś tam i nam, pod jesień tak,
znów czoła wypogodzi i wygładzi brwi”⁸.

Oczyszczenie ciała i umysłu poprzez codzienny wysiłek fizyczny, piesza i samotna wędrówka trwająca w czasie sprawia, że Camino staje się szansą na postawienie sobie pytań i odnalezienie odpowiedzi: „Razem z drogą otwiera się przede mną okres pytań. Pytań na temat mojego życia, na temat związanych ze mną ludzi, na temat tego, dokąd zmierzam i co chce osiągnąć. Pytań zwykłych, dotyczących codziennych spraw, ale być może również pytań głębszych, dotyczących Boga, sensu mojego życia...”⁹. Droga „ofiarowuje” czas, by zadać sobie wiele ważnych pytań, na zadanie których brakuje czasu w codziennym życiu, daje szansę na bycie w drodze tak długo, aż znajdziemy odpowiedzi w sobie. Ten filozoficzno-egzystencjalny wymiar camino znalazł „zastosowanie” w resocjalizacyjnym programie dla młodocianych więźniów „Nowa Droga”. Uczestnicy tego programu otrzymują szansę na zmianę w drodze na camino, w asyście przewodnika camino, mają możliwość przemyślenia swojej dotychczasowej błędnej drogi życiowej, wyciągnięcia wniosków i poprzez doświadczenie camino, obrania nowego kierunku „naprzód”.

Na Camino spotykamy drugiego człowieka, anonimowego, zmierzającego do tego samego celu. Człowieka, który jest otwarty na nowe relacje, na inność kultury, na swobodę rozmowy. Poczucie tego, że po powrocie do domu spotkany człowiek pozostanie tylko towarzyszem Camino sprawia, że Człowiek Idący gotowy jest wyznać anonimowemu pielgrzymowi najskrytsze swoje tajemnice, sprawy, o których nie rozmawia z najbliższymi, grzechy, które trapią jego sumienie, cierpienia, których doznaje i o których wstydy się mówić innym w świecie, w których żyje. Spowiedź

⁸ „Czas nas uczy pogody”, Jacek Cygan, piosenka z repertuaru Stanisława Sojki, [w:] http://www.tekstowo.pl/piosenka,stanislaw_sojka,czas_nas_uczy_pogody.html [dostęp: 3.09.2018 r.].

⁹ *Modlitwy Pielgrzyma*, dz. cyt., s. 8.

Camino uwalnia trudne emocje, pozwala „wyrzucić z siebie”, tkwiące w nas życiowe zadry. To specyficzna cecha Camino, decydująca o leczniczej wartości tej drogi.

„Gdy wszystko idzie źle.
I nie masz dokąd pójść,
przyjaciół tłum rozproszył się...
Wydaje ci się że Tak pozostanie już,
lecz okazuje się – że nie, bo oto:
Budzi się z nocy nowy dzień.
Nieskalanie czyste niebo
Co było wczoraj odeszło w cień
Niepamięci, niech się święci
Cud niepamięci
Cud niepamięci
Cud...¹⁰”.

Spotkany na szlaku człowiek to nie tylko towarzysz drogi, spowiednik czy rozmówca. To także nasza szansa na doznanie nowej relacji z drugim człowiekiem. W codziennym życiu bardzo często współczesny człowiek nosi liczne maski. Maską w pracy, maską w domu, maską przed lustrem. Tyle masek, że już nie wie tak naprawdę jak wygląda jego prawdziwa twarz. Kim jest? Co lubi, na czym mu zależy, co sprawia, że jest szczęśliwy, jakie ma marzenia i co chciałby po sobie pozostawić?... Na Camino w zasadzie nie ma powodów, by zakładać maskę. Wobec anonimowego towarzysza można pokazać swoje prawdziwe oblicze bez narażania się na śmieszność, na krytykę czy utratę autorytetu. Można być sobą, swobodnie wyrażać swoje myśli, poczuć się wolnym i niezobowiązanym do odgrywania życiowych ról. Swoboda Camino sprawia, że wędrujący drogą człowiek odnajduje swoją autentyczność, swoje zagubione prawdziwe ja, staje się spójny, szczęśliwy i życzliwy, otwarty na drugiego człowieka. Nawiązane relacje choć krótkie w czasie, jakościowo mogą być głębokie, pozostawiające trwałe ślady w przyszłości, w postaci refleksji, inspiracji, wspomnień lub nowych przyjaźni. „Na drodze spotykamy się z innymi ludźmi i tworzymy sieć złożoną z imion, łączących nas więzi, wspólnie przeżytych historii. Ta wspólnie utkana sieć pozwala ... (w przyszłości) wspierać się nawzajem”.

¹⁰ „Cud niepamięci” – Stanisław Sojka, piosenka z repertuaru Stanisława Sojki, [w:] http://www.tekstowo.pl/piosenka,stanislaw_sojka,cud_niepamieci.html [dostęp: 3.09.2018 r.].

Z każdym krokiem na Camino betonowa rzeczywistość miejskiego życia traci swą moc. Przyroda ze swoim pięknem i leczniczym oddziaływaniem dociera do Idącego Człowieka. Obcowanie z naturą, zielenią winnic, przestrzenią pól, cieniem lasu, widokiem pasących się zwierząt, szumem morza i błękitem nieba przywraca blask oczom, otwiera człowieka na nowe zdrowe emocje.

Camino „(...) może być czasem szczególnym, czasem poszukiwań, wolności, głębi. Czasem nauki, przyjaźni, milczenia lub słowa (...)”¹¹. Chwile spędzone na samotnych przemyśleniach procentują nową jakością myśli, co było rozproszone, staje się poukładane, co było niepojęte, staje się pojęte. Camino kontemplacja niesie pierwiastek uzdrowienia, odnowy i „doświadczenia” swego rodzaju „mądrości życiowej”.

„Pod niebem pełnym cudów
Nieruchomieję z nudów
Właśnie pod takim niebem
Wciąż nie wiem czego nie wiem
Światło z kolejnym świtem
Ciągłe nazywam życiem
Które spokojnie toczy
Swą nieuchronność nocy
Ten błękit snów i pragnień
Niejeden z nas odnajdzie
A niechby zaszedł za daleko
Pewnie zostanie tam”¹².

Człowiek w ciszy i samotności dociera do schowanych na dnie duszy swoich myśli i uczuć. Gubi się gdzieś ten nieokreślony współczesny egzystencjalny niepokój duszy, człowiek odnajduje spokój, równowagę, pogodę ducha – Camino Zen. Powracają obrazy z dzieciństwa, do głosu dochodzą schowane na dnie duszy pasje, radość życia, marzenia...

„Pod cudnym niebem jeszcze
Każdy choć jedno miejsce
Być może ma i chwilę
Gdy godnie ją przeżyje

¹¹ *Modlitwy Pielgrzyma*, dz. cyt., s. 5.

¹² „Pod niebem pełnym cudów” – Adam Nowak, piosenka z repertuaru zespołu Raz Dwa Trzy, [w:] http://www.tekstowo.pl/piosenka,raz_dwa_trzy,pod_niebem_pelnym_cudow.html [dostęp: 3.09.2018 r.].

Bo nieba co w marzeniach
 Spełnia się albo zmienia
 Skłonni jesteśmy szukać
 Do bram jego ciężkich pukać

Ten błękit snów i pragnień
 Niejeden z nas odnajdzie
 A niechby zaszedł za daleko
 Pewnie zostanie tam¹³”.

Człowiek Camino spotyka na szlaku prawdziwego siebie, odzyskuje poczucie własnej wartości, odnajduje utracone zaufanie do samego siebie. Pokonuje swoje bariery fizyczne i psychiczne, wychodząc ze strefy komfortu, przekracza istniejące w umyśle granice na rzecz swobody, wolności i autentyczności.

Camino to droga, która daje szansę odnaleźć uniwersalne wartości, najważniejsze credo w życiu każdego człowieka. Wędrówka szlakiem Jakubowym leczy ludzkie emocje z egzystencjalnej samotności, zdziera przybrane maski, odsłania prawdziwe ludzkie serca. Przydarzające się na szlaku historie uczą wędrujących Caminowiczów właściwych wyborów, uzgodnienia z samym sobą, co jest dla mnie wyznacznikiem mojej kondycji jako człowieka, czym się kieruję w życiu, w co wierzę i jaką drogą chcę przejść przez życie.

Gdy przejdziesz próg Jest tyle dróg
 Co w świat prowadzą
 I znasz Sto mądrych rad
 Co drogę w świat Wybierać radzą
 I wciąż Ktoś mówi ci
 Że właśnie w tym Tkwi sprawy sedno
 Byś mógł Z tysiąca dróg
 Wybrać tę jedną

Gdy tak Zrządzi traf
 Że świata prawd Nie zechcesz zmieniać
 Gdy Kark umiesz zgiąć Gdy siłą wziąć Sposobu nie ma
 Gdy w tym Nie zgubisz się

¹³ „Pod niebem pełnym cudów” – Adam Nowak, piosenka z repertuaru zespołu Raz Dwa Trzy, [w:] http://www.tekstowo.pl/piosenka,raz_dwa_trzy,pod_niebem_pelnym_cudow.html [dostęp: 3.09.2018 r.].

Nie zwiodą cię Niełatwe cele
Wierz mi Na drodze tej Osiągniesz wiele

Znajdziesz na Tej jednej z dróg
I kobiet śmiech I forsę huk
Choćby cię klął Świat cały miał
Lecz w oczy nikt Nie będzie śmiał
Chcesz łatwo żyć To śmiało idź
Idź taką Droga

Nim Nie raz nie sto Osiągniesz to
Mój przyjacielu
A nim Przetarty szlak
Wybierzesz jak Wybrało wielu
I nim W świat wejdiesz ten
By podług cen Pochlebstwem płacić
Choć raz Raz pomyśl, czy Czegoś nie Tracisz

Bo przecież jest Nie jeden szlak
Gdzie trudniej iść Lecz idąc tak
Nie musisz brnąć W pochlebstwa dym
I karku giąć Przed byle kim
Rozważ tę myśl A potem idź
Idź swoja droga”¹⁴.

„Droga będzie też czasem siewu, podczas wędrówki będę mógł zasiać ziarno czegoś, co w przyszłości z całą pewnością przyniesie owoce”¹⁵. bo Camino to miejsce, gdzie można uwierzyć w nadzieję, przeznaczenie, prawdę i Boga. Współczesny człowiek, który utracił wiarę w cuda na Camino bardzo często ją odzyskuje. O cudach Camino świadczą liczne relacje caminowiczów. Cuda spotkanych ludzi, cuda zrozumienia niezrozumianego, cuda ozdrowienia, cuda znalezienia rzeczy potrzebnych w odpowiednim miejscu czasie.

„Spójrz gwiazdy matowieją
I niczym się nie mienią

¹⁴ „Moja droga” – Wojciech Młynarski, piosenka z repertuaru zespołu Raz Dwa Trzy, [w:] http://www.tekstowo.pl/piosenka,wojciech_mlynarski,idz_swoja_droga.html [dostęp: 3.09.2018 r.].

¹⁵ *Modlitwy Pielgrzymy*, dz. cyt., s. 8.

Zwykliśmy je zaklinać
I szczęście swoje mijać

Bo w niebie z którego dotąd
Nie wrócił nikt bo po co
Wieczna sączy się struga
Przyjemnej wiary w cuda

Ten błękit snów i pragnień
Niejeden z nas odnajdzie
A niechby zaszedł za daleko
Pewnie zostanie tam

Ten błękit snów i pragnień
Niejeden z nas odnajdzie
A niechby zaszedł za daleko
Pewnie zostanie sam”.

Camino to nie tylko droga cudów zwykłych i niezwykłych, to także przestrzeń, gdzie do głosu dochodzą nadzieja i wiara. Człowiek, który utracił wiarę w Boga, ponownie jej doświadcza, odnajduje swoją wiarę i jest gotowy na spotkanie i rozmowę z Bogiem. Podążając drogą Camino, wędrujemy jak określił swoje camino Marek Kamiński „od bieguna rozumu do bieguna wiary”. Homo Camino – Człowiek Idący staje się Człowiekiem Wierzącym. Kiedyś: „Idę więc Jestem” zmienia się w: „Idę więc Żyję”, by ostatecznie dojść do: „Idę więc Wierzę”. Podróż Camino staje się życiową podróżą do szczęścia, miłości pojednania i spełnienia.

Podążanie szlakiem Św. Jakuba dla większości Caminowiczów staje się sensem życia, drogą na której odnajdują siebie i drugiego człowieka, drogą, gdzie doznają poczucia wolności, drogą na której uczą się cnót, które współczesny człowiek zatracił w szaleńczej pogoni za sukcesem, przyjemnością, dobrami materialnymi czy ułudą wiecznej młodości, cnót, takich jak: pokora, umiarkowanie, cierpliwość, uważność, wdzięczność, akceptacja i wytrwałość w postanowieniach.

Camino de Santiago to Niezwykła Droga Zwykłych Ludzi, prowadząca do odnalezienia prawdy o sobie, drugim człowieku, szczęściu w życiu i Bogu. To szlak, na którym każdy pielgrzym bez względu na swój światopogląd może zrozumieć sens słów Jezusa: „Ja jestem drogą, prawdą i życiem...” Camino to droga życia w ujęciu alegorycznym i dosłownym. To droga do osiągnięcia pełni człowieczeństwa, droga mądrości życiowej i uniwersalnych wartości.

„Wędrówką jedną życie jest człowieka;
 Idzie wciąż,
 Dalej wciąż,
 Dokąd? Skąd?
 Dokąd? Skąd?

Jak zjawia senna życie jest człowieka;
 Zjawia się,
 Dotknąć chcesz,
 Lecz ucieka?
 Lecz ucieka!

To nic! To nic! To nic!
 Dopóki sił
 Jednak iść! Przecież iść!
 Będę iść!
 To nic! To nic! To nic!
 Dopóki sił,
 Będę szedł! Będę biegł!
 Nie dam się!

Wędrówką jedną życie jest człowieka;
 Idzie tam, Idzie tu,
 Brak mu tchu?
 Brak mu tchu!
 Jak chmura zwiewna życie jest człowieka!
 Płynie wzwyż,
 Płynie w niż!
 Śmierć go czeka?
 Śmierć go czeka!

To nic! To nic! To nic!
 Dopóki sił
 Jednak iść! Przecież iść! Będę iść!
 To nic! To nic! To nic!
 Dopóki sił,
 Będę szedł! Będę biegł!
 Nie dam się!¹⁶

¹⁶ „Wędrówka życie jest człowieka” – Edward Stachura, piosenka z repertuaru zespołu Starego Dobrego Małżeństwa, [w:] http://www.tekstowo.pl/piosenka,edward_stachura,wedrowka_zycie_jest_czlowieka.html [dostęp: 3.09.2018 r.].

Podsumowując moje rozważania Camino, mogę jednoznacznie powiedzieć, że komu w drodze życiowej przyświeca idea Camino, ten kroczy właściwą ścieżką, w podróż zabierając tylko niezbędne wartości, które w każdym miejscu określają go jako człowieka i definiują sens jego wędrówki. Jasno określony cel, akceptacja, uważność, otwartość i wdzięczność wyznaczają autentyczny i transgraniczny wymiar wędrówki Camino oraz określają wektorową i harmonijną rzeczywistość życiowej drogi Homo Camino. Nagrodą jest doświadczenie mądrości życiowej, prawdy wiary oraz pojednania i spełnienia.

Camino de Santiago – to niezwykła droga prowadząca zwykłych ludzi do krainy szczęśliwości.

„Los Cię w drogę pchnął i ukradkiem drwiąc się śmiał,
Bo nadzieję dając Ci, fałszywy klejnot dał.
A Ty idąc w świat patrzysz w klejnot ten co dnia,
Chociaż rozpacz już od lat wyziera z jego dna (co dnia).

Na rozstaju dróg, gdzie przydrożny Chrystus stał,
Zapytałeś: dokąd iść? Frasobliwą minę miał.
Przystanąłeś więc z płaczem brzóz sprzymierzyć się
I uronić pierwszy raz w czerwone wino łzę (w wino łzę).

Szczęśliwej drogi już czas,
Mapę życia w sercu masz,
Jesteś jak młody ptak.
Głuchy jest los, nadaremnie wzywasz go,
Bo twój głos...

Idziesz wiecznie sam i już nic nie zmieni się,
Poza tym, że raz jest za, raz przed tobą twój cień.
Los Cię w drogę pchnął i ukradkiem drwiąc się śmiał,
Bo nadzieję dając Ci, fałszywy klejnot dał (tak chciał).

Szczęśliwej drogi już czas
Mapę życia w sercu masz,
Jesteś jak młody ptak.
Głuchy jest los, nadaremnie wzywasz go,
Idziesz sam, wiecznie sam.

Szczęśliwej drogi już czas
Mapę życia w sercu masz,
Jesteś jak młody ptak.

Głuchy jest los, nadaremnie wzywasz go,
bo twój głos...¹⁷.

Camino de Santiago – the unordinary Way of the ordinary People. The humanistic view of camino idea based on author's reflections and camino experience as well as the poetry and pilgrim's prayers.

Summary

The article is the philosophy and existential attempt of looking at Camino phenomenon through the author's reflections and experience as well as the poetry and pilgrim's prayers. The Camino space and its healthy influence on psychological condition of the contemporary man is being subjected of free humanistic reflection, illustration of which are poetry texts. The paper in the essay form shows Camino as a metaphor of human being life.

*Beata Wodecka- Remiszewska, mgr
Camino Amigos
Dąbrowa Górnicza
Zagłębiowski Klub Przyjaciół Camino
Sączów*

¹⁷ „Szczęśliwej drogi już czas” – Marek Skolarski, piosenka z repertuaru grupy Vox, [w:] http://www.tekstowo.pl/piosenka,vox,szczesliwej_drogi_juz_czas.html [dostęp: 3.09.2018 r.].

Piesza pielgrzymka
„Camino de Santiago
2027”.
Rok 2. Kalisz – Żytawa
po Drogach Świętego
Jakuba: Kaliskiej,
Ścinawskiej,
Dolnośląskiej, Via Regia,
Żytawskiej

W sobotę 23 września 2017 r. w Narodowym Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu zainaugurowano drugi rok pieszego pielgrzymowania do Santiago de Compostela. Pielgrzymi skupieni w Konfraterni św. Jakuba Apostoła Starszego przy Katedrze Polowej WP oraz wszyscy chętni pielgrzymują weekendowo od września 2016 r. z Warszawy na Zachód Europy. Wiosną 2017 r. dotarli do Kalisza. Zaś od jesieni 2017 r. do wiosny 2018 r. przeszli drogę z Kalisza do Żytawy.

Kaliska Droga św. Jakuba

W sobotę 23 września 2017 r. pątnicy zgromadzili się w kaliskiej bazylice przed łaskami słynącym obrazem „Świętej Rodziny”, by w polskim Nazaret rozpocząć dalszą drogę do św. Jakuba w Composteli. Eucharystię w intencji pątników sprawował ks. Piotr Machała, który na zakończenie dokonał aktu zawierzenia pielgrzymów św. Józefowi. Umocnieni wsparciem Opatrznościowego Stróża Bożej Rodziny, pątnicy rozpoczęli drogę do Żytawy – do granic Polski. Pod kierunkiem Małgorzaty Kubiak-Walczak, kaliskiej przewodniczki PTTK oraz red. Adama Szymańskiego

z „Radio Rodzina”¹ pielgrzymi wyruszyli sprzed świątyni w kierunku Skalmierzyc. Obficie padający deszcz nie zniechęcał pani przewodnik przed zaznajamianiem piechurów z historią mijanych miejsc. Życzliwy pan redaktor, przeprowadzający rozmowy z pielgrzymami, doznał również łaski przemoknięcia na szlaku. Po drodze do Skalmierzyc pątnicy mijali w dzielnicy Szczypiorno koszary, gdzie internowani byli żołnierze Legionów Polskich, którzy odmówili zgody na przysięgę wierności cesarzowi niemieckiemu. Dzięki tym żołnierzom, którzy grali w piłkę ręczną w obozie, w 1919 r. narodziła się specyficznie polska odmiana tej gry – szczypiorniak.

Po opuszczeniu Kalisza, pielgrzymi wkroczyli do Nowych Skalmierzyc. Tu w okresie zaborów przebiegała granica rosyjsko-pruska. Na rogatek miejscowości przypomina ten fakt skwer historyczny. Idąc dalej piechurzy odwiedzili Sanktuarium Matki Bożej Królowej Aniołów w Skalmierzycach. Madonna skalmierzycza czczona jest od XV w. W dowód wdzięczności za pokonanie Turków, król Władysław IV ofiarował w 1634 r., jako wotum – srebrny ryngraf. W roku milenium chrztu Polski Prymas Tysiąclecia Stefan kard. Wyszyński dokonał koronacji obrazu. W 2017 r. biskup kaliski Edward Janiak ogłosił Panią Skalmierzyczą – Patronką gminy Nowe Skalmierzyce. Na placu przy sanktuarium znajduje się słupek z muszlą św. Jakuba wskazujący najkrótszą drogę do Santiago de Compostela. Przemierzając dalej Wyżynę Kaliską, pątnicy dotarli do Biskupic Ołobocznych. Drewniany kościół pw. św. Bartłomieja Apostoła otworzył specjalnie dla pątników miejscowy proboszcz ks. Damian Marynowski. Krótka modlitwa i wysłuchanie opowieści gospodarza, były wspaniałą chwilą odpoczynku od padającego deszczu. Droga z Biskupic Ołobocznych do przedmieść Ostrowa Wielkopolskiego wiodła urokliwymi polnymi drogami oraz leśnymi duktami. Pielgrzymi dzień zakończyła wspólna kolacja w Ostrowie Wielkopolskim.

W niedzielę 24 września 2017 r. w godzinach porannych piechurzy udali się do ostrowskiej konkatedry pw. św. Stanisława BM, gdzie uczestniczyli w eucharystii. Po zakończonej Mszy św. na pątników przed neoromańską świątynią oczekiwała pani Adela Szczepniak miejscowa przewodniczka PTTK. Przybliżyła ona zebrany historię konkatedry oraz ważniejszych obiektów i postaci związanych z Ostrowem Wielkopolskim. Wśród osób warto wymienić Prymasów Polski: Mieczysława Ledóchowskiego (1822–1902) i Edmunda Dalbora (1869–1926) oraz Sł. Bożego ks. Stanisława Rolewskiego (1887–1936), którego doczesne szczątki

¹ <http://www.radiorodzina.kalisz.pl/aktualnosci/camino-de-santiago-2027-konfraternia-sw-> [dostęp: 30.06.2018 r.].

spoczywają w konkatedrze. Wszystkich pielgrzymów zainteresowała figura „Pielgrzyma”, postawiona w podcieniach konkatedry. Jest to dziewiętnastowieczna rzeźba Władysława Marcinkowskiego, która pierwotnie stała na mogile księdza Konstanta Chżyńskiego pochowanego na Starym Cmentarzu w Ostrowie Wlkp. Pod kierunkiem pani przewodnik, pątnicy wyruszyli w kierunku Jankowa Przygodzkiego, gdzie opiekunem parafii jest św. Józef. Następnie zaś przez Topolę Wielką i Tarchały Wielkie dotarli do Odolanowa. Patronem Ziemi Odolanowskiej i miejscowej fary, jest św. Marcin. Legionista, mnich i biskup jedzie konno na okazałym odolanowskim pomniku. Rzeka Barycz, którą pątnicy przekroczyli w niedzielę dwukrotnie, towarzyszyła im na ostatnich 10 kilometrach. Od Odolanowa Dolina Baryczy otworzyła przed idącymi swoje podwoje. Krocząc przez Rzeczyce i Uciechów przy jesiennej, ciepłej, bezdeszczowej aurze mieli szansę obserwować ptactwo skupiające się w klucze przed odlotem do cieplejszych krain. Dane im było również obserwować sławną gospodarność i pracowitość miejscowych, obrazującą się m.in. bogatym, nasadzonym kwiatostanem wzdłuż przemierzanej drogi. Idąc wśród takich krajobrazów w niedzielę 24 września 2017 r., pielgrzymi opuścili Wielkopolskę i wkroczyli na ziemię Dolnego Śląska. Gdzie w pierwszej miejscowości, do której doszli – Bartnikach, zakończyli weekendowe pielgrzymowanie.

W sobotę 21 października 2017 r. wczesnym porankiem pątnicy wyruszyli w zamgloną Dolinę Baryczy ze wsi Bartniki. Pierwsza mijana osada – Wróbliniec, spała jeszcze wczesnojesiennym snem. Pielgrzymi skierowali się w kierunku kompleksu stawów Potasznia. W lesie, na obficie zroszonej drodze szukali właściwego kierunku marszu. Święty Jakub kierował, najpierw na Braclaw, następnie obok „Jazu Dragońskiego”, groblami – porośniętymi kilkusetletnimi dębami. Złota polska jesień, była tłem dla odgłosu pątniczych stóp krocących przez rezerwat „Stawy Milickie”. Akompaniament dźwięku lecących w kluczach dzikich gęsi, odlatujących ku cieplejszym krainom, dopełniał krajobraz i napawał nostalgią idących tego dnia, tą piękną polską krainą. Ruda Milicka, Sławoszowice, Milicz, Garuszki – były osobliwymi postojami w drodze do Sułowa, do którego dotarła pielgrzymia wspólnota w blasku zachodzącego słońca, po przebyciu około 35 km. Pielgrzymi na nocleg dojechali do Milicza.

Niedzielną (22 października 2017 r.) poranna Eucharystia w kościele św. Andrzeja Boboli w Miliczu, której przewodniczył ks. kan. Zbigniew Słobodecki, rozpoczęła kolejny pielgrzymi dzień. Ksiądz proboszcz powitał Pielgrzymów Jakubowych oraz wspólnie z całą parafią modlił się o Boże błogosławieństwo dla ich przedsięwzięcia. Droga z Milicza prowa-

dząca przez Las Zwierzyniec, na całym dystansie 10 km była naznaczona ulewnym opadem. Gdy pątnicy zbliżali się do Książęcej Wsi, deszcz ustał, a uszom idących dała się odczuć kakofonia tysięcy żurawi odlatujących z polskich ziem. Niecodzienny dla oczu Mazowszan, był szpaler ptasich oddziałów przemierzających podniebne przestworza – ku południu. Tysiące ptaków swym klangorem pozdrawiały Pielgrzymów Jakubowych, którzy przez: Osiek, Przedkowice, Dobrosławice, Ligołkę dotarli do Prusic – do św. Jakuba. Zmęczeni i przemoknięci – jednocześnie ubogaceni nowymi łaskami, zakończyli pątniczą drogę i udali się ku stolicy.

W sobotę, 4 listopada 2017 r., wczesnym porankiem pątnicy uczestniczyli we Mszy św. w trzebnickiej bazylice śś. Jadwigi i Bartłomieja. W czasie drogi do Trzebnicy pątnicy zostali zaznajomieni przez pątniczkę Annę Przygoda-Golenia z dziejami ziem, po których mieli iść. Dlatego pobyt w sanktuarium św. Jadwigi Śląskiej i zwiedzenie świątyni było łatwiejsze, gdyż wszyscy mieli świaomość bogactwa historii miejsca. Zespół klasztorny z kościołem to nie tylko miejsce spoczynku świętej, lecz również mauzoleum innych Piastów śląskich, którzy w XIII w. ufundowali pierwszy kościół i klasztor. Z Trzebnicy pielgrzymi dojechali do Prusic, gdzie dwa tygodnie wcześniej zakończyli sobotnio-niedzielne pielgrzymowanie. Na Mazowszan przed świątynią pod wezwaniem św. Jakuba, oczekiwała grupa członków stowarzyszenia Miłośników Ziemi Prusickiej. Są oni nie tylko miłośnikami swej „małej ojczyzny”, lecz również gorliwymi czcicielami św. Jakuba. Ostatnimi czasy oznakowali na terenie swojej gminy Drogę św. Jakuba, dzięki czemu wędrowanie jest łatwiejsze i może odbywać się bez mapy. Miłośnicy Ziemi Prusickiej, są również opiekunami Pielgrzymów Jakubowych. Pątnicy z Warszawy, zostali obdarowani rogalami świętomarcińskimi oraz owocami. Jak się później okazało, było to cenne i smaczne pożywienie na trasie. Po zrobieniu pamiątkowej fotografii, pielgrzymi wyruszyli na szlak. Sobotnia ponad 30-kilometrowa droga, w blasku listopadowego słońca zachęcała do refleksji. Warunki pogodowe umożliwiły podziwianie dalekich krajobrazów Wzgórz Trzebnickich, po których biegały w stadach sarny i jelenie. W powietrzu przelatywały ostatnie klucze dzikich gęsi, zaś rolnicy kończyli jesienne zasiewy urodzajnych pól. Sobotnia droga wiodła przez: Skrokową, Strupinę, Gródek, Pełczyn, Bożeń, Moczydlnicę Dworską. Pielgrzymi wędrowkę zakończyli w Moczydlnicy Klasztornej i udali się na nocleg do Krzydliny Małej, do ojców Misjonarzy Klaretynów. W niedzielny poranek grupa pątników udała się do miejscowej świątyni pw. św. Michała Archanioła. W roku stulecia objawień fatimskich, kiedy to wielu konfratrów pielgrzymowało po Drodze Portugalskiej ostatnia w roku Msza św. na szlaku była przed

figurą Fatimskiej Pani, która przed laty została umieszczona w ołtarzu głównym krzydlińskiego kościoła. Mszę św. w intencji Pielgrzymów Jakubowych sprawował proboszcz o. ppor. Jan Opala CMF, duchowny szczególnie związany z katedrą połową WP, z tego powodu, że 11 lutego 2017 r. w katedrze połowej WP odebrał z rąk ministra ON patent oficerski. Ojciec Opala, tak jak obiecał w żołnierskim drylu sprawował Eucharystię, modląc się do Boga o łaskę dobrej drogi dla idących do Santiago de Compostela. Po Mszy św. pielgrzymi przejechali do sąsiedniego Lubięża, gdzie zwiedzili dawne opactwo cysterskie, perłę barokowej architektury w skali światowej. Na terenie kompleksu znajduje się kościół św. Jakuba. Następnie dotarli na miejsce tam, gdzie zakończyli wędrówkę w sobotę – do Moczydlnicy Klasztornej, skąd rozpoczęli wędrówkę do Ścinawy. Aura podobnie jak w sobotę zachęcała do wędrowania po ojczystej ziemi. Droga około 14 km przebiegła sprawnie. Pątnikom na trasie towarzyszył red. Roman Tomczak z legnickiego oddziału „Gościa Niedzielnego”². Na moście na Odrze w Ścinawie, na pielgrzymów oczekiwał Marian Hawrysz, który był przewodnikiem do kościoła Podwyższenia Krzyża Świętego w Ścinawie. Był to ostatni dystans, jaki przebyli pielgrzymi w 2017 roku. W ścinawskim kościele przybyłych powitał proboszcz ks. Andrzej Pławiak, który opowiedział o historii odwiedzanego miejsca. Miłą niespodzianką dla wszystkich pątników była inicjatywa członków ścinawskiej rady parafialnej, którzy dla pielgrzymów jakubowych przygotowali obiad. Polska życzliwość okazywana idącym do różnych sanktuariów, znalazła swoje odzwierciedlenie również na Drodze św. Jakuba.

Ścinawska Droga św. Jakuba

W sobotę 17 lutego 2018 r. wczesnym porankiem, po nocy spędzonej w ścinawskim Centrum Turystyki i Kultury Pielgrzymi Jakubowi udali się na śniadanie przygotowane przez członkinie Stowarzyszenia Rodzin Katolickich w Ścinawie. Panie: Danuta Józefiak, Urszula Wojciów, Małgorzata Kozak i Bożena Pruszyńska, które w listopadzie ub. roku przygotowały obiad dla pielgrzymów, w lutową sobotę przyrządziły poranną strawę. Wspólny posiłek pokrzepił nie tylko ciało, lecz również ducha, dzięki czemu wędrowcy z radością wyruszyli na drogi Obniżenia Ścinawskiego i Wysoczyzny Lubińskiej.

Po krótkiej modlitwie w kościele Podwyższenia Krzyża Świętego, pielgrzymi wyruszyli na szlak. Szli przez Ręszów i Siedlce. W Ręszowie

² <http://legnica.gosc.pl/doc/4296794.Coraz-blizej-sw-Jakuba> [dostęp: 30.06.2018 r.].

pątnicy zatrzymali się przy późnogotyckim kościele pw. Narodzenia NMP. Obok kościoła pochowany jest Anton Johann Harder wynalazca i konstruktor zegarów rocznych z wahadłem torsyjnym. W Siedl-
cach oczy idących zwrócił gotycki kościół pw. św. Michała Archanioła z 2. poł. XIII w. Po przejściu 12 km pątnicy dotarli do miejscowości Czer-
niec, gdzie w miejscowej świetlicy czekali na nich mieszkańcy, na czele z panią sołtys Renatą Jężak. Pani sołtys oraz pani Alina Sokołowska przy-
gotowały smaczny żur oraz słodkości. Miejscowy komendant OSP pan Władysław Sokołowski przybliżył Mazowszanom historię miejscowości oraz zaprowadził do kościoła pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Dumą mieszkańców jest odrestaurowana drewniana dzwonnica z 1794 r. Przy zabytku wszystkim zebrany fotograf Andrzej Apostoluk wykonał pamiątkową fotografię.

Z Czerńca idąc przez Kłopotów pielgrzymi dotarli do Lubina. Na ro-
gatkach starszej części miasta wędrowców witał z cokołu pomnika od-
krywcą pokładów rudy miedzi geolog Jan Wyżykowski. Pątnicy na krótki
odpoczynek zatrzymali się na lubińskim rynku nieopodal kościoła Matki
Bożej Częstochowskiej. Wychodząc z Lubina piechurzy napotkali przy-
kład śląskiej architektury gotyckiej, jakim jest kościół pw. Marii Dominiki
Mazzarello, usytuowany na granicy z miejscowością Krzczyn Wielki.
W Lubinie pielgrzymów na szlaku odwiedził red. Roman Tomczak z „Gościa Niedzielnego”, który z wędrowcami przeprowadził rozmowy³.

Sobotnią wędrowkę pątnicy zakończyli w Gorzycy. Miejscowa świetli-
ca, była miejscem, gdzie wędrowcy mogli kolejny raz w czasie sobotniej
drogi doświadczyć życzliwości rodem z Kresów Wschodnich. Mieszkań-
cy wsi na czele z sołtysem Janem Olejnikiem oraz proboszczem parafii
Brunów ks. Krzysztofem Klimem czekali na pątników z otwartym ser-
cem oraz gorącą strawą. Panie: Alina Olejnik, Janina Dziedzic, Helena
Hawrysz przygotowały smaczne domowe ruskie pierogi z barszczykiem
czerwonym. Józef Bredla oraz Jan Hawrysz mówili o trudnych doświad-
czeniach miejscowej społeczności, która trafiła na ziemię lubińską z okolic
Stanisławowa, przesiedlona po II wojnie światowej.

Z Gorzycy Mazowieccy Pielgrzymi Jakubowi pojechali do najstarsze-
go w Polsce sanktuarium św. Jakuba w Jakubowie. Pątników powitał
prezes Bractwa św. Jakuba Stanisław Halarewicz w towarzystwie współ-
braci Zbigniewa Jurkowskiego oraz Waldemara Hassa. Pan dr Hass
oprowadził przybyłych po sanktuarium opowiadając z wielką erudycją
o tym wyjątkowym i szczególnym miejscu dla każdego peregrino. Na-

³ <http://legnica.gosc.pl/doc/4515730.558-km-w-nogach> [dostęp: 30 czerwca 2018 r.].

wiedzenie jakubowej świątyni zakończyła Msza św. sprawowana przez ks. Sebastiana Kluwaka. Spotkanie w Jakubowie zorganizował ks. kustosz Stanisław Czerwiński, który obdarował Mazowszan breloczkami z wizerunkiem św. Jakuba. Z Jakubowa pielgrzymi pojechali do Grodowca. W grodowieckim sanktuarium Matki Bożej Jutrzenki Nadziei oczekiwał na pątników ks. Piotr Sudoł oraz inżynier nadleśnictwa Lubin pan Norbert Wende. Pan leśniczy, to kolejna osoba, która sprawiła w tym dniu miłą niespodziankę idącym do Santiago. Dzięki jego życzliwości pielgrzymi degustowali na kolację gulasz z dzika. Tak posileni wieczorową porą pod kierunkiem ks. Piotra udali się na zwiedzanie świątyni, gdzie w ołtarzu głównym stoi figura Matki Bożej „Pani Zagłębia Miedziowego”. Nawiedzenie świątyni, było ostatnim punktem sobotniego programu. Wieczorową porą, pielgrzymi zmęczeni, ale szczęśliwi udali się na spoczynek do Domu Pielgrzyma.

Poranna Msza św. w I Niedzielę Wielkiego Postu (18 lutego 2018 r.), rozpoczęła nowy pielgrzymi dzień. W grodowieckim sanktuarium Jutrzenki Nadziei modlono się o dobrą drogę do celu. Idący mają nadzieję dotrzeć do Santiago de Compostela w 2027 r. Z Grodowca pielgrzymi jakubowi pojechali do Gorzycy, gdzie w sobotę zakończyli wędrówkę. Z Gorzycy droga wiodła na Brunów, a dalej leśnymi duktami do Chocianowa. Część grupy wybrała drogę przez Trzebnice i Chocianowiec. Niedzielny marsz, był czasem wyciszenia na łonie natury. Idący podziwiali budzącą się do życia przyrodę. Klucze dzikich gęsi, które podczas listopadowego etapu przelatywały nad głowami opuszczając Polskę, w lutym powracały, czyniąc radość w sercach piechurów. Na przedmieściach Chocianowa pątników witał pan Jerzy Likus, twórca Drogi św. Jakuba na Ziemi Chocianowskiej. Razem z pielgrzymami przemierzał ostatnie kilometry drogi do Chocianowa. Nagrodą dla wszystkich za dwudniowy marsz, był klangor żurawi latających nad głowami idących. Czwarty dwudniowy etap drogi Kalisz – Żytawa, był szczególny. Pierwszy bowiem raz, tak duża liczba ludzi miejscowych na Dolnym Śląsku, była zaangażowana w pielgrzymkę konfraterni. Pielgrzymi idący do Santiago de Compostela, jeszcze przez lata będą wspominać na europejskich drogach życzliwość mieszkańców miejscowości położonych na Ścinawskiej Drodze św. Jakuba. Smaki żurku, pierogów i dziczyzny, będą przywoływane w kolejnych latach wędrówki.

Dolnośląska Droga św. Jakuba

W sobotę 17 marca 2018 r. wczesnym porankiem, po nocy spędzonej głównie w podróży, grupa Pielgrzymów Jakubowych udała się na Mszę św. do kościoła Wniebowzięcia NMP w Chocianowie. Piątkowy atak zimy sprawił, iż droga do Chocianowa z Warszawy, była ekstremalna. Dlatego też wielu pątników dziękowało Bogu za jej szczęśliwy przebieg. Celebrze przewodniczył ks. Dariusz Iżykowski, który na zakończenie eucharystii udzielił pielgrzymom specjalnego błogosławieństwa. We Mszy św. uczestniczyli również Przyjaciele Dróg św. Jakuba na Dolnym Śląsku Jerzy Likus i Marian Hawrysz. Po Mszy św. pątnicy na czele z ks. Iżykowskim i panem Likusem wyruszyli na Dolnośląską Drogę św. Jakuba. W ostatnią sobotę kalendarzowej zimy Bory Dolnośląskie, przez które przechodzili pielgrzymi robiły niesamowite wrażenie. Padający od piątku śnieg, pokrył drzewa i drogi. W kilkuletniej historii przejść weekendowych członków konfraterni, było to najbardziej zimowe pielgrzymowanie! Kiedy pątnicy dochodzili do Nowej Kuźni, do ich uszu dobiegł dźwięk dzwonów. Jak się później okazało to Dominik Ewkowski uderzył w dzwony witając Pielgrzymów Jakubowych w swojej miejscowości. Młody nowokuźniczanie pokazał pątnikom kościół oraz zaprowadził do remizy, gdzie pani Stefania Roicka przygotowała smaczny poczęstunek. Pokrzepieni i ogrzani pielgrzymi wyruszyli w dalszą drogę. Idąc przez ośnieżone lasy i pola, mijali Modłę, Osłę, Szczytnicę by dotrzeć do Tomaszowa Bolesławickiego. W zimowej scenerii pielgrzymi przebyli 30 km. Zmarznięci i zmęczeni dojechali do Domu Sióstr Adoraterek Krwi Chrystusa w Bolesławcu, który na kilkanaście godzin stał się dla nich pielgrzymią albergą. Siostry na czele z przełożoną s. Anną Mikołajewicz ASC zaopiekowały się piechurami troskliwie.

Po przespanej nocy Pielgrzymi Jakubowi udali się do bolesławieckiej bazyliki na niedzielną Mszę św., następnie zaś dotarli do Tomaszowa, gdzie dzień wcześniej zakończyli wędrówkę. Mroźny, słoneczny i wietrzny dzień sprawił, iż tempo marszu było szybkie. Miejscowości Kruszyn, Bolesławiec szybko zostały minięte. Mimo, iż planowano iść do Nowogrodźca, to jednak mając na uwadze warunki atmosferyczne pielgrzymi zdecydowali się skrócić drogę o 7 km i zakończyli wędrówkę w Mierzwinie.

W sobotę 28 kwietnia 2018 r. wczesnym porankiem, Pielgrzymi Jakubowi wyruszyli z Pl. Bankowego w Warszawie na Dolny Śląsk. Po drodze zatrzymali się w Sanktuarium Św. Jakuba w Małujowicach. „Kościół jakubowy”, nazywany jest „śląską Sykstynią”, gdyż na jego ścianach, znajduje się ok. 100 średniowiecznych polichromii z biblijnymi scenami. Jednym

Pieszna pielgrzymka „Camino de Santiago 2027”. Rok 2 Kalisz – Żytawa po Drogach Świętego Jakuba: Kaliskiej, Ścinawskiej, Dolnośląskiej, Via Regia, Żytawskiej



Katedra św. Jakuba w Görlitz (fot. Piotr Szarko)



Pielgrzymi Jakubowi w Żytawie (fot. Piotr Szarko)

VII Niedzielne Pielgrzymowanie Podkarpacką Drogą św. Jakuba
„Z Maryją i św. Jakubem na drodze wiary i przemiany”



Pielgrzymi w sanktuarium Bożego Grobu w Przeworsku; 4 listopada 2017 r. (fot. Franciszek Mróz)



Pielgrzymi w kościele pw. św. Jakuba w Krzemienicy; 5 listopada 2017 r. (fot. Franciszek Mróz)

VII Niedzielne Pielgrzymowanie Podkarpacką Drogą św. Jakuba
„Z Maryją i św. Jakubem na drodze wiary i przemiany”



Pielgrzymi w sanktuarium Matki Bożej Szkaplerznej w Rzeszowie; 17 marca 2018 r. (fot. Franciszek Mróz)



Pielgrzymi przy Krzyżu Milenijnym w Sielcu (Podlasku); 18 marca 2018 r. (fot. Franciszek Mróz)

VII Niedzielne Pielgrzymowanie Podkarpacką Drogą św. Jakuba
„Z Maryją i św. Jakubem na drodze wiary i przemiany”



Pielgrzymi przed kościołem pw. św. Jakuba w Górze Ropczyckiej; 21 kwietnia 2018 r.
(fot. Franciszek Mróz)



Pielgrzymi w sanktuarium Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Zawadzie (diec. tarnowska); 22 kwietnia 2018 r. (fot. Franciszek Mróz)

VII Niedzielne Pielgrzymowanie Podkarpacką Drogą św. Jakuba
„Z Maryją i św. Jakubem na drodze wiary i przemiany”



Pielgrzymi przed kapliczką Matki Boskiej od Czystych Wód w Słotowej; 1 września 2018 r.
(fot. Franciszek Mróz)



Pielgrzymi w kościele pw. św. Jakuba w Tuchowie (fot. Bogdan Stawowy)

Pielgrzymka Drogą św. Jakuba na terenie Bawarii (*Münchner Jakobsweg*), Austrii i Szwajcarii; Stötten am Auerberg – Seelsberg; 30 czerwca – 10 lipca 2018 r.



Pielgrzymi w Rheineck, po przekroczeniu granicy austriacko-szwajcarskiej Gaißau / Rheineck; 5 lipca 2018 r. (fot. Franciszek Mróz)



Pielgrzymi przed studnią św. Jakuba w Rorschach (Szwajcaria); 7 lipca 2018 r. (fot. Franciszek Mróz)

Pielgrzymka Droga . Jakuba na terenie Bawarii (*Münchner Jakobsweg*), Austrii i Szwajcarii; Stotten am Auerberg – Seelsberg; 30 czerwca – 10 lipca 2018 r.



Pielgrzymi na szwajcarskim odcinku Drogi . Jakuba; 9 lipca 2018 r. (fot. Franciszek Mróz)



Pielgrzymi w sanktuarium Matki Bożej w Einsiedeln (Szwajcaria); 9 lipca 2018 r. (fot. Franciszek Mróz)

Ikonografia św. Jakuba



Bardejów – Bazylika
św. Idziego (fot.
Franciszek Mróz)



Bergamo – katedra
(fot. Franciszek Mróz)



Brzesko – pomnik
św. Jakuba Apostoła (wyk.
Kazimierz Malski; 2004 r.)
(fot. Franciszek Mróz)



Jadów – sanktuarium Krzyża
Świętego (fot. Franciszek Mróz)

Ikonografia św. Jakuba



Kraków – Archikatedra
św. Stanisława B.M. i św. Wacława
na Wawelu (fot. Franciszek Mróz)



Kraków – Uniwersytecka
Kolegiata św. Anny (fot.
Franciszek Mróz)



Tolkicko –
relikwie św. Jakuba
Starszego Apostoła
w kościele
pw. św. Jakuba
(fot. Franciszek Mróz)



Tolkicko –
witraż w kościele
pw. św. Jakuba
(fot. Franciszek Mróz)

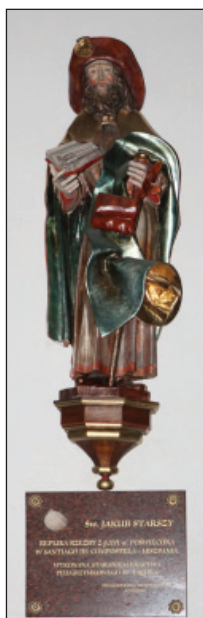
Ikonografia św. Jakuba na odcinku Drogi św. Jakuba *Camino Polaco*



Bakalarzewo – obraz w zwieńczeniu ołtarza głównego kościoła pw. św. Jakuba (fot. Franciszek Mróz)



Bakalarzewo – feretron w kościele pw. św. Jakuba (fot. Franciszek Mróz)



Kętrzyn – figura św. Jakuba w bazylice pw. Jerzego w Kętrzynie – replika rzeźby z XVI wieku, poświęcona w Santiago de Compostela (fot. Franciszek Mróz)

Kętrzyn – sztandar Bractwa Pielgrzymkowego św. Jakuba w Kętrzynie (fot. Franciszek Mróz)



Ikonografia św. Jakuba na odcinku Drogi św. Jakuba *Camino Polaco*



Olsztyn – figura św. Jakuba Starszego Apostoła przy Centrum Świętego Jakuba (fot. Franciszek Mróz)



Olsztyn – malowidło w Centrum Świętego Jakuba (fot. Franciszek Mróz)



Sejny – sanktuarium Matki Bożej Sejneńskiej (fot. Franciszek Mróz)



Święta Lipka – „Św. Jakub pogromca Maurów” (mal. Marcin Altomonte zwany Hohenberg) – obraz w zwieńczeniu ołtarza św. Anny w sanktuarium Matki Jedności Chrześcijan (fot. Franciszek Mróz)

Ruiny kościoła św. Jakuba z XIV wieku w Osetniku (archidiecezja warmińska)
(fot. Franciszek Mróz)



z obrazów, podobnie jak w Watykanie jest Sąd Ostateczny. Z Małujowic pielgrzymi dotarli do Mierzwina, gdzie zakończyli wędrówkę w marcu. Marsz rozpoczęty popołudniem w sobotę, był ostatnim etapem wędrowania po drogach Dolnego Śląska. Początkowo szlak z Mierzwina do Nowogrodźca wiódł polnymi ścieżkami wśród obficie kwitnącego rzepaku. Ze wzniesień Pogórza Izerskiego oczom piechurów jawiły się ośnieżone północne zbocza Karkonoszy. W Nowogrodźcu pielgrzymi krótko odpoczywali oraz nawiedzili miejscowy kościół. Obok kościoła znajdują się ruiny klasztoru, na ścianie którego umieszczona została tablica pamięci Sł. Bożej s. Rosarii Schilling, zhańbionej i zamordowanej przez czerwo-noarmistów w 1945 r. Z Nowogrodźca droga wiodła śląskim brzegiem rzeki Kwisy. Ciepła aura, szum wody, wiosenna zieleń umilały pielgrzymom drogę przez Nawojów Śląski do Lubania Śląskiego, gdzie pątnicy zatrzymali się na nocleg w szkole im. Europejskich Dróg Świętego Jakuba. Rano w niedzielę wszyscy udali się do pobliskiego kościoła pw. Narodzenia NMP, gdzie miejscowy proboszcz ks. Marek Kurzawa sprawował Mszę św. Kościół, w którym zanoszono modlitwy, jest ważnym miejscem na mapie dróg św. Jakuba w Polsce. W tym miejscu łączą się 3 szlaki: Dolnośląska Droga św. Jakuba, Droga św. Jakuba *Via Regia* oraz Sudecka Droga św. Jakuba. Gospodarz parafii ten dar eksponuje i propaguje ruch pątniczy w całej okolicy.

Via Regia

Po przekroczeniu mostu na rzece Kwisie, 29 kwietnia 2018 r. pielgrzymi pożegnali Dolny Śląsk i wkroczyli na teren Łużyc. Po trasie, w miejscowości Henryków Lubański przeszli obok najstarszego drzewa w Polsce, mającego ok. 1500 lat – cisa Henryka. W Sławnikowicach i Gronowie, mijali stare zespoły pałacowo-parkowe. Pod wieczór wszyscy peregryni dotarli do Zgorzelca, gdzie spędzili ostatni w drodze do Santiago de Compostela nocleg na ziemiach Polski.

Żytawska Droga św. Jakuba

Poniedziałkowym rankiem (30 kwietnia 2018 r.), piechurzy przemierzali most na Nysie Łużyckiej i zawitali na terytorium Niemiec. W Görlitz celem pątników była miejscowa katedra pw. św. Jakuba. Dalej idąc Żytawską Drogą św. Jakuba, kierowali się w stronę miasteczka Ostritz oraz położonego nieopodal klasztoru St. Marienthal – najstarszego w Niemczech, liczącego ok. 800 lat klasztoru cysterek. Znajdujące się w dolinie

rzeki obiekty klasztorne, w barokowej krasie wtapiają się w piękno natury Górnych Łużyc. Na dziedzińcu, przybyłych wita św. Jan Paweł II. Upamiętniony na pomniku, błogosławi idących do klasztornej kościoła. Droga z klasztoru St. Marienthal wiodła malowniczym przełosem Nysy Łużyckiej. Błogą ciszę na łonie natury przerywały z rzadka przejeżdżające pociągi na trasie Görlitz – Zittau. Pierwszy nocleg na niepolskiej ziemi, idący do Santiago mieli w Hirschfelde. Część grupy spała w domu przysłupowym, zaadoptowanym na mały dom pielgrzyma, część natomiast na plebanii kościoła luterańskiego.

1 maja 2018 r. o świcie pielgrzymi wyruszyli do Zittau. Mieli do przebycia około 10 km. Poranne wyjście spowodowane było faktem, iż jedyna katolicka Msza św. w Zittau, sprawowana była o godz. 8.00 w kościele Nawiedzenia NMP. Z uwagi na obecność grupy z Polski, eucharystię celebrowano nie w kaplicy, a przy głównym ołtarzu. Msza św. w żytańskiej świątyni zakończyła drugi rok pielgrzymowania Konfraterni św. Jakuba przy katedrze polowej WP do Santiago de Compostela. Po Mszy św. wicesenior konfraterni Jerzy Pawlikowski, wręczył uczestnikom pamiątkowe certyfikaty odbycia pielgrzymki z Kalisza do Zittau. Jednym z elementów certyfikatu jest Wielka Szata Postna, jeden z symboli Zittau.

* * *

Poszczególne etapy drogi z Kalisza do Zittau przebyło 36 pielgrzymów. Łącznie z Warszawy od jesieni 2016 roku pielgrzymowało około 70 osób. Droę z Kalisza do Zittau patronatem objęło trzech biskupów: bp gen. Józef Guzdek – biskup polowy WP, abp Józef Kupny – metropolita wrocławski oraz bp Zbigniew Kiernikowski – biskup legnicki.

Szczególną pomoc w zorganizowaniu przejścia konfraterni okazali: Marian Hawrysz, twórca Ścinawskiej Drogi św. Jakuba, który oznakował setki kilometrów Dróg św. Jakuba w Polsce, Adam Gostyński z Kalisza, Jerzy Likus twórca Drogi św. Jakuba na Ziemi Chocianowskiej, ks. Marek Kurzawa z Lubania Śląskiego, ks. Michael Dittrich z Hirschfelde oraz ks. Dariusz Frydrych. Intencje wszystkich dobrodziejów, wdzięczni członkowie Konfraterni św. Jakuba przy katedrze polowej WP, niosą w sercach do Santiago de Compostela.

**Walking pilgrimage „Camino de Santiago 2027”.
Year 2 Kalisz - Zittau on the Way of St. James: Kaliska, Ścinawska,
Dolnośląska, Via Regia, Żytawska**

Summary

On Saturday, 23 September 2017 at the National Sanctuary of Saint Joseph in Kalisz, the Confraternity of Saint James from Warsaw inaugurated the second year of a pilgrimage to Santiago de Compostela. Pilgrims from September 2016 are going to the West of Europe. In the spring of 2017 they came to Kalisz. From autumn 2017 to spring of 2018 they traveled from Kalisz to Zittau.

*Jolanta Stefaniak, mgr
Łukasz Stefaniak, dr
Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego
przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego
Warszawa*

Ultreia znaczy naprzód

W pierwszych dwóch tygodniach lipca członkowie Bractwa św. Jakuba Apostoła w Więclawicach Starych oraz jego sympatycy kontynuowali – rozpoczętą cztery lata temu w Krakowie, pielgrzymkę na Jakobsweg w Bawarii i Szwajcarii. Każdego roku przemierzają kolejne kilometry dzielące ich dom od Santiago de Compostela. Może dojdą tam za kilka lat...

**„Każdego ranka nas wzywa ten głos... Compostela wzywa nas... Ultréia...”
(„Chant d’un pèlerin de Compostelle”, aut. Jean-Claude Benazet)**

Wstajemy codziennie coraz to wcześniej podziwiając poranki wraz ze śpiewem ptaków. Dla jednych najważniejsza jest poranna kawa. Zanim wszyscy wstaną na nogi trzeba oprzytomnieć i przetrzeć oczy. Drudzy „kolędują” pod prysznicem zajmując kolejkę. Jeszcze inni znajdują cichy kąt, najlepiej pod drzewem w pierwszych promieniach ciepłego słońca i odmawiają jutrznię. Czasami spotykamy się na wspólnym śniadaniu, niekiedy każdy coś tam pichci samodzielnie lub we dwójkę. Trzeba mieć siły do marszu. Przed wyjściem – modlitwa i pieśń. Najulubieńsza to „Ultréia” – pieśń napisana przed laty przez Francuza, nauczyciela języka hiszpańskiego Jean-Claude’a Benazeta, z którym zresztą jesteśmy zaprzyjaźnieni. Tak się spodobała pielgrzymom podążającym do Composteli – nam też – że znana jest na *camino* w wielu krajach i śpiewana w wielu językach. Jej radosna melodia i punktowany rytm dodaje sił i energii. Więc pełni nadziei na nowy piękny dzień wyruszamy rozplanowując trasę na kilka odcinków, licząc kilometry oraz wysokości zejść i podejść. Bo lekko pagórkowata Bawaria, po kilku dniach wędrówki zmienia się na górzystą Szwajcarię, więc rozłożenie sił jest bardzo istotne. Już po pierwszych kro-

kach rozciągamy się wzdłuż drogi, jak nieregularny sznurek kolorowych paciorków. Jedni prą do przodu, jak nasz przewodnik Franciszek wraz z grupą „długonogich” i tych co zawsze na „czubku”, drudzy – jak ja – zostają w tyle przez wolniejsze tempo, zapatrzenie się na motyla, kwiatek lub górę na horyzoncie, przez krok i oddech, które stają się krótsze wraz z ilością przeżytych lat. Ale wiadomo, że za godzinę, półtorej, razem odmówimy Anioł Pański lub koronkę do Bożego Miłosierdzia.

Pielgrzymowanie do grobu św. Jakuba różni się od tego do Matki Boskiej Częstochowskiej. W zasadzie powinna to być pielgrzymka indywidualna, taka, aby można było skupić się na swoich myślach, życiu, poukładać sobie wątki, rozplątać nitki poczynań.... Po kilku dniach samotności przerwanej tylko krótkimi spotkaniami z współpielgrzymami lub wieczornymi pogwarkami w schroniskach, oczyszcza się głowa, wyprostowują ścieżki prowadzące do założonych celów. Bez codziennej troski o byt myśli się jaśniej, a perspektywa krajobrazu znajduje odzwierciedlenie w perspektywie spojrzenia na to, czego się już dokonało i co jeszcze zamierza. Trochę żałuję, że w dużej grupie zatracą się ten specyficzny charakter *camino*, ale moje nieco wolniejsze tempo marszu pozwala na stworzenie potrzebnego dystansu i do grupy, i do siebie. Czasem prowadzi się ciekawe dyskusje, z których powstają nowe pomysły. Ale też dobrze jest niekiedy wspólnie się pomodlić lub zaśpiewać i okazać swą radość pielgrzymowania. Wtedy zapomina się o zmęczeniu, o bolącym kolanie czy pęcherzu na stopie.

„Pan jest moją siłą, uczyni me nogi jak nogi jelenia i na wyżyny mnie wyprowadzi...” z Pieśni (Ha 3, 2–4. 13a. 15–19)

Nie pamiętam, w której to książce, ale wiem, że u ks. Romana E. Rogowskiego przeczytałam, że można „modlić się nogami”. Tak jak my od kilku lat, przemierzając najpierw Polskę, potem Czechy, Bawarię... Pan rzeczywiście wyprowadził nas już na „wyżyny” Szwajcarii i mamy nadzieję poprowadzi każdego roku trochę dalej od domu, a bliżej Composteli. Nogi mamy mocne, chociaż z bąblami, chociaż czasami oklejone plastrami, choć kolana owinięte bandażem. „Siostra” Magda, pielgrzymkowa „szamanka” wozi całe oprzyrządowanie tzn. igłę z nitką i jodynę, aby wieczorami przynieść ulgę zboliałym stopom i założyć sącdek. I znowuż przytoczę słowa zasłyszane w Hiszpanii i funkcjonujące w tamtym pielgrzymkowym świecie: „No pain, no glory”. Więc z radością patrzmy jak zgrabne ręce naszej koleżanki wyszywają wzorek na pęcherzach naszych stóp. Ale siła płynie z góry. To głowa napełniona modlitwą musi

nam dać siłę i chęć, aby można było zrobić kilkaset kilometrów w ciągu dwóch tygodni. To nic, że trzeba kleić także buty, że odpada guma i podeszwa. Zostawimy je uroczyście na ostatnim etapie. Ale nogi wrócą całe.

„Chwalcie Pana... deszcze i chłódzie... chwalcie Pana góry i pagórki... niech ziemia błogosławi Pana...” (z Kantyku trzech młodzieńców)

Przyjmujemy z pokorą każdą pogodę i każde podłoże, które nam jest dane. Nie zawsze słońce świeci przyjaźnie. Czasem skwar dokucza, innym razem deszcz i burza zaskakuje nas w wąwozie, gdzie podziwiamy wodospad Eistobel, biorący swą nazwę od niezwykłych lodowych formacji w zimie, jakie tworzy zamrożona, spadająca kaskadami woda. Teraz te kaskady spadają na nas także z nieba. Spływają nie tylko razem z rzeką Obere Argen, ale także po drzewach i roślinach niższych pięter, dodając im Isniącej, pięknej zielonej barwy. Buty ślizgają się po przemokniętych drewnianych pomostach i rozmiękłym błocie na wąskich ścieżkach. Dobrze, że nie jedziemy tutaj na rowerach, tak jak napotkani turyści z Freiberga, z którymi wymieniamy wrażenia. Trzeba zaakceptować i polubić każdą pogodę. Wtedy łatwiej się maszeruje, bez złości i narzekania. Przeżyjemy jeszcze dwukrotnie użyźniające strugi deszczu dane nam z góry. Za to następnego dnia Alpy przybliżą się do nas w przezroczystym powietrzu i będziemy podziwiać je w całej krasie. Potem znowu zasnują się muślinową mgiełką upału zasłaniając wstydliwie nagie skały. Bliższe nam dość wysokie wzgórza, przez które wiedzie szlak okalają nas ze wszystkich stron, a zieleń porastających je traw jest niezwykle soczysta i głęboka. Tym trawom towarzyszą głosy dzwonek krowich. Czasami niewidoczne zwierzęta schowane w cieniu lasu okalającego pastwiska zdradzają swą obecność właśnie tą – dźwięczącą w interwale tercji lub sekund – muzyką. Te piękne jasnobrazowe krowy często towarzyszą nam w wędrowce. Czasami musimy przejść przez pastwisko i... uciekać przed nimi, czasami przymilają się i chcą pielgrzymować razem z nami. Wreszcie towarzyszą nam na noclegu w gospodarstwie Lützenhof w Pfäffikon, gdzie śpi się na słomie i nad oborą właśnie. Odgłosy ich towarzystwa będą nas budzić w nocy, ale rano wróble i jaskółki wyśpiewywać będą Panu jutrznię.

**„Gdzie tak pędzisz pielgrzymie mój?
Oto dom jest i mój i twój, wstąp ...”
(z pieśni „Exodo i liberación”, aut. Cesáreo Garbaráin)**

Kłaniamy się wszystkim napotkanym krzyżom i kapliczkom. Ktoś uważa, że jest ich na terenie kantonu St. Gallen, przez który wędrujemy, nieco mniej niż w Bawarii. Dobrze jest usiąść u ich stóp i podziwiać dzieła Boga – te pagórki i Alpy zwieńczające horyzont, jeziora i lasy i trawy i kwiaty... Ale podziwiamy także dzieła człowieka stworzone na chwałę Bożą „Ad maiorem Dei gloriam”. Wstępujemy do domu Bożego jakim są świątynie zarówno te w małych miasteczkach, jak i te sławne obok których wypada nam szlak Jakubowy. Nie tylko po to, aby je podziwiać, ale też aby się pomodlić, by – pielgrzymujący z nami – ojciec Piotr, odprawił Mszę świętą. Co jest piękniejsze? Czy ta katedra, którą tworzą łączące korony drzewa w lesie, czy te kolumny, pilastry i freski w bazylikach zbudowanych rękami człowieka. Niewątpliwie największe wrażenie robią dwa słynne opactwa: Sankt Gallen i Einsiedeln. Pierwsze późnobarokowe, zbudowane jest na miejscu wcześniejszego, średniowiecznego klasztoru Benedyktynów. Przywiodła ich tu sława irlandzkiego pustelnika, który się tu osiedlił – św. Galla żyjącego w VII w. Swym ogromem zarówno opactwo, jak i bazylika budzą respekt. Ale najpiękniejsza w tym kompleksie jest wspaniała biblioteka, którą nazwano kiedyś wdzięcznie „apteka dusz”. Swym wystrojem przewyższa wszystkie inne stanowiąc jednocześnie najpiękniejszą i największą świecką barokową salę Szwajcarii. Biblioteka jest także jedną z najstarszych w Europie, zachowującą wielką ilość średniowiecznych (i nie tylko) inkunabułów. Natomiast najświetniejszym w tym kraju miejscem pielgrzymkowym jest Einsiedeln. Figurka Czarnej Madonny pochodząca z XV wieku przyciąga rzesze wiernych, podobnie jak nasza Matka Boska Częstochowska. Klasztor Benedyktynów założony tu w X wieku w miejscu śmierci św. Meinrada został zbudowany w obecnym kształcie w XVIII wieku. Wnętrze kościoła jest rzeczywiście imponujące, z kaplicą Matki Boskiej z czarnego marmuru, z przestrzenią dla wiernych za nią i wspaniałym freskiem w powierzchni kopuły przedstawiającym Boże Narodzenie. Ilość puttów, aniołów, waz wypełnionych motywami roślinnymi, medalionów, gzymsów jest niezliczona, a kolory i złocenia odnowionego wnętrza każą wstrzymać oddech.

**Hymn nieszporny:
Boże, źródło wszelkich bytów,
Gdy skończyłeś swoje dzieło
Napełniłeś całą ziemię
Darem bogactw nieprzebranych...**

Anna – Magda „szamanka” dwojga imion zbiera zioła. W szybkim marszu dostrzega różne rośliny. Jej palce zgrabnie zrywają czubki skrzy-pów, listki przywrotnika, mięty, dziurawca, kwiaty cykorii-podróżnika, macierzanki... Kwitną lipy i dziki bez roztaczając mocny, słodki zapach. Wieczorem wszystko znajdzie się w garnuszku. Z zalanych gorącą wodą ziół jeszcze raz wydobędzie się aromat i znajdą się chętni do uraczenia się wzmacniającym napojem. Na przydrożnych skarpach rozgrzanych słońcem czerwienieją poziomki. Przyciągają zapachem i koralowym owocem wśród zielonych listków. Niektórzy nie mogą sobie darować, by nie zerwać choćby kilku owoców. Poziomki to taka dziwna roślina, która w tym samym czasie kwitnie i owocuje. Przypominają się te namalowane na obrazie nieznanego malarza Matki Boskiej z Paczółtowic – gdzie białe kwiaty oznaczają czystość, a czerwone owoce – macierzyństwo. Wchodząc w las kłaniają nam się dojrzałe już jeżyny i maliny. Kuszą, aby choć na chwilę zatrzymać się i rozkoszować smakiem lata. Oczy zachwycają się kwiatami napotkanymi na polach i nad potokami. Lilia złotogłów pojawiła się nad rzeką Wertach, wzdłuż której wędrujemy, aż do wiszącego mostu; bukwica zwyczajna zabarwia na różowo przydrożne rowy; wiązówka błotna zwiewnymi pióropuszcami ogranicza bagna, pomiędzy którymi przemykamy nawet ich nie zauważając. Czasami towarzyszy nam żółty jakubek zwyczajny, którego nazwa związana jest z pełnią kwitnienia właśnie na dzień św. Jakuba (25 lipca). Ze względu na drogę jaką podążamy, darzony jest przez nas szczególną sympatią. Mijając przydomowe ogrody tęsknie patrzymy na drzewa obwieszane czereśniami. Małe jabłuszka znalezione na drodze są jeszcze trochę kwaśne, ale dojrzewają w kieszeni. Istotnie dary dla pielgrzymów – jeśli tylko ktoś chce je zauważyć – są nieprzebrane.

**Dokąd idziesz pielgrzymie mój,
że nie straszny ci trud i znój,
skąd wiesz dokąd prowadzi droga każdego dnia?
(z pieśni „Exodo i liberación”, aut. Cesáreo Garbaráin)**

Tym razem droga św. Jakuba – Camino de Santiago zaprowadziła nas nad Jezioro Czterech Kantonów w Szwajcarii. Wierzimy, że w przyszłym roku Bóg pozwoli nam iść dalej.

*Barbara Karpala, mgr
Schola Cantorum Cracoviensis
Kraków
Bractwo św. Jakuba Apostoła
Więclawice Stare*

Modlitwa stóp

Choć ucichły już dźwięki naszych stóp na ścieżkach Szwajcarii, to nadal dzwonią mi w uszach dzwonki stad krów, mijanych na górskich pastwiskach. Bawaria zachwycała cebulastymi kopułami wież kościelnych, a Szwajcaria bezmiarem wykoszonych łąk, zielonych połaci pokrywających wzgórze z porozrzucanymi na nich gospodarstwami.

Cały rok przygotowań, ogrom pracy włożonej przez Anię i Franciszka w wytyczeniu trasy, byśmy mogli wreszcie wyruszyć na kolejny etap Drogi. Nasza grupa, teraz już wielka rodzina, zaprawiona ze sobą od lat w niedzielnym pielgrzymowaniu – stanowi forpocztę wszystkich polskich pielgrzymów. Trzon grupy niezmienny, z niewielkimi fluktuacjami, ale bez wyraźnych ram, zmierzający do wspólnego celu jakim jest grób św. Jakuba. W tym roku dołączyło kilka nowych osób i po paru chwilach już czuli się jakbyśmy wędrowali od lat. Wśród nich ojciec Piotr emanujący ciepłem, wzbudzający ogromne zaufanie, mający czas i chęć do rozmowy z każdym, kto tego zapragnie.

Pierwszy nocleg znajdował się w okolicach Pilzna, po drodze odwiedzamy sanktuarium św. Jana Nepomucena, patrona Czech, ulubionego świętego Reni, która uwieczniała na fotografii wszystkie jego wizerunki. Brawurowy wjazd naszego kierowcy na klasztorne wzgórze Zielonej Hory, prawie pod samą bramę – już daje przekonanie, że będzie nam ułatwiał życie na pielgrzymce.

Sanktuarium św. Jana Nepomucena na wzgórzu Zelená Hora w miejscowości Zdziar nad Sazawą (Žďár nad Sázavou) należy do najważniejszych ośrodków pielgrzymkowych w Czechach. Kościół został zbudowany w I połowie XVIII wieku według projektu czeskiego architekta pochodzenia włoskiego Jana Błażeja Santiniego. Obiekt jest interesującym przykładem bardzo rzadko spotykanego połączenia stylu baroko-

wego z gotykiem. Świątynia została zbudowana na planie pięcioramiennej gwiazdy – jest to nawiązanie do pięciu gwiazd, które miały się ukazać na niebie w momencie śmierci świętego Jana w nurtach Wełtawy. Kościół posiada pięć ołtarzy i pięć wejść. Szczególną uwagę zwraca okazały ołtarz głównym, a w nim figura świętego Jana Nepomucena otoczonego pięcioma postaciami aniołów. W 1994 r. sanktuarium zostało wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.

Nocujemy w Dobrej Wodzie, gdzie znajduje się kościół i studnia z uzdrawiającą wodą. Przez długi czas na całym terenie znajdowało się centrum szkoleń wojskowych, skąd wysiedlono okoliczną ludność, mimo to kościół nie uległ zniszczeniu i został odbudowany z ciekawym współczesnym wystrojem jakim jest ołtarz ze szkła, droga krzyżowa i figury świętych, zaprojektowane i wykonane przez artystkę plastyk z Pragi.

Sobota 30 czerwca, dojeżdżamy do Stötten am Auerberg, miejsca zakończenia ubiegłorocznego pielgrzymowania, by dojść do Marktoberdorf, jednego z najwyższych położonych miast Bawarii, leżącego na wysokości 758 m n.p.m. Wybieramy dłuższą trasę do Kempten, aby zobaczyć wiszący most. Po noclegu w Bernbeuren, pensjonacie znanym z ubiegłorocznej bytności, kontynuujemy wędrowkę do Kempten. W pamięci zostaje piękny rezerwat przyrody nad rzeką Wald z ogromną ilością kwitnących lilii złotogłów, jednak wiszący most jest mocno przereklamowany. W Kempten lokujemy się w hotelu i ruszamy na poszukiwanie kościoła, by odprawić Mszę świętą, po małej wycieczce po mieście wracamy do hotelu na Eucharystię odprawioną przez ojca Piotra.

Poniedziałek 2 lipca, opuszczamy historyczny Kempten, miasto istniejące już w czasach rzymskich jako Cambodunum, datowane na XV wiek p.n.e. i zmierzamy do Weitnau. Zabieramy tylko niezbędne rzeczy, gdyż czekają nas dwa dni bez autokaru. Nocleg w domu pielgrzyma (pełnym starych sprzętów, obrazów, śmiesznych dekoracji) i przechodzimy przez kolejny rezerwat przyrody, tym razem wytwory geologiczne uformowane przez przepływającą rzekę. Pogoda nie rozpieszcza i przemoczeni docieramy do autokaru. Po szybkiej zmianie mokrych butów ruszamy do Simmeerbergu. Kolejną noc spędzimy w dość miłym pensjonacie, a dzięki pomysłowości Agaty śpimy wygodnie na sali TV. Ewa nie wie jak otworzyć lodówkę, mówię, że musi powiedzieć hasło – nazwę pensjonatu „Der Gaukeer”...

Rano wyruszamy z Simmerberg do Weiler im Algan, odpoczynek na moście, wejście na chwilę do kościoła i ruszamy dalej. Pniemy się stromo pod górę do małej kapliczki, następnie przez duże kompleksy wypoczyn-

kowe z widoczną wieżą przekaźnikową. Po przejściu grzbietu wzgórza oczom naszym ukazuje się wielka tafla Jeziora Bodeńskiego.

Żegnamy Bawarię i wchodzimy na terytorium Austrii. Wytrwalsi podejmują wędrówkę z Góry Pfander 1064 m n.p.m. w dół, a bardziej zmęczona część grupy decyduje się na zjazd kolejką linową do Bregencji. Wspaniałe urozmaicenie pielgrzymki i możliwość podziwiania pięknych widoków.

Kolejny dzień pielgrzymki to już czwartek 5 lipca, wiedzie terenami podmiejskimi, następnie przez rozlewiska rzeki Bregenzer Ach i most na rzece Ren, przepływającej przez Jezioro Bodeńskie. Dochodzimy do Hochst, przygranicznego miasteczka, przekraczamy granicę i wchodzimy do Szwajcarii. Leje deszcz. Trasa wiedzie między rzeką i drogą szybkiego ruchu. Robimy odpoczynek w Alten-Rhein, Msza św. we współczesnym halowym kościele i ruszamy dalej.

Dojście do promenady nad jeziorem i wędrówka brzegiem jeziora pod nisko wiszącymi ołowianymi chmurami też może być atrakcyjna i wykorzystana do fotografowania się na ich tle.

Kolejne noce spędzać będziemy w Domu Skauta w wieloosobowych salach, ale jak na zaprawionych caminowiczów przystało i z tym umiemy sobie poradzić urządzając się wygodnie w wykorzystanych różnych zakamarkach. Nie zabrakło też oczywiście gabinetu zabiegowego, dla zgłaszających się pacjentów z pęcherzami na stopach.

Ranek wita nas deszczem, pniemy się zboczem przez las, ostatnie spojrzenie na jezioro i kierujemy się na Sankt Gallen. Ta słynna miejscowość na trasie tegorocznej pielgrzymki jest warta poświęcenia jej dłuższej uwagi.

Miejscowość znajduje się w północno-wschodniej Szwajcarii, w dolinie położonej na ok. 700 m. n.p.m. Podłoże torfowe sprawia, że grunt jest mało stabilny i budynki muszą być budowane na palach, ale jego założyciel Gallus szukał miejsca na pustelnię, a nie na budowę miasta. Irlandzki mnich zbudował swoją pustelnię w roku 612, a po stu latach od śmierci Gallusa, Alemane Otmar założył opactwo i nadał mu nazwę Monasterium Sancti Gallonis, które już w IX wieku przeżywało duchowy, religijny i gospodarczy rozkwit. Dzięki swoim szkołom i bibliotece klasztor St. Gallen stał się znaczącym ośrodkiem kulturalnym zachodniej Europy.

W padającym ciągle deszczu, szukamy schronienia wchodząc niepozornym wejściem bocznym do katedry. Zaskoczenie i po prostu odbiera nam mowę! Unosimy głowy – fresk na sklepieniu rotundy przedstawia przybycie Boga otoczonego błogosławionymi, a na sklepieniach naw przedstawieni zostali, święci: Gal, Otmar, Magnus i Wiborada – wielkie

postaci z historii klasztoru. Podwójne stalle opatrzone reliefami z życia świętego Benedykta.

Z przewodnika w języku polskim wyczytać można: „Rzymsko-katolicki kościół Św. Galla i Otmara – budowla, od czasu budowy w latach 1755–1766 do roku 1805 pełniła rolę kościoła klasztorowego opactwa St. Gallen, a od 1824 roku jest kościołem katedralnym biskupstwa St. Gallen. Cały kompleks ze wszystkimi zabudowaniami opactwa od roku 1983 znajduje się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. Inicjatywa budowy nowego kościoła powstała w XVIII wieku, kiedy stary kościół klasztoru St. Gallen chylił się coraz bardziej ku ruinie. Rozbiórka starego kościoła rozpoczęła się 2 maja 1755 roku, a kamień węgielny pod nowy położono 29 sierpnia 1756 roku. Kościół został konsekrowany w 1760 roku.

Zawrotne tempo, zaledwie 10 lat... a budowa Sagrały Familii trwa do dziś. „Katedra St. Gallen uważana jest za jedną z ostatnich budowli sakralnych późnego baroku. Dwie wieże znajdują się na fasadzie wschodniej i mają 68 metrów wysokości. Środkowe zwieńczenie między wieżami zdobi Wniebowzięcie Matki Bożej, poniżej znajdują się statuy Świętego Dezyderiusza i Maurycego. Wschodnia krypta – jej korzenie sięgają IX wieku. Tam, zgodnie z przekazem znajduje się grób św. Gala, a w krypcie zachodniej św. Otmara i biskupów St. Gallen.

Kościół w połowie przedzielony jest turkusowo-złotą kratą. Pierwotnie służyła do oddzielenia miejsca dla mnichów i odwiedzających kościół wiernych, obecnie Msza św. odprawiana jest przed ołtarzem bezpośrednio przed kratą, w połowie kościoła¹. Poza wschodnią fasadą z wieżami, kościół prezentuje się na zewnątrz bardzo skromnie, jedynie cztery statuy przy wejściu od strony północnej zwracają na siebie uwagę. Są to Święci: Gal, Otmar, Piotr i Paweł.

Niestety nie udało się w opactwie uczestniczyć we Mszy św., gdyż obecnie świątynia obecnie funkcjonuje bardziej jako muzeum i chęć odprawienia Mszy św. trzeba zgłaszać znacznie wcześniej.

Czas nagli, ruszamy dalej, tylko Basia nie może się oprzeć i zostaje, żeby zobaczyć wnętrze biblioteki. Nam pozostaje tylko opis z Wikipedii... „Do katedry przylega dawny dziedziniec-biblioteka – jedna z najbogatszych i najstarszych na świecie, zawierająca cenne rękopisy, m.in. najstarszy znany na świecie rysunek na pergaminie przedstawiający plan opactwa. W barokowych wnętrzach zgromadzono 150 tys. zbiorów, w tym 2 tys. starych ksiąg rękopiśmiennych, z tego 400 sprzed 1000 roku.

¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Opactwo_Sankt_Gallen[dostęp: 20.07.2018 r.].

Między innymi znajdują się tam bogato ilustrowane manuskrypty irlandzkie i karolińskie. Posiada ona również około tysiąca inkunabułów. W odróżnieniu od większości bibliotek przyklasztornych, Statsbibliothek St. Gallen jest światowym centrum naukowym, umożliwiającym szerokie prowadzenie prac badawczych².

Pniemy się na wzniesienie Gubsen 684 m n.p.m., a następnie przez miejscowość Herisan, gdzie gubimy część grupy, docieramy do lasu, tu klucząc wśród pól wchodzimy na pastwisko miłych krówek, które po bliższym spotkaniu okazują się bykami... Helenka przeżywa małą corridę, Elę „pieści” elektryczny pastuch, wszyscy w popłochu umykamy za ogrodzenie. Pan Michał odnajduje nas, niedoszłych torreadorów i odwozi na nocleg do Domu Skauta.

Sobotnim rankiem po pożegnaniu z panią „skautką” jedziemy jeszcze odwiedzić piękną fontannę ze św. Jakubem w mieście Rorschach, które w średniowieczu rozwinęło się jako najważniejsze miejsce handlu na południowym brzegu Jeziora Bodeńskiego. Startujemy z miejsca zakończenia wczorajszej wędrówki, wchodzimy coraz wyżej, mijamy urocze miasteczko Schwellbrunn, gdzie spotykamy miłą panią Małgosię. W kolejnej miejscowości Sankt Peterzell odpoczynek, miejscowy ewangelicki kościelny częstuje nas wodą i sokiem jabłkowym. Po Mszy św. ruszamy dalej pod górę osiągając wysokość 1067 m n.p.m. schodzimy do miasta, skąd udajemy się na nocleg do gospodarstwa Lutzelhof, ze spaniem nad oborą. Po doskonałej kolacji wszyscy padają utuleni dominującym wiejskim zapachem.

Niedziela 8 lipca, po śniadaniu wyruszamy przez Walde, dochodzimy do Sankt Gallenkapell, krótki odpoczynek i idziemy dalej grzbietem wzniesienia, z którego rozciąga się panorama na jezioro i miejscowość Jona-Rapperswil (Miasto Róż), zapora Seedamm łączy Rapperswil z Hurden po drugiej stronie jeziora. To połączenie było częścią starych szlaków pielgrzymkowych. Zapora jest częściowo sztuczną groblą i mostem w najbardziej wąskim obszarze Jeziora Zuryskiego. My poruszamy się po drewnianym moście na wschód od nowoczesnej grobli i mostu, zwanym Holzbrücke, zbudowany został w 2001 roku, na tym samym miejscu co pierwsza kładka łącząca miasto z kaplicą mostową Heilig Husli – kaplica pielgrzymia na Jakobsweg, obecna budowla pochodzi z 1551 roku. Dochodzimy do Pfaffikon i po Mszy św. wracamy do zasiedlonej ubiegłego wieczoru – obory. Tym razem jednak nie wszystkim zapach wsi jest obojętny i z nadejściem zmroku poszukują przytulniejszych kąteków.

² https://pl.wikipedia.org/wiki/Opactwo_Sankt_Gallen [dostęp: 20.07.2018 r.].

Po śniadaniu Janek i Olek wyruszają na szlak, pozostali zostają „podruczeni” pod Górę Etzel, chwila modlitwy w kapliczce poświęconej św. Meinradowi. Według legendy mieszkał on w pustelni na zboczu Mt. Etzel od 835 roku do śmierci w 861 roku. Idziemy dalej, mijamy rodzinny dom słynnego Paracelsusa, lekarza i przyrodnika, zwanego ojcem medycyny nowożytnej. Urodził się w 1493 roku w Einsiedeln, zmarł w 1541 roku, twierdził, że „nic nie jest trucizną, wszystko zależy od dawki”. Przechodzimy przez Diabelski Most, ze stojącą na nim statua św. Jana Nepomucena i po około godzinie docieramy na szczyt wzniesienia z przygotowanym dla pielgrzymów miejscem odpoczynku, umilanego przez szmerzącą wodę malutkiej fontanny ze złotą rybką. Tu doganiają nas Janek z Olkiem i już wszyscy razem zmierzamy do Einsiedeln.

Od ponad tysiąca lat ludzie pielgrzymują do benedyktyńskiego klasztoru założonego w 934 roku przez księcia Hermana w miejscu śmierci św. Meinrada. Wkrótce po założeniu klasztoru król niemiecki Otton I Wielki nadał mu rangę opactwa cesarskiego. Rozkwit opactwa trwał do XIII wieku, potem następuje powolny upadek, ostatni mnich opuścił klasztor w 1525 roku. Ponowny rozkwit przypada na XVII wiek; zostaje wzniesiony nowy budynek – barokowa budowla z czterema dziedzińcami wewnętrznymi i fasadą frontową z dwiema wieżami o wysokości 56 metrów. Nad świątynią znajduje się kopia o wysokości 30 metrów i średnicy 13,5 metra. W ołtarzu głównym umieszczono relikwiarz z czaszką św. Meinrada. Centralnym punktem kościoła jest ośmiokątna Kaplica Łask z czarnego marmuru. Powstała ona w miejscu skromnej kaplicy, w której przed Figurą Matki Bożej, otrzymanej od św. Hildegardy – modlił się św. Meinrad.

Einsiedeln jest najważniejszym miejscem kultu maryjnego w Szwajcarii i jednym z ważniejszych w Europie. Przyłączamy się do napotkanych pielgrzymów z Opola i wspólnie uczestniczymy we Mszy św. koncelebrowanej u stóp Czarnej Madonny.

Opuszczamy święte miejsce i pniemy się dalej na przełęcz Haggenegg, znajdującą się na wysokości 1414 m n.p.m. Wysiłek został nagrodzony pięknym rozległym widokiem na Jezioro Czterech Kantonów, miasta Schwyz i Brunnen. Potem forsowne zejście w dół, bardzo wszystkim daje się we znaki, ale czeka kolejna atrakcja na naszej drodze – to pokonanie jeziora promem do Seelisberg i wjazd naziemną kolejką linową pod górę, gdzie znajduje się schronisko młodzieżowe, miejsce naszego noclegu. Dotarcie tu sprawiło dodatkowe trudności, które odbiły się na podminowanej już atmosferze i kolacja odbyła się w ponurym nastroju.

Jednak po porannej Mszy św. wszystko wróciło do normy i zapakowani do autokaru udajemy się w drogę powrotną do domu. Jedziemy do Lucerny, żegnamy ojca Piotra, który pociągiem pojedzie do Bazylei, a nas czeka jeszcze ostatni nocleg w Czechach i powrót do Krakowa.

*Anna Steckiewicz, mgr
Zespół Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego
im. Bolesława Chrobrego w Chrobrzu*

